

e-ISSN: 2536-4596

International Journal of Comparative Literature

KARE- Sayı / Issue / 12
Kış / Winter
Yıl / Year: 2021

e-ISSN: 2536-4596

KARE
Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat, Tarih ve
Düşünce Dergisi
International Journal of Literature, History and Philosophy

Sayı / Issue / 12
Kış / Winter
Yıl / Year: 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31.12.2021

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

KARE- Sayı / Issue / 12 Kış / Winter Yıl / Year: 2021

Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

KARE DERGİ

Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi

Sahibi / Publisher

Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Adına

Prof. Dr. Özen TOK/ Edebiyat Fakültesi Dekanı

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/ Editor-in-Chief:

Prof. Dr. Hasan BAKTIR

Sayı Editörü/ Issue Editor

Dr. Öğr. Üyesi. Betül Ateşci KOÇAK

Editör Yardımcısı/ Associate Editor

Öğrt. Gör. Ahmet İPŞİRLİ

Dr. Öğr. Üyesi Can DEVECİ

Alan Editörleri / Field Editors

Doç. Dr. Turgut Koçoğlu / Edebiyat Alanı

Dr. Öğr. Üyesi Aylin Yonca Gençoğlu-Felsefe Grubu

Dr. Öğr. Üyesi Semine İmge Azertürk - Doğu Dilleri

Alan Editörleri/ Area Editors

Link: <https://dergipark.org.tr/en/pub/kare/board>

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi Kenan Koçak

KARE Dergi Uluslararası Hakemli bir dergidir.

KARE Journal is a refereed international journal.

Yayın Türü/ Publication Type

Uluslararası Süreli Yayın/ International Periodical

Dergi yılda iki kez yayımlanır (Yaz ve Kış).

The Journal is published biannually (Summer and Winter).

e-ISSN:

2536-4596

E-Posta/ E-mail:

karedergi@erciyes.edu.tr / karedergieditor@gmail.com

Web adresi/ Web Address:

<http://dergipark.gov.tr/kare> <https://karedergi.erciyes.edu.tr/>

Yazışma Adresi/ Mailing Address

KARE Dergi Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Ahmet El Biruni Caddesi

No:91 Talas/ Kayseri/TÜRKİYE

Dergi'de yayınlanan makaleler, tablolar ve resimlerin hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayın Tarihi / Date Published: 31.12.2021

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Mehmet Kasım Özgen Yayın Kurulu Başkanı /

ERÜ Felsefe Bölümü

Doç. Dr. Hatice Köroğlu Türközü /

ERÜ Kore Dili Edebiyatı Bölümü

Prof. Dr. Hasan Baktır /

ERÜ İngiliz Dili Edebiyatı Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Evren Erman Rutli /

ERÜ Felsefe Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Can Deveci /

ERÜ Tarih Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Hilal Akça

ERÜ Edebiyat Bölümü

Öğr. Gör. Ahmet Ipşirli /

ERÜ İngiliz Dili Edebiyatı Bölümü

Doç. Dr. Joshua Parker /

University of Salzburg

Doç. Dr. Michael Jasper /

Elizabeth City State University

Doç. Dr. Peilin Li /

Taiwan National Cheng Chi University

Dr. Jin Won Chung /

Dongguk University

Dr. Öğr. Üyesi Verena Laschinger

Universität Erfurt

Uluslararası Bilim ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. Hülya Argunşah (KARE Dergi Bilim ve Danışma Kurulu Kurulu Başkanı)

Prof. Dr. Nevzat Özkan, ERÜ Türk Dili Edebiyatı Bölüm Başkanı

Prof. Dr. Özen Tok, ERÜ Edebiyat Fakültesi Dekanı

Prof. Dr. Sevinç Üçgül, ERÜ Rus Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı

Prof. Dr. Hasan Ali Şahin, ERÜ Edebiyat Fakülte Yönetim Kurulu Üyesi

Prof. Dr. Göksel S. Türközü, ERÜ Edebiyat Fakülte Yönetim Kurulu Üyesi

Prof. Dr. Atabey Kılıç, ERÜ Edebiyat Fakülte Yönetim Kurulu Üyesi

Prof. Dr. A. Volkan Erdemir, ERÜ Japon Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı

Prof. Dr. Nabil Matar, College of Liberal Arts / University of Minnesot

Prof. Dr. Behzad Ghaderi Sohi, ERÜ İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü

Prof. Dr. Arslan Topakkaya, ERÜ Felsefe Bölüm Başkanı

Prof. Dr. Koray Değirmenci, ERÜ Sosyoloji Bölüm Başkanı

Prof. Dr. Sultan Murat TOPÇU, ERÜ Sanat Tarihi Bölüm Başkanı

Prof. Dr. Ali Selçuk, ERÜ Türk Halk Bilimi Bölüm Başkanı

Prof. Dr. Mehmet Kasım Özgen, ERÜ Edebiyat Fakülte Yönetim Kurulu Üyesi

Doç. Dr. Gökçe Yükselen Peler, ERÜ Edebiyat Fakültesi Dekan Yardımcısı

Doç. Dr. İlkay Şahin, ERÜ Sosyoloji Bölümü

Doç. Dr. Melih Karakuzu, ERÜ İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü

Doç. Dr. Remzi Aydın, ERÜ Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editörden.....I

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Mustafa Kırca-Adelheid Rundholz 1-15
Literatures in Translation: Literary Translation and Comparative Literature in the Turkish Context

Banu Akçeşme.....16-44
Exploring Un/homely Lives in Mohsin Hamid's novel The Reluctant Fundamentalist

Betül Ateşci Koçak-Damla Katlan.....45-62
A Feminist Reading of Limon and Zeytin: Motherhood and Gender Roles

Ahmet İpşirli-Hasan Bakır.....63-87
Karşılaştırmalı Edebiyatta Amerikan Ekolü ve ACLA Raporlarının Türk Karşılaştırmalı Edebiyat Çalışmalarına Olası Katkıları

Emel Zorluoğlu Akbey.....88-103
Repairing The M(Other) And The Self Through The Creation Of Art: Reading Hilda Doolittle's Hermione In Parallel With Ravel's L'enfant Et Les Sortilèges Through Kleinian Lenses

Hülya Deveci.....104-134
1883 Osaka Protestan Misyonerleri Konferansı: Japonya'da Hristiyanlığın Yayılmasının Önündeki Engeller Konusu

Fatma Erkaya.....135-174
Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1960)

Şerife Koçyiğit.....175-195
Sümerlerde Kullanılan Ağırlık Ölçüm Aletleri ve Ağırlık Ölçüm Sistemi Üzerine Bir Değerlendirme

Rabia Dirican.....196-210
Samuel Beckett'in Godot'yu Beklerken İsimli Eserinde Varoluş-Zaman İlişkisi

Yusuf Koğ.....211-247
Türkiye-İsrail İlişkileri (1990-2000)

Editörden

KARE Dergi (Uluslararası Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi)'nin 12. sayısını sizlere takdim etmekten mutluluk duyuyoruz. Her sayıda olduğu gibi, bu sayıda da değerli hocalarımız ve akademisyenlerin yazılarına yer verdik ve bu vesileyle katkılarından dolayı her birine bir kez daha teşekkür ediyoruz.

Dünyamızda son iki yüzyıldır öne çıkan hususlardan biri kültürler ve bunun beraberinde gelen disiplinler arası çalışmalardır. Dil, din, düşünce ve kültür çeşitliliği sanayiden eğitime ve hatta sanat ve edebiyata yansır şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu oluşum ve iç içe geçmişliğin bir sonucu olarak karşımıza çıkan karşılaştırmalı edebiyat, bahsi geçen alanların edebiyatta yer bulmasını sağlamış ve zaman içerisinde sosyoloji, tarih, ve çeşitli sanat dallarını da kapsayan çalışmalara yer vermiştir. Özellikle son yüzyılda artan göçler ve beraberinde gelen çokkültürlülük, karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarının katkılarıyla da dönemimiz dünyasına tutarlı ve eleştirel bakışı mümkün kılar. Ayrıca, Sosyal Bilimlerde bugün kendi bilimsel alanının sınırları içine çekilip bu alanda araştırmalar yapmak artık sadece işlevsiz değil neredeyse anlamsız hale gelmiştir.

Belirtilen bu hususlara katkı sağlama çabasıyla akademik çalışmalar paylaşan KARE Dergi, 12. sayısında çeviri çalışmaları, postkolonyal yazın, karikatür çalışmaları, Amerikan Edebiyatı, Feminizm, Japon Kültürü, 20. ve 21. yüzyılda Türkiye-İsrail ilişkileri, Sümerler Dönemi, Beckett ve Felsefe ilişkisi şeklinde incelemelerin yer aldığı disiplinlerarası çalışmalardan oluşan bir sayıyla sizleri karşılamaktadır.

KARE Dergi'nin yeni sayısının entelektüel yaşamımıza bir nebze de olsa katkı sağlamasını temenni eder, iyi okumalar dileriz.

Dr Öğr Üyesi Betül ATEŞÇİ KOÇAK
Kare Dergi 12. Sayı Editörü

e-ISSN: 2536-4596

KARE- Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi

KARE- International Comparative Journal of Literature, History and Philosophy

Başlık/ Title: Literatures in Translation: Literary Translation and Comparative Literature in the Turkish Context

Yazar/ Author

ORCID ID

Mustafa Kırca

0000-0003-1437-4567

Adelheid Rundholz

0000-0001-9965-3156

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 1 Kasım / November 2021

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 27 Aralık / December 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2021

Web Sitesi: <https://karedergi.erciyes.edu.tr/>

Makale göndermek için / Submit an Article: <http://dergipark.gov.tr/kare>

Uluslararası İndeksler/International Indexes

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

DRJI

EuroPub

MLA
International
Bibliography

Index Copernicus: Indexed in the ICI Journal Master List 2018 Kabul Tarihi /Acceptance Date: 11 Dec 2019

MLA International Bibliography: Kabul Tarihi /Acceptance Date: 28 Oct 2019

DRJI Directory of Research Journals Indexing: Kabul Tarihi /Acceptance Date: 14 Oct 2019

EuroPub Database: Kabul Tarihi /Acceptance Date: 26 Nov 2019

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Yazarlar: Mustafa Kırca* Adelheid Rundholz**

LITERATURES IN TRANSLATION:

LITERARY TRANSLATION AND COMPARATIVE LITERATURE IN THE TURKISH CONTEXT

Abstract: As the latest American Comparative Literature Association reports (the ACLA state of the discipline reports) suggest, following the “translational turn” in comparative literature, novel intersections between translation studies and comparative literature have paved the way for further negotiations between these two subjects in a promising way. The aim of this article is to discuss the changing roles of translation and comparative studies of (translated) literature to reconsider the supposedly close relationship between the two adjacent fields in the Turkish context. We agree with Gürsel Aytaç that the intersection between translation and comparative literature occurs in literary translation. Literary translations are interventions of source texts into the receiving polysystem, meaningfully affecting the host culture and its literary system. Therefore, we argue that literary translations as *rewritings* should serve more as an object of investigation in the field of translation studies as well as comparative literature. We also argue that unorthodox approaches in comparative studies of translated literature can make these disciplines come together in more fruitful ways. The present study therefore encourages border-crossings in comparative literature and translation studies to open a space for new-fangled approaches in comparative studies of translated literature.

Keywords: Literary Translation, Translated Literature, Comparative Literature, Translation Studies, World Literature.

TÜRKİYE BAĞLAMINDA YAZIN ÇEVİRİSİ VE KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT İLİŞKİSİ

Özet: Amerikan Karşılaştırmalı Edebiyat Derneğinin (American Comparative Literature Association/ACLA) belirli dönemlerde düzenlediği seminerler ve yayımladığı raporların da işaret ettiği gibi karşılaştırmalı edebiyat alanında ortaya çıkan çeviri odaklı eğilimle birlikte karşılaştırmalı edebiyat ve çeviri çalışmaları arasında oluşan yeni kesişimler, bu iki alanın farklı biçimlerde yakınlaşmasına neden olmuştur. Bu çalışma, karşılaştırmalı edebiyat ve çeviri alanlarının kesişen/örtüşen noktalarını Türkiye bağlamında yeniden değerlendirebilmek amacıyla çeviri ve karşılaştırmalı (çeviri) edebiyat çalışmalarının değişen rollerini tartışır. Gürsel Aytaç'ın ifade ettiği gibi karşılaştırmalı edebiyat ve çeviri alanlarındaki kesişim noktasının yazın çevirisi olduğu, bu nedenle yeniden yazma sürecinin sonucu olarak değerlendirdiğimiz yazın çevirilerinin hem karşılaştırmalı edebiyatın hem de çeviri çalışmalarının araştırma konusu olarak daha fazla ele alınmasının gerekliliği bu çalışmanın irdeleme konusudur. Bu iki alan arasında var olan kesin sınırların esnemesi, karşılaştırmalı çeviri edebiyat çalışmaları için de yeni yaklaşımlara yol açacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yazın Çevirisi, Çeviri Edebiyat, Karşılaştırmalı Edebiyat, Çeviribilim, Dünya Edebiyatları.

* Asst. Prof. Dr. Mustafa Kırca (corresponding author), Çankaya University, Faculty of Arts and Sciences, Dept of Translation and Interpreting Studies, mkirca@gmail.com, 0000-0003-1437-4567.

** Assoc. Prof. Dr. Adelheid Rundholz, Çankaya University, Faculty of Arts and Sciences, Dept of Translation and Interpreting Studies, 0000-0001-9965-3156.

Harish Trivedi asserts that “increasingly now, comparative studies of literature across languages have become the concern of translation studies; it is the translational tail now that wags the comparative dog.”¹ The aim of this study is first to reconsider Trivedi’s assessment in the Turkish context to discuss the supposedly close (interdisciplinary) relationship between the adjacent fields of translation studies and comparative literature. Second, we also wish to examine the changing role of translation as it impacts the circulation of literary works across languages/cultures. After the “cultural turn” in translation studies,² or, as the latest American Comparative Literature Association reports suggest, the “translational turn” in comparative literature,³ novel intersections between the two disciplines have paved the way for further negotiations in a promising way. Our study supports this view and therefore encourages border-crossings in these two fields to open a space for new-fangled approaches in comparative studies of translated literature.

When the American Comparative Literature Association reports are considered, we can see the changing relationship between the intersecting fields of comparative literature and translation studies, particularly over the past three decades. What is significant to observe is the fact that “the status of translation heightened among comparatists,” as pointed out in Antonio Bibbò’s study “Comparative Literature and Translation History,” which claims that “most of the recent thinking on the new forms comparative studies have taken in the twenty-first century revolve around its close bond with translation.”⁴ The ACLA reports aim to discuss the state of the discipline of comparative literature and particularly its relationships with other, related disciplines: “The role of the reports as a state of the discipline has been crucial in defining the remit of comparative literature and its overlapping boundaries with cognate disciplines.”⁵ In 1995, the report was published under the title *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*, and it gave translation only a subsidiary role, but Bernheimer nonetheless argues that “while the

¹ Harish Trivedi, “Translating Culture vs. Cultural Translation,” p. 281.

² In “Comparative Literature and Translation History” Bibbò notes that “during the latter quarter of the last century, the study of translation underwent a so-called cultural turn that progressively encouraged scholars to see translation as more than a mere interlinguistic process” (p. 139). Antonio Bibbò, “Comparative Literature and Translation History.” In *The Routledge Handbook of Translation History*, 2021, pp. 139-154.

³ For the changing paradigm lately taking place in comparative literature, see also Erich Prunč’s 2002 *Einführung in die Translationswissenschaft*.

⁴ Bibbò, p. 139.

⁵ Bibbò, p. 140.

necessity and unique benefits of a deep knowledge of foreign languages must continue to be stressed, the old hostility toward translation should be mitigated. In fact, translation can be seen as a paradigm for larger problems of understanding and interpretation across different discursive traditions.”⁶ A changing understanding concerning the function of translation was evident in the 2004 report. Even though this report still emphasized the necessity of “the close reading of literary works in their original languages,” Haun Saussy nevertheless notes that “the integration of non-Western texts into the comparative literature canon” had been challenging this “totem.”⁷ One striking sentence from Saussy’s opening chapter of the volume can summarize the changing interactions between comparative literature and the neighboring disciplines: “The front line dissolves, and the opposing forces melt into one another.”⁸

However, it is in the latest ACLA report, published in 2017 under the title *Futures of Comparative Literature*, that translation is valued as a field yielding meaningful scholarly research of comparative studies of literature and (literary) translation. The edited volume features a separate division, titled “Languages, Vernaculars, Translations,” which consists of noticeable writings on such diverse issues that make comparative literature and translation studies come together:

Here, both the role of translations as critical engagements with texts (which, it is argued, also deserve more academic credit as publications) and the peculiar case of pseudo-translations are closely examined. This has significant implications: ... the margins of translation (mistranslation, untranslatables, pseudo-translations) represent a key site of investigation for the synergy between comparative literature and translation history.⁹

Despite this growing interest in the field of translation, particularly with the increasing number of non-Western texts transferred to the “polysystem of translated literature”¹⁰ of the West, it should nevertheless be noted that translated literature is not seen as the “object” proper of comparative literary studies beyond the ACLA zone. A similar case is seen also in Turkey

⁶ Charles Bernheimer, *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*, p. 44.

⁷ Haun Saussy, *Comparative Literature in an Age of Globalization*, p. 22.

⁸ Saussy, p. 22.

⁹ Bibbò, p. 141.

¹⁰ Itamar Even-Zohar, “The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem,” p. 45. Israeli scholar Even-Zohar’s polysystem theory, which emerged in the 1970s, regards translated literature as an essential component of the literary system of the target language.

whenever it is stressed that any comparative study of literary texts requires the evaluation of the translated text in the presence of the source text, hence creating a hierarchical bond between the original and the translated material, which is regarded as its copy.

Comparative Literature has already evolved into a fully sophisticated member of the humanities in many western countries where separate departments under this name have long been functioning at various institutions of higher education. In Turkey, however, a single department of comparative literature was founded in 1996 – the Department of Comparative Literature at Istanbul Bilgi University.¹¹ This was followed by a modest number of BA and MA programs at other universities between the years 2000 and 2016.¹² Arzu Özyön gives a list of the foundation years of the existing Comparative Literature programs at Turkish universities (as of 2020): “1996 İstanbul Bilgi University BA; 2000 Eskişehir Osmangazi University BA; 2005 Yeditepe University BA; 2006 Koç University BA; 2009 Selçuk University BA; 2014 Mersin University BA; 2015 Dokuz Eylül University BA; 2002 Eskişehir Osmangazi University MA; 2005 Yeditepe University MA; 2012 Eskişehir Osmangazi University PhD; 2016 Dokuz Eylül University MA.”¹³ Lately a department of comparative literature has been founded at İbn Haldun University. It should be noted that some of the BA programs listed above have never or do no longer accept students, and that when compared to the three MA programs, there is one state university in Turkey which offers a PhD program in comparative literature.

Therefore, it is safe to say that comparative literature is still an “evolving” discipline in Turkey, trying to define its parameters and its relationships with other neighboring and adjacent fields, say, translation studies, which initially emerged in the second half of the twentieth century as a subfield of comparative literature in the European context.¹⁴ For in the West, “comparative literature and translation studies have long been intersecting fields. And translations have long been integral to the teaching of comparative literature.”¹⁵ Duncan Large openly acknowledges that “comparative literature is one of the main disciplines out of which translation studies emerged,” and he adds that as a result of this, “it is hardly surprising if at times the relationship between the two subjects has been marked by

¹¹ Murat Belge, “Karşılaştırmalı Edebiyat,” p. 44.

¹² See also Cemal Sakallı, V. *Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi Kongresi Bildiriler*, pp. 1-2.

¹³ Arzu Özyön, “An Overview of the History of Comparative Literature and the Recent State of Comparative Literature Studies in Turkey,” p. 4.

¹⁴ Radegundis Stolze, *Übersetzungstheorien*. Eine Einführung, p. 149.

¹⁵ Sandra Bermann, “Teaching in—and about—Translation,” p. 82.

antagonism."¹⁶ However, the case is just the other way round in Turkey. In other words, unlike multiple "factors playing a vital role in the birth and development of Comparative Literature in many countries, it is translation studies which can be regarded as the backbone of the field of Comparative Literature in Turkey," as Özyön argues in her study of the history of the discipline in Turkey.¹⁷ We argue that in Turkey, a similar "antagonism" that Duncan Large mentions in his study still persists today between the two intersecting fields. In "Double Take: Figuring the Other and the Politics of Translation," Michael Cronin's point about the former need to strictly separate translation studies from neighboring fields seems to be valid in the Turkish context, too: "If translation studies was to acquire any degree of disciplinary autonomy then it was necessary to distinguish itself from both comparative literature and applied linguistics."¹⁸ In the same vein, both comparative literature and translation studies today seek clear-cut boundaries with their respective claims for being an independent discipline and try to distinguish themselves from long-established departments of "national literature" and philology, and also from each other as much as possible. Consequently, when compared to other countries in the West, the desired synergy between comparative literature and translation studies has not yet been fully achieved in Turkey. We should also note, however, that in Turkey more research has been done in the field of comparative literature coming out of other, neighboring fields like translation and national literature departments (such as Translation and Interpreting Studies, Turkish Language and Literature, American Culture and Literature, English Language and Literature, French Language and Literature, German Language and Literature, and so on).¹⁹

It is undeniable that translation has become a fast-growing industry today in a "globalized" and so-called borderless world which allows for the widespread and profitable circulation of literary texts (mostly belonging to popular literature and the category of award-winning novels and bestsellers,

¹⁶ Duncan Large, "Translation Studies versus Comparative Literature?" p. 347, emphasis added.

¹⁷ Özyön, p. 2. Özyön claims that the "translation activities starting from the Tanzimat Period continuing into the Republican Period formed the basis for the Comparative Literature studies between different nations, cultures and thus literatures (Turkish vs. French and English literatures, in this case), which led the way first to Comparative Literature classes at universities and then to the institutionalization of Comparative Literature in Turkey" (p. 3).

¹⁸ Michael Cronin, "Double Take: Figuring the Other and the Politics of Translation," p. 253.

¹⁹ For further information and recent titles, refer to the data provided by Council of Higher Education Thesis Center at <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/IstatistikBilgiler?islem=3>. Accessed on Oct 30, 2021.

though) across different cultures and geographical borders. "Along with globalization in other fields, the literary field has also become a globalized activity both in terms of production and consumption. Therefore, one needs to understand the literary activity not in its narrow national context but with its intricate relationship to the global context."²⁰ It is fair to say that the number of translated texts (fictional and non-fictional) has increased in every part of the world – because the growing industry is at work in different geographies, and translations have been made from every direction, not only from Europe or from America to any "consumer" (non-Western) countries, but also from the opposite direction – namely, the import and export of translated literature being on equal levels,²¹ for writers are aware that they need to be translated if they want their work to be circulated. In her 2019 "The Making of World Literature," Hülya Yıldız contends that

the international circulation of literary works essentially requires the translation of texts. The value of a work in translation not only depends on the literary value of the original text but also on the quality of the translation. In this sense, the translator becomes a major player in the circulation of texts.²²

The growing translation industry and extensive circulation of works by means of this have lately laid the groundwork for an increasing number of cultural and comparative studies of literary texts as well, and therefore the role of translation has become critically important for possible intersections and negotiations among these related disciplines. We have already reached a level that is very close to the one that Rebecca Walkowitz suggested in the 2017 ACLA report:

in the future, we will have to approach literary works as if they exist in several languages, media, and formats and as if they are written, from the get-go, for many audiences. [...] Future reading is foreign reading because it implies something about the people who encounter texts: they are not a predictable group, and they are not contained by one territory or ethnos.²³

²⁰ Hülya Yıldız, "Yerelden Küresele: Ulusal Edebiyatların Küresel Ortamda Yer Bulma Sorunsalı," p. 65.

²¹ Yıldız, however, rightly warns against "the uneven opportunities literary texts have in the current international publishing market" (p. 413). This situation, she argues, explains "the uneven representation of literatures from the world" (p. 412). See Hülya Yıldız, "The Making of World Literature," pp. 412-13.

²² Hülya Yıldız, "The Making of World Literature," p. 418.

²³ Rebecca Walkowitz, "Future Readings," p. 108.

There seems to be an irresistible appeal of the “other” in human sciences. The increasing number of translations from non-Western literatures (that is, the intervention of the peripheral into the global literary scene) has made many more comparative studies available – especially in today’s “supranational” world where the *Other* has come to be a popular subject of investigation in literary and cultural studies. Discussing the future of comparative literature, Susan Bassnett points to the fact that “The original enterprise of comparative literature, which sought to read literature trans-nationally in terms of themes, movements, genres, periods, *zeitgeist*, history of ideas is out-dated and needs to be rethought in the light of writing being produced in emergent cultures.”²⁴ Still, any “trans-national” – if such a term/label still carries its former validity today – comparative literature (working on texts from different geographies) is in fact an endeavor to determine possible “borders” between “us” and “them” in its conventional practice, because analyzing literary texts from different geographies and cultures, comparing and contrasting them with those belonging to the home culture, is undertaken not only to know about *the other/the foreign* but also know about *yourself* through the other. Which one of the two points of departure is judged to be hierarchically superior? We claim that rather than juxtaposing “us” versus “them,” the integration of comparative literature courses into translation programs and comparative studies of (translated) literature would provide the platform for making a strong case that “us” versus “them” is not a dualism that captures current realities. This should point to a more accurate situation: It is always “us” *and* “them” – intertwined in a network of mutual impact and influence.

According to the widely accepted view in comparative literature that any foreign language knowledge is essential to analyze texts in their *own* languages, it is generally assumed that translations are not needed as the comparatist/researcher is expected to be bilingual or multilingual. Maybe so, but this is an optimistic notion (about a single person’s linguistic abilities) in the first place, and, more importantly, it harbors the danger of excluding textual products from so-called “minor” literatures, i.e., literatures written in languages that are not commonly taught or studied, as the recent ACLA reports suggest. To some extent, this premise – the belief in the existence of an “ideal,” multilingual scholar – is a fallacy, at the same time; research should be provided in a language which the possible addressee needs to be able to understand. However, it is usually supposed that the addressee is *monolingual*. In this case, the receiver (addressee) of the research will be

²⁴ Susan Bassnett, “Reflections on Comparative Literature in the Twenty-First Century,” p. 3.

provided with enough knowledge of the text through translations of brief excerpts done either by the comparatist or the translator. As Erin Schlumpf postulates, "when working with the original text is not possible, working with translations requires an intermedial mode of inquiry. If world literature is the future of comparative literature, I believe it is because its reach is wider and its framework ought to include intermediality."²⁵ In other words, the ideal, multilingual comparatist may not exist²⁶ and, furthermore, this imaginary scholar would not be addressing a receiving audience that shares his or her abilities. The recent ACLA reports also show that the dominant view concerning the required knowledge of foreign language(s), or rather the resistance against reading from translation, has started to change:

In contrast to the rejection of translation and the idealism attributed to reading originals as a sign of professionalism, investigation around transfer (for a foundational study, see Wichter & Antos 2001; in relation to L2, see Ellis 2006) shows that a comparatist who reads a work in L2 is reading *translationally*, that is, the reading skills in L1 affect their reading in L2, so that a translation between L1 and L2 is taking place (a non-actualized text, in Even-Zohar's terms). Consequently, reading a work in L2 would be an experience rather similar to reading a L2 work translated into L1.²⁷

Put differently, the resistance to reading/conducting research from translation has weakened because, according to Ning and Dominguez, even the bilingual (or multilingual) scholar is not able to avoid reading the source text through the "bias" of his or her native language knowledge.

Yet, when a comparison is done by working with a translated text, the quality of the translation becomes more important and topical. Since it is beyond the researcher's control, the discussion of the translated material, its quality, should therefore be an integral part of any such comparative study. But what determines the criterion of this quality? Accuracy? Legibility? Today's unprecedentedly growing international circulation of literary works

²⁵ Erin Schlumpf, "Intermediality, Translation, Comparative Literature, and World Literature," p. 2.

²⁶ See Wang Ning and Cesar Dominguez's study titled "Comparative Literature and Translation: A Cross-cultural and Interdisciplinary Perspective" for a detailed discussion about how "the founding fathers" of the field benefited from their foreign language knowledge to a limited extent and from translations to a greater extent in their writings. In *Border Crossings: Translation Studies and Other Disciplines*, pp. 287-308.

²⁷ Ning and Dominguez, "Comparative Literature and Translation: A Cross-cultural and Interdisciplinary Perspective," p. 294.

(when considering both printed and digital editions, books and eBooks) through their instant translations into multiple languages has shifted the focus from “translation with style” to the mere accuracy and readability of the translated text in the receiving culture, which is also expected to render the *exoticism* of the foreign culture at the same time. That the need for widespread circulation of books (to guarantee a publisher’s profit) generally compromises translation as an art is to be expected, of course, and mitigated only by the fact that much of the popular literature that is being translated follows well-established formulaic genres like mysteries, romances, thrillers, etc. that can meet readers’ expectations (both from the genre and from the translated material actually belonging to a foreign culture). It is suggested that translation of “serious imaginative writing” be done through the strategy of “formal correspondence,” so that the reader (and here also the comparatist) is exposed to the source language forms and the foreign culture, especially when there is lack of knowledge of the language in which the text was produced: “The point is that ‘expressive’ texts, i.e. serious imaginative literature and authoritative and personal statements, have to be translated closely, matching the writing, good or bad, of the original.”²⁸ If the aim is to visit the foreign text/culture, then the foreignness of the foreign (text/culture) should be kept in translation.

The translation industry and the market today can be (and should be) seen as the driving force in determining the repertoire of translated literature,²⁹ and thereby making different cultures intersect with each other. Yet, the role of comparative studies of translation in determining the repertoire cannot be ignored. As Even-Zohar writes, translated literature through an “act of transfer,”³⁰ as he defines translation, from another polysystem – namely, the introduction of imported works to the home culture – holds a significant position in the literary system of the target culture due to “the major role translation has played in the crystallization of national cultures.”³¹ Through creating the necessary interest in the target culture, comparative literary studies can also lay the ground for the translation of the oeuvre of a specific author and/or a specific literary work, a “popularized” genre and its canonic

²⁸ Peter Newmark, *A Textbook of Translation*, p. 16. In his seminal book, Newmark also states that “As an academic discipline, translation criticism ought to be the keystone of any course in comparative literature, or literature in translation” (p. 185).

²⁹ Itamar Even-Zohar, *Papers in Culture Research*. As Even-Zohar maintains in his comprehensive study, making a literary “repertoire” through translation is necessary “for augmenting the level of belonging and affinity of the population to the made entity” (p. 100).

³⁰ Even-Zohar, *Papers in Culture Research*, p. 73.

³¹ Even-Zohar, “The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem,” p. 45.

products, literary products of a certain era, and so on. Therefore, the role of comparative studies in determining the repertoire of translated literature should be reconsidered in the face of the rising number of such studies reading the foreign text and the familiar text side by side. This parallel reading of different texts brings an unorthodox evaluation of “the familiar” on the one hand, and it introduces “the foreign” (or the “indigenous” text) into a new environment where it may stimulate the interest of the market, on the other.

Comparative study of translated literature also broadens the scope of literature sciences. Lawrence Venuti points to the significant role that translation plays in literary studies when he claims that “translation broadens the range of questions that students might ask of languages, texts, traditions, and cultures, as well as of the relations among them.”³² Comparative studies of literary works provide necessary background information for the translator as well, so that the translator can have a better understanding of the context in which the source text should be treated and from which it can be transferred to the target culture. This is where the role of comparative studies is essential in translator training and curriculum design. Since we cannot ignore the fact that translators should be knowledgeable of not only the source language but also the source culture surrounding the source text, we must take it for granted that translation is done to map the source text and the source author in their exact contexts. Undoubtedly, such a mapping can be done better (or more successfully) when the translator is equipped with very essential tools. The need for background knowledge becomes more obvious when the translator attempts to translate experimental or highly innovative works, such as postcolonial and/or postmodern (re)writings, for instance, or decidedly intertextual/metafictional narratives.

Somewhat counterintuitively, however, the connection between translation studies and comparative literature cannot be deemed a “natural one,” particularly if one considers this (potential) relationship from the point of view of translation studies. In this context, there seem to be hugely different emphases depending on various countries and on the goals that the local institutions set for students in their translation and interpretation programs. American programs, for instance, place great value on exposing students to the latest technology and software to make students up to date and, significantly, “marketable” once they are ready to enter the profession. By the same token, curricula are heavily slanted toward specific goals and careers. In other words, most programs’ mission is to prepare students for careers in technical, diplomatic, or business environments. This leaves little, nay, no

³² Lawrence Venuti, “Teaching in Translation,” p. 87.

room for spending time working with literary texts. Put bluntly, translation here becomes a tool to be employed toward utilitarian goals and translation's "art" is lost.

The situation in Europe is somewhat different due to a centuries-old approach with regard to learning a foreign language where translation exercises have played a crucial role. Jeremy Munday, for example, confirms that in Europe "translation was formerly studied as a language-learning methodology or as part of comparative literature."³³ Alternatively, translation was "under the umbrella of either comparative literature or applied linguistics."³⁴ In Europe, one can still see the traces of the former status of translation in that many translation programs (in Germany, Italy, and Spain, for example) integrate courses that are dedicated to literature and thus comparative analysis.

In contrast, translation departments in Turkey have abstained from, and are still doing so, integrating (any meaningful amount of) comparative literary studies or literature courses into their curricula, understandably for the sake of establishing the field as a separate body of its own – free from the "yoke" of comparative literature, such national literature departments as English (or French or German) literature, English language teaching, and English linguistics (English being the dominant non-native language in Turkey at this point). As Özyön argues,

there has always been a tension and a problematic or somewhat biased relationship between the departments of Comparative Literature and the departments of philology although the founders of Comparative Literature departments are philologists themselves. It is believed to be one of the significant problems in the road of Comparative Literature which tries to find a place for itself among the departments of philology and other fields.³⁵

However, in terms of both graduate and undergraduate education in translation studies in Turkey, the present situation needs "improvement," and we suggest that comparative literature classes are needed in translation departments because recent developments in comparative literature theories grapple with, but also acknowledge, the field's close connection to translation studies. As Anna Stowe argues, "translation as a prerequisite for certain types of course content is increasingly being made the topic of discussion both in Translation Studies and in wider circles devoted to comparative or world

³³ Jeremy Munday, *Introducing Translation Studies*, p. 27.

³⁴ Susan Bassnett, *Translation Studies*, p. 3.

³⁵ Özyön, p. 2.

literature.”³⁶ Likewise, as has been stated above, Bibbó confirms that “most of the recent thinking on the new forms comparative studies have taken in the twenty-first century revolve around its close bond with translation.”³⁷ Importantly, the same scholar considers “translation as a non-neutral instrument of change”³⁸ that complicates and questions ideas about national literatures. Aside from the concept of “national literature” having become problematic, because literary productions are multilingual in many places already (Canada, Switzerland, the United States come to mind, for instance), studies have emerged and are underway that investigate the ways in which foreign works, qua translation, have entered into and altered the canon of a given national literature. Ultimately, Bobbió recommends that comparative literature studies benefit from the cross-pollination that emerges when they take translation into consideration – particularly in today’s world in which translation occurs both inter-nationally and intra-nationally: “scholars often straddle the two disciplines and combine their analytical tools in their everyday practice both as researchers and teachers.”³⁹

Sandra Bermann notes in her study that “recently the use of translations in our classrooms has become far more pervasive.”⁴⁰ Likewise, we suggest that translation programs create comparative literature courses as part of their curricula to capitalize on “cross-pollination.” Integrating such courses would enable students to become familiar with the language and also with the culture (or cultures) of the language they are learning. Furthermore, (comparative) literature classes are ideal in that the study of literature can provide the necessary tools for students to be able to compare their own culture with the *foreign* culture, especially in MA and PhD programs where research is mostly carried out through comparing translations of (literary) texts and transference of culture-specific items (or the challenge that such transferees present). As Susan Bassnett states, “comparison remains at the heart of much translation studies scholarship.”⁴¹ Therefore, such research can be supported by a more theoretically-based knowledge of comparative studies and *its* encounters with translation studies when essential background is provided. Finally, students will be able to realize that a given culture, including their own, is never monolithic but always already plurivocal (or plurilingual).

³⁶ Anna Stowe, “Power and Translation,” p. 139.

³⁷ Bibbó, p. 139.

³⁸ Bibbó, p. 139.

³⁹ Bibbó, p. 141.

⁴⁰ Bermann, p. 82.

⁴¹ Susan Bassnett, “Reflections on Comparative Literature in the Twenty-First Century,” p. 6.

Translation is an indispensable component when an analysis of literary texts belonging to different languages and cultures is carried out in the field of comparative literature “where literature is studied and compared transnationally and transculturally, necessitating the reading of some works in translation.”⁴² Translation programs, on the other hand, are the appropriate environment for new generations of translators to learn to appreciate how their work is more than mediating from one language to another. And the choices they make – including mistranslations and omissions – are affected by a source text and, simultaneously, their biases from within the context of their target language and culture. In conclusion, when the changing roles of translation and comparative studies of translated literature are reconsidered in the Turkish context to encourage further negotiations between these two subjects, it is safe to say that when translation programs integrate comparative literature courses, they are able to teach their students that the translations they produce are more than translations; they are also interventions of the source texts into their culture (and, qua translation, into the polysystem). As the translations insert new texts into their culture (or any target culture), these texts become new phenomena that can meaningfully and productively affect the host culture in ways that are unexpected and unintended by the source text (and its culture).⁴³ It is shown in this study that comparative analyses of translated literature are wanting and are particularly deemed promising to yield interdisciplinary studies that can make translation and comparative literature come together.

⁴² Munday, p. 15.

⁴³ In a recent publication, the authors attempt to demonstrate such an effect by investigating the translations of Salman Rushdie’s canonic novel *Midnight’s Children* into French, German, Italian, and Turkish. See Adelheid Rundholz and Mustafa Kirca, “Reading Rushdie in Translation: *Midnight’s Children*, Postcolonial Writing/Translation, and Literatures of the World,” *Translation and Literature*, 30.3, 2021, pp. 332-355. <https://doi.org/10.3366/tal.2021.0480>.

References

- Aytaç, Gürsel. *Genel Edebiyat Bilimi*. İstanbul: Say, 2003.
- Bassnett, Susan. *Translation Studies*. New York: Routledge, 2002.
- Bassnett, Susan. "Reflections on Comparative Literature in the Twenty-First Century," *Comparative Critical Studies*, 3.1, 2006, pp. 3-11. doi:10.1353/ccs.2006.0002.
- Belge, Murat. "Karşılaştırmalı Edebiyat," *Notos* 6 (Aralık-Ocak), 2018, pp. 38-45.
- Bermann, Sandra. "Teaching in—and about—Translation," *Profession, Modern Language Association*, 2010, pp. 82-90, <http://www.jstor.org/stable/41419864>.
- Bibbò, Antonio. "Comparative Literature and Translation History." In *The Routledge Handbook of Translation History*, pp. 139-154. New York: Routledge, 2021.
- Bernheimer, Charles. *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1995.
- Cronin, Michael. "Double Take: Figuring the Other and the Politics of Translation." In *Translation – Reflections, Refractions, Transformations*. Edited by Paul St-Pierre and Prafulla C. Kar. pp. 277-288. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2007.
- Even-Zohar, Itamar. "The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem," *Poetics Today*, 11.1, 1990, pp. 45-51.
- Even-Zohar, Itamar. *Papers in Culture Research*. Tel Aviv: Tel Aviv University, 2010.
- Heise, Ursula K. *Futures of Comparative Literature: ACLA State of the Discipline Report*. New York: Routledge, 2017.
- Large, Duncan. "Translation Studies versus Comparative Literature?" *Fudan J. Hum. Soc. Sci.* 8, 2015, pp. 347-354. <https://doi.org/10.1007/s40647-015-0080-0>.
- Munday, Jeremy. *Introducing Translation Studies*. New York: Routledge, 2016.
- Newmark, Peter. *A Textbook of Translation*. London: Longman, 2003.
- Ning, Wang and Cesar Dominguez. "Comparative Literature and Translation: A Cross-cultural and Interdisciplinary Perspective." In *Border Crossings: Translation Studies and Other Disciplines*, pp. 287-308. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2016. <https://doi.org/10.1075/btl.126>.
- Özyön, Arzu. "An Overview of the History of Comparative Literature and the Recent State of Comparative Literature Studies in Turkey," *Curr Res Soc Sci*, 6.1, 2020, pp. 1-9. 10.30613/uresosc.592296.
- Prunč, Erich. *Einführung in die Translationswissenschaft*. Bd.1 Orientierungsrahmen. 2., erweiterte und verbesserte Auflage. Graz: ITAT, 2002.
- Rundholz, Adelheid and Mustafa Kirca. "Reading Rushdie in Translation: *Midnight's Children*, Postcolonial Writing/Translation, and Literatures of the World," *Translation and Literature*, 30.3, 2021, pp. 332-355. <https://doi.org/10.3366/tal.2021.0480>.
- Sakallı, Cemal (Ed.). *V. Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi Kongresi Bildiriler*. Mersin: Mersin Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Saussy, Haun. *Comparative Literature in an Age of Globalization*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2006.
- Schlumpf, Erin. "Intermediality, Translation, Comparative Literature, and World Literature," *Comparative Literature and Culture*, 13.3, 2011. <https://doi.org/10.7771/1481-4374.1814>.
- Stolze, Radegundis. *Übersetzungstheorien*. Eine Einführung. 2. Auflage. Tübingen: Narr, 1997.
- Stowe, Anna. "Power and Translation." In *Handbook of Translation Studies*, vol.4. Edited by Yves Gambier and Luc van Doorslaer. pp. 134-142. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2013.

- Trivedi, Harish. "Translating Culture vs. Cultural Translation." In *Translation – Reflections, Refractions, Transformations*. Edited by Paul St-Pierre and Prafulla C. Kar. pp. 277-288. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2007.
- Venuti, Lawrence. "Teaching in Translation." In *Teaching World Literature*. Edited by David Damrosch. pp. 86-96. New York: Modern Language Association of America, 2009.
- Walkowitz, Rebecca. "Future Readings." In *Futures of Comparative Literature: ACLA State of the Discipline Report*. Edited by Ursula K. Heise. pp. 108-111. New York: Routledge, 2017.
- Yıldız, Hülya. "Yerelden Küresele: Ulusal Edebiyatların Küresel Ortamda Yer Bulma Sorunsalı." In *V. Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi Kongresi Bildiriler*. Edited by Cemal Sakallı. pp. 65-73. Mersin: Mersin Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Yıldız, Hülya. "The Making of World Literature," *Neohelicon*, 46, 2019, pp. 411-433. <https://doi.org/10.1007/s11059-019-00502-4>.

e-ISSN: 2536-4596

KARE- Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi

KARE- International Comparative Journal of Literature, History and Philosophy

Başlık/ Title: Exploring Un/homely Lives in Mohsin Hamid's novel *The Reluctant Fundamentalist*

Yazar/ Author

Banu Akçeşme

ORCID ID

0000-0002-8217-9360

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 1 Aralık / December 2021

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 29 Aralık / December 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2021

Web Sitesi: <https://karedergi.erciyes.edu.tr/>

Makale göndermek için / Submit an Article: <http://dergipark.gov.tr/kare>

Uluslararası İndeksler/International Indexes

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

DRJI

EuroPub

MLA
International
Bibliography

Index Copernicus: Indexed in the ICI Journal Master List 2018 Kabul Tarihi /Acceptance Date: 11 Dec 2019

MLA International Bibliography: Kabul Tarihi /Acceptance Date : 28 Oct 2019

DRJI Directory of Research Journals Indexing: Kabul Tarihi /Acceptance Date: 14 Oct 2019

EuroPub Database: Kabul Tarihi /Acceptance Date: 26 Nov 2019

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Yazar: Banu Akçeşme*

MOHSİN HAMİD'İN GÖNÜLSÜZ KÖKTENDİNCİ ROMANINDA EV/EVSİZ OLMA DURUMUNUN İNCELENMESİ

Özet: Bu makale, Mohsin Hamid'in *The Reluctant Fundamentalist* (2007) adlı romanında Homi Bhabha'nın evsiz olma kavramını incelemeyi amaçlamaktadır. Önemli postkolonyal teorisyenlerden olan Homi Bhabha, sömürgeci ile sömürgeleştirilenin kimlikleri ve bu iki taraf arasındaki ilişkiler hakkında yeni bakış açıları sunmuş ve müphemlik, öykünme, melezlik, eşik ve evsiz olma gibi anahtar kavramları tanıtarak postkolonyal teorilere ve çalışmalara önemli katkılarda bulunmuştur. Bhabha evsiz olma kavramını, Freud'un Almanca unheimliche kavramından yola çıkarak geliştirmiştir. Bu makale, evsiz olma kavramını, romandaki Changez ve Erica adlı karakterlerin kimlik ve aidiyet duygusunu, duygusal ve zihinsel tepkilerini ve mekânlarla olan ilişkilerini evsiz olma durumunu yaratan koşullara bağlı olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Bhabha'nın evsiz olma kavramı, melezlik kavramıyla yakından ilişkilidir. Bhabha'ya göre, saf, dokunulmamış, değiştirilmemiş ve diğer kültürlerin yabancı etkisinden etkilenmemiş hiçbir kültür (dolayısıyla kimlik) yoktur. Bu engellenemez kültürel melezlik süreci, hiçbir kültür, ulus ya da bölge sürekli ve tam olarak ev işlevi göremediği için hem evde hem de yabancı mekanda evsiz olma koşullarını yaratır çünkü ev bireyler için esrarengiz bir şekilde aynı anda hem tanıdık hem de yabancıdır. Romanda evsiz olma durumu, kendinde ötekinin varlığını fark eden, kendilerini evlerindeyken evde hissetmeyen veya garip ve tanıdık olmayan bir yerde kendilerini evlerinde hisseden fakat bu karmaşık durumla nasıl başa çıkacaklarını anlayamayan Changez ve Erica için çelişkiler ve zorluklar yaratır. Bu makale, Pakistan ve Amerikan kültürleri arasında 11 Eylül terör saldırılarının öncesinde ve sonrasında gelişen ilişkiler ağında, kültürel, tarihsel ve psikolojik olarak bastırılan duyguların geri dönüşü nedeniyle Changez ve Erica'nın evle olan tuhaf, karmaşık ve gelgitlerle dolu ilişkilerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Evsizlik, Melezlik, Kültür, Kimlik, Eşik.

EXPLORING UN/HOMELY LIVES IN MOHSİN HAMİD'S NOVEL *THE RELUCTANT FUNDAMENTALIST*

Abstract: This paper aims to explore Homi Bhabha's concept of unhomeliness in Mohsin Hamid's novel *The Reluctant Fundamentalist* (2007). An influential postcolonial theorist, Bhabha offered new perspectives on the identities of and the relation between the colonizer and the colonized and he contributed to postcolonial theories, and studies by introducing key concepts including ambivalence, mimicry, hybridity, liminality, and unhomely. This paper intends to employ Bhabha's concept of unhomeliness to provide insight into Changez's and Erica's sense of identity and belonging, emotional and mental reactions and attitudes which are mostly influenced by their relation with space which generates the feeling of unhomeliness. Bhabha's notion of unhomely has been derived from Freud's notion of uncanny which has been translated from the German word unheimliche. Bhabha's concept of unhomely is closely related to his concept of hybridity. According to Bhabha, there is no culture (and thus no identity) which remains pure, untouched, unaltered and uncontaminated by the foreign influence of the other cultures. This inevitable process of cultural hybridity creates the conditions of unhomeliness since no culture, nation or territory can function as a home since home is uncannily familiar and strange at the same time for individuals. Unhomeliness creates complex situations and poses challenges for

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, email: bakcesme@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8217-9360

Changez and Erica who feel unhomey at home or feel at home in a strange and unfamiliar context when they recognize the existence of the other in the self but fail to figure out how to handle this complexity. This paper sets out to explore Changez's and Erica's disturbed relations to home as they oscillate between homeliness and unhomeliness due to the return of the repressed when Pakistani and American cultures came into close contact before and after the blowback of the 9/11 terrorist attacks which destabilized the fixed boundaries.

Keywords: Unhomeliness, Hybridity, Culture, Identity, Liminality.

Mohsin Hamid's novel *The Reluctant Fundamentalist* (2007) is laden with the politics of home and identity with an emphasis on the process of self-identification. *The Reluctant Fundamentalist* offers a kind of narrative that "house[s] unfree people".¹ It is based on a retrospective narration in which Changez, a Princeton graduate and an employee in a very prestigious company returns back to Pakistan following the 9/11 tragic event as a transformed man after having stayed in America for 5 years and the whole plot revolves around Changez's dramatic monologue with a silent and unnamed American guy in Lahore about his education, work experience, and his girlfriend Erica in America. This paper aims to examine the representations and manifestations of un/homeliness through Changez's and Erica's personal experiences which are closely intertwined with the historical, cultural, and national forces in *The Reluctant Fundamentalist* in the light of Bhabha's notion of unhomeliness. In the process of globalization; national, cultural, ideological, linguistic and physical borders and boundaries are constantly reshaped and rearranged and thus get blurry, which leads to confusion about the notion of home since one's sense of belonging, individual and collective identity become highly problematic. Therefore, gaining insight into the unstable, inconstant nature of un/homeliness can provide understanding and awareness about the true nature of emerging identities along with their complexities influenced by the transformative power of multiculturalism and transnationalism.

The focus will be placed on the exploration of the problematic aspects of the experience of un/homeliness due to the impossibility of maintaining a continuous and stable relationship with a particular place as home. The lived experience of un/homeliness at a certain place and time is never constant or unchangeable but always subject to the process of revision, reconstruction, and deterritorialization. Homi Bhabha

¹ Homi K. Bhabha, *Diaspora and Home: An Interview with Homi K. Bhabha*, 7 December 2017, <https://blog.degruyter.com/diaspora-and-home-interview-homi-k-bhabha/>.

challenges the myth of the fixedness and permanence of home since the place one accepts as home does not stay or function as a home forever. One may have several homes simultaneously or at different times. According to Bhabha, what makes a certain place function as a home is based on various factors including the decisions one makes, the circumstances and conditions one is embedded along with the mental and emotional landscape.

That is being iterated or articulated around the concept of home are certain needs, certain interests, certain passions and affects, which actually then create that life-world, that existential comfort that you associate with home. [...] There are very distinct forms of narrativity, choices, judgments, which evaluate certain locations, which create a home around certain locations. [...] There is a continual transvaluation, or a changing. That depends very much on decisions you make.²

Homi Bhabha is one of the leading key critical and intellectual figures in postcolonial theory and criticism to which he contributed important concepts such as hybridity, ambivalence, mimicry, and unhomeliness. Bhabha's conceptual framework provides insight into the processes in which the colonized can destabilize and reconstruct the existing power relations established by the colonizer through resistance and redefinition. Bhabha does not consider the colonized as the passive victim, unable to act and resist. He insists that the colonized has an active agency, capable of overthrowing the imposed identity characterized by subalternity, passivity, docility and backwardness.

Bhabha's definition of culture has central importance and determines the meaning of his other concepts and notions. Thus, his concept of unhomely cannot be understood without a reference to his conceptualization of culture. Homi Bhabha states that

Culture is often in its most interesting manifestations in a state of the "misfit"; to fit the different bits or parts of a particular cultural apparatus or experience together always creates a problem because the parts do not necessarily form a whole. [...] There are discordant elements; there are divisive elements; there are divergent elements.³

² Ibid.

³ Ibid.

According to Bhabha, culture does not consist of harmonious elements that are well-matched and make up a unified whole. What characterizes the true nature of culture are “dialogical”, “conflictual”, contradictory, “competing”, “antagonistic” but at the same time “collaborative”, “innovative”, and “affiliative” components.⁴

Theorists like Edward Said, Chinua Achebe, and Homi Bhabha, who have explored the nature of the culture and the identity that developed during and after the process of colonialism, insist that binary oppositions do not suffice to explain the relations between nations and cultures because hybridity is the distinctive characteristic of the post/colonial culture and identity. Bhabha defines hybridity as what is “new, neither the one nor the other”.⁵ Hybridity, along with ambivalence that emerges around the questions of who I really am and where I really belong to, destabilizes the notions of the stable self, and safe and permanent home. Cultures inevitably influence, change and transform each other; thus, no culture can remain pure and untouched by the foreign influence of the other cultures. “In the colonial encounter, then, it is not just the colonized who are subject to western ways; the colonizers too are transformed”.⁶ Achebe draws attention to this reality and states that as a consequence of colonialism, “we lived at the crossroads of cultures. We still do today”.⁷ Huddart similarly maintains that the present situation of the world is marked by “paradoxical combination of violently proclaimed cultural difference and the complexly interconnected networks of globalization”.⁸ Ania Loomba also highlights the fact that the relations in the post/colonial contexts produce intricacies and entanglements: “Colonialism was not an identical process in different parts of the world, but everywhere it locked the original inhabitants and the newcomers into the most complex and traumatic relationships in human history.”⁹

For Bhabha, there is not a certain and definite answer to the question of ‘What is your cultural identity?’ because he does not regard culture and cultural identity as fixed, stable and unchangeable. Both Franz Fanon

⁴ Ibid.

⁵ Homi K. Bhabha, *The Location of Culture* (Psychology Press, 2004), 178.

⁶ Pnina Werbner, ‘The Limits of Cultural Hybridity: On Ritual Monsters, Poetic Licence and Contested Postcolonial Purifications’, *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 7, no. 1 (2001): 133–52 (136).

⁷ Chinua Achebe, ‘Dead Men’s Path Author’s Perspective’, in *Hopes and Impediments: Selected Essays* (Doubleday, 1990), 13.

⁸ David Huddart, *Homi K. Bhabha* (Routledge, 2006), 1.

⁹ Ania Loomba, *Colonialism/Postcolonialism* (Routledge, 2005), 2.

and Homi Bhabha highlight the “dangers of the fixity and fetishism of identities”.¹⁰ Bhabha has been intrigued by the state of being and living “on the move between and beyond the confines of cultures, nations and all those other contexts that traditionally are thought to generate a feeling of home and belonging”.¹¹ He is specifically interested in “cultural misfits” who do not “fit into the readily available categories of civil societies”¹² rather than the people whose roots get “stuck in the celebratory romance of the past” or who are “homogenizing the history of the present”.¹³

Bhabha himself has been referred to as “Mister In-Between”¹⁴ because of the hybrid and unstable nature of his identity. Changez, who is more concerned with “the mutualities and negotiations across the colonial divide”,¹⁵ can also be regarded as Mister-in-between, unable to define who he is and where he exactly belongs to during the unexpected journeys he has taken into the homely and unhomely:

Such journeys have convinced me that it is not always possible to restore one’s boundaries after they have been blurred and made permeable by a relationship: try as we might, we cannot reconstitute ourselves as the autonomous beings we previously imagined ourselves to be.¹⁶

Changez’s contradictory and complex feelings and reactions can be more obviously observed as he oscillates between the ambivalent experiences of homeliness and unhomeliness which turn him into a “cultural misfit”. Changez gradually emerges as a being whose existence embodies both the homely and unhomely: “Something of us is now outside, and something of the outside is now within us.”¹⁷ Valerie Kennedy draws attention to the implication of the name Changez which suggests change and maintains that Changez ambivalently both reinforces and challenges Orientalist stereotypes of Pakistan, and of the East¹⁸ which can be taken as the revelation of his problematic relationship

¹⁰ Homi K. Bhabha, *The Location of Culture*, 9.

¹¹ Homi K. Bhabha, *Diaspora and Home: An Interview with Homi K. Bhabha*.

¹² *Ibid.*

¹³ Homi K. Bhabha, *The Location of Culture*, 9.

¹⁴ Homi K. Bhabha, *Diaspora and Home: An Interview with Homi K. Bhabha*.

¹⁵ Bart Moore-Gilbert, *Postcolonial Theory: Contexts, Practices, Politics* (Verso, 1997), 116.

¹⁶ Mohsin Hamid, *The Reluctant Fundamentalist* (Harvest Books, 2008), 197.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ Valerie Kennedy, ‘Changez/Cengiz’s Changing Beliefs in *The Reluctant Fundamentalist*’, *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 20, no. 6 (14 December 2018), <https://doi.org/10.7771/1481-4374.3321>, 6.

with the home whose meanings and boundaries also constantly change along with Changez's sense of the self.

When the boundaries of home become blurry and ambiguous because of its inclusion of the unhomely, it is never possible to reestablish the sense of homeness again. "As soon as the expansion of the home is exposed to outside influences or the outside world and the privacy of the home is invaded, a strange feeling of uneasiness is evoked".¹⁹ Bhabha points out to the traumatic experience resulting from the "loss of one's recognisable self": "The unhomely moment creeps up on you stealthily as your own shadow and suddenly you find yourself taking the measure of your dwelling in a state of 'incredulous terror'".²⁰ Changez's agitation is aggravated by his mutable self which defies the notion of the fixed and stable essence of the self. Greta Olson maintains that Changez has attained and performed different selves and identities including Pakistani Prince, meritocrat, Chris, and Anti-American activist in his process of self-identification.²¹ The multiplicity of the self and identity unsettles and disturbs the safety and steadiness of home, which becomes an inseparable part of the unhomely. The relation between Changez and Erica is the symbolic representation of the togetherness of irreconcilable forces, the homely and unhomely. Even when Changez returns to Pakistan for good, he does not give up on his attachment to Erica as the embodiment of America who has become an integrated part of his mind and psyche, which brings about the feeling of estrangement and dislocation:

My inhabitation of your country had not entirely ceased. I remained emotionally entwined with Erica, and I brought something of her with me to Lahore—or perhaps it would be more accurate to say that I lost something of myself to her that I was unable to relocate in the city of my birth.²²

¹⁹ M. H. Oroskhan and E. Zohdi, 'An Exploration of "Unhomely Moments" in Sadegh Hedayat's *Stray Dog*', *Pertanika Journal of Social Science and Humanities* 24, no. 1 (2016): 495–504 (497).

²⁰ Homi K. Bhabha, *The Location of Culture*, 9.

²¹ Olson, Greta, 'Questioning the Ideology of Reliability in Mohsin Hamid's *The Reluctant Fundamentalist*', in *Narratology and Ideology: Negotiating Context, Form, and Theory in Postcolonial Narratives*, ed. by Divya Dwivedi, Henrik Skov Nielsen, and Richard Walsh Columbus (Ohio State UP, 2018), 156–72.

²² Mohsin Hamid, 195.

Homi Bhabha provides an insight into the dual nature of the hybrid identity in which the homely and unhomely coexist. Bhabha gets the idea of unhomeliness from Sigmund Freud's concept of the "uncanny" which is the translation of "unheimlich" whose opposite is "Heimlich". Freud points out that Heimlich "belongs to two sets of ideas, the one relating to what is familiar and comfortable, the other to what is concealed and kept hidden".²³ Similarly, Bhabha explains that home has two aspects which are related to the patterns of emergence and return. One aspect has

[...] something to do with the normalized, the naturalized, the inevitable, the original. It's there – the "thereness" of your existence, even more than the "hereness" of your existence. It is always there; this is my home. I understand this landscape. I know these people. I know the language, and so on. [...] And the other [...] is the kind of Conradian idea that home is what you return to. So, there are these two moments of temporality, these two narrative moments – coming out of the home and somehow allowing yourself to imagine, whether you can or you can't, that you can go back: so emergence and return are complicit with the concept of home.²⁴

Bhabha broadens Freud's notion of unheimlich and elaborates on this concept in his essay "The World and the Home". Unhomely should not be taken as a reaction or a pattern of sentiment. It is rather an unavoidable and undeniable condition or a state that develops as a result of cultural hybridity. Colonial and postcolonial contexts gave rise to the identities that emerge as a mixture of the familiar and unfamiliar and the feeling of unhomeliness leads to "extra-territorial" conditions, "cross-cultural initiations" and "inbetween reality".²⁵ The unhomely suggests dynamic, unstable, ever-changing, and ambivalent identities, selves and relations while the homely aspect of the identity implies stability, coherence, and certainty and "ideas of fixity, boundedness, and nostalgic exclusivity are traditionally implied by home".²⁶

Bhabha offers unhomeliness as an alternative to the binary opposition between homeness and homelessness. According to Bhabha, "being unhomed or feeling unhomely" should not be understood as

²³ Sigmund Freud, *The Uncanny*, trans. David McLintock (Penguin Classics, 2003), 132.

²⁴ Homi K. Bhabha, *Diaspora and Home: An Interview with Homi K. Bhabha*.

²⁵ Homi Bhabha, 'The World and the Home', *Social Text*, no. 31/32 (1992): 141–53 (148), <https://doi.org/10.2307/466222>

²⁶ Wendy Walters, *At Home in Diaspora: Black International Writing* (Univ of Minnesota Press, 2005), xvi.

homelessness. It is more related to the sense of “dislocation” that develops when the boundaries between the outside world and the domestic sphere get confused: “to be unhomed is not to be homeless, nor can the ‘unhomely’ be easily accommodated in that familiar division of social life into private and public spheres”.²⁷ Unhomeliness does not necessarily refer to physical loss, absence or abandonment of or departure from home. It can rather be identified as mental, psychological, and sentimental displacement and estrangement from home, and thus from what is familiar. As Tyson suggests, “to be unhomed is to feel not at home even in your own home because you are not at home in yourself: your cultural identity crisis has made you a psychological refugee”.²⁸ It is an uncanny feeling oscillating between self and other as Kristeva proposes. Kristeva suggests that we are even foreign to ourselves since the other is the part of the self and they cannot exist independently of each other.

Homi Bhabha focuses on the works of literature to examine the manifestations of unhomeliness. He suggests that “in the House of Fiction, you can hear, today the deep stirring of the unspoken, of the unhomely”.²⁹ Russell also draws attention to the fact that both Freud and Bhabha explore *unheimlich* through aesthetics and narratives and she illustrates the experience of *unheimlich/unhomely* lives through Joseph Campbell’s pattern of the hero’s journey in which the hero “begins in the ordinary world, from where the hero is called to adventure” and he crosses the threshold “from the familiar into a world of unfamiliar yet strangely intimate forces”.³⁰ During the course of his adventures, the hero is challenged by the trials, comes across guiding figures who provide support, friendship and help, “who accompany the hero to the point of apotheosis, which the hero then undergoes alone”.³¹ “The transformed hero then journeys back towards the threshold, re-entering or resurrecting in the ordinary world with an elixir, treasure, or boon to take home”.³² Homi Bhabha also puts the emphasis on the pattern of the

²⁷ Homi Bhabha, ‘The World and the Home’, 141

²⁸ Lois Tyson, *Using Critical Theory: How to Read and Write About Literature* (Routledge, 2011), 250.

²⁹ Homi Bhabha, ‘The World and the Home’, 141.

³⁰ Joseph Campbell, *The Hero with a Thousand Faces* (New World Library, 2008), 227; Annette Russell, ‘Journeys through the *Unheimlich* and the Unhomely’, *RoundTable* 1, no. 1 (24 May 2017): 3, <https://doi.org/10.24877/rt.15>.

³¹ Annette Russell, 3.

³² *Ibid.*

return after one goes beyond oneself “in a spirit of revision and reconstruction”³³ since after being exposed to the unhomely in the familiar or to the familiar in the foreign, there emerges the necessity of “the relocation of home and the world”, which creates the sense of estrangement.³⁴

Russell argues that a hero should be unhomed in order to grow and develop. Both Changez and Erica cross the threshold, literally and symbolically move inside and outside the cultural territories of Pakistan and America and feel unhomely both in their motherland and in a foreign culture and then return their home as a psychological and mental exile. These are the moments the border between the world and the home gets blurry. The feeling of unhomeliness causes Changez and Erica to establish ambivalent relations with the land, culture and human and provides the main stimulus for their action, behaviour, and mental and emotional reactions. The experience of the unhomely has been overwhelming, threatening, “painful and frightening” for both characters.³⁵ After their interaction with the unhomely, they are no longer fully themselves nor the other since the unhomely confuses “the borders between imagination and reality, death and desire, past and present [...] The pain of estrangement and dislocation is apparent”.³⁶

Changez is more courageous and ardent in his confrontation with the unhomely. His obsession with Erica reveals his desire to negotiate and reconcile with the otherness of unhomely lives. He willingly enters into the world of liminality and returns home as a transformed man whereas Erica’s process of unhoming results in a failure because of her persistent resistance to the merging with the unhomely. Both Erica and Changez go through complex cultural situations where they recognize the world in the home and the home in the world with a “tremendous terror”³⁷ which brings out an attempt to redraw the domestic and private space. As they fluctuate between the experience of homeliness and unhomeliness, they revise their attachments and commitments and reconstruct their sense of belonging. In this process, Erica’s and Changez’s un/homely lives have been influenced by certain factors including cultural hybridity,

³³ Homi K. Bhabha, *The Location of Culture*, 3.

³⁴ *Ibid.*, 9.

³⁵ Annette Russell, 14.

³⁶ Fadia Suyoufie, ‘The Uncanny in Ahlām Mustaghānmī’s ‘Ābir Sarīr’, *Journal of Arabic Literature* 36, no. 1 (1 January 2005): 28–49 (33), <https://doi.org/10.1163/1570064053560611>.

³⁷ Homi K. Bhabha, *The Location of Culture*, 9.

cosmopolitanism, globalization, meritocracy, and an urge for reconciliation with the other.

Cultural hybridity is one of the determining factors that leads to the ambivalence around the feeling of un/homeliness since in the context of cultural hybridity, the homely and unhomely are not mutually exclusive; on the contrary, they coexist and become an integrated and inseparable part of each other. Cultural hybridities that emerge in the moments of cultural interactions and “historical transformations” are unavoidable.³⁸ Mohsin Hamid makes a lot of references to cultural hybridity that can be observed in every layer of life in Pakistan and the USA. In Pakistan, for instance, the buildings date back to the British colonial rule and both geographically and architecturally function as a bridge between the past and the present states of the city. What-was-once-homely has been replaced by what is unhomely which has assumed the status of the normal and familiar in Pakistan. The female students of European origin who attend the National College of Arts appear in jeans at the cafe in Lahore and they look completely different from the traditionally dressed Pakistani women. However, it is not these girls who seem unhomely but it is the Pakistani man with beard in his Pakistani garment who looks out of place in this district of Lahore.³⁹ The transformation of the cities in Pakistan displays that the unhomely have already been embedded into the very structure of Pakistan and the cities are westernized as they grow into metropolitan cities as Changez explains to the silent American listener:

I was telling you about Manila. [...] Since you have been to the East, you do not need me to explain how prodigious are the changes taking place in that part of the globe. I expected to find a city like Lahore [...]; what I found instead was a place of skyscrapers and superhighways. [...] Manila's glittering skyline and walled enclaves for the ultra-rich were unlike anything I had seen in Pakistan.⁴⁰

The celebration of cosmopolitanism and “open-mindedness”⁴¹ that comes along with it is another factor that renders the experience of homeliness possible for Changez in New York.

³⁸ *Ibid.*, 2.

³⁹ Mohsin Hamid, 25.

⁴⁰ *Ibid.*, 73.

⁴¹ *Ibid.*, 55.

It was a testament to the open-mindedness and— that overused word— cosmopolitan nature of New York in those days that I felt completely comfortable on the subway in this attire. Indeed, no one seemed to take much notice of me at all, save for a gay gentleman who politely offered me an invitational smile.⁴²

The coexistence of diverse elements in a given culture facilitates the integration of the unhomey into the body of home in the multicultural context. What makes Changez feel at home when he arrives in New York is the welcoming and inclusive atmosphere and the general socio-cultural attitude that promotes the tolerance for the differences and multiplicity. Changez encounters taxi drivers speaking Urdu, he can go and eat at a restaurant called Pak-Punjab Deli that serves the local Pakistani cuisine in New York:

[...] moving to New York felt—so unexpectedly—like coming home. But there were other reasons as well: the fact that Urdu was spoken by taxicab drivers; the presence, only two blocks from my East Village apartment, of a samosa- and channa-serving establishment called the Pak-Punjab Deli; the coincidence of crossing Fifth Avenue during a parade and hearing [...] a song to which I had danced at my cousin's wedding.⁴³

When he gets into the public transportation, he notices that his “skin would typically fall in the middle of the colour spectrum”.⁴⁴ Since he is treated as a local citizen, he does not feel himself marginalized or excluded subaltern in New York:

On street corners, tourists would ask me for directions. I was, in four and a half years, never an American; I was immediately a New Yorker. [...] I tend to become sentimental when I think of that city. It still occupies a place of great fondness in my heart, which is quite something.⁴⁵

Changez feels integrated into “the system, pragmatic and effective”, which he thinks is quite empowering and “exhilarating”.⁴⁶ However, that Changez feels homely in New York causes him to feel unhomey and out of place in Pakistan.

⁴² Ibid., 48.

⁴³ Ibid., 36.

⁴⁴ Ibid., 37.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid., 4, 15.

In addition to cultural hybridity, “systematic pragmatism” and “meritocracy” which is required by “professionalism”⁴⁷ in the USA shake up the traditional notion of home since the boundaries of home are expanded to such an extent that it accepts and welcomes the World as long as it promises and offers the most useful contribution to the capitalist economy and applies itself “single-mindedly to the achievement of that objective”.⁴⁸ In the novel, Jim who overcomes his outsidersness through his faith in pragmatism and meritocracy, encourages Changez to follow his footsteps: “We’re a meritocracy. [...] We believe in being the best. You were the best candidates at the best schools in the country. That’s what got you here”.⁴⁹

Cultural imperialism and the globalization of the culture also play an important role in turning the unfamiliar and strange into the familiar. When Changez went to the Seventy-Seventh Street which is located in the centre of the Upper East Side sparkling with its gorgeous and exclusive shops, and charming and rich women in short skirts walking their little dogs, he felt “surprisingly familiar” and he owed his sense of familiarity to the films in which this street appeared as a setting.⁵⁰ Since American culture has been globalized through the Hollywood Film industry, it has gained the status of the familiar for the strangers like Changez.

Putting a white mask on a black skin in an attempt to seek approval and recognition from the other is the expression of a strong urge that encourages one to make oneself at home at a place where one does not really belong to. Since Changez is aware of the fact that he would not be accepted as the person who he really was, he was engaged into acting-out and pretence. At Princeton which was a dream that came true for Changez, he conducted himself in public as if he were “a young prince, generous, and care-free”.⁵¹ Princeton inspired in him the feeling that “he were the movie star and everything is possible”.⁵² He meticulously strove to create the image of the “polished, well-dressed” young man with “sophisticated accent” for himself.⁵³ Changez, in order not to seem out of place in his contact with the high class, developed a good rapport and

⁴⁷ Ibid., 37.

⁴⁸ Ibid. 41.

⁴⁹ Ibid., 39.

⁵⁰ Ibid., 48, 49.

⁵¹ Ibid., 12.

⁵² Ibid., 3.

⁵³ Ibid., 9.

paid close attention to the Western register and code of conduct “I spent the afternoon deciding what to wear. I knew her family was wealthy, and I wanted to dress as I imagined they would be dressed: in a manner elegant but also casual”.⁵⁴ Acquiring an American identity was the destiny he endeavored to achieve, which he assumed would make him a respectable gentleman in the eye of the World. Jim is an inspiring figure for Changez that makes him believe that he can make himself adapt to the unhomely.

It was a good feeling, and it felt even better when I saw how the hotel staff were responding to him; they had identified Jim as a man of substance, and the smiles and attention he received were impressive to behold. I was the only non-American in our group, but I suspected my Pakistaniness was invisible, cloaked by my suit, by my expense account, and—most of all—by my companions.⁵⁵

Changez even hid his true origin and pretended to be an American during his business trip to Manila.

I attempted to act and speak, as much as my dignity would permit, more like an American. The Filipinos we worked with seemed to look up to my American colleagues, accepting them almost instinctively as members of the officer class of global business—and I wanted my share of that respect as well [...] and I learned to answer, when asked where I was from, that I was from New York.⁵⁶

Although what he did sparks in him a strong sense of guilt and abomination, he revealed no sign of the expression of shame.

According to Homi Bhabha, unhomeliness is a postcolonial experience in a postcolonial space which frees people from the strict borders and boundaries of the homely identities and lets the unhomely people step inside the homely territory.⁵⁷ Hence, the experience of unhomeliness can be liberating for the otherized colonial subject since it arouses “the stirring of emancipation”⁵⁸ with the obtainment of the knowledge that s/he is not inherently evil, “backward, degenerate, uncivilized, and retarded”.⁵⁹ This awareness leads to the rejection of the identity imposed

⁵⁴ Ibid., 55.

⁵⁵ Ibid., 82.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Homi Bhabha, ‘The World and the Home’, 142.

⁵⁸ Ibid., 151.

⁵⁹ Edward W. Said, *Orientalism* (Vintage, 1979), 207.

by the colonizer as can be observed in Changez. Changez consciously repudiated to feel unhomely in the USA by overthrowing the colonizing stereotypes and rejected to make himself fit into the images of the colonized as produced by the colonizers. His sense of homeliness does not hinge on the physical boundaries of home but on his attachments, connections, and aspirations. In New York, what made him feel homely was his business merits that ensured him a well-paying job and a woman he passionately desired. Moreover, his great potential and capacity for achievement and his competitiveness and ambition for success were highly admired, which made him feel he was welcome, included, accepted in New York. He strove hard to make sure that the impression he left on people would not be backwardness or primitiveness. His mannerism, "natural politeness" and "sense of formality" have been immensely appreciated especially by his American colleagues. "[L]ike Pakistan, America is, after all, a former English colony, and it stands to reason, therefore, that an Anglicized accent may in your country continue to be associated with wealth and power, just as it is in mine".⁶⁰ Changez did not position himself as the otherized subaltern but ambivalently as an integrated part of the life in New York. He is "the outsider-within status" with "an ambivalent, transgressive, fluid positioning of himself and his work" "that moves back and forth across a boundary which acknowledges that I can be black and good and black and bad and that I can also be black and white."⁶¹

Fluidity of identity with a lack of fixed core and essence also creates a sense of being divided between the homely and unhomely. Changez took up the position of the "inwardness from the outside" in the USA and "represents the outsideness of the inside" in Pakistan.⁶² In the introduction to *Location of Culture*, Bhabha points out to the need to think and act beyond "the narratives of originary and initial subjectivities."⁶³ Ambivalence that both the colonizer and colonized experience about their self-identity results from the disappearance of cultural authenticity that is accompanied with cultural displacement, which leads to the experience of unhomeliness. In this sense, unhomeliness is the condition of the modern world.⁶⁴ "In that displacement the border between home

⁶⁰ Mohsin Hamid, 42.

⁶¹ Homi Bhabha, 'The World and the Home', 151, 152.

⁶² Ibid., 152.

⁶³ Homi Bhabha, *The Location of Culture*, 1.

⁶⁴ Homi Bhabha, 'The World and the Home', 144.

and world becomes confused; and, uncannily, the private and the public become part of each other".⁶⁵ This is the case with Changez who feels himself as a being of two hemispheres.⁶⁶

I lacked a stable core. I was not certain where I belonged—in New York, in Lahore, in both, in neither—and for this reason, when she reached out to me for help, I had nothing of substance to give her. Probably this was why I had been willing to try to take on the persona of Chris, because my own identity was so fragile. But in so doing—and by being unable to offer her an alternative to the chronic nostalgia inside her— I might have pushed Erica deeper into her own confusion.⁶⁷

According to Homi Bhabha, unhomeliness is "disorienting", "alienating" and "disturbing" since the recognition of unhomely within the territory of home creates the experience of uncanny which leads to confusion.⁶⁸ Homi Bhabha in his essay *the World and the Home* refers to Nadine Gordimer's heroines' experience to illustrate the moment of unhomeliness: "Suddenly the home turns into another world, and the narrator notices that 'it was as if everyone found that he had unnoticingly entered a strange house, and it was hers'".⁶⁹ Changez goes through the same frustrating experience of unhomeliness when he returns to Pakistan for a short holiday as he vacillates between his newly acquired American identity and his authentic Pakistani identity. The more homely he feels in the Western context, the more unhomely and estranged he feels in his own home culture. When he abhors the shabbiness of his house and poor conditions of his surrounding, he spitefully realizes that he perceives his home and culture through the condescending lens of Americanness. Changez's failure to feel homely in his own country creates a feeling of shame and self-humiliation.

I was struck at first by how shabby our house appeared, with cracks running through its ceilings and dry bubbles of paint flaking off where dampness had entered its walls. [...] in the dim light of the hissing gas heaters our furniture appeared dated and in urgent need of reupholstery and repair. I was saddened to find it in such a state—no, more than saddened, I was shamed. This was

⁶⁵ Homi K. Bhabha, *Diaspora and Home: An Interview with Homi K. Bhabha*.

⁶⁶ Mohsin Hamid, 169.

⁶⁷ *Ibid.*, 168.

⁶⁸ Homi Bhabha, 'The World and the Home', 143.

⁶⁹ *Ibid.*

where I came from, this was my provenance, and it smacked of lowliness.⁷⁰

This feeling of unhomeliness in Lahore is not constant but replaced by its opposite when Changez reconciled with the homeland. His achievement as a New Yorker in the USA “did not, could not, make me forget such thing as how much I enjoy the tea in this, the city of my birth.”⁷¹ When he insightfully reflected on his experience of unhomeliness, it occurred to him that it was not the house but himself that had changed in his absence and he was looking at himself, his family, his home, and his own people with the eyes of a foreigner: “[N]ot just any foreigner, but that particular type of entitled and unsympathetic American who so annoyed me when I encountered him in the classrooms and workplaces of your country’s elite”.⁷²

The feeling of unhomeliness leads to emotional and mental reterritorialization. When Changez came to the understanding that “a different way of observing is required,”⁷³ he abandoned his American gaze and revised his image of Pakistan and home culture in a positive way:

[I]ts enduring grandeur, its unmistakable personality and idiosyncratic charm. Mughal miniatures and ancient carpets [...] an excellent library abutted its veranda. It was far from impoverished; indeed, it was rich with history. I wondered how I could ever have been so ungenerous—and so blind—to have thought otherwise, and I was disturbed by what this implied about myself: that I was a man lacking in substance.⁷⁴

Changez went through a continuous oscillation and “traumatic ambivalences” between the past achievement of the East and the present glory of the West, and between the inherited pride in his origin and the adopted sense of the superiority of the Western identity.

We were not always burdened by debt, dependent on foreign aid and handouts; in the stories we tell of ourselves we were not the crazed and destitute radicals you see on your television channels but rather saints and poets and—yes—conquering kings. We built the Royal Mosque and the Shalimar Gardens in this city, and we

⁷⁰ Mohsin Hamid, 140.

⁷¹ *Ibid.*, 3.

⁷² *Ibid.*, 141.

⁷³ *Ibid.*, 140.

⁷⁴ *Ibid.*, 142.

built the Lahore Fort with its mighty walls and wide ramp for our battle-elephants. And we did these things when your country was still a collection of thirteen small colonies, gnawing away at the edge of a continent.⁷⁵

While he was living in New York, the comparisons between the present state of the home as marked by regression, backwardness and decline and that of the unhomely as marked by progress and improvement made him resentful and shameful. Thousands years ago, Pakistan had cities with underground sewers while the ancestors of the Europeans who colonized America were “illiterate barbarians”. The cities in Pakistan are now unplanned and muddy whereas “the universities in America could afford individual endowments greater than their national budget for education.”⁷⁶

While he was on his way back to USA after a short visit to Pakistan with the other “fittest and brightest” Pakistani people on the plane, he was filled with self-contempt. His feeling of unhomeliness in his own birthplace triggered the process of self-reflection and self-criticism which caused him to grow protective and possessive towards his own culture and cultural identity. When he emotionally and mentally turned against the unhomely culture, the veil that concealed the real feelings he had for the other was removed. Changez had repressed his feeling of being out of place in America, as put forward by his boss Jim whom Changez resembled to the Great Gatsby. Jim saw a younger version of himself in Changez since he observed that they both had gone through the same experience: “You’re a watchful guy. You know where that comes from?” I shook my head. “It comes from feeling out of place,” he said. “Believe me. I know.”⁷⁷ The lack of sense of belongingness is not that easy to overcome or to be fixed by success in the business life or material gain. Once Jim confessed that “I never let on that I felt like I didn’t belong to this world. Just like you.”⁷⁸ Although Jim feels ok with his life-long pretension that he has been included inside the unhomely, Changez feels quite disturbed and ashamed for having such a desire.

In the course of the events, Changez revised and redefined the boundaries and meaning of home as a consequence of the accumulative effect of his experiences and he developed a critical distance and attitude

⁷⁵ Ibid., 115-116.

⁷⁶ Ibid., 38.

⁷⁷ Ibid., 48.

⁷⁸ Ibid., 81.

for the unhomely. He came to the realization that the reason why he gained acceptance and recognition in New York was because he was thoroughly fulfilling the expectations and demands of the World and he was transfigured himself into the person America wanted him to be. Only the best and brightest foreign students were given visas and scholarships and in return, they were expected to contribute their talents and skills to American society they were joining.⁷⁹ Changez observed that in his workplace, what seemed to be cultural diversity which made him feel homely in New York was in fact the imposition of uniformity and conformity that rejected the otherness of the unhomely.

Two of my five colleagues were women; Wainwright and I were non-white. We were marvellously diverse ...and yet we were not: all of us, Sherman included, hailed from the same elite universities—Harvard, Princeton, Stanford, Yale; we all exuded a sense of confident self-satisfaction; and not one of us was either short or overweight.⁸⁰

Changez also gained a critical attitude towards American imperialist foreign policy which endorsed economic, political, and military power over the Eastern cultures through direct interventions in their affairs. He could not remain indifferent to America's bombing of Afghanistan since it would sooner or later, directly or indirectly influence his homeland.

Afghanistan was Pakistan's neighbour, our friend, and a fellow Muslim nation besides, and the sight of what I took to be the beginning of its invasion by your countrymen caused me to tremble with fury. I had to sit down to calm myself, and I remember polishing off a third of a bottle of whiskey before I was able to fall asleep.⁸¹

Changez started to feel strong distrust and hostility for globalization and he grew suspicious of global capitalism he was exposed to in business life. He has been estranged from his dream job after the realization that finance is a primary means through which America exercises power and exploitative domination by constantly intervening in the affairs of others. America now turns into the unhomely place for Changez. With this epiphany, he decided to return home by giving up on "the city of the possibility", its "magical vibrancy and sense of excitement."⁸² His

⁷⁹ *Ibid.*, 4.

⁸⁰ *Ibid.*, 43.

⁸¹ *Ibid.*, 113.

⁸² *Ibid.*, 179.

decision to go back home is compensation for the self-reproach and guilt he strongly feels when he prefers America to his home.

Indeed, I would soon be gone, leaving my family and my home behind, and this made me a kind of coward in my own eyes, a traitor. What sort of man abandons his people in such circumstances? And what was I abandoning them for?⁸³

Eventually, he has been transformed from a “capitalist, pro-US-American fundamentalist to ethical, secular humanist, activist, and critic of US-American foreign policy and of global capitalism.”⁸⁴ Changez has devoted the rest of his life to the mission of stopping America “in the interests not only of the rest of humanity, but also in [its] own.”⁸⁵

Cultural hybridity and fluidity of self-identity are not always celebrated or promoted or readily accepted as an unavoidable reality in the USA. They have been resisted through stereotypes and prejudices that consolidate differences and distinctions, which can be considered a process of minorization to otherize and marginalize whoever/whatever is regarded as unhomey. When cultural hybridity is welcome, the unhomey is received well in the home. When the cultural hybridity is resisted, the home also rejects unhomey lives. To Homi Bhabha, the process of minorization makes culture “a misfitting apparatus.”⁸⁶ He defines minorization as

a structure of alterity; sometimes it is a structure of stereotypy; sometimes it is the reflection of a hegemony; sometimes it is the promise of heterogeneity. So, this whole process of minorization as part of the very nature of cultural ethics, cultural politics, and cultural semiosis is the ill-fitting nature of the cultural, if you like, the culture.⁸⁷

In the novel, Changez’s feeling of being at home in the USA has been disturbed when he is exposed to minorization. Erica’s inquiries about Pakistani culture reveal the prejudices and stereotypes that condition and determine the typical Westerner’s perception of non-Westerns as the unhomey others who must be kept at bay. As a consequence, the daily activities as simple as having a picnic in the park is seen as something quite foreign to eastern people by Erica.

⁸³ Ibid., 145.

⁸⁴ Valerie Kennedy, 6.

⁸⁵ Mohsin Hamid, 190.

⁸⁶ Homi K. Bhabha, *Diaspora and Home: An Interview with Homi K. Bhabha*.

⁸⁷ Ibid.

Do people have picnics in Lahore?" she asked me. [...] "So this must seem very foreign to you, then," she said. "No," I replied, "in fact it reminds me of when my family would go up to Nathia Galli, in the foothills of the Himalayas. There we often used to take our meals in the open—with tea and cucumber sandwiches from the hotel.⁸⁸

The dinner with Erica's parents can also be given as an example to illustrate how minorization and stigmatization prevent one from developing a sense of home in the world. Although Changez initially felt at home in the penthouse where Erica was living with her family, Erica's father continuously reminded him of his foreign origin with his questions about Pakistan, which Changez took as "typical American undercurrent of condescension."⁸⁹ The Western gaze perceives the Eastern culture as a monolith.

Economy's falling apart though, no? Corruption, dictatorship, the rich living like princes while everyone else suffers. Solid people, don't get me wrong. I like Pakistanis. But the elite has raped that place well and good, right? And fundamentalism. You guys have got some serious problems with fundamentalism.⁹⁰

The sudden transition of his feelings from homeliness into unhomeliness after Erica's father's superior and sneering attitude uncovered his inferiority complex and caused cultural displacement. Erica and Changez left the dinner together and shared a taxi in which Changez abstained from disclosing his national identity as a result of his self-estrangement. "I could hear our driver chatting on his mobile in Punjabi and knew from his accent that he was Pakistani. Normally I would have said hello, but on that particular night I did not."⁹¹

Changez has been enlightened by the discovery that the places he has been to are not that easy to locate since they are continuously changing and it is in the nature of the city/culture/country to be unsteady because the way one feels and the position and function one has in one place cannot be pinned down and finalized in the stiffened forms. Thus, he did not view home as a provider of traditional anchoring:

⁸⁸ Mohsin Hamid, 67.

⁸⁹ *Ibid.*, 63.

⁹⁰ *Ibid.*

⁹¹ *Ibid.*, 55.

Yes, I was happy in that moment. I felt bathed in a warm sense of accomplishment. Nothing troubled me; I was a young New Yorker with the city at my feet. How soon that would change! My world would be transformed, just as this market around us has been.⁹²

The 9/11 terrorist attacks brought about this radical transformation by creating ambivalence and confusion concerning his position at home and in New York. This catastrophic event functions as a turning point in the story since it initiates the process of decolonization of the mind and the return of the repressed feelings and emotions for Changez. When he watched the news about the collapse of the twin towers, he surprisingly discovered that what he felt was happiness and relief rather than pity and grief. Moreover, the events and the treatment he was exposed to in the aftermath of the explosion encouraged Changez to take on his Pakistani identity with pride and self-respect.

Changez's familiar world of America turned into an unhomey space, that was threatening and strange after the 9/11 attacks. Although American culture was offering a warm welcome especially for bright and talented others, after the terrorist attacks, America's inclusive cultural attitude was abandoned and Americans started to conduct acts of oppression, exclusion, and violence against the Muslims, which created a sense of unhomelessness. Upon his return to America from the holiday in Pakistan after 9/11, Changez was also treated as the menacing other and he was detained under the suspicion of potential danger at the airport where he was escorted by the officers of the armed forces and asked to take off his clothes which led to the feeling of bitterness and humiliation. Systematic stigmatization made him feel excluded and marginalized. Changez heard the rumors in circulation at the Pak-Punjab Deli that Pakistani cabdrivers were exposed to physical violence: "[T]he FBI was raiding mosques, shops, and even people's houses; Muslim men were disappearing, perhaps into shadowy detention centers for questioning or worse."⁹³ He was also disturbed and frustrated by the tales of the discrimination and dismissals Muslims suffered from in the business world.⁹⁴ However, initially, he could not bring himself to produce any action or reaction since he did not want to seem that his "loyalties could be so divided."⁹⁵ When he realized that his idealization of Americanness

⁹² Ibid., 51.

⁹³ Ibid., 107.

⁹⁴ Ibid., 136.

⁹⁵ Ibid.

was merely an illusion and had nothing to do with the realities, he abandoned his gaze of Americanness and reversed his look back at America by assuming the lenses of Pakistan. Rather than hiding his Pakistani identity, he now self-assertively and provocatively displayed his cultural origin particularly through his physical appearance. He did not shave his two-week-old beard despite his mother's warning and the possible challenges it would create during the time of uncertainty and chaos.

It was, perhaps, a form of protest on my part, a symbol of my identity, or perhaps I sought to remind myself of the reality I had just left behind; I do not now recall my precise motivations. I know only that I did not wish to blend in with the army of clean-shaven youngsters who were my coworkers, and that inside me, for multiple reasons, I was deeply angry."⁹⁶

America as a nation revised and restructured the boundaries between the private and the public, the home and the World, self and the other during the time of confusion that followed the 9/11 event. All the distinctions and separations were again rigidified. American citizens embellished the whole country with the flags to reinforce the national consciousness and promoted the myths of her "difference", and her assumed "superiority" to protect her power image.⁹⁷ Americans acted with the reflex of the protection of the self through the strategy of exclusion on the basis of differences:

It is remarkable, given its physical insignificance—it is only a hairstyle [...] a beard worn by a man of my complexion has on your fellow countrymen. More than once, traveling on the subway—where I had always had the feeling of seamlessly blending in—I was subjected to verbal abuse by complete strangers, and at Underwood Samson I seemed to become overnight a subject of whispers and stares.⁹⁸

This nostalgic regression into the binary oppositions came under attack and criticism in the novel.

It seemed to me that America, too, was increasingly giving itself over to a dangerous nostalgia at that time. There was something undeniably retro about the flags and uniforms, about generals addressing cameras in war rooms and newspaper headlines

⁹⁶ *Ibid.*, 147.

⁹⁷ *Ibid.*, 190.

⁹⁸ *Ibid.*, 149.

featuring such words as duty and honor. I had always thought of America as a nation that looked forward; for the first time I was struck by its determination to look back. Living in New York was suddenly like living in a film about the Second World War; I, a foreigner, found myself staring out at a set that ought to be viewed not in Technicolor but in grainy black and white.⁹⁹

Heimlich, in its second definition, refers to what is kept secret, “so that others do not get to know of it or about it and it is hidden from them.”¹⁰⁰ What is homely is always threatened by what is hidden, repressed, and unspoken. Russell suggests that “with secrets concealed in the domain of the familiar, heimlich slips away from the cosy intimacy of the safe home, reverses its meaning, becomes strange, unreliable, or even deceitful, taking on an eerie or insidious element.”¹⁰¹ Thus, in the unhomely, “there is a stirring of the unspoken”, a discourse of “enunciation” and “unspeakable thoughts unspoken.”¹⁰² To put it differently, unhomely emerges because of what is unspoken, unsaid and unanswered in the realm of the homely. In this sense, unhomely is related to the unconscious since it results from the repression of the familiar truth and reality through the process of estrangement and defamiliarization. Thus, the unhomely renders another world visible by offering a “journey through unknowable and unreasonable fear [...] that lurks in the subconscious of everyone.”¹⁰³ This journey initiates “the process of ceasing to be dark, the process of revelation or bringing to light”, that is experienced as unheimlich.¹⁰⁴ Bhabha argues that “To ‘un’-speak is both to release from erasure and repression, and to reconstruct, reinscribe the elements of the known.”¹⁰⁵

The 9/11 event leads to psychological and mental excavation thanks to which Changez released what has been culturally, historically and personally suppressed. His reaction to the 9/11 attacks can be considered as an uncanny that comes out as the return of the repressed and this was the first time he gained insightful awareness about his true feelings:

⁹⁹ Ibid., 130-131.

¹⁰⁰ Sigmund Freud, 129.

¹⁰¹ Annette Russell, 2.

¹⁰² Homi Bhabha, ‘The World and the Home’, 152.

¹⁰³ Roberta Seelinger Trites, ‘The Uncanny in Children’s Literature’, *Children’s Literature Association Quarterly* 26, no. 4 (2001): 162–162 (162), <https://doi.org/10.1353/chq.0.1363>.

¹⁰⁴ Nicholas Royle, *The Uncanny* (Manchester University Press, 2003), 108.

¹⁰⁵ Homi Bhabha, ‘The World and the Home’, 146.

I turned on the television and saw what at first I took to be a film. But as I continued to watch, I realized that it was not fiction but news. I stared as one—and then the other—of the twin towers of New York's World Trade Center collapsed. And then I smiled. Yes, despicable as it may sound, my initial reaction was to be remarkably pleased. [...] I was caught up in the symbolism of it all, the fact that someone had so visibly brought America to her knees. Ah, I see I am only compounding your displeasure. I understand, of course; it is hateful to hear another person gloat over one's country's misfortune. But surely you cannot be completely innocent of such feelings yourself.¹⁰⁶

Initially, he could not understand why he wanted to see America harmed although he was the product of an American university, which granted a very promising and rewarding job with a well-paid salary and he was dating an American woman.¹⁰⁷ However, later he discovered that the idea that America could be brought down to her knees was inspiring and satisfying since the image of America as invincible with her absolute power was shattered and the distinction between the self and the other lost its meaning. Rather than compassion, he felt a strong sense of hatred for America as the return of the repressed.

Changez's sexual intercourse with Erica also unleashed the repressed both in Erica who functions as the embodiment of America herself and in Changez who represents the East that has internalized the inferiority complex and strives hard to attain whiteness that contradictorily causes self-contempt and guilt. Changez's attempt to win Erica is metaphorically an act to win and penetrate into America whose cultural achievement and progress have been idealized in the colonized mind of the East. On the other hand, Erica's feeling of discomfort and unease during the moments of the sexual intimacy is a result of the hidden cultural fear for miscegenation: "[T]hat—seemingly despite herself—her body had rejected me."¹⁰⁸ The physical contact between Erica and Changez aroused a feeling of strong abhorrence in the silent American audience in Lahore as well:

I felt her skin break out in goose bumps, and I pulled her to me, embracing her gently and giving first her forehead, and then her lips, a kiss. She did not respond; she did not resist; she merely

¹⁰⁶ Mohsin Hamid, 72-73.

¹⁰⁷ *Ibid.*, 84.

¹⁰⁸ *Ibid.*, 103.

acceded as I undressed her. At times I would feel her hold onto me, or I would hear from her the faintest of gasps. Mainly she was silent and unmoving, but such was my desire that I overlooked the growing wound this inflicted on my pride and continued. I found it difficult to enter her; it was as though she was not aroused. She said nothing while I was inside her, but I could see her discomfort, and so I forced myself to stop.¹⁰⁹

They could share physical intimacy only when he asked her to pretend as if he were Chris. He willingly gave up on his authentic self by putting the mask of whiteness and this self-denial also brought up the feeling of unhomeliness.

It is a common pattern that the unhomely characters have double selves living between the lines. The process of mirroring helps one to recognize the person he should/not become. *The Reluctant Fundamentalist* has doublings and mirror figures whose main function is to help the main characters release the repressed fear, which renders the other world become visible. Changez's encounters with his doubles were disorienting and unsettling especially during the moments he was feeling unhomely in his own culture. When he was in the Philippines for business, Changez identified himself with the taxi driver who looked into his eyes with strong hatred apparently without any good reasons. His exchange of gaze with the taxi driver in the Philippines contributed to the process of his self-criticism which brought an epiphany for him:

I was riding with my colleagues in a limousine. We were mired in traffic, unable to move, and I glanced out the window to see, only a few feet away, the driver of a jeepney returning my gaze. There was an undisguised hostility in his expression; I had no idea why. We had not met before. But his dislike was so obvious, so intimate, that it got under my skin. I stared back at him, getting angry myself—you will have noticed in your time here that glaring is something we men of Lahore take seriously.¹¹⁰

He speculated on the possible reasons for the expression of anger and hatred of the taxi driver. His hatred maybe results from his resentfulness for the privileges implied by his suit and expensive car or he is merely not fond of Americans. Changez finally finds out that he has something in common with the taxi driver, that is "Third World sensibility". This

¹⁰⁹ Ibid., 102.

¹¹⁰ Ibid., 66.

moment of emotional identification leads to displacement and estrangement from his sense of Americanness.

Then one of my colleagues asked me a question, and when I turned to answer him, something rather strange took place. I looked at him—at his fair hair and light eyes [...]—and thought, you are so foreign. I felt in that moment much closer to the Filipino driver than to him; I felt I was play-acting when in reality I ought to be making my way home, like the people on the Street outside.¹¹¹

Juan-Batista, whom Changez met in Chile, acts as a mentor with the same function of mirroring in the novel. Juan-Batista brought up the example of janissaries to Changez's attention to point out to the parallelism between them.

They were Christian boys," he explained, "captured by the Ottomans and trained to be soldiers in a Muslim army, at that time the greatest army in the world. They were ferocious and utterly loyal: they had fought to erase their own civilizations, so they had nothing else to turn to."¹¹²

Changez felt thankful and grateful to Juan-Batista since he removed the veil that had hidden the reality (Hamid 178). He noticed that he was a modern-day janissary, a servant of the American empire at a time when it was invading a country with a kinship to mine and was perhaps even colluding to ensure that my own country faced the threat of war. Of course, I was struggling! Of course, I felt torn!¹¹³

As for Erica, she does not feel at home in America and she cannot be anchored in any place in the world either since she fails to adapt herself to this ever-changing boundaries and meanings. Her strong attachment to her late-boyfriend displays her desperate need for stability, and constancy to gratify her sense of security and hope. Erica has not been feeling at home in the USA since the death of her boyfriend. His death can be regarded as a metaphor for the loss of pure and authentic self and identity and thus his death brings about nostalgia for the myth of the purity of the nation, uncontaminated identity and culture, and the world which is divided into the self and the other. Erica suffers from the pressure of her unconscious because of the repressed feeling which causes her to perceive the existence of the non-Americans as a threat to

¹¹¹ Ibid., 67.

¹¹² Ibid., 172.

¹¹³ Ibid., 173.

the stability of the self; thus her confrontation with the unhomely at home leads to discomfort, disturbance, and frustration which she never manages to overcome. For Erica, there is no return to the “settled and independent life”.¹¹⁴

Since she feels both physically and mentally unhomely at home, she seeks an anchor where she can restore and satisfy her sense of homeness in the unhomely. To do so, Erica frequently asks Changez to tell her about his home. “You give off this strong sense of home [...] This I’m-from-a-big-family vibe. It’s nice. It makes you feel solid.”¹¹⁵ For Erica, Changez is the embodiment of home she has permanently lost and she is desperately in need of the feeling of homeliness again. This situation creates an unsolvable complexity for Erica since Changez’s foreignness, and strangeness make her more intensely feel unhomely in the home culture. Going through “the traumatic ambivalences of a personal, psychic history”, Erica ended up in a clinic in a secluded countryside where she is separated from the rest of people and where she could live in “her mind without feeling bad about it.”¹¹⁶ She has completely withdrawn into the protective confines of her own domestic and private shell since she could not handle the complexity of the outside reality. When Changez pays a visit to Erica in the clinic, she comes to the understanding that it is not possible to avoid the unhomely and she has to either learn to live with it or destroy herself. Since nothing can be restored back to what it was before, that is, the unhomely cannot be driven away from the home, Erica without the safety and comfort of home to exist herself, puts an end to her life.

To conclude, Hamid problematizes the essentialist oriental discourse that persists in the fixity of cultural and national identities that are based on so-called inherent differences. The state of un/homeliness emerges when two cultures interact and the resulting hybridity creates ambivalence. Changez, like the writer Hamid, is a mixture of Eastern and Western cultures and seeks reconciliation in the space of liminality as he constructs a hybrid identity and he displays willingness to transcend the restrictive boundaries of both home and foreign cultures. The unstable relation between Changez and Erica represents the relation between the self and the other, the West and the East as characterized by conflicting feelings and attitudes including sympathy, respect, hostility, suspicion,

¹¹⁴ Homi Bhabha, ‘The World and the Home’, 145.

¹¹⁵ Mohsin Hamid, 22.

¹¹⁶ Ibid., 151.

distrust, and loyalty. Huddart maintains that Changez as the representative of the East functions as a colonial doubling that disturbs the self-image of the West. Changez's effort to win Erica results from his desire to transform her into a homeland for him so that he can overcome the unhomeliness of his unhomely life. All throughout the novel, he has oscillated between the feeling of homeliness and the unhomeliness both in the USA and in Pakistan, which reflects the fact that the notion of home is not fixed or stable but can easily be replaced by the unhomely depending on the decisions and circumstances. Although Changez claims that "I am a lover of America",¹¹⁷ he has a problematic relationship with the USA. After the realization that he feels alienated and unappreciative of his cultural heritage and national achievement because of the Americanness of his own gaze, he reterritorializes his self-identity by reconstructing his personal history from his Pakistani perspective as a mentally and emotionally decolonized and un/homed person.

¹¹⁷ *Ibid.*, 1.

Bibliography

- Achebe, Chinua. 'Dead Men's Path Author's Perspective'. In *Hopes and Impediments: Selected Essays*. New York: Doubleday, 1990.
- Bhabha, Homi K. *Diaspora and Home: An Interview with Homi K. Bhabha*, 7 December 2017. <https://blog.degruyter.com/diaspora-and-home-interview-homi-k-bhabha/>.
- Bhabha, Homi K. *The Location of Culture*. Routledge, 2004.
- Bhabha, Homi. 'The World and the Home'. *Social Text*, no. 31/32 (1992): 141–53. <https://doi.org/10.2307/466222>.
- Campbell, Joseph. *The Hero with a Thousand Faces*. 3rd ed. edition. New World Library, 2008.
- Freud, Sigmund. *The Uncanny*. Translated by David McLintock. Penguin Classics, 2003.
- Hamid, Mohsin. *The Reluctant Fundamentalist*. Harvest Books, 2008.
- Huddart, David. *Homi K. Bhabha*. Routledge, 2006.
- Kennedy, Valerie. 'Changez/Cengiz's Changing Beliefs in The Reluctant Fundamentalist'. *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 20, no. 6 <https://doi.org/10.7771/1481-4374.3321>.
- Loomba, Ania. *Colonialism/Postcolonialism*. Routledge, 2005.
- Moore-Gilbert, Bart. *Postcolonial Theory: Contexts, Practices, Politics*. Verso, 1997.
- Olson, Greta. 'Questioning the Ideology of Reliability in Mohsin Hamid's *The Reluctant Fundamentalist*'. In *Narratology and Ideology: Negotiating Context, Form, and Theory in Postcolonial Narratives*. Edited by Divya Dwivedi, Henrik Skov Nielsen, and Richard Walsh. Columbus., 156–72. Ohio State UP, 2018.
- Oroskhan, M. H. and Zohdi, E. 'An Exploration of "Unhomely Moments" in Sadegh Hedayat's *Stray Dog*'. *Pertanika Journal of Social Science and Humanities* 24, no. 1 (2016): 495–504.
- Royle, Nicholas. *The Uncanny*. Manchester University Press, 2003.
- Russell, Annette. 'Journeys through the *Unheimlich* and the Unhomely'. *RoundTable* 1, no. 1 (24 May 2017): 3. <https://doi.org/10.24877/rt.15>.
- Said, Edward W. *Orientalism*. Vintage, 1979.
- Suyoufie, Fadia. 'The Uncanny in Ahlām Mustaghānmī's 'Ābir Sarīr'. *Journal of Arabic Literature* 36, no. 1 (1 January 2005): 28–49. <https://doi.org/10.1163/1570064053560611>.
- Trites, Roberta Seelinger. 'The Uncanny in Children's Literature'. *Children's Literature Association Quarterly* 26, no. 4 (2001): 162–162. <https://doi.org/10.1353/chq.0.1363>.
- Tyson, Lois. *Using Critical Theory: How to Read and Write About Literature*. Routledge, 2011.
- Walters, Wendy. *At Home in Diaspora: Black International Writing*. Univ Of Minnesota Press, 2005.
- Werbner, Prina. 'The Limits of Cultural Hybridity: On Ritual Monsters, Poetic Licence and Contested Postcolonial Purifications'. *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 7, no. 1 (2001): 133–52.

e-ISSN: 2536-4596

KARE- Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi

KARE- International Comparative Journal of Literature, History and Philosophy

Başlık/ Title: A Feminist Reading of *Limon and Zeytin*: Motherhood and Gender Roles

Yazar/ Author

ORCID ID

Betül Ateşçi Koçak

0000-0002-7937-953X

Damla Katlan

0000-0003-4436-6621

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 4 Aralık / December 2021

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 29 Aralık / December 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2021

Web Sitesi: <https://karedergi.erciyes.edu.tr/>

Makale göndermek için / Submit an Article: <http://dergipark.gov.tr/kare>

Uluslararası İndeksler/International Indexes

Index Copernicus: Indexed in the ICI Journal Master List 2018 Kabul Tarihi /Acceptance Date: 11 Dec 2019

MLA International Bibliography: Kabul Tarihi /Acceptance Date : 28 Oct 2019

DRJI Directory of Research Journals Indexing: Kabul Tarihi /Acceptance Date: 14 Oct 2019

EuroPub Database: Kabul Tarihi /Acceptance Date: 26 Nov 2019

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Yazar: Betül Ateşçi Koçak, Damla Katlan*

LİMON VE ZEYTİN'İN FEMİNİST BİR OKUMASI: ANNELİK VE CİNSİYET ROLLERİ

Özet: Annelik ve toplumsal cinsiyet rollerinin analizi, feminist teorinin en önemli ilgi alanlarından biri olmuştur. Tarih boyunca toplumsal cinsiyet rollerinin geleneksel anlayışı, toplumda ezilen kadınların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin geleneksel algının yansımaları, ebeveynlerin evliliklerdeki rollerine yansımış ve çoğunlukla erkeği kadından üstün gören içselleştirilmiş rollerden dolayı iş bölümünde eşitsizliğe neden olmuştur. Kadınlardan ev hanımı olarak tüm ev işlerini ve çocuk bakımını üstlenmesi beklentisi, erkeklerin ev işlerinden ve buna dahil olan çocuk bakımından muaf tutulması yönündeki düşünceler ve uygulamalar çok sayıda evliliği etkilemiş ve bahsedilen doğrultuda yönlendirmiştir. Kadın ve sonrasında anne, öngörülen hali deneyimledikçe, evliliklerde iş bölümü olasılığından bahsetmek oldukça zorlaşır çünkü geleneksel evlilikler, çocuk bakımından ve ev işlerinden yalnızca veya ağırlıklı olarak annelerin sorumlu olduğu ve babaların sorumluluğunun hiç ya da azami olması gerektiği şeklindeki yerleşik anlayışı desteklemektedir. Türk karikatürist Salih Memecan'ın çizgi romanları *Annem*, *İşte Benim Annem* ve *Sihirli Annem*, evliliklerde ev işlerinin bölünmesine ilişkin sorunlara örnek teşkil eden çizgi romanlar arasında yer alıyor. Aile ortamında toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin oldukça köklü bir algının örneğini çizen yazar, eşi Çıtçıt'ın (Mayıs) adının ve yerinin oldukça hiçe indirildiği bir evlilikle karşımıza çıkar. Bu makalenin amacı, İkinci Dalga feminizmin fikirlerinden hareketle Salih Memecan'ın *Annem*, *İşte Benim Annem* ve *Sihirli Annem* adlı çizgi romanlarını feminist teori ışığında incelemektir. Çıtçıt (Mayıs) ve Babişko (Bubs) ataerkil toplumlardaki cinsiyet rolleri çerçevesinde ebeveyn ve çift olarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Annelik, Toplumsal Cinsiyet Roller, İşbölümü, İkinci Dalga Feminizm, Çizgiroman.

A FEMINIST READING OF LIMON AND ZEYTIN: MOTHERHOOD AND GENDER ROLES

Abstract: The analysis of motherhood and gender roles has been one of the most crucial concerns for feminist theory. Throughout history, the conventional understanding of gender roles has resulted in the oppressed women in society. There are also the repercussions in parents' roles in marriages mostly resulting in inequality in the division of labour due to the internalized roles that see men superior to women. This belief has affected and directed numerous marriages as a false model where the woman is loaded with all the domestic work as a housewife and man is the sole breadwinner who is exempted from domestic work and has loose connections also with childcare, which is also included in domestic affairs. As the wife and thus mother becomes the projected figure, it becomes quite hard to mention the possibility of the division of labour in marriages because conventional marriages favour the established understanding that only or predominantly mothers are responsible for childcare and housework and that fathers should be distanced from this process. Turkish cartoonist Salih Memecan's comic books *Annem*, *İşte Benim Annem* and *Sihirli Annem* are among the comics portraying examples of the problems about the division of domestic work in marriages. Drawing an example of a rather long-established perception of gender roles within a family sphere, the author comes up with a marriage where the name and place of the wife figure, Çıtçıt (May) is quite diminished. Taking its departure from the ideas of the second-wave feminism, the purpose of this paper is to study Salih Memecan's

* Dr Öğr Üyesi., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, batescikocak@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7937-953x
Doktora Öğrencisi., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İngiliz Dili ve Edebiyatı, damlakatlan@trabzon.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4436-6621

comic books *Annem*, *İşte Benim Annem* and *Sihirli Annem* in the light of feminist theory. Çıtçıt (May) and Babişko (Bubs) will be analyzed shedding light on their duties as parents and as a couple with regards to gender roles.

Keywords: Motherhood, Gender Roles, Division Of Labour, Second-Wave Feminism, Comics.

Introduction

Salih Memecan, best known for creating *Limon and Zeytin* (*Lemon and Olive*) belonging to the “Sizinkiler” comic series, is a Turkish cartoonist, who publishes his daily “Bizincity” caricatures in a daily newspaper and weekly ones on the magazine *Aktüel*. Memecan, who composed more than one hundred comic books, published his first comic book under the title *Limon and Zeytin - Ay Pardon!* which dates back to the year 2001. In 2014, based on the adventures from Memecan’s comic book, *Limon and Zeytin* was adapted into an animation for kids and featured on Disney Junior Channel as *Limon and Oli* across the world. In the comic book series of *Sizinkiler*, the reader catches the opportunity to become acquainted with the traditional Turkish family atmosphere with the figures portrayed as chickens. Through the family members, Memecan reflects the soul of a traditional middle-class Turkish family where the mother is the one who most cares for the house as the father goes to work and spends his time for more intellectual things.

İşte Benim Annem, which is among his comic book series *Limon and Zeytin*, was released in 2015. The chicken mother character Çıtçıt is represented as a self-sacrificing mother figure to bring up a child with all the responsibilities only on her shoulders beside loads of housework. Depicting mother-daughter and wife-husband relationships, the author, in fact, comes up with a mother figure trapped in a world where she is expected to perform mostly within the limits of the house.

Published in 2016, *Sihirli Annem* portrays Çıtçıt as a woman who puts an undeniable effort to be a perfect mother embracing a powerful maternal instinct and demonstrating strong detachment to her family. Throughout the story, the reader often witnesses Çıtçıt’s never-ending struggle to catch up with the chores and duties towards her daughter and husband. In the following year after the publication of *Sihirli Annem*, Memecan’s other comic book *Annem*, *Limon and Zeytin* series was specifically attributed to mothers and released on Mother’s Day. In this story, Çıtçıt’s overexertion to deal with the household chores prevails. Instead of celebrating Mothers’ Day, Çıtçıt continues to deal with the house chores without even realizing or thinking about sparing time for herself.

Putting these three comic books *İşte Benim Annem*, *Sihirli Annem* and *Annem* under the scope, this paper initially purposes to analyse the mother figure Çıtçıt with a feminist approach, which rejects the constricting ties of motherhood and wifeness. The paper will also focus on the misunderstanding of the married women's role via the mentioned comic books revealing how the life of the mother figure is limited to house and housework as opposed to the understanding of feminist thought.

Memecan's comics, especially the ones mentioned above, take the readers' attention with the often-seen mother figure Çıtçıt compared to her husband Babişko. She appears in every part of the house as she passes most of her time indoors doing several kinds of housework almost without giving a break during the day. At first glance, the reader may consider Çıtçıt as an amazing mother figure doing her best to be an impeccable mother and wife. However, as the sole responsible for domestic stuff, she cannot claim any pleasures for herself. Though she consumes coffee during the day, it is to get more energy to do more work instead of relaxing or having a break. She is always seen in a rush with a busy mind to catch up with the endless list of work at home. There are hardly any scenes she is resting or reading as opposed to her husband, named Babişko.

The father figure, Babişko, is represented as a character who most of the time appears sitting in the living room with his newspaper and magazine. He is the sole breadwinner in the house and depends on this as an excuse for not doing any housework. He does not seem to care about household chores and take responsibility for his daughter, Limon either. Although he appears to be a kind father fond of his daughter, he does not actively take part in the process of bringing her up when it comes to taking responsibility. He is quite the contrary of the mother as the mother's world is filled with several details about the housework from cleaning, cooking to childcare. With a purpose to break these taboos established by the male-centric way of thinking, the feminist perspective proposes a way to hold a more egalitarian family environment supporting the idea that there should not be a matter of imbalance between parents with regards to childcare and household chores.

Before focusing on the feminist reading, it is also important to highlight the meaning of the parents' names. In Turkish, Çıtçıt means snap fastener and Babişko means daddy and/or papi. Babişko does not eliminate the meaning of father, yet the word beholds more sympathy and love towards the father. When there is a "babişko" figure in the house, there is almost no authority of the father, no argument with the children as the "babişko" is quite away from taking any responsibility or task with the childcare and thus, stays away from

the problems and difficulties of raising a child and therefore always remains as the most preferred and favourite figure for the child/ren. On the other hand, giving the mother character nothing but an irrelevant and meaningless name like Çıtçıt gives us hints about the loose presence of the mother figure as a woman. As the word holds the sound of the snap fastener, in a cultural sense, it can also refer to Çıtçıt's continual yet in vain talking in the house. Briefly, the huge difference in names in terms of the meaning in this comics series is quite related to the flow and roles of the characters. By trivializing the status and the character with a rather irrelevant and absurd name for the mother and giving a somewhat charismatic and admirable name for the father, the author lays out a family structure that does not take a step forward to draw out a family reduced from the traditional understanding of gender roles.

Feminist Background of Motherhood and Gender Roles

The meaning of woman has been a matter of several controversies since ancient times. They have been long defined as a mother, daughter, wife, nanny, servant, caretaker, and housewife. Such labelling of women has its certain effects dating back to the essentialist thinking that see women as inferior to men mostly in terms of intelligence that's why they are attained with roles that require less education and strength, which is also an unfair and false belief. And less public involvement of women in such duties makes them more suitable for women according to the essentialist thinking. Also, the rooted idea that women are closer to nature and thus they are the protecting and nurturer ones have affected the roles attained to women. For centuries, women who do not marry, give birth, breastfeed, cherish reproducing yet show intellectual tendencies such as reading, receiving higher education, showing interest in arts have long been humiliated, ignored, and thought of as short. As such thoughts shaped the society through the dominant patriarchal discourse for centuries, marriages have been affected and shaped according to them. Today, there are still similar ill-thoughts either in marriages or between couples deriving from the idea that a woman belongs to the home sphere no matter she works or not.

First-wave feminism (19th century) had to strive for the rights of women in terms of higher education, right to vote, claim property holding and custody whereas the second-wave feminism, beginning in the early 1960s, cried out the necessity of anti-essentialism and thus defended urgent recovery in a wider range of issues such as sexuality, family, division of labour, workplace, reproductive rights, official legal inequalities, domestic violence, marital rape, changes in custody as well as divorce rights. Though there are several cases

regarding the struggle for juridical rights of women, the problems regarding domestic work and childcare between couples are among the most frequent problems in marriages, which needs an insight into the relationship between gender roles and motherhood.

The relationship between feminism and motherhood has a complex background because there exist numerous feminist approaches ranging from the radical, which rejects motherhood supporting that it leads up to the oppression of women, to the mild one which romanticizes motherhood rather than regarding it as a victimization or oppression of women.¹ One of the radical views put forward by Jeffner Allen, which strictly rejects motherhood, is based on the idea that motherhood has a strong relation to “a history in which women remain powerless by reproducing the world of men” and women have no other choice but becoming mothers and that they are unable to be free in this male-dominated society.² In other words, she sees motherhood as a kind of threat for women because the reproduction of women-only serves for the male sovereignty and states that it’s harmful to them both biologically and psychologically. To set an example of a negative psychological impact on women, it may end up with a kind of depression called post-partum because of experiencing some inner struggles relevant to motherhood. Bell Hooks, a widely-known name of second-wave feminism, takes attention and criticizes “the nineteenth century men and women who extolled the virtues of cult of domesticity.”³ Such belief resulted in almost refusal of motherhood by some feminists as they considered parenting and thus motherhood as a task accomplished to find “affirmation and appreciation” in society as it “draws heavily on sexist stereotypes” embellished with romanticization and resulted in the division and alienation of the masses of women from the feminist movement.⁴

Rich evolutionized the idea about motherhood as she “made a distinction between motherhood as a patriarchal institution and mothering as a woman’s potential relationship to her powers of reproduction and children.”⁵ This sharp distinction between “motherhood” as “the patriarchal institution” and

¹ Tatjana Takševa, “Mother Love, Maternal Ambivalence, and the Possibility of Empowered Mothering,” *Hypatia* 32, no. 1 (2017): 177, <https://doi.org/10.1111/hypa.12310>.

² Jeffner Allen, “Motherhood: The Annihilation of Women,” in *Mothering: Essays in Feminist Theory*, ed. Joyce Trebilcot (Totowa, N.J. : Rowman & Allanheld, 1984), 316.

³ Bell Hooks, *Feminist Theory: From Margin to Center* (Boston: South End Press, 2000), 135.

⁴ *Ibid.*

⁵ Thompson, Mary, “Third Wave Feminism and the Politics of Motherhood,” *Genders* 1, no. 2 (2016), <https://www.colorado.edu/genders/2017/03/17/third-wave-feminism-and-politics-motherhood>.

“experience of mothering” covers a woman’s maternal experience specific to her and has nothing to do with being oppressive for women.⁶ In terms of the patriarchic sense, she claims, “most women have felt their own power in the patriarchal sense— authority over or control of another.”⁷ In that sense, motherhood turns into a potential of power for women in terms of gaining empowerment by virtue of the fact that women may take the opportunity to decide for their lives instead of fulfilling the “climate of expectations.”⁸

For many feminists, there is a close relationship between motherhood and nature while some of them refuse this idea that motherhood is something innate to women. The reason why some feminists reject this innateness assumption is that when it is accepted that motherhood is natural to women, placing the whole responsibility of childcare on mothers is legitimized or appeared to be a “natural responsibility” for them.⁹ The idea that motherhood is an indispensable virtue for all women does not only eliminate the identity of women but also sets a domain on women disregarding their existence and body, also hindering for her the impossibility of physiological and psychological fluctuation during childcare. As the effort with the domestic affairs is generally deemed worthless and trivial, the workforce spent indoors is taken for granted and the same vicious things are expected from the same person, which is generally woman and/or mother, regardless of the suffocating sense it gives.

As an alternative solution to the heaviness of unshared domestic work between couples, Andrea O’Reilly touches on the term named “empowered mothering” which suggests mothers get help from others in raising child instead of “regarding childcare as the sole responsibility of the biological mother” opposing to “24/7-mothering as necessary for children.” Empowered mothers, unlike the ones who practice patriarchal motherhood, have the power to turn to “friends, family, and their partners to assist with childcare” and this community may be termed as “co-mothers” or “other mothers.” She asserts such kind mothers mistakenly believe that good mothering entails “excessive time, money and energy.” As a consequence of ignoring their own needs and putting their children’s needs in the first place, they become

⁶ Takševa, “Mother Love, Maternal Ambivalence and the Possibility of Empowered Mothering,” 182.

⁷ Adrienne Rich, *Of Woman Born* (New York: Norton Publishing, 1986), 67.

⁸ Joanna Russ, *How to Suppress Women’s Writing* (Austin, Texas: University of Texas Press, 1983), 10.

⁹ Gerda Neyer and Laura Bernardi, “Feminist Perspectives on Motherhood and Reproduction,” *Historical Social Research / Historische Sozialforschung* 36, no. 2 (136) (2011): 165-66.

incapable of fulfilling their “selfhood” or defining and realizing their needs as an individual, and have difficulty in expressing themselves in many areas such as “work, activism, friendships, relationships, hobbies, and motherhood.”¹⁰ Therefore, she suggests a world where the mother does not feel entrapped and that the child is not a burden. She explains that motherhood should not be understood as one’s alienation from social life and that society’s loading too much meaning on motherhood is nothing more than a burden for women.

Included in domestic affairs, childcare is another task that can create problems in marriages on account of gender inequality. With the rooted expectation that women belong to the domestic sphere, that they are innate mothers and mother is the nurturer and thus the main carer of the child in addition to the glorification of manhood as the holder of analytic intelligence, load another heavy task on mothers. There are several tasks expected only from women regarding childcare such as breastfeeding, nurturing, keeping the child clean and helping with the school stuff in the following years.

Adrienne Rich lays stress on the necessity of breaking down the conventional understanding of gender roles in childcare and work- patterns enlightening that there should be an equal share of motherhood and fatherhood in the process of caring and nurturing. As a consequence of this equal share of parental labour, women would eventually stop being grateful to fathers when they take even a trivial responsibility towards their own children and women would not be regarded as “special” since they fulfil their maternal responsibilities. Another vital point that she emphasizes is even if fathers take a partial share in childcare and nurturing, women cannot distance themselves from being a leading figure in these issues.¹¹ In other words, women have internalized these domestic roles so deeply that they won’t be able to share them on an equal basis, on the contrary, they will volunteer to take almost the whole responsibility because of the heavy burden of the internalized gender roles since childhood.

Simone de Beauvoir explicitly underlines the circumstances of women under which they have to perpetuate their lives and how their characters are both traditionally and improperly depicted in a predominantly male society. Within the sphere of patriarchy, the woman is “earthy, commonplace, basely utilitarian” whose existence revolves around “cooking and washing diapers” and whose duty consists of nothing more than a “monotonous repetition of

¹⁰ Andrea O’Reilly, *Matricentric Feminism: Theory, Activism, and Practice* (Bradford, Ontario: Demeter Press, 2016), 142.

¹¹ Rich, *Of Woman Born*, 216.

life" which seems quite "natural" for her "to repeat, to begin again without ever inventing, for time to see her go round and round without ever leading anywhere".¹² Their body is "shut up in a kitchen or in a boudoir" in a situation where their soul is "consecrated entirely to her own family" without the possibility of having a sort of social communication with others.¹³ The feminist theory stands against this degrading situation of women- especially mothers- propounding that women may freely have part actively in social life, realize their potential, spare some time for pleasure or self-care, involved in various activities – that is to say, they should have the power to open the doors of the outer world but not be trapped in their houses or kitchens striving for household chores. Some figures written on woman, motherhood and gender including Simone de Beauvoir, Betty Friedan, Shulamith Firestone, Jeffner Allen and Patrice DiQuinzo indicate that it would be for the benefit of women to approach motherhood with "a social constructivist perspective" which provides them to "engage in other activities as well as mothering."¹⁴

Regarding cultural background and differences in family structures, even though the position of women in society, experience of motherhood and gender roles in marriages are not universal, it is still possible to detect some similarities in the status of women, mothering and roles among cultures. In Turkish culture and these comics, women are represented as the characters whose rank in social scale are inferior compared to that of men. Leading a life within the boundaries of their houses, mothers are the leading figures in chores and childcare while father figures generally stand behind this process but lead as the breadwinner.

Just as Beauvoir sets forth, women are considered as God-like beings by society when they become mothers¹⁵, Ayşe Bilge Selçuk points to the fact that motherhood is regarded as a sacred attribute and this sacredness becomes oppressive for women since the idea that their only duty is mothering is imposed to them and every single second that they spare for anything else turns into a sense of guilt.¹⁶ The reason is simply because of the expectations of society from women to practice domestic as if it was their responsibility. Accordingly, in a situation incarcerated in this idea, the notion of motherhood evokes similar pictures in almost every culture: "patience, self-sacrifice,

¹² Simone De Baeuvoir, *The Second Sex* (London: Jonathan Cape, 1953), 573.

¹³ *Ibid.*, 574.

¹⁴ Patrice Diquinzio, "Exclusion and Essentialism in Feminist Theory: The Problem of Mothering," *Hypatia* 8, no. 3 (1993): 5.

¹⁵ Beauvoir, *The Second Sex*, 578.

¹⁶ Ayşe Bilge Selçuk, "Türkiye'de Ebeveynlik," *Cogito* 81 (2015), 115.

compassion, charity and unconditional love towards children.”¹⁷ Gündüz points to the fact that it proceeds in the same way in Turkey and through the feminist movement, women raise their voice and struggle to draw their path “respected as individuals, not only as mothers, wives or sisters.”¹⁸ Although there is growing awareness about the rights of women thanks to the feminist thought and movement, there still exists rhetoric that ignores the rights of women as individuals just like in the comics series analyzed in this paper.

A Feminist Reading of *Limon and Zeytin*: Motherhood and Gender Roles

In this section of the study, how motherhood is reflected through the comic strips of Salih Memecan *Annem*, *İşte Benim Annem* and *Sihirli Annem* is elucidated in addition to the position of the mother and father figure within this traditional marriage structure with a highlight on the division of labour throughout the gender perspective.

Çıtçıt is represented as an excellent mother figure who always makes an incredible effort to carry out the responsibilities towards her family, especially her daughter Limon. She fussily deals with each matter related to her daughter, even including her eating habit. She tenderly seeks several ways to make her daughter eat since Limon is not much into eating. The reader quite often comes across with the conversations between Çıtçıt and Limon which display the mother’s constant effort to make her eat properly. When Limon does not respond to her mother’s call for mealtime, Çıtçıt repeats the call with a paper on the TV screen while Limon is watching. And there are also times when Limon asks for a bribe on the condition that she eats something.

¹⁷ Senem Üstün Kaya, “Angels or Demons: A Comparative Analysis of Motherhood Concept in World Literature,” *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 4, no. 4 (30 December 2020): 874, <https://doi.org/10.34083/akaded.755543>.

¹⁸ Zuhâl Yeşilyurt Gündüz, “The Women’s Movement in Turkey: From Tanzimat towards European Union Membership 1,” *Perceptions: Journal of International Affairs* 9, no. 3 (1 September 2004): 122.

Fig. 1: Time to eat (*Sihirli Annem*, 23).

Fig. 2: Limon's struggle against eating (*Annem*, 39).

Fig. 3: Çıtçıt's insisting on feeding Limon (*İşte Benim Annem*, 34).

Another matter which Çıtçıt concerns about is Limon's education and school life. She is considerably interested in Limon's school life and tries to help her while studying. She sometimes exaggerates and makes sure whether everything about school is fulfilled. Being a mother showing extremely caring attitudes, she doesn't allow her daughter to take her own responsibility. Echoing Rich, Çıtçıt uses the empowerment that she has gained through her motherhood identity and starts taking decisions upon their lives as well as making choices on behalf of family members but herself. In the comic series, it is possible to see many panels that Çıtçıt worries about Limon's homework and behaves like a teacher towards her daughter. On the other hand, Babişko stays indifferent to such cases as he does the same with Limon's eating habits. There is not even one panel in which the reader could see the father and the daughter studying together. It becomes pretty noticeable to figure out the acute distinction between the mother and father's manners about this education issue if one thoroughly scans the panels. As an example, in one of the panels in *Sihirli Annem* and *İşte Benim Annem*, Çıtçıt puts pressure on Limon to finish her homework and to go to school while in another one, she helps her with Limon's homework:

Fig. 4: Çıtçıt studying together with Limon (*Sihirli Annem*, 19).

Fig. 5: Çıtçıt forcing Limon to do her homework (*Sihirli Annem*, 22).

Fig. 6: Çıtçıt forcing Limon to go to school (*İşte Benim Annem*, 34).

In addition to Limon's eating routine and school stuff, Çıtçıt achieves to be the effective figure to discipline Limon about bedtime. In both *Annem* and *Sihirli Annem*, the reader comes across with Çıtçıt's instant struggle with Limon to convince her to go to sleep. Not surprisingly, the mother is again alone in bedtime struggle with Limon:

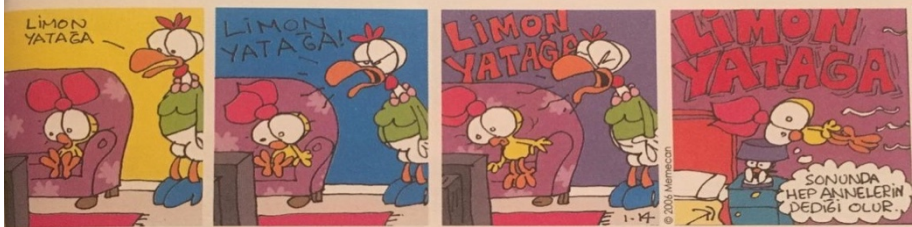

Fig. 7: Çıtçıt's struggle to persuade Limon to sleep (*İşte Benim Annem*, 38).

Fig. 8: Çıtçıt's growing impatience to put Limon to sleep (*Annem*, 62).

The division of labour between the mother and father in this family does not go any further than the model in traditional marriages. Besides taking the whole responsibility in raising their daughter Limon, the mother is the one who is also responsible for household chores, making Çıtçıt a servant rather than a member of the house. Handling with all the duties, she is like an assistant figure to make things go smoothly in and outside the house. While dealing with housework such as laundry, ironing, or cooking, she also endeavours to answer her husband's demands. On the other hand, Babişko does nothing about the housework as there is not a single panel that the reader sees him serving his wife. In almost every panel in *Sihirli Annem*, the reader can see how Çıtçıt makes herself miserable in order to catch up with household chores and is tired of serving her husband. And at times, without showing any discomfort or shame, the husband asks his wife to serve him coffee for his own pleasure especially when he reads the newspaper. On the other hand, though Çıtçıt seems uneasy with all these, she does not make enough complaint to make herself understood, which shows that she has internalized the traditional approach in the division of labour between couples. Veltman explains,

as an institution that sets up caregiving, homemaking, and housecleaning as a career for women, marriage not only relegates women to the immanence of maintaining home and family behind the scenes. It also affords husbands greater freedom for transcendent activities even if husbands spend their greater freedom in leisure or in activities of immanence rather than in pursuit of transcendence because it assigns women the responsibility of maintaining home and family.¹⁹

In accordance with Veltman's statement, there are quite a few instances in the comic series that the reader sees Çıtçıt enjoying herself. She is quite away from

¹⁹ Andrea Veltman, "The Sisyphean Torture of Housework: Simone de Beauvoir and Inequitable Divisions of Domestic Work in Marriage," *Hypatia* 19, no. 3 (2004): 126, <https://doi.org/10.1111/j.1527-2001.2004.tb01304.x>.

sparing time for herself and doing some reading or any other kind of a joyful activity as a fully devoted housewife.

As Veltman continues,

When a man has a wife to keep his home, care for his children, cook his meals and so forth, he himself becomes freed up for more meaningful activity at home or in the world [...] having a wife who ministers to the life process nevertheless enables husbands to unload the tedious varieties of housework onto a female Other and to increase their own autonomy.²⁰

Fig. 9: Çıtçıt's complaint about serving her husband (*Sihirli Annem*, 15).

Fig. 10: Çıtçıt's complaint about housework (*Sihirli Annem*, 6).

Besides being sick of doing household chores and serving her husband all the time, Çıtçıt is also seen in a position that she is obliged to serve for her daughter. At the very beginning of the book *Annem*, in one of the conversations between Limon and Zeytin, Limon speaks of her mother as her private "robot" who cleans and tidies her room, helps her homework, plays with her, and does whatever she wants. It can be deduced from this conversation that in this house, the mother figure somehow turns into a kind of a mechanized figure whose only mission is to serve the other family members. Similarly, in another panel from the book *İşte Benim Annem*, Limon calls her mother as "server" when she asks for a glass of water from Çıtçıt:

²⁰ Ibid., 127.

Fig. 11: Limon's mention her mother as a "robot" (*Annem*, 1).

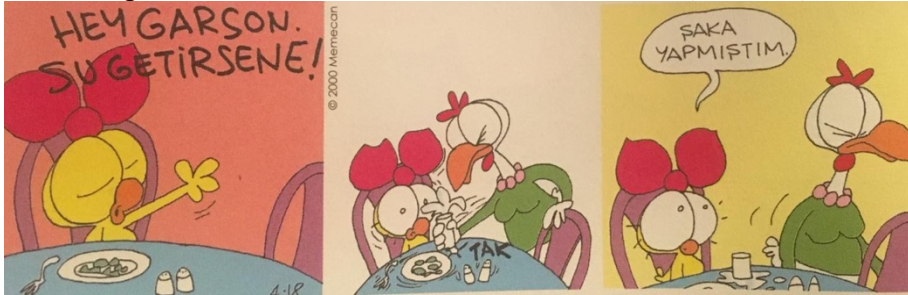

Fig. 12: Limon's calling her mother "server" (*İşte Benim Annem*, 7).

Other than the physical weariness due to being stuck in the house, Çıtçıt is also mentally tired. There are few panels in which Çıtçıt is seen outside due to the burden of endless housework. She keeps herself so busy with the chores that she tends to get depressed just because she cannot think of anything to cook. She is shown to make the problem with the meal so gross that it even surpasses the thoughts and other problems in life when her husband asks her what makes her think so deeply. Portrayed as an individual devoted to working for others, she stays behind daily matters being unable to think that she indeed exists as an individual. In figure 12, it is obvious that it is not quite easy to plan the meal every day and as like the several other domestic matters it also "imprisons her in repetition and immanence, repeated from day to day in an identical form, without change and producing nothing new"²¹.

However, though she does her best to prepare food for her family, it seems that she is unable to satisfy them. In the panel when Çıtçıt declares she burned the food again, she also states "everybody takes it normally":

²¹ Beauvoir, *The Second Sex*, 63.

Fig. 13: Çıtçıt's mental entrapment in household chores (*Sihirli Annem*, 24).

Fig. 14: The scene that Çıtçıt burned the food (*Sihirli Annem*, 32).

As a result of devoting herself to her husband and daughter, Çıtçıt, in the end, feels pitiable and gets depressed confessing that she is fed up with dealing with the same things every day. She finds her life meaningless; she looks to her husband to heal her soul and rise out of the depression. Unhappily, she again faces the fact that she is alone to overcome this process. She is hopeless and helpless just as she feels throughout her married life. When she says that she is in depression, her husband says he is in the living room, in a manner quite away from trying to understand and pay attention to what she says.

Fig. 15: Çıtçıt's depression (*Sihirli Annem*, 8).

Fig. 16: Çıtçıt feels fatigued because of the meaningless life (*Sihirli Annem*, 9).

Throughout the selected panels, Çıtçıt's life only consists of the monotonous repetition of the things. As her identity is stuck between a wife and mother, she is unable to do something for herself. As a result of this monotonous way of life, getting into a kind of depression becomes an inevitable ending for her.

Conclusion

In this paper, Salih Memecan's three comic strips from the series of *Limon and Zeytin*: *Annem*, *İşte Benim Annem* and *Sihirli Annem* have been studied from a feminist point of view. The issue of motherhood and gender roles in a conventional marriage have been examined and found out that Çıtçıt is represented as a mother figure who sacrifices herself for the sake of her family and thus being a housewife as a servant, while the father figure is the one who neither takes part in domestic work nor in parental issues. It has been concluded that the mother figure becomes like a full-time servant who always serves her husband and daughter and puts their demands before her own needs. As a self-absorbed father figure, Babişko subjugates his wife to cope with all the responsibilities in growing their daughter, Limon as well as household chores. He debars her from his support and seems indifferent towards her problem when Çıtçıt feels depressed and searches for a way to recover. Unlike an empowered mother figure described in the book *Matricentric Feminism*, Çıtçıt is seen as the one who is deprived of self-realization and oppressed by motherhood and wifeness within a predominantly masculine society. Therefore, although it may seem that marriage, domestic work, childcare and motherhood are differing issues, they are all combined and melted under the constitution of marriage through special supervision of women. On account of the long-lined internalization of gender roles that frequently echo women's belonging to the domestic sphere and men's to the public and intellectual sphere, there are few efforts to separate and focus on the requirements of these notions as couples. The hard-

to-erase scenes where mothers are seen doing several things at one time pose a great burden for woman, yet it opens and favours the loss of domestic load on men, who takes such an established misunderstanding for granted. Memecan's selected comics in this article are proper examples of the incarceration of the woman figure that contrastingly paves the way for a freer life for the husband and/or partner.

Bibliography

- Allen, Jeffner. "Motherhood: The Annihilation of Women." In *Mothering: Essays in Feminist Theory*, edited by Joyce Trebilcock, 315-330. Totowa, N. J. : Rowman & Allanheld, 1984.
- O'Reilly, Andrea. *Matricentric Feminism: Theory, Activism, and Practice*. Bradford, Ontario: Demeter Press, 2016.
- Beauvoir, Simone De. *The Second Sex*. London: Jonathan Cape. 1953.
- DiQuinzio, Patrice. 'Exclusion and Essentialism in Feminist Theory: The Problem of Mothering'. *Hypatia* 8, no. 3 (1993): 1-20.
- Gündüz, Zuhâl Yeşilyurt. 'The Women's Movement in Turkey: From Tanzimat towards European Union Membership 1'. *Perceptions: Journal of International Affairs* 9, no. 3 (2004): 115-34.
- Hooks, Bell. *Feminist Theory: From Margin to Center*. Boston: South End Press, 2000.
- Kaya, Senem Üstün. 'Angels or Demons: A Comparative Analysis of Motherhood Concept in World Literature'. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 4, no. 4 (2020): 872-87. <https://doi.org/10.34083/akaded.755543>.
- Memecan, Salih. *Annem*. İstanbul: Mart Yayınları, 2017.
- _____. *İşte Benim Annem*. İstanbul: Mart Yayınları, 2015.
- _____. *Sihirli Annem*. İstanbul: Mart Ajans Yayıncılık, 2016.
- Neyer, Gerda, and Laura Bernardi. 'Feminist Perspectives on Motherhood and Reproduction'. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung* 36, no. 2 (136) (2011): 162-76.
- Rich, Adrienne. *Of Woman Born*. New York: Norton Publishing, 1986.
- Russ, Joanna. *How to Suppress Women's Writing*. Austin, Texas: University of Texas Press, 1983.
- Selçuk, Ayşe Bilge. 'Türkiye'de Ebeveynlik'. *Cogito* 81 (2015): 108- 200.
- Takševa, Tatjana. 'Mother Love, Maternal Ambivalence, and the Possibility of Empowered Mothering'. *Hypatia* 32, no. 1 (2017): 152-68. <https://doi.org/10.1111/hypa.12310>.
- Thompson, Mary. 'Third Wave Feminism and the Politics of Motherhood'. *Genders* 1, no. 2 (2016). <https://www.colorado.edu/genders/2017/03/17/third-wave-feminism-and-politics-motherhood>.
- Veltman, Andrea. 'The Sisyphean Torture of Housework: Simone de Beauvoir and Inequitable Divisions of Domestic Work in Marriage'. *Hypatia* 19, no. 3 (ed 2004): 121-43. <https://doi.org/10.1111/j.1527-2001.2004.tb01304.x>.

KARE- Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi

KARE- International Comparative Journal of Literature, History and Philosophy

Başlık/ Title: Karşılaştırmalı Edebiyatta Amerikan Ekolü ve ACLA Raporlarının Türk Karşılaştırmalı Edebiyat Çalışmalarına Olası Katkıları

Yazar/ Author

ORCID ID

Ahmet İpşirli

0000-0002-5334-2253

Hasan Bakır

0000-0002-1078-8589

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 16 Mayıs / May 2021

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 30 Aralık / December 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2021

Web Sitesi: <https://karedergi.erciyes.edu.tr/>

Makale göndermek için / Submit an Article: <http://dergipark.gov.tr/kare>

Uluslararası İndeksler/International Indexes

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Index Copernicus: Indexed in the ICI Journal Master List 2018 Kabul Tarihi /Acceptance Date: 11 Dec 2019

MLA International Bibliography: Kabul Tarihi /Acceptance Date : 28 Oct 2019

DRJI Directory of Research Journals Indexing: Kabul Tarihi /Acceptance Date: 14 Oct 2019

EuroPub Database: Kabul Tarihi /Acceptance Date: 26 Nov 2019

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Yazar: Ahmet İpşirli, Hasan Baktır*

KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYATTA AMERİKAN EKOLÜ VE ACLA RAPORLARININ TÜRK KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT ÇALIŞMALARINA OLASI KATKILARI

Özet: 20. Yüzyılın ikinci yarısından sonra gelişim gösteren Amerikan Ekolünü Amerikan Karşılaştırmalı Edebiyat Derneği (ACLA) raporları aracılığıyla takip etmek mümkündür. Tarihselci bir okumada ortaya çıkan tablo, Karşılaştırmalı Edebiyat disiplininin seyrine dair bir fikir vermektedir. Karşılaştırmalı Edebiyatın Türkiye’deki seyri açısından bu tablonun incelenmesi yararlı olacaktır. Amerikan Karşılaştırmacılığının Karşılaştırmalı Edebiyatın dünyada gelişiminde özel bir yere sahiptir. Amerikan Ekolü Karşılaştırmalı Edebiyat pratiğinin nasıl olması gerektiğine dair kendi yöntemlerini geliştirmiştir ve daha da önemlisi bu gelişimi raporlamıştır. ACLA raporlarının ve Amerikan Karşılaştırmacılığının farklı kültürlerin nasıl karşılaştırmalı çalışmaya dahil edileceği ve disiplinlerarası bir yaklaşımı ne şekilde kullanacakları hakkında yapmış oldukları tartışmalar ve de bu tartışmaların düzenli bir biçimde yayımlanması Amerikan geleneğinin büyük bir artışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Disiplinin tanımlanmasında yaşanan zorluklar, kurumsal yapılanma ve diğer disiplinlerle ilişkiler ve de gelişmekte olan yeni yönelişlere sunabileceği tecrübesi bakımından ACLA tartışmaları Türkiye’de disiplinin gelişimine fayda sağlayacaktır. Netice itibarıyla Türk Karşılaştırmalı Edebiyatı kurumsal olarak benzer tartışmaları tecrübe etmektedir ve çokkültürlülük ve kimlik gibi kavramlarla geçmiş ve şimdiki zamanda yüzleşmektedir.

Anahtar Kelimeler: ACLA, Karşılaştırmalı Edebiyat, Amerikan Karşılaştırmalı Edebiyat Ekolü, Disiplinlerarasılık.

AMERICAN SCHOOL IN COMPARATIVE LITERATURE AND POSSIBLE CONTRIBUTIONS OF ACLA REPORTS TO TURKISH COMPARATIVE LITERATURE

Abstract: American Comparativism has a special place in the development of Comparative Literature around the world and it is possible to follow the American School of Comparative Literature through the reports of the American Comparative Literature Association (ACLA). The reports provide an important documentation considering that the American School has developed its own practical comparative methods and opened a space for itself within general the comparative studies. The reports discuss the difficulties in the definition of the discipline, formation of institutional structures and the discipline’s relations with other fields, as well as the experience comparativism can offer to emerging new areas of study. The regular publication of ACLA reports and American Comparativism’s discussions about including different cultures in comparative study and using interdisciplinary approach are invaluable contributions to Comparative Literature around the world as well as emerging Turkish comparativism. Since the Turkish culture deals with multiculturalism and identity problems, American experience provides practical examples for the Turkish setting.

Keywords: ACLA, Comparative Literature, American School of Comparative Literature, Interdisciplinarity.

*Öğr. Gör., Erciyes Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: aipsirli@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5334-2253

Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, e-posta: hbaktir@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1078-8589

Giriş

Türk kültürü, birden çok etmenin bir araya gelerek yüzyıllar içerisinde oluşturduğu ve günümüze kalan ilişkiler ve kültürel eserler aracılığıyla ne olduğunu anlamaya çalıştığımız bir değerler bütünü olarak görülebilir. Birçok eski medeniyette olduğu gibi kökleri oldukça eski zamanlara kadar uzanır. Ancak üzerinde yürüdüğü coğrafya ve karşılaşım etkileşime girdiği farklı kültürler düşünüldüğünde özgün yapısı daha net anlaşılır. Asya, İslam, Orta Doğu, Roma, İnan, Avrupa, Akdeniz kültürlerini bir araya getirebilmiş bir süreçten bahsetmekteyiz. Günümüzde Türkler dışadönük olmaya devam etmektedirler. Her ne kadar Doğu ve Batı tanımları üzerine uzlaşım olmasa da, Doğu ve Batı kültürel mirasları arasında köprü görevini sürdürmektedir. Bunların yanı sıra uzunca bir süredir modernleşme süreci ile uğraşmaktadır. Teknolojik ve bilimsel gelişmeleri takip etmekte ve yenilerini üretmeye, tüm bu dinamik ilişkiler çerçevesinde değişmekte olan tanımlar ve kültürler arasında kendisini ve çevresini anlamlandırmaya çalışmaktadır. Ortaya çıkan tabloda Türk kültürünün farklı kimliklerle dinamik bir ilişki içerisinde ve böylece Karşılaştırmalı Edebiyatın yöntem ve usullerinden doğal olarak faydalanacaktır.

Türk tarihi içerisinde karşılaştırmalı kültürü çok eski zamanlara ulaşırsa da modern bir akademik disiplin olarak üniversitelerde görülmesi oldukça yenidir ve kendisine uzun ve yorucu çalışmalar neticesinde sınırları belirlenmiş bilim dalları arasında yer açmaya çalışmaktadır. Üstelik disiplinlerarası yöntemlere düşkünlüğünden dolayı da her zaman güler yüzle karşılandığı söylenemez. Bu ve benzeri tartışmaları Karşılaştırmalı Edebiyat ile ilgilenen birçok kişi rahatlıkla görebilecektir. Amerikan Karşılaştırmalı Edebiyat Derneği'nin (ACLA) her on yılda bir çıkarttığı raporlar bu tartışmaların tespit edilip yönlendirilmesinde katkı sağlayabilecek bir yapıdadır. Ana karşılaştırmalı geleneklerinden birisi olan Amerikan ekolü disiplinin yaşadığı sorunlar ve gelecekte gidebileceği yönler açısından önemli bilgiler ve tespitler sunmaktadır. Bu çalışma ACLA raporlarının Amerikan Karşılaştırmalı Edebiyat akımını nasıl değerlendirdiğini ve ortaya çıkan sonuçların Türk Karşılaştırmalı Edebiyatına ne gibi faydaları olabileceğini anlamaya çalışan kısa bir incelemedir.

Karşılaştırmalı Edebiyatın Gelişimi ve ACLA

Avrupa ve İngiliz-Amerikan kültürlerinde son yılların en fazla rağbet gören akademik çalışma alanına dönüşen Karşılaştırmalı Edebiyatın ülkemizde gereken önem ve değeri bulmaması Karşılaştırmalı Edebiyatın

açık ve anlaşılır bir tanımının Türkçe’de olmaması, farklı Karşılaştırmalı Edebiyat ekollerinin birlikte kullanılması veya yanlış anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Karşılaştırmalı Edebiyat ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimini iki farklı kavram olarak değerlendirmek gerekir. Karşılaştırmalı Edebiyat pratik olarak iki farklı dil, kültür, yazar, konu veya eserden seçilen metinlerin birinin diğeri ile olan benzerlikleri veya birinin diğeriyle farklı özelliklerini dikkate alarak incelemek ve yorumlamaktır. Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi ise benzer ve farklı metinlerin hangi yöntem ve yaklaşımlarla ile incelenebileceği ile ilgili bakış açıları geliştirmektir. Yunus Emre ile Geoffrey Chaucer’in şiirlerindeki hümanist düşüncenin yorumlanması uygulamalı olarak Karşılaştırmalı Edebiyat faaliyeti olurken, Yunus Emre ve Geoffrey Chaucer arasındaki etkileşimin ortaya çıkarılması için yapılan tarihi bir inceleme Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi alanına giren kuramsal bir çalışmadır. Ancak Türkiye’de Karşılaştırmalı Edebiyatın tanımı yapılırken her iki alan birlikte kullanılmaktadır.

Birlikte kullanıldığında Karşılaştırmalı Edebiyat iki veya daha çok farklı dil, ulus, kültür ve ülkeden, farklı alanlarda yazılan metinleri, farklı bakış açıları kullanarak incelemek anlamına gelmektedir. Bu alanda yapılan tanımları da iki ana kategoriye ayıracak olursak, bunlardan ilki Fransız ekolünün bakış açısı ile yapılan tanımdır. Fransız ekolü geleneksel olanı yansıtır. Türkiye’deki bir grup edebiyatçı tarafından kullanılan “mukayeseli edebiyat” tanımı ve bu tanımın alanı Fransız ekolü ve geleneğini çağrıştırmaktadır. Türkiye’de Karşılaştırmalı Edebiyat çalışmalarına önemli katkılar sunan, Türk edebiyatının önemli eleştirmenlerinden ve uzmanlarından olan, *Mukayeseli Edebiyat* kitabı ile Karşılaştırmalı Edebiyat geleneğini ve Fransız ekolünü Türk edebiyatçılara tanıtan İnci Enginün Karşılaştırmalı Edebiyatın Avrupa kaynaklı bir disiplin olarak ortaya çıktığını belirtir.¹ Avrupa’da Karşılaştırmalı Edebiyat, edebiyat tarihi ve medeniyet tarihini birleştiren ortak bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Nasıl ki Türk Edebiyat tarihi İslam Öncesi, İslam Etkisindeki ve Batı Etkisi Altında Gelişen Türk Edebiyatı olarak bir tasnife tabi tutulmuşsa benzer şekilde Karşılaştırmalı Edebiyat da Avrupa’da milli edebiyat döneminden sonraki süreç olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlama Fransız yazar Tieghem tarafından yapılmıştır. Karşılaştırmalı Edebiyat bu anlamda Avrupa sömürgecilik faaliyetlerinden sonra bir tartışma alanına dönerek Fransız etkisinde gelişen edebiyatı açıklamak için kullanılmıştır. Tieghem Karşılaştırmalı Edebiyatı tartışırken edebiyat tarihi ve eleştiriyi ayrı tutmuştur. Bu iki farklı alandan edebiyat tarihi kronolojik olarak Milli Edebiyat, Karşılaştırmalı Edebiyat ve

¹ İnci Enginün, *Mukayeseli Edebiyat*, 4. Baskı, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2017 [1992]), 15.

Genel Edebiyat olmak üzere üç ana döneme ayrılır. Milli Edebiyat içinde yazarın hayatı incelenirken yazarı etkileyen farklı kaynaklardan bir tanesi de yabancı yazarlar ve eserler olabilir.² Yazar yabancı dil biliyorsa bu etki doğrudan, bilmiyorsa dolaylı olabilir. Rousseau Prevost ve Ruber'in İngilizce'den Fransızca'ya yaptığı tercümelemlerle Richardson'u öğrenmiştir. Voltaire ise İngilizce bildiği için doğrudan İngiliz edebiyatından etkilenmiştir. Ancak Karşılaştırmalı Edebiyatın gelişimi bütün uluslar için aynı değildir. Türkiye'de de durum farklıdır. Tanzimat Dönemi Edebiyatını Fransız edebiyatı etkilemiş, Milli Edebiyat akımı ise daha sonra gelişmiştir. Günümüzdeki global etkileşim dikkate alındığında ise yabancı kültürler, farklı dilleri bilmeden de yazar ve eseri etkileyebilmektedir.

Karşılaştırmalı Edebiyatın tanımı ve alanı hala tartışılmaktadır. Alanı kadar Karşılaştırmalı Edebiyatın ne zaman ve nasıl başladığı da tartışmalıdır. Antik dönemin önemli düşünürlerinden Aristoteles'in çalışmalarında Eflatun'un etkisi görülmektedir. Benzer şekilde Romalı yazar Horace'ın eserlerinde Aristoteles'in, Longinus'un eserlerinde Eflatun'un tesiri vardır. Plutarch ve Seneca Yunan tiyatrosundan (Sophocles ve Aristophanes), Shakespeare'de Romalı yazarlar Plutarch ve Seneca'dan etkilenmiştir. Bu türden tesirlerin araştırılması Karşılaştırmalı Edebiyatın alanına girmektedir ve çok uzun süre Karşılaştırmalı Edebiyat yabancı tesirlerin ulusal edebiyatla ilişkisinin incelenmesinden ibaret olarak değerlendirilmiştir.³ Ancak bu tesir ve etkileşim de her zaman Karşılaştırmalı Edebiyat alanı içinde değerlendirilmemiştir ve daha çok edebiyat tarihi içinde yer almıştır. Alman Edebiyatı üzerindeki yabancı tesirler gibi çalışmalar Almanya'da Schlegel kardeşler tarafından yapılmışsa da Karşılaştırmalı Edebiyatın ayrı bir çalışma alanı olarak ortaya çıkması Villemain'ın Sorborne Üniversitesi'nde 1829 senesinde "Fransız Edebiyatının Avrupa Düşüncesine Etkisi" konulu dersi vermesi ile başladığı kabul edilmektedir. Villeiman bu derslerinde ilk defa Karşılaştırmalı Edebiyat kavramını kullanmıştır.⁴ Bu başlangıçtan sonra Karşılaştırmalı Edebiyat çalışmaları gelişimini devam ettirmiştir. 1860-85 yılları arasında konu ile ilgili eserler yayımlanmış, 1870-80 yılları arasında Karşılaştırmalı Edebiyat İtalya ve Almanya gibi ülkelerde ders müfredatlarına alınmıştır. İtalya'da Napoli Üniversitesi'ne ilk Karşılaştırmalı Edebiyat hocası 1863 senesinde atanmıştır. 1877 senesinde Macaristan'da ilk

² a.g.e., 16

³ A. M. Rousseau, Claude Pichois, *Karşılaştırmalı Edebiyat*. Çev.: Mehmet Yazgan, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1994), 12

⁴ a.g.e., 22.

Karşılaştırmalı Edebiyat dergisi çıkarılmış;⁵ 1886 yılında ilk *Karşılaştırmalı Edebiyat Bibliyografisi* kitabı yayımlanmıştır.⁶

Karşılaştırmalı Edebiyatın gelişim sürecinde iki önemli tartışma konusu ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi yöntemle ilgilidir. Yöntemle ilgili tartışmanın Paris ve Brunetiere ile başladığı kabul edilir. Paris, farklı eserlerden seçtiği konuları ve tipleri karşılaştırırken, Brunetiere Avrupa edebiyatından seçtiği beş önemli şaheseri incelemiş ve bu eserlerin Avrupa edebiyatını nasıl etkilediğini açıklamıştır. Brunetiere böyle bir karşılaştırmanın Avrupa kültür, edebiyat ve düşünce tarihinin gelişimini de açıklayabileceğini savunmuştur. Tieghem ile Brunetiere Karşılaştırmalı Edebiyatın Avrupa medeniyet tarihini anlamak ve kültür bütünlüğünü görmek için önemli olduğunu düşünür. Lanson da Brunetiere gibi Karşılaştırmalı Edebiyatı medeniyet tarihi çalışmaları içinde görmüş, şaheserlere saygı duyulması gerektiğini belirtmiş ancak bu şaheserlerin günümüzdeki modern okura hitap etmeyeceğini savunmuştur. Tieghem yöntem tartışmasına *Mukayeseli Edebiyat* (1931) kitabı ile dahil olmuştur. Tieghem bu eserinde Karşılaştırmalı Edebiyatın ortaya çıkması ve gelişmesini anlattıktan sonra bireysel eserlerin nasıl inceleneceğini açıklar.⁷ Tieghem'e göre milli edebiyat ve edebiyat tarihi incelemeleri önemli ancak yetersizdir. Bir eserin diğer eseri nasıl etkilediği bireysel olarak incelenmediği zaman yabancı tesirlerin anlaşılması mümkün olmaz. Yabancı eserin bir eser üzerindeki tesiri ise Karşılaştırmalı Edebiyatın konusudur. Bu yaklaşımla ulusal ve ulus-dışı edebiyat arasındaki etkileşim ve eserler arası etkileşim anlaşılır. Tieghem, Karşılaştırmalı Edebiyatın antik dönem ve sonrasını incelememesi gerektiğini, bu türden çalışmaların edebiyat tarihi içinde olması gerektiğini savunmuştur. Karşılaştırmalı Edebiyat çağdaş yazarlar ve günümüz dünyasındaki etkileşim ve tesir ile ilgilenmelidir.⁸ Tieghem tartışmaları ve geliştirdiği kavramlarla alana önemli katkılar sunmuştur. Bir eserin bir başka eseri etkilemesini "emetteur" [gönderici], etkilenen eserin durumunu "receptur" [alıcı] ve etkileyen ile etkilenen arasındaki gücü de transmetteur [vasıta] olarak açıklayarak, Karşılaştırmalı Edebiyatın terminolojisini zenginleştirmiştir. Tieghem Karşılaştırmalı Edebiyatın üslup, tipler, konular ve olayları karşılaştırarak genel edebiyatın konusuna kaçınılmaz olarak dahil olduğunu belirtmiştir.⁹

⁵ a.g.e., 25.

⁶ Enginün, a.g.e., 17-8.

⁷ Paul Van Tieghem, *Mukayeseli Edebiyat*. Çev. Yusuf Şerif Kılıçel, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1943).

⁸ Enginün, a.g.e., 19.

⁹ a.g.e., 20.

Örneğin, Yunus Emre'nin şiirlerinin Türk şiiri içinde açıklamak milli edebiyat alanında yer alırken, bunu Avrupa hümanist düşüncesi içinde değerlendirmek Karşılaştırmalı Edebiyatın alanında yer almaktadır. Ancak Enginün, bir edebiyat eserini sadece kendi dönemi içinde değerlendirmenin edebiyat kültürünü yozlaştıracağını düşünür. Bu nedenle 19. yüzyılda yapılan bu ayrımların artık bir anlamı olmadığını ve küreselleşen dünyada ve 20. yüzyıl edebiyatında önemsiz olduğunu belirtir.¹⁰ Karşılaştırmalı Edebiyat için bu bir krizdir. Bu kriz ise yeni bir Karşılaştırmalı Edebiyat ekolünün oluşması ile aşılmıştır.

Rene Wellek, *Edebiyat Teorisi* adlı eserinde bu krizi tartışmış, genel edebiyat ve Karşılaştırmalı Edebiyat arasındaki ayrımı reddetmiş ve yeni bir bakış açısının oluşturulması gerektiğini savunmuştur. Çekoslovakya asıllı bir aileden Viyana'da dünyaya gelen Wellek, Prag'ta üniversite öğrenimini tamamlamıştır. Slovak dilleri ve Avrupa çalışmaları alanında dersler vermiştir. Wellek 1939 senesinde Amerika'ya gitmiştir. Nazi Almanyası'ndan İstanbul'a, oradan da Amerika'ya göç eden Erich Auerbach'ın da öğrencisi olmuş ve Iowa Üniversitesi'nde dersler vermeye başlamıştır. Kaleme aldığı "Karşılaştırmalı Edebiyatın Çıkmazı" (Crisis Of Comparative Literature) adlı çalışmasında Karşılaştırmalı Edebiyat ile ilgili yeni bir tartışma başlatmış ve bu tartışma Amerika'da gelişen yeni ekolün alanını ve konusunu etkilemiştir.¹¹ Wellek tartışmasında Fransız ekolünün Karşılaştırmalı Edebiyatı metodu, alanı ve konusu ile ilgili tartışmalar yaptığını ancak Karşılaştırmalı Edebiyatın yöntemini, alanını ve konusunu tanımlayamadığını savunmuştur. Tieghem'in milli, karşılaştırmalı ve genel edebiyat alanlarını farklı tanımlaması yanlıştır. Austin Warren ile birlikte yazdığı *Edebiyat Teorisi* kitabında tartıştığı üzere Genel ve Karşılaştırmalı Edebiyatın alanı aynıdır.¹² Karşılaştırmalı Edebiyatın alanını bir eserin tesiri ile sınırlamak bu alanı bir çıkmazın [kriz] içinde bırakmaktır. Bir ulusun veya kişinin başyapıtını tek bir eserin tesiri ile açıklamak anlamsızdır. Bu nedenle de Karşılaştırmalı Edebiyatın alanını bir eserin tesiri ile sınırlamak ve önemli eserleri buna dayanarak yorumlamak anlamlı bir çalışma değildir. Ayrıca Milli edebiyat alanı ile ilgilenmesi Karşılaştırmalı Edebiyat disiplini ikinci dereceden yazarlar ve eserlerle uğraşmaya mahkûm eder. Bir eseri tesir ve

¹⁰ a.g.e., 21.

¹¹ Wellek, René. "The Crisis of Comparative Literature (1959)". *The Princeton Sourcebook in Comparative Literature: From the European Enlightenment to the Global Present*, edited by David Damrosch, Natalie Melas and Mbongiseni Buthelezi, (Princeton: Princeton University Press, 2021), pp. 161-172.

¹² Wellek, René, and Austin Warren. *Theory of Literature*. New York: Harcourt, Brace & World, 1956. 49

etkileşim sınırları içinde değerlendirmek eserin biçimsel bütünlüğünü ve estetik değerini görmezden gelmektir. Eserin biçimsel ve estetik değerinin görmezden gelinmesi eserin değerinin yok sayılmasıdır.¹³ Wellek, Karşılaştırmalı Edebiyatın yöntem ve alanını sorgulamıştır. Wellek ayrıca edebiyat eserinin ulusal [milli] değerini açıklamak için Karşılaştırmalı Edebiyatın kullanılmasına karşı çıkmıştır. Wellek'e göre, ulusal edebiyat geleneği içinde yer alan bir yazarın tesiri altında olduğu büyük yazarı en iyi anlayan kişi olduğunu söylemek dayanaksız bir iddiadır. Bu türden yaklaşımlar Fransız ekolünün ve Avrupa geleneğinin Karşılaştırmalı Edebiyatı medeniyet tarihinin bir parçası olarak görmesinin sonucudur. Bu durum disiplinin özgünlüğünü yok etmektedir. Wellek bunun yerine genel edebiyat çalışmalarının da Karşılaştırmalı Edebiyat disiplini içinde olması gerektiğine inanır.¹⁴

Amerikan ekolü Wellek ile birlikte daha geniş bir alan ve esnek bir yönetime doğru evrilmiştir. Bu evrilme sürecinde Karşılaştırmalı Edebiyatın tanımı ve alanı yeniden tanımlanmıştır. Amerikan ekolünün temsilcilerinden Henry Remak Karşılaştırmalı Edebiyatı ulus-ötesi ve disiplinlerarası bir çalışma alanı olarak tanımlar. Resim, müzik, mimari, felsefe, din, tarih, sosyoloji, psikoloji ve doğa bilimleri gibi farklı alanların bir diğeri ile olan etkileşimini inceleyen disiplinlerarası bir bilgi alanıdır.¹⁵ Ulusal bir edebiyat eserinde diğeri bir ulusa ait etkinin incelenmesinin yanında Karşılaştırmalı Edebiyat sosyal bilimler ve doğa bilimleri çalışmalarında insana ait farklı anlatı ve söylemlerin bir diğeri ile ilişkisi ve etkileşimini de konu olarak inceler. Bu tanım aynı zamanda II. Dünya savaşı sonrasında ABD tarafından kurgulanan global sistemin kültürel bir ayağıdır. Bu kültür misyonu ile kendi içinde örgütlenen Amerikan ekolü ACLA'yı (Amerikan Karşılaştırmalı Edebiyat Derneği) kurarak disiplini global alanda etkin bir konuma getirmiştir. ACLA dönemsel olarak düzenlediği toplantılarla disiplinin gelişim sürecini raporlandırmıştır. Ayrıca dönemsel konferanslar ve raporlar Karşılaştırmalı Edebiyat disiplini, yöntemi, bölümleri ve çalışmaları ile ilgili yeni ölçütler, açıklamalar ve müfredat tanımlamaları yapmıştır. ACLA raporları ile Karşılaştırmalı Edebiyatın dünü, bugünü ve yarını ile ilgili çalışmalar disiplinin anlaşılmasına önemli katkılar sunmuştur. Ülkemizde Avrupa ve Amerikan ekolü kapsamlı olarak tartışılmamıştır. Böyle bir tartışma ve Karşılaştırmalı Edebiyatın akademik bir disiplin olarak kabul edilmesi ve

¹³ a.g.e., 48.

¹⁴ Wellek, "the Crisis," 168.

¹⁵ Henry HH Remak, "Origins and Evolution of Comparative Literature and its Interdisciplinary Studies", *Neohelicon* 29, no. 1 (2002): 245-250.

gelişmesi için geç kalınmıştır. Ancak bu durum disiplinin Türk akademik çevresinde tartışılması için duyulan gerekliliği yok saymamalıdır. Bu araştırmada ACLA raporlarını özet olarak tartışarak Amerikan Karşılaştırmalı Edebiyat ekolünün doğru anlaşılmasına katkıda bulunabilmeyi amaçlıyoruz.

Ana Hatlarıyla ACLA Raporları

ACLA, disiplinin seyrini kurum olarak takip etmek için her 10 yılda bir rapor çıkarılmasını gelenek haline getirmiştir. 1965 yılında yayınlanan Levin raporu ve 1975 yılındaki Greene raporu tek kişi tarafından yazılmış ve disiplinin o dönemdeki özelliklerini ve Karşılaştırmalı Edebiyatın üniversitelerde nasıl yapılanması gerektiğini inceleyen raporlardır. Sonraki on yıllarda hazırlanan raporlarda izlenen yöntem ise tek bir sese odaklanmak yerine editörün değerlendirmesinin yanı sıra farklı entelektüellerin de katkı sağladığı çok sesli derleme çalışmalar yapmaktır. 1993 senesinde basılan Bernheimer raporu ve 2004 yılında basılan Saussy raporu ve son olarak 2014-2015 yılında hazırlanan ve hem online hem de kitap halinde yayınlanan Heise raporu da bu geleneği izler.

Disiplinin Durumu hakkında on yıllık ACLA Raporu ilk kez burada dijital formda yayınlanmaktadır. Her ikisi de bir komite adına tek yazarlar (sırasıyla Harry Levin ve Thomas Greene) tarafından yazılan 1965 ve 1975 tarihli basılı raporların yanı sıra Charles Bernheimer (Çokkültürlülük Çağında Karşılaştırmalı Edebiyat olarak yayınlandı, 1994) ve Haun Saussy (Küreselleşme Çağında Karşılaştırmalı Edebiyat olarak yayınlandı, 2006) tarafından yazılan nispeten kesin [kısmen muğlak] raporlardan ve alandaki çeşitli akademisyenler tarafından verilen yanıtlardan oluşan ciltleri takip etmektedir.¹⁶

2014-2015 yılına ait ACLA raporu kendisinden önce gelen raporlarla şekilsel olarak bazı değişiklikler içerse de önceki ruhun ve tartışmaların devamını sağlamayı amaçlamaktadır. Diğer bir yandan akademik kariyer aşamalarının her basamağından ve değişik coğrafyalardan katılımcılar kabul ederek çok daha çoğulcul bir yaklaşım izlemişlerdir.¹⁷

¹⁶ ACLA Website, "About State of the Discipline Report," acla.org,

<https://stateofthediscipline.acla.org/about> Çeviriler aksi belirtilmedikçe tarafıma aittir.

¹⁷ Ursula K. Heise, "Introduction: Comparative Literature and the New Humanities," *Futures of Comparative Literature: ACLA State of the Discipline Report*, Ed. Ursula K. Heise et. al., (London: Routledge, 2017), 1-2.

ACLA kendisini kısaca şu şekilde tanımlar: “1960 yılında ABD’de kurulmuş, çeşitli edebiyat ve kültürlerin yanı sıra kültürlerarası edebiyat çalışmaları ile ilgilenen bilim adamlarını bir araya toplayan bir akademik topluluktur”.¹⁸ 1950ler ve 1960ların ABD’si düşünüldüğünde, ACLA’nın kuruluşu özgürlükçü ve çoğulcu mücadelelerin hız kazandığı bir döneme denk gelmektedir. 2. Dünya Savaşı neticesinde ABD’ye iltica etmiş olan birçok bilim insanının katkıda bulunacağı bir platform teşkil eder. Soğuk Savaş döneminde liberalist tartışmalar ve bunların eleştirileri, sömürge sonrası değişen kültür ve medeniyet fikirleri, 11 Eylül ve sonrası gibi olgular Karşılaştırmalı Edebiyat için bolca kaynak sağlamıştır. ACLA’nın tarihsel seyrini izleyebileceğimiz raporlarda da bu tartışmaları takip etmek mümkündür.

Bernheimer ve Saussy raporlarının başlıkları Karşılaştırmalı Edebiyat için belirli bir çerçeve çizmektedir. *Çokkültürlülük Çağında Karşılaştırmalı Edebiyat (Comparative Literature in the Age of Multiculturalism)* başlığıyla yayınlanan Bernheimer Raporu ile *Küreselleşme Çağında Karşılaştırmalı Edebiyatı (Comparative Literature in an Age of Globalization)* inceleyen Saussy Raporu alanın içerisinde bulunduğu dönemden nasıl etkilendiğini özetler niteliktedir. Ursula K. Heise tarafından çıkarılan son rapor ise *Karşılaştırmalı Edebiyatın Geleceği (Futures of Comparative Literature)* başlığını taşır. Heise’in yazdığı giriş bölümünün alt başlığı ise *Karşılaştırmalı Edebiyat ve Yeni Beşeri Bilimler (Comparative Literature and the New Humanities)* olarak karşımıza çıkar. Bu başlıklardan bahsetmemizin sebebi raporların ve dolayısıyla Amerikan Karşılaştırmalı Edebiyat geleneğinin macerasının ne olduğu hakkında özet niteliğinde bilgiler vermesidir. “Disiplinin Durumu” ortak başlığı altında dikkat edilen hususlar Karşılaştırmalı Edebiyatın kurumsal yapısı, tanımı, çok kültürlülük ve küreselleşme üzerinedir. Son rapor ise beşeri bilimlerin değişime uğraması ve Karşılaştırmalı Edebiyatın bunun bir parçası olarak gelecekte nasıl bir rol alacağı üzerine eğilir. Raporlardaki önemli gördüğümüz bu konuları kısaca incelemek faydalı olacaktır.

Teoride ve Uygulamada Amerikan Ekolü:

Tarihsel süreç dikkate alındığında, 2. Dünya Savaşı sonrası Amerika Birleşik Devletleri’ne sığınan entelektüeller hem Amerikan kültürel hayatında hem de Karşılaştırmalı Edebiyatın gelişiminde etkili olmuşlardır. Amerikan entelektüel hayatında önemli bir yeri olan bu durum, farklı kültürleri incelerken dışa yönelik bir bakış yerine içe yönelik bir bakışın oluşmasına sebep olmuştur. Fransız ekolünde etkilerin kronolojik olarak

¹⁸ ACLA Website, “About ACLA,” [acla.org](https://www.acla.org/about), <https://www.acla.org/about>

farklı kültürler arasında incelenmesi ön plana alınır, dolayısıyla dışa yönelik bir yaklaşım söz konusudur. Amerikan ekolü ise Fransız yaklaşımını kısıtlayıcı bulur. Karşılaştığı iç ve dış farklı kültürleri anlamlandırmak için oldukça elverişli yöntemler sunan karşılaştırmalı yaklaşımları daha geniş anlamda uygulamak ister. Bu hem çok kültürlü Amerikan kimliği açısından iç incelemelerde işe yarar, hem de neo-koloniyalizm veya küreselleşme gibi Amerika'nın etkin rol aldığı dış ilişkilerde kullanışlıdır. Diğer bir deyişle, Amerikan Ekolü zaman içerisinde kimin kimden etkilendiğini incelemek ve dolayısıyla ortaya bir kanon çıkarmak yerine, eş zamanlı olarak bir arada yaşamanın etkileşimini incelemeye çalışmıştır. Amerikan Ekolünün bu konudaki başarısı elbette tartışmaya açıktır. Ekolün Bernheimer Raporu ile ön plana çıkan Avrupa Merkezci yapısı, farklılıkları dahil etmeye çalışsa da kültürel olarak yakın gördüklerine odaklanmasını engellemiştir.

Dönemin artık değiştiğini vurgulayan Bernheimer, Greene raporunda bile 2. Dünya savaşı sonrası gerekli olan çok uluslu bakış açısına yapılan göndermeden bahseder.¹⁹ Ancak "bu genişletilen bakış açısı, her hâlükârda, klasik antik döneme kadar uzanan Avrupa ve Avrupa Yüksek-Kültürel mirasının ötesine geçmez".²⁰ Bernheimer önceki raporlardaki yaklaşımı elitist olarak tanımlar.²¹ Öğrencilerin daha "çoğulcul terimlerle"²² düşünebilmelerini mümkün kılacak öneriler sunmaktadır. Geriye dönük olarak Ursula Heise de Bernheimer Raporunun açtığı tartışmanın hala geçerli olduğundan şu şekilde bahseder:

Karşılaştırmalı Edebiyatta, Bernheimer Raporu ayak sürüyen bir Avrupa Merkezçilikten uzaklaşma çağrısı yapar. Dünyanın dört bir yanından gelen ulusal edebiyatların yanı sıra kendi uluslarında baskın olmayan daha fazla sayıda edebi eserleri; bazen farklı dilde yazılmış olsalar da (ör. Quechua sözlü eserleri ve edebiyatı), ya da ulusal bir bölgeye (ör. Kürt veya Filistin edebiyatı) bağlı olmasalar bile üretilen farklı edebiyatları içeren ve hatta popüler edebiyat ve kültür biçimleriyle yazılmış olan eserlerin dahil edildiği daha küresel bir edebiyat kanonuna nasıl yaklaşılabileceğine dair hararetleli tartışmaları başlatmıştır. Örneğin; Jonathan Culler, Marjorie Perloff ve Mary Louise Pratt, bu meseleye karşı birbirlerinden çok farklı

¹⁹ Charles Bernheimer, "The Bernheimer Report," *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*, Ed. Charles Bernheimer, (Baltimore: The John Hopkins UP, 1995), 39.

²⁰ a.g.e. 40.

²¹ a.g.e. 40.

²² a.g.e. 47.

pozisyonlar almışlardır. Bu tür sorular güncel raporda da yankılanmaktadır.²³

Bernheimer'in çağrısını özetleyen bu cümlelerde de görüleceği üzere Karşılaştırmalı Edebiyatın yapmaya çalıştığı, ya da daha doğru bir deyişle yapması önerilen şeyler oldukça büyük çabalar gerektirmektedir. Karşılaştırmalı Edebiyat Küre-yerelleşen (glocalization) dünyada edebiyat eserlerinin karşılıklı incelenmesi gibi gerçekleştirmesi zor bir görevi yerine getirme durumunda kalmıştır. Fransızların kısıtlayıcı olmaları ve de Amerikan Ekolünün Avrupa-merkezcilikten kaçamamasının altında yatan sebep, bilinen alanlarda çalışmanın verdiği güven duygusu olarak görülebilir. Saussy yılında Heise raporuna verdiği katkıda bu durumdan şu şekilde bahseder:

Proust ve Joyce, Woolf ve Kafka, Freud ve Benjamin hakkında yeni bir şeyleri yazmayı seçmek, bu yazarlarda henüz keşfedilmemiş olan anlam katmanlarına saygı duyulduğunu gösterir, ancak aynı zamanda bunların araştırılması gereken doğru yazarlar olduğunu ve diğerlerinin yakın incelemeye değmedikleri anlamını verir. Bu tarz bir anlam verme, bu varsayımları test etmeye kalkan kişinin sadece zor dilleri değil, aynı zamanda farklı bir sosyal düzenin kurallarını, geleneklerini ve imalarını da, hatta farklı edebi gelenekleri ve bunun çok daha fazlasını öğrenmek zorunda olduğu düşünüldüğünde kolayca kaçmaktır.²⁴

Amerikan Karşılaştırmalı Edebiyatı'nın Avrupa-merkezciliği, bu şekilde düşünüldüğünde, bilinen ve yapılabilir olanın ifası şeklinde gerçekleşmiştir. Biz-öteki ikileminden, 'Biz' tarafının tanınırlığı tercih dilmiştir. Eğer daha samimi bir çoklu-bakış açısına ulaşılmak isteniliyorsa ilerde yapılması gereken ise bilinmez ve alışılmadık olan üzerine eğilmek olacaktır. "Uzmanlar kuşaklar boyunca kendi veya diğer ulusların edebi tarihlerini yazarlar, ancak karşılaştırmalı bakış açısı bu tarihleri farklı çerçeveler içerisine koyar, ilerleme veya kimlik yerine ileri sürülen bağlantıların nedenselliğini ve kültürler arası akla yatkınlığı ön plana çıkarır".²⁵ Uzmanlık alanına göre herhangi bir edebiyatın tekil incelemesini yapmak yaygındır. Karşılaştırmalı Edebiyat ise alışılmış olanın dışına çıkar. 'Kimlik', 'kendi' kelimelerinden de anlaşılacağı üzere aşına olunan Avrupa geleneği ön

²³ Ursula K. Heise, "Introduction: Comparative Literature and the New Humanities," *Futures of Comparative Literature: ACLA State of the Discipline Report*, Ed. Ursula K. Heise et. al., (London: Routledge, 2017), 4.

²⁴ Haun Saussy, "Comparative Literature: the Next Ten Years," *Futures of Comparative Literature: ACLA State of the Discipline Report*, Ed. Ursula K. Heise et. al., (London: Routledge, 2017), 25.

²⁵ a.g.e., 26.

planda tutulur. Bu şekilde Amerikan Ekolü'nün niyet ettiği çoğulculuk ile uyguladığı karşılaştırmalar arasında fark vardır. Küreselleşme ve dünya edebiyatı kavramları ile ilgili tartışmalara bakmak bu konuda aydınlatıcı olacaktır. Wail S. Hassan küreselleşme ve Amerikan Karşılaştırmacılığı üzerine şunları söyler:

Amerikan çokkültürlülüğü, önceki eksikliklerin tanınmasına dayanan bir kendini inceleme ve yeniden icat etme süreciyse; küreselleşme, dünyanın geri kalanına kendinden emin bir merkeziliğin dışı doğru bir yansımasıdır. Ve çokkültürlülük, kanonun eleştirisiyle edebiyat çalışmalarının tüketilmesine neden olurken, bu küreselleşme çağında Karşılaştırmalı Edebiyat dünya edebiyatına odaklanmaktadır. Bu gelişmenin gizli mantığı şudur: ülkemiz dünyaya liderlik ederken, biz de dünyaya öğretiyoruz. Bu formülde dünya, öğretimimizin hem öznesi hem de nesnesidir, çünkü ilk olarak, onu anlaşılır kılmak için müfredatımıza inşa ettiğimiz, antolojisini yaptığımız ve sıkıştırdığımız bir edebi alandır. İkinci olarak, dünya kendisini bizim kendisinden çıkardığımız şey olarak görmesi gereken şekilde eğittiğimiz veya yönlendirdiğimiz bir varlıktır, "dünya edebiyatı" aynasını tuttuğumuz dünyadır.²⁶

Hassan'ın incelemesindeki iki hususa dikkat etmek gerekir. Bunlardan ilki dünya edebiyatına yönelik Karşılaştırmalı Edebiyatın konusunun ve muhatabının aynı varlık olduğudur. İkincisi ise Amerika ekolünün kendisini öncü pozisyonda görmesidir. Küreselleşme ile Amerikanlaşmanın yakın anlama sahip olması Hassan'ın Karşılaştırmalı Edebiyat ile güç ilişkilerinin birbirinden ayrılamaz olduğunu tespit etmesine yol açmıştır. Eğer küreselleşme kendi eleştirisini beraberinde getiren küyerelleşme²⁷ kavramından bağımsız olarak ele alınırsa, farklı kimliklerin kaybolması anlamına ve neticede kozmopolitanizme²⁸ yol açabilir. Konuyu daha iyi anlayabilmek için bu ve benzeri yorumlar yapabilmeyi altında yatan bazı varsayımlar tespit edilmelidir. Bu konuyla alakalı Mads R. Thomsen şu şekilde bir yorumda bulunur:

Disiplinin durumuna ilişkin önceki ACLA raporunun her ikisi de, başlıklarında çağı tek kelimeyle özetleyecek kadar kendinden emin

²⁶ Wail S. Hassan, "Arabic and the Paradigms of Comparison," *Futures of Comparative Literature: ACLA State of the Discipline Report*, Ed. Ursula K. Heise et. al., (London: Routledge, 2017), 188.

²⁷ "Küyerelleşme/Glocalization" kavramı küresel uygulamalarla yerelin desteklenmesi durumu olarak tanımlanabilir. Ör. Netflix platformunun yerel yapımları desteklemesi.

²⁸ Bu çalışmada kozmopolitanizm küreselleşme gibi oluşumlar neticesinde oluşacak heterojen kimlikler olarak kabul edilmektedir. Farklı kimliklerin aşınmasını içerir.

hissetmiştir. 1995 Bernheimer raporunda "Çokkültürlülük" ve 2006 Saussy raporunda "Küreselleşme". Her iki ciltte de ulus devletlerin değişen statüleri ve konfigürasyonları ele alınmıştır, ancak Saussy'nin raporundaki baskın terim olan "dünya edebiyatı"nın sadece on yıl önce hiçbir yerde bulunmaması dikkat çekicidir. Şimdide eskiden olduğu gibi, dünya edebiyatına geçişin anlamı, diller arası kozmopolitan bir okuma arzusunu vurgulamasından ve ulusal çerçevelere daha az bağımlı yeni karşılaştırmalı düşünme yollarını aramasından gelir. Bu noktayı güçlendirecek bir şekilde, geçtiğimiz on yıl göçmen ve iki kültürlü yazarların başarısıyla bilinir.²⁹

Thomsen kendisine kanıt olarak iki kültürlü yazarların son yıllardaki popülaritesini göstermektedir. Küreselleşme ve çokkültürlülük³⁰ kavramları ile ilgili tartışmalar ise ulus-devlet kavramından bağımsız bir şekilde yapılamamaktadır. Bunu yakın zamanda yapılan tartışmaların odak noktasında olan dünya edebiyatı kavramının³¹ ulus-devlet tartışmalarından soyutlanamayacağı olarak okumak mümkündür. Kozmopolitanlık ve dünya edebiyatı birbirlerine yakın kavramlar olsa da ulus-devlet ve ulusal edebiyat üzerine inşa edilen yapılar olarak varlıklarını sürdürmektedir. Aslında Karşılaştırmalı Edebiyat aracılığıyla 'diğeri' üzerine yapışan incelemeler kozmopolitanlık haricinde de olabilir. Amerikan ekolünün yekvücut olarak kozmopolitan bir kimliği savunduğunu iddia etmek pek mantıklı olmayacaktır.³² Farklı kimliklerin bir araya gelmesiyle oluşan bir yapıya sahip olsa da Amerikan kimliği tek bir ulusu temsil etmeye çalışır. Karşılaştırmalı Edebiyatın farklılıkları inceleme amacıyla içe yönelmesi, incelemenin konusu olan diğere ait özelliklerin Amerikan kimliğine dahil edilmesi amacıyla olmasa gerekir. Kısaca Amerikan ekolü kozmopolitanlığa ulaşmaya çalışan, aynı zamanda Avrupamerkezcilikten tam olarak uzaklaşmayan ancak yine de buna benzer amaçlar güden bir yapıdadır.

²⁹ Mads Rosendahl Thomsen, "World Famous, Locally: Insights from the Study of International Canonization," *Futures of Comparative Literature: ACLA State of the Discipline Report*, Ed. Ursula K. Heise et. al., (London: Routledge, 2017), 119.

³⁰ Bu kavramlar ACLA raporlarında içerisinde buldukları on yılı açıklayıcı isimler olarak kullanılmıştır. Bu şekilde ABD'nin soğuk savaş sonrası kendini kültürel olarak konumlandırması ile de ilişkilendirmek mümkündür.

³¹ David Damrosch ve Pascale Casanova'nın konu üzerine tartışmaları değerlendirilebilir.

³² Örn. Amerikan kimliği ile ilgili "melting pot" ve "salad bowl" tartışmaları.

Disiplin Krizi ve Karşılaştırmalı Edebiyatın Diğer Alanlarla İlişkisi

Avrupa'da ortaya çıkan Karşılaştırmalı Edebiyatın Amerika'ya adaptasyonu temel düzeyde başka bir sorunun ortaya çıkmasıyla başlar. Karşılaştırmalı Edebiyat tanımı açısından her zaman problemlili özelliklere sahiptir. Özellikle Amerikan ekolünde yapılacak karşılaştırmanın ve izlenecek yöntemin disiplinlerarasılığa daha çok önem vermesi, yapılabilecek herhangi bir tanımın daha zor yapılmasına sebep olmaktadır. Rene Wellek'in 1958 yılında yaptığı "the Crisis in Comparative Literature" adlı çalışmasında ortaya koyduğu kriz, Amerikan ekolünün bağımsızlık kazanmasını sağlarken Karşılaştırmalı Edebiyatın sınırlarının belirlenmesindeki güçlüğü beraberinde getirir. Amerikan Ekolünden önce Fransız ekolünün gerçekçi etkileri inceleme üzerine yapmış olduğu vurgu, Karşılaştırmalı Edebiyatın sınırlarını belirlemektedir. Ancak bunu kısıtlama olarak gören Amerikan Ekolü'nün sınırları kaldırması alanın tanımını muğlaklaştırdı. Rene Wellek tarafından belirtilen disiplinin tanımlanmasının zorluğu ise hem bir zenginlik hem de bir risk olarak görülmektedir. Saussy bu belirsizliği Karşılaştırmalı Edebiyata getirilebilecek en iyi tanım olarak kabul ettiğini şu şekilde ifade eder:

Bundan on yıl sonra Karşılaştırmalı Edebiyatın bir kriz durumunda olacağını kendimizden emin bir şekilde ileri sürebiliriz. Her zaman kriz içindedir zaten. 2004'te Karşılaştırmalı Edebiyatı, kendisinden daha iyi ya da aleyhine tanımlanmış alanlara karşı ya da onların arasında kendi tanımını aramasından daha iyi hiçbir şeyin tanımlayamadığı fikrini ortaya atmıştım.³³

Saussy'nin tanımsızlığı tanım olarak ele alması her ne kadar Karşılaştırmalı Edebiyatın postmodernizm ile olan bağına vurguluyor olsa da disiplinin itibarı açısından çok da olumlu bir sonuç getirdiği söylenemez. Düşünüldüğünde, kendi tanımını yapamayan bir alanın, başka alanlara yorum getirme çabası ironik bir durumdur. Amerikan Ekolü'nün alanı genişletmesi her ne kadar potansiyelin artmasına sebep olsa da tanımlara ulaşımın güç olmasını da beraberinde getirmiştir. Bu durum sadece geçmişe yönelik değil gelecekte de alanın ne olacağıyla ilgili devam etmekte olan bir konu olarak karşımız çıkmaktadır.

Kendimiz için yarattığımız kriz -hem evde hissetmediğimiz gerçek alanlara girerek hem de fikir birliğiyle çözülmesini bekleyemeyeceğimiz teorik soruları gündeme getirerek oluşturduğumuz kriz- en büyük kaynağımızdır; dışımızdaki kriz ise

³³ Haun Saussy." Comparative Literature: the Next Ten Years," *Futures of Comparative Literature: ACLA State of the Discipline Report*, Ed. Ursula K. Heise et. al., (London: Routledge, 2017), 24.

reddedilen kaynaklar ile ilgilidir. Önümüzdeki on yıl içinde, karşılaştırmacılar şu üç şekilde dik duruşlarını sergilemek zorunda kalacaklar; ilk olarak Karşılaştırmalı Edebiyatın, onların desteği olmadan çeviri edebiyatı üzerine genel bir eğitim olmaktan öteye gidemeyeceği, ulusal edebiyat olarak adlandırılan bölümleri destekleyerek; ikinci olarak çevremizdeki kültüre, hiçbir zaman bir araya getirilmek üzere tasarlanmamış karmaşık ve tutarsız bilgileri sentezleyebilmenin değerini hatırlatarak; ve üçüncü olarak ise mevcut kanonların ve yöntemlerin bizi hayal kırıklığına uğrattığı durumlarda anlam ifade etmenin yeni yollarını göstererek. Gittikçe daralmakta olan ve safları sıkılaştıran beşeri bilimler alanında Karşılaştırmalı Edebiyatın kendine özgü farklılığını açık tutmamızın yolu budur.³⁴

Böylece Saussy gelecek on yılda Karşılaştırmalı Edebiyatın varlığını devam ettirmesi farklı alanlara derdini anlatabilmesine bağlıdır der. Karşılaştırmalı Edebiyat tanımsızlığı kabul etmeli ve diğer alanların kendini sınırladığı noktalarda bu güce dayanarak varlığını devam ettirmelidir. Saussy ile aynı doğrultuda Gail Finney de Karşılaştırmalı Edebiyatın diğer alanlarla olan karşılıklı ilişkilerinin disiplinin geleceği açısından devam edecek bir gelenek olarak gerçekleşeceğini şu şekilde ifade eder:

Bu son model, son on yılın karşılaştırmalı çalışmalarının çoğunun duvarların veya sınırların yıkılmasıyla karakterize edildiğinin altını çiziyor: dönemler arasındaki sınırların, ulusal gelenekler arasındaki sınırların, medya arasındaki sınırların ve disiplinler arasındaki sınırların yıkılması. Karşılaştırmalı Edebiyatın etkileşimde bulunduğu alanlardan yalnızca birkaçından söz etmek gerekirse, sadece Karşılaştırmalı Edebiyat ve film arasında değil, Karşılaştırmalı Edebiyat ile sanat tarihi, Kültürel Çalışmalar, felsefe, televizyon ve tabii ki bir dizi ulusal edebi gelenek arasında da verimli alışverişler bulunur. Karşılaştırmalı Edebiyatı besleyen, diğer disiplinler ve geleneklerden yararlanan bu eklettik süreç muhtemelen devam edecek ve büyüyecektir.³⁵

Disiplinler arası çalışmalar Karşılaştırmalı Edebiyatın geleceğinde var olmaya devam edeceklerdir. Bu durum Karşılaştırmalı Edebiyatın yalnızca diğer kültür ve edebiyatlara değil aynı zamanda diğer disiplinlere de

³⁴ a.g.e., 28.

³⁵ Gail Finney, "The Reign of the Amoeba: Further Thoughts about the Future of Comparative Literature," *Futures of Comparative Literature: ACLA State of the Discipline Report*, Ed. Ursula K. Heise et. al., (London: Routledge, 2017), 20.

kaçınılmaz bir şekilde yöneleceği görüşünü savunur. Yakın zamanda beşeri bilimler içerisinde bahsi geçen yeni disiplinler incelendiğinde, her birinin birden fazla ana disipline gönderme yapan nitelikte oldukları görülür. Muhtemelen sadece Karşılaştırmalı Edebiyat için değil, yeni beşeri bilimler için de disiplinlerarasılık devam eden bir özellik olarak görülmeye devam edecek. Ortaya atılan görüşler bunu doğrular niteliktedir. Bu durumla ilgili Heise Karşılaştırmalı Edebiyatın konumundan şöyle bahseder:

Karşılaştırmacılar, en azından teoride, bu iddiaları karşılamak için iyi konumlandırılmışlardır, çünkü çok sayıda karşılaştırmalı çalışma başından beri disiplinler arasıdır: sanat tarihi, film çalışmaları, cinsiyet çalışmaları, tarih, müzikoloji, felsefe ve çeviri çalışmalarıyla ortaklıklar kurmuştur. Yeni disiplinlerarası beşeri bilimler, karşılaştırmacıları, diller, anlatılar ve imgeler üzerine yaptıkları çalışmalarında; bilim, tıp, teknoloji ve medyanın çoğu kez genellemeci söylemlerini nasıl değiştirdiğini ve bunlara nasıl meydan okuduğunu göstermeye zorlamaktadır.³⁶

Dünya edebiyatının yakın zamanda önemli bir kavram olarak karşımıza çıktığını söylemek yanlış olmaz. Ama bu kavramın işe yaradığı noktaların iyi belirlenmesi gerekir. David Damrosch'un anlattığı şekliyle dolaşım içerisinde çeviri aracılığıyla bir tüketim aracı olarak karşımıza çıkan dünya edebiyatı eserleri konunun Kapitalizm ya da onun eleştirisi olan Marksizm gibi bağlamlarda incelenmesine yol açmaktadır.³⁷ Elbette Karşılaştırmalı Edebiyat bu teorilerle de örtüşmektedir. Ancak Heise'nin de söylediği gibi daha az bilinen ya da çeviri merkezlerine ulaşması güç olan edebiyatların karşılaştırmaya dahil edilmesi dünya edebiyatı kavramıyla tam olarak uyum sağlamayabilir. Amerikan karşılaştırma ekolünün marjinal olanların sesine odaklanmaya çalıştığında ya da Avrupamerkezcilikten kaçmaya çalıştığında, nereye kadar gidebileceği konusunda tam bir karar verilmiş değildir. Bu, tartışmanın devam eden bir kısmıdır. Dünya edebiyatı kavramı kullanıldığında farklı coğrafyalara ulaşabilmiş edebiyatın kastedilmesi daha büyük bir olasılıktır.

Ancak dünya edebiyatı paradigması, Karşılaştırmalı Edebiyatta neyin karşılaştırılabileceği veya neyin karşılaştırılması gerektiği sorularına götüren bir şüphencilğe ve şiddetli zıtlıklara sebep olmuştur. Örneğin, Emily Apter, çeviri çalışmalarını ve dünya

³⁶ Ursula K. Heise. "Introduction: Comparative Literature and the New Humanities," *Futures of Comparative Literature: ACLA State of the Discipline Report*, Ed. Ursula K. Heise et. al., (London: Routledge, 2017), 6-7.

³⁷ David Damrosch, *What is World Literature?* (Princeton: Princeton University Press, 2018)

edebiyatı çalışmalarını, tüm veya çoğu metinlerin tercüme edilebileceğini varsaydığı için ve çevirinin, çevrilemeyecek olanı önemli bir konu hatta edebi bir hak olarak dikkate almadan ulus-aşırı iletişimi, anlayışı ve dünya barışını ilerlettiğini hayal ettiği için eleştirmiştir. Sömürgecilik sonrası eleştirmenler, dünya edebiyatının sınıf, zenginlik ve güç arasındaki jeopolitik farklılıklardan nasıl kurtulduğuna dair çekincelerini dile getirirken (Nixon 38), eko eleştirmenler kısıtlı kaynakların olduğu bir dünyada, metin üretimi ve dağıtımının maddi koşulları ve maliyetlerine dikkat edilmemesinden endişe duyuyor (Wenzel). Bazı karşılaştırmacılar, herhangi bir "dünyanın" inşasında ulusal ve kültürel farklılıkların önemini ön plana çıkarırken (Wang, bu cilt; ayrıca bkz. Damrosch, bu cilt; Moraru, bu cilt), diğerleri ise karşılaştırmalı yaklaşımların çeşitlendirilmesini karşılamak için teorik kaynakların çeşitlendirilmesi çağrısında bulunur (Beebee, bu cilt). Ve dünya edebiyatı çalışmalarında, ulus-aşırı sistemler ve hatta kalıplar üzerine ısrar edilmesi, bazen edebi yaratım, bilim ve pedagojide öngörülemez ve sistematik olmayanın (Alpert, bu cilt); daha genel olarak filolojinin merkeziliğinin (Brennan, bu cilt) ve Karşılaştırmalı Edebiyatta yakın okumanın önemi üzerine yenilenmiş bir ısrarla karşılanır.³⁸

Dünya edebiyatı Heise'nin incelemesinde Karşılaştırmalı Edebiyatın yüzleştiği farklı disiplinlere benzer diğer bir mesele olarak karşımıza çıkar. Son rapor dikkate alındığında Karşılaştırmalı Edebiyatın geleceğinin ne olacağı konusuna yoğunlaşıldığı görülür. Bu ise Ekoeleştirici, tıp edebiyat ilişkisi, dijital beşeri bilimler gibi yeni ortaya çıkmakta olan çalışma sahaları ile Karşılaştırmalı Edebiyatın alışverişini ya da içiçeliğini inceleme anlamına gelir. Heise bu hususta Karşılaştırmalı Edebiyatın biraz geç kalmış olabileceğinden şöyle bahseder:

Karşılaştırmalı Edebiyat, 1960'ların sonları ile 1990'ların başları arasında çeşitli teori türlerini edebiyat ve kültürel çalışmaları tanıtmada öncü rol oynasa da –ki Karşılaştırmalı Edebiyatın bazen edebiyat çalışmalarının teorik dalı olarak tanımlanma noktasına kadar gelmiştir iş– genel olarak beşeri bilimlerdeki ve özel olarak edebiyat çalışmalarındaki daha yakın zamanlı yeniliklerden

³⁸ Ursula K. Heise. "Introduction: Comparative Literature and the New Humanities," *Futures of Comparative Literature: ACLA State of the Discipline Report*, Ed. Ursula K. Heise et. al., (London: Routledge, 2017), 3-4.

hiçbirinde ön plana çıkarılmamıştır. Karşılaştırmalı Edebiyat şimdiye kadar büyük bir etkiye sahip olduğu bu yeni araştırma alanlarında bile –örneğin ekolojik eleştiri– geç kalmıştır ve tıbbi beşeri bilimler gibi diğer alanlarda, karşılaştırmacılar daha yeni yeni ağırlıklarını vermeye başlıyorlar. Bu yeni araştırma alanları tarihsel ve gelişimsel olarak oldukça heterojen olduğu için, bu gecikmenin nedenlerini genellemek zordur: eko-eleştiri, alanın Amerikan edebiyatı çalışmalarındaki kökenleri ile ilgisi vardır; dijital beşeri bilimlerde telif hakkı, çeviri ve teknolojik araçların zorlukları ile; gıda çalışmaları ve tıbbi beşeri bilimler ise kültürel farklılığa oldukça fazla ilgi göstermişlerdir, ancak bunun sebebi antropologların ve coğrafyacıların edebi karşılaştırmacılarıdan daha fazla katkıda bulunmaları nedeniyledir (ancak bkz. Thornber, bu cilt). Araştırma alanlarının bu çeşitliliği nedeniyle, Karşılaştırmalı Edebiyatın bu yeni araştırma alanlarındaki gecikmiş veya şimdiye kadarki küçük rolü, özellikle de pek çok akademik disiplinde yeniliklerin abartılması ve detaylandırılması veya değişikliklerin küçümsenmesi eğiliminde olduğu düşünülürse, disiplin için çok önemli bir kaygı olmayabilir.³⁹

Geç kalmışlığın sebepleri olarak bahsedilen konular dikkate alındığında kendi tarihsel süreci içerisinde gelişmesine devam eden alanların Karşılaştırmalı Edebiyattan ayrı bir çizgide olduğu görülür. Eko Eleştirinin kendisine Amerikan edebiyatında kök bulmuş olması ya da tıp ile edebiyat arasındaki ilişkinin konunun uzmanları tarafından ortaya çıkarılması gibi noktalar Karşılaştırmalı Edebiyatla benzer yöntemler izlese de aslında kendine ait bir alanın içerisinde kaldığını da bize göstermektedir. Karşılaştırmalı Edebiyat çalışma disiplini olarak özgün yaklaşımlara ve hatta kurumsal yapılanmaya sahiptir. Genel ve ulusal edebiyat çalışmaları ve farklı disiplinlerle sınır sorunları yaşama konusunda ve disiplinlerarası metotlarda tecrübesi bulunan Karşılaştırmalı Edebiyat yeni disiplinler için fayda sağlayacaktır.

ACLA raporları ve Amerikan Ekolünü özetlemek gerekirse, 1960lardan günümüze kadar disiplinin geçirdiği değişimleri takip etmemize yardımcı olur. Farklı kültürel ve edebi kimliklerle nasıl çalışılacağına ve disiplinlerarası yöntemlerin nasıl uygulanacağına dair fikirleri bize sunar. Karşılaştırmalı Edebiyatı küreselleşme ya da çokkültürlülük çağı gibi tarihsel

³⁹ Ursula K. Heise. "Introduction: Comparative Literature and the New Humanities," *Futures of Comparative Literature: ACLA State of the Discipline Report*, Ed. Ursula K. Heise et. al., (London: Routledge, 2017), 6.

dönemler içerisinde konumlandırır. Teorik tartışmaların yanı sıra disiplinin akademik bir birim olarak kurumsal yapılanmasıyla ilgili önerilerde bulunur ve bunların her birini düzenli bir biçimde derleyip sunar.

Türk Karşılaştırmacılığı ve Amerikan Ekolü

Türkiye'nin jeopolitik öneminden bahsederken genellikle siyaset ve Uluslararası İlişkiler gündemdedir. Ama şüphesiz kültürel anlamda jeopolitik konumun önemi vardır. Türk kültürü Orta Asya'dan ve göçebe bir kültürden gelen, İran ve İslam kültürü, Roma, Bizans, Akdeniz kültürleri ile karşılaşan, bunları kendisine adapte eden bir yapıdadır. Türklerin kültürel olarak Doğu mirasını harmanlamış olması ve bunu Doğu Roma topraklarına hükmederek iç Avrupa'ya kadar götürmesi kültürel etkileşimin ayrılmaz bir parçası olduğu anlamına gelmektedir. 16-17. yüzyıllardan başlayarak Türklerin Avrupa'daki hareketleri örnek almaya başladıkları görülmektedir. Elbette erken yüzyıllardaki bu örnek alma daha çok askeri ve ilerleyen yıllarda idari yapılardaki modernleşme olarak karşımıza çıkacaktır. Bunların neticesinde kültürel olarak etkileşim giderek hız kazanmıştır. Netice itibariyle günümüzde birkaç yüzyıldır devam eden bir modernleşme ve batılılaşma tartışmasının Türk kültürü içerisinde önemli bir yeri olduğunu görmekteyiz. Türk kültürünün yadsınamaz bir çağdaşlık, laiklik ve Avrupalılık tecrübesi vardır. Doğu-batı sentezi ya da ayrımı gibi tartışmalar Türk kültürüne yabancı tartışmalar değildir.

Ancak geçen asırda özellikle ön planda olan modernlik ve bilimsellik inanışlarını takip ederek Avrupa'daki kurumsal ve düşünce yapılarını adapte etme yaygın bir pratik olarak uygulanmıştır. Bunlar elbette milli kültürün araştırılması ve yaygınlaştırılması ile başlayıp diğer kültürlerin incelenmesi görevini yerine getiren ulusal edebiyat kürsüleri olarak yapılanmıştır. Bilimselliğin modernist tanımlanabilirlik ve ispat edilebilirlik özellikleri düşünüldüğünde, bağımsız bilimsel birimlerin kurulması bu dönemde olması gereken bir süreci bize gösterir.

Karşılaştırmalı Edebiyat çalışmaları da bir bilim dalı olarak Avrupa'da 19. yüzyılda başlamış ve 20.yüzyılın ortalarında yaygınlaşarak daha modern bir görünüme kavuşmuştur. 20. yüzyılda Amerikan ekolünün Karşılaştırmalı Edebiyatın yaygınlaşmasında önemli bir payı vardır. Ancak ACLA raporlarında yapılan tartışmaların gösterdiği şekli ile disiplin kendi sınırlarını net bir şekilde belirleyebilen bir disiplin değildir. Tanımlamaların kesin olmadığı postmodernist tartışmalara bu özelliği ile yaklaşmaktadır.

Türkiye'de Karşılaştırmalı Edebiyat çalışmaları kurumsal olarak Avrupa'ya nazaran geç başlamıştır. Ancak Elmas Şahin'in bahsettiği şekli ile

karşılaştırmalı tartışma yöntemleri Türk kültürüne hiç de yabancı konular değildir. Ali Şir Nevai ya da Kaşgarlı Mahmut gibi oldukça eski dönemlerde yapılan tartışmaların da özü itibariyle karşılaştırmalı olduğunu tespit eden Şahin, gelenek olarak Karşılaştırmalı Edebiyatın eskiden beri uygulanan bir yöntem olduğunu vurgulamaktadır; “Ne yazık ki batılı bilim adamlarının görüşleri, düşünceleri ve kararları çok çabuk kabul edildi ve sorgusuz sualsiz ezberlendi. Türkçede karşılaştırmalı çalışmaların Batı’dakinden çok daha önce yapıp yapılmadığı konusu araştırılmadı. “Ben”i “Öteki”ni bildiğimiz kadar tanıyamadık”.⁴⁰ Türk kültürünün temelleri ve izlediği yol takip edildiğinde Karşılaştırmalı Edebiyatın bu şekilde tarihlendirilmesi makul bir yaklaşımdır. Ancak bilimsellik bağlamında Avrupa’dan örnek alma yaygın bir uygulama olduğu için Karşılaştırmalı Edebiyat, Batı kaynaklı bir bilim olarak tanımlanmaktadır. Türkiye bulunduğu pozisyon ve tarihsel bağları itibariyle Karşılaştırmalı Edebiyattan faydalanabilecektir. Bu bağlamda, Türk Karşılaştırmalı Edebiyatının içeriğinin ne şekilde olması ve kendine özgü şekilde geliştireceği yöntemler önemli konulardır.

ACLA raporlarının burada faydası, Karşılaştırmalı Edebiyatın yüzleşeceği sorunları bir araya toplayan ve disiplinin yarım asrı aşan tarihinin takip edilebileceği metinleri bir arada vermesidir. Kendi eksikliklerini de zaman zaman yansıtmaya çalışan bu raporlar, Amerikan Karşılaştırmacılığının teorik olarak ne yapmaya çalıştığını anlatmaktadır. Diğer bir yandan Fransız ekolünün modernist ve sömürgeci yaklaşımların neticesinde ortaya çıkan bir anlayış olduğu düşünüldüğünde, Amerikan ekolünün de postmodern/yeni sömürgeci/ küreselleşmeci/ kozmopolit veya çok uluslu yapıda olduğunu söyleyebiliriz. Elbette bu tarz genellemeler her zaman doğru sonucu vermeyecektir. Herhangi bir disiplin içerisinde yaygın olduğu gibi Karşılaştırmalı Edebiyatın uygulayıcıları da farklı kültürlerden farklı çevrelerden gelen farklı edebi eserleri inceleyen bilim insanlarıdır. Ancak disiplinin genel seyrini incelemek Türk Karşılaştırmacılığının gelişimi için faydalı olacaktır.

Çin kaynaklı Varyasyon teorisi Amerikan Karşılaştırmacılığına alternatif oluşturabilecek en kuvvetli rakip olarak görülebilir. Bu görüşün haklılık payı da vardır. Bu teorinin temel de öne sürdüğü nokta Amerikan kültürünün farklılıkları görmezden gelip, benzerliklere odaklandığı ve farklı kültürleri incelerken benzemezliliklere odaklanmanın da gayet mantıklı olduğu

⁴⁰ Elmas Şahin. “A Historical and Critical Survey of Comparative Literature in Turkey,” TEKE: Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi 6,4 (2017): 2450.

düşüncesidir.⁴¹ Veysel Lidar ve Hande Altar Lidar teorinin Türk Karşılaştırmacılığına faydasını incelerken şu öneride bulunurlar:

Varyasyon kuramının sağladığı bakış açısıyla ülkemizde gerçekleştirilen Karşılaştırmalı Edebiyat çalışmalarına bakıldığında, söz konusu kuramın bundan sonraki süreçte yapılacak çalışmalar için uygun bir yaklaşım olduğu düşünülmektedir. Türkiye'deki Karşılaştırmalı Edebiyat çalışmaları, Spivak'ın tabiriyle "sınırlar ötesi" bir nitelik taşımalı ve bu anlayışla yapılmalıdır. Son iki yüzyılı doğulu köklerini yitirmeden batılılaşmakla/batılılaşmaya çalışmakla geçiren Türkiye, Karşılaştırmalı Edebiyat biliminden bu doğrultuda yararlanmalı ve yüzünü sadece Avrupa'ya ya da batılı kaynaklara değil tüm dünyaya çevirmelidir.⁴²

Varyasyon teorisi batı odaklı bir yaklaşımdan çıkış anlamına gelebilir. Buna karşı Lidar ve Lidar bu teorinin Amerikan ve Fransız ekollerini değerlendirirken genellemeci davranmasından da bahsederler. Teori "Amerika'da ve Fransa'da bugün Karşılaştırmalı Edebiyat çalışmalarının hangi niteliklere sahip olduğuna değinmemiştir".⁴³ Amerikan Karşılaştırmacılarının hepsinin bir olmadığı ve kimi tartışmacıların farklılıklara odaklandığı gerçeği görmezden gelinmektedir. Ayrıca varyasyon Kuramındaki farklılıklara odaklanmanın doğu-batı karşıtlığında daha keskin ayrımlara yol açması ihtimal dahilindedir. Amerikan yaklaşımı ise bu hususta daha kapsayıcı ya da bütünleştirici bir söylev olarak karşımıza çıkar. Bunların yanı sıra ACLA tartışmalarının kurumsal yapı ile ilgili olan kısımları da sadece teoride değil pratikte de Karşılaştırmalı Edebiyatın nasıl bir bilim dalı olması gerektiği ile ilgili önerilerde bulunmaktadır ve bu özelliğiyle de disiplinin akademik bir birim olarak yapılanmasına yardımcı olmaktadır.

Türkiye'deki kurumsal yapının tarihi çeşitli yazarlar tarafından incelenmiştir. Şahin'in karşılaştırmalı çalışmaların başlangıcını oldukça erken bir tarihe koymasına rağmen genel kanaat modern anlamda ilk Karşılaştırmalı Edebiyat bölümlerinin 1990lı yıllarda kurulduğunu ifade

⁴¹ Veysel Lidar ve Hande Altar Lidar, "Karşılaştırmalı Edebiyat Biliminde Yeni Bir Yaklaşım: Varyasyon Kuramı," *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 8,21 (2020): 312- 313. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1006305>

⁴² Veysel Lidar ve Hande Altar Lidar, "Karşılaştırmalı Edebiyat Biliminde Yeni Bir Yaklaşım: Varyasyon Kuramı," *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 8,21 (2020): 312- 313. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1006305>

⁴³ a.g.e., 312.

etmektedir.⁴⁴ Bölümün ilerlemesi için verilen öneriler arasında Ali Gültekin'in ve F. Betül Üyümez'in daha çok öğrenci alınması, daha çok bölüm kurulması, dergi oluşturulması ve akademisyenlerin desteklenmesi gibi farklı önerileri vardır. Bunların gerçekleşip gerçekleşmemesi anlamında Amerika'daki tartışmaların bölüm planlaması ile ilgili olan kısımları dikkat çekicidir.⁴⁵ Karşılaştırmalı Edebiyatın genele hitap eden bir meslek öğrenme yeri olarak ne kadar faydalı olabileceği ACLA raporlarında tartışmaya açık bir konudur. Türk eğitim sisteminde üniversitelerin çok büyük oranda ücretsiz olması ve akademik çalışmaların piyasalardan daha çok devlet tarafından desteklenmesi neticesinde bu sorun Amerika'da olduğu kadar önemli görülmemektedir. Ancak daha çok sayıda bölümün açılması ve daha çok sayıda öğrenci kabulü yapılacak karşılaştırmalı çalışmaların sayısını arttıracak olsa da böylesi hamlelerin istihdam planlaması açısından ne kadar doğru olacağı tartışmaya açıktır. Yüksek lisans ve doktora programlarının konuya ilgisi olan ve isteyerek başvuruda bulunan öğrenciler tarafından tercih edileceği için lisans düzeyindeki problemin burada görülmediği var sayılabilir. Ancak doktora ve doktora sonrası karşılaştırmalı araştırmaların ulusal dil, edebiyat ya da diğer bölümlerde yapılması kendi içerisinde bir karşı çıkışı da doğurmaktadır.

Bilindiği gibi, Karşılaştırmalı Edebiyat bölümlerinin kurucularının kendileri de filolog olmasına rağmen, Karşılaştırmalı Edebiyat bölümleri ile filoloji bölümleri arasında her zaman bir gerilim ve sorunlu ya da biraz önyargılı bir ilişki olmuştur. Bu durumun Türkiye'de filoloji ve diğer bölümler arasında kendine yer bulmaya, gelişmeye ve kök salmaya çalışan Karşılaştırmalı Edebiyatın yolundaki önemli sorunlardan biri olduğuna inanılıyor. Karşılaştırmalı Edebiyat çalışmalarının doğasına ve ruhuna tamamen aykırı olan önyargılar aşılırsa, alanın daha kolay yeşermesi için bir fırsat olacaktır.⁴⁶

Disiplinlerarasılığın Karşılaştırmalı Edebiyat için vazgeçilmezliği, ulusal edebiyatlar, tarih ve medya çalışmaları gibi bağımsız disiplinlerin mecburiyetini de beraberinde getirir. Buna rağmen bu bağımsız disiplinlerin herhangi birinde karşılaştırmalı bir çalışma yapmaya çalışmak tepkiyle karşılanabilir. Türkiye'de oldukça güçlü geleneğe sahip olan bu bölümler

⁴⁴Ali Gültekin ve F. Betül Üyümez, "Türkiye'de Karşılaştırmalı Edebiyat Çalışmaları," *Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi* 20 (2012): 40.

⁴⁵ a.g.e., 43.

⁴⁶ Arzu Özyön. "An Overview of the History of Comparative Literature and the Recent State of the Comparative Literature Studies in Turkey," *Curr Res Soc Sci.* 6,1,(2020): 7-8. Doi: 10.30613/uresosc.592296

Karşılaştırmalı Edebiyat ve karşılaştırmalı çalışmaların ne yapmaya çalıştığı ile ilgili bilgilendirilmeli ve bu tarz çalışmalar teşvik edilmelidir. Netice itibariyle Karşılaştırmalı Edebiyat bağımsız disiplinlere ya da ulusal edebiyatlara alternatif oluşturan bir yapıda değildir. ACLA raporlarında da benzer tartışmalara yer verilerek bu konuya çözüm yolları aranmaktadır. Şahin Türkiye'deki eğilimler için şöyle bir tespitte bulunur:

Spivak ve Zepetnek veya diğerleri gibi, günümüzde Türk Karşılaştırmacılar, postmodernizm, metinlerarasılık, post-kolonyalizm, oryantalizm veya imaj ve çeviri çalışmaları ışığında yeni bir karşılaştırmalı literatüre yöneliyorlar. Aslında Gayatry Chakravorty Spivak'ın Disiplinin Ölümü (2003), hem Türkiye'de hem de yurtdışında kültürel araştırmalar, çokkültürlülük ve alan araştırmaları arasındaki ilişkiyle genişleyen yeni bir karşılaştırmalı literatürün "yeniden doğuşunun" zaferidir. Böylece "ölmekte olan bir disiplinin son nefesi" yeni bir Karşılaştırmalı Edebiyatı mümkün kılar. Spivak'ın, "Dönüştürülmüş Alan Çalışmaları Olmadan Karşılaştırmalı Edebiyat geçemeyeceği sınırlar içinde hapsolür" (Spivak, 2003, s. 7) demesi bile doğrudur, Türk Karşılaştırmalı Edebiyat okulu yüzünü başka edebiyat, kültür, ve dillere çevirmezse, sınırlar içinde bir kısır döngü içinde kısıp kalacaktır.⁴⁷

Şahin'in bahsettiği eğilimler Amerikan Ekolünün de takip ettiği noktalar. Disiplinlerarası çalışmalar hem popülerlik kazanmakta hem de daha önemli hale gelmektedir. Sosyal ve beşeri bilimlerin gelecekte hangi yöne everilecekleri düşünüldüğünde, 2014-2015 Heise raporundaki tartışmalar Türk Karşılaştırmacılığı açısından daha da anlamlı hale gelmektedir. Şöyle ki, raporda değinilen yeni alanlar arasında dijital beşeri bilimler olarak adlandırılan ve teknoloji ile edebiyatın giderek artan önemini ön plana alan çalışma sahası disiplinin yakın gelecekteki yönelimlerini tespit etmektedir. Karşılaştırmalı Edebiyatın farklı diller ve dolayısıyla çeviri veya adaptasyon gibi süreçler ile ayrılmaz bir çizgide devam ettiği düşünüldüğünde, teknolojinin özellikle bilişsel dilbilim ya da makine öğrenimi gibi ilerlemeler neticesinde yakın zamanda geleceği nokta günümüzden daha farklı olacaktır. Örneğin bilgisayarların yapacağı çeviriler kabul edilebilir düzeye geldiğinde, dil edinimi ya da farklı kültürlerin eserlerinin dünyaya ulaşımı anlık bir süreç olarak karşımıza çıkacaktır. Üretim, tüketim ve güç ilişkileri dikkate alındığında potansiyel olarak buradaki gelişmeler edebiyatın sirkülasyonunu daha farklı bağlamlarda

⁴⁷ Elmas Şahin. "A Historical and Critical Survey of Comparative Literature in Turkey," TEKE: Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi 6,4 (2017): 2465.

incelememize yol açacaktır. En azından bilgisayar çevirisi ile tam anlamıyla olmasa da belli miktarda doğrulukla kitlelerin erişimine hazır hale gelecek bir edebiyatın kısıtlı da olsa yaygın bir kabul görmesi kuvvetle muhtemeldir. Heise'nin Karşılaştırmalı Edebiyatın uygun konumlandırılması ile kastettiği işte bu tartışmaları gerçekleştirecek ekipmana disiplinin sahip olmasıdır. "Tüm bu bağlamlarda, karşılaştırmacılar yeni beşeri bilim alanlarını dönüştürme potansiyeline sahiptir".⁴⁸ Karşılaştırmalı Edebiyat disiplinlerarası bir yönelime sahip olarak yakın gelecekte yaygınlaşması kuvvetle muhtemel diğer çok-disiplinli alanları yönlendirme becerisine sahiptir. Böylece Karşılaştırmalı Edebiyatın inceleme alanı dijitalleşmeyi içerecek ve disiplinler arası çalışmalar yaygınlaşacaktır. Türk Karşılaştırmacılığının da ACLA raporunda belirtilen yönelimleri takip etmesi, kurumsal yapılaşması geç kalmış olsa bile içerik olarak yüzünü geleceğe döndüğü anlamına gelecektir.

Sonuç:

ACLA raporlarının dikkate alınması değişen eğilimleri takip etmek ve yönlendirmek açısından Türkiye'deki Karşılaştırmalı Edebiyat çalışmalarına katkıda bulunacaktır. Türk Karşılaştırmalı Edebiyatçılığının karşılaştığı sorunlar düşünüldüğünde kurumsal yapılanması devam etmekte olan bir disiplin ile karşılaşılır. Özellikle ilk ACLA raporlarında bu konu üzerine ve disiplinin sınırlarının çizilmesiyle ilgili yapılan tartışmalar oluşumuna devam eden Türk Karşılaştırmacılığının kendi sınırlarını çizmesinde fayda sağlayacaktır. İkincil olarak, Türk kültürünün tarihi süreç içerisinde doğu ve batı kültürünü harmanlayan bir yapıda olması, Amerikan Karşılaştırmalı Edebiyatının öne sürdüğü usul ve yöntemlerini değerli kılar. Klasik Fransız ekolüne ters düşerek Amerikan Karşılaştırmacılığının çok kültürlülük üzerine yaptığı olumlu olumsuz tartışmalar Türk kimliğinin kendini ben ve öteki olarak doğu ve batı arasında konumlandırmasına fayda sağlayacaktır. Özellikle son ACLA raporunda dikkat çeken disiplinlerarasılık ve teknolojik gelişmeler ile Karşılaştırmalı Edebiyatın ilişkisini irdeleyen tartışmalar dikkate alınmalı ve bu yönde çalışmalar teşvik edilmelidir. Son olarak ACLA raporlarından çıkarılması gereken en önemli ders gelenek oluşturmak için geline durum ile ilgili düzenli rapor yayınlamanın faydasıdır. Benzer katılımcı çalışmalar teşvik edilmelidir.

⁴⁸ Ursula K. Heise. "Introduction: Comparative Literature and the New Humanities," *Futures of Comparative Literature: ACLA State of the Discipline Report*, Ed. Ursula K. Heise et. al., (London: Routledge, 2017), 7.

Kaynakça

- "About Acla," ACLA Website, May 2, 2021, <https://www.acla.org/about>
- "About State of the Discipline Report," ACLA Website, May 2, 2021, <https://stateofthediscipline.acla.org/about>
- A. M. Rousseau, Claude Pichois, *Karşılaştırmalı Edebiyat*. Çev.: Mehmet Yazgan. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1994.
- Damrosch, David. *What is World Literature?* Princeton: Princeton University Press, 2018.
- Enginün, İnci. *Mukayeseli Edebiyat*. 4. Baskı. İstanbul: Dergah Yayınları, 2017.
- Finney, Gail. "The Reign of the Amoeba: Further Thoughts About the Future of Comparative Literature" in *Futures of Comparative Literature: ACLA State of the Discipline Report*, Ed. Ursula K. Heise et. al., 19-23. London: Routledge, 2017.
- Gültekin, Ali, F. Betül Üyümez. "Türkiye'de Karşılaştırmalı Edebiyat Çalışmaları." *Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi* 20 (2012): 35-43.
- Hassan, Wail S. "Arabic and the Paradigms of Comparison," in *Futures of Comparative Literature: ACLA State of the Discipline Report*, Ed. Ursula K. Heise et. al., 187-94. London: Routledge, 2017.
- Heise, Ursula K. "Introduction: Comparative Literature and the New Humanities," in *Futures of Comparative Literature: ACLA State of the Discipline Report*, Ed. Ursula K. Heise et. al., 1-9. London: Routledge, 2017.
- Henry HH Remak, "Origins and Evolution of Comparative Literature and its Interdisciplinary Studies." *Neohelicon* 29, no. 1 (2002): 245-250.
- Lidar, Veysel ve Hande Altar Lidar. "Karşılaştırmalı Edebiyat Biliminde Yeni Bir Yaklaşım: Varyasyon Kuramı." *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 8, Sayı:21 (Mart 2020): 298-314, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1006305>
- Özyön, Arzu. "An Overview of the History of Comparative Literature and the Recent State of the Comparative Literature Studies in Turkey." *Curr Res Soc Sci* 6, Sayı 1,(2020): 1-9, Doi: 10.30613/uresosc.592296
- Paul Van Tieghem, *Mukayeseli Edebiyat*. Çev. Yusuf Şerif Kılıçel. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1943.
- Şahin, Elmas. "A Historical and Critical Survey of Comparative Literature in Turkey". *TEKE: Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 6, Sayı 4, (2017): 2448-2472.
- Saussy, Haun. "Comparative Literature: the Next Ten Years," in *Futures of Comparative Literature: ACLA State of the Discipline Report*, Ed. Ursula K. Heise et. al., 24-30. London: Routledge, 2017.
- Thomsen, Mads Rosendahl. "World Famous, Locally: Insights From the Study of International Canonization" in *Futures of Comparative Literature: ACLA State of the Discipline Report*, Ed. Ursula K. Heise et. al., 119-23. London: Routledge, 2017.
- Wellek, René. "The Crisis of Comparative Literature (1959)". *The Princeton Sourcebook in Comparative Literature: From the European Enlightenment to the Global Present*, edited by David Damrosch, Natalie Melas and Mbongiseni Buthelezi, (Princeton: Princeton University Press, 2021), pp. 161-172.
- , and Austin Warren. *Theory of Literature*. New York: Harcourt, Brace & World, 1956.

e-ISSN: 2536-4596

KARE- Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi

KARE- International Comparative Journal of Literature, History and Philosophy

Başlık/ Title: Repairing The M(Other) And The Self Through The Creation Of Art: Reading Hilda Doolittle's Hermione In Parallel With Ravel's L'enfant Et Les Sortilèges Through Kleinian Lenses

Yazar/ Author

Emel Zorluoğlu Akbey

ORCID ID

0000-0003-2229-1454

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 26 Eylül / Sept 2021

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 8 Kasım / Nov 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2021

Web Sitesi: <https://karedergi.erciyes.edu.tr/>

Makale göndermek için / Submit an Article: <http://dergipark.gov.tr/kare>

Uluslararası İndeksler/International Indexes

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

DRJI

EuroPub

MLA
International
Bibliography

Index Copernicus: Indexed in the ICI Journal Master List 2018 Kabul Tarihi /Acceptance Date: 11 Dec 2019

MLA International Bibliography: Kabul Tarihi /Acceptance Date: 28 Oct 2019

DRJI Directory of Research Journals Indexing: Kabul Tarihi /Acceptance Date: 14 Oct 2019

EuroPub Database: Kabul Tarihi /Acceptance Date: 26 Nov 2019

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Yazarlar: Emel Zorluoğlu Akbey *

REPAIRING THE M(OTHER) AND THE SELF THROUGH THE CREATION OF ART: READING
HILDA DOOLITTLE'S HERMIONE IN PARALLEL WITH RAVEL'S L'ENFANT ET LES
SORTILÈGES THROUGH KLEINIAN LENSES

Abstract: Hilda Doolittle, known as H.D., began to write prose fiction to surmount her traumas and see the way ahead again. H.D. composed varied autobiographical prose, among which her Madrigal Cycle Novels; *Asphodel* (1921-1922), *Paint it Today* (1921), *HERmione* (1927), and *Bid me To live* (1947) hold a pivotal place. Within the scope of this article, I will analyse *HERmione* in conjunction with Ravel's opera *L'Enfant et les Sortilèges* which became the main subject of Melanie Klein's paper on 'infantile anxiety-situations reflected in a work of art and in the creative impulse'. Reading these two writings in tandem will help to clarify the connections that I draw between Klein's 'reparation' concept and H.D.'s writing. The paper, read before the British Psychoanalytic Society in 1929, both elaborates upon Klein's analysis regarding art production and introduces the term 'reparation' for the first time. Klein starts her analysis with Ravel's opera, which focuses merely on the destructive fantasies of a six-year-old boy. Throughout the paper, Klein emphasises the significance of the reparation process in the handling of destructive fantasies and reads it within the good and bad mother dichotomy. Reading these two works together will shed insight into how the reparation process helped H.D. in the handling of similar destructive fantasies and turning them into this particular prose. H.D.'s *HERmione*, though mostly read as a novel of pre-Oedipal mother by the eminent H.D. scholars, this article will further suggest that H.D. needed to return to the pre-Oedipal mother and use écriture feminine strategies not only to create a feminist writing strategy, but also to repair the good mother image that she previously destroyed because of her aggressive instincts, both in *Asphodel* and *Paint it Today*. *HERmione*, though composed seven years after *Asphodel*, is a prelude to *Asphodel* and tells the story of H.D.'s years in Pennsylvania. This altered chronology indicates that there are emotional reasons for H.D. writing out of chronological order. There may be both editorial and psychoanalytical explanations for her choice to write about her adolescent years, 1906–1911, in particular, after writing on her war trauma and stillbirth, which happened around 1915. In this article, I endeavour not only to explain such explicit choices for a deconstructed chronologic linearity, a prominent feature of modernist forms, within a Kleinian psychoanalytic framework but also to analyse how the writing process contributed to H.D.'s own 'reparation' process.

Key Words: Hilda Doolittle, Melanie Klein, Ravel, *L'Enfant et les Sortilèges*, Kleinian psychoanalysis, Trauma, Reparation.

SANAT İLE ANNEYİ VE BENLİĞİ ONARMAK: HILDA DOOLITTLE'İN HERMİONE İSİMLİ
ROMANIYLA RAVEL'İN L'ENFANT ET LES SORTİLÈGES ADLI OPERASININ KLEİNCİ BİR
BAKIŞ AÇISIYLA OKUNMASI

Özet: Daha çok H.D. olarak tanınan Hilda Doolittle, yaşadığı travmaların üstesinden gelebilmek ve önünü yeniden görebilmek için otobiyografik romanlar yazmaya başlamıştır. H.D. Madrigal Döngü adı verdiği: *Asphodel* (1921-1922), *Paint it Today* (1921), *HERmione* (1927) ve *Bid Me to live* (1947) romanlarında sürekli olarak yaşadığı travmaları konu etmiştir. Bu makale kapsamında H.D.'nin *HERmione* isimli otobiyografik romanıyla Ravel'in *L'Enfant et les*

*Assistant Professor, Erzurum Technical University, Faculty of Letters, English Language and Literature department, email: emel.zorluoglu@erzurum.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2229-1454.

This article is developed from the unpublished Ph.D. thesis submitted to the University of Sussex in 2017.

Sortilèges operasını konu alan Melanie Klein'in ' bir sanat eserinde ve yaratıcı dürtüde yansıtılan çocukluk anksiyetesi-durumları ' başlıklı makalesi birlikte okunarak, Klein'in 'onarım' kavramı ile H.D.'nin yazıları arasındaki bağlantılar tahlil edilmeye çalışılacaktır. Klein'in 1929'da İngiliz Psikanaliz Derneği'nde sunduğu bu makalesi, hem Klein'in sanat üretimine ilişkin analizini detaylandırmakta hem de ilk kez 'onarım' terimini okuyucuya tanıtmaktadır. Klein, analizinde yalnızca altı yaşındaki bir çocuğun yıkıcı fantezilerine odaklanan Ravel'in operasını psikanalitik bir analizini kötü ve iyi anne ikilemi çerçevesinde okumuş ve bu durumdan kurtulmada 'onarım' sürecinin önemini vurgulamıştır. Bu iki eser paralel bir şekilde okunduğunda operada olduğu gibi H.D.'nin de hissettiği benzer yıkıcı fantezileri bir sanat serine dönüştürebilmesinde onarım sürecinin ne kadar önemli olduğu görülmektedir. HERmione, şuana kadar yapılan çalışmalarda her ne kadar preoedipal annenin kitabı olarak yorumlansada bu çalışma H.D.'nin preoedipal anneye dönme ve écriture feminine stratejilerini kullanmayı tercih etmesininin sebebini feminist yazım stratejisi yaratmanın ötesinde Asphodel ve Paint it Today kitaplarında yıpratıldığı iyi anne imajını tekrardan oluşturma ihtiyacını karşılamak için olduğu savını öne sürmektedir. H.D. yazılarında kronolojiyi alt üst etmesinin yani ilk olarak 1915 civarında yaşadığı savaş ve ölü doğum travmalarını kaleme aldıktan sonra 1906–1911 yılları hakkında yazmayı seçmesinin hem editoryal hem de psikanalitik analizleri Kleinci bir psikanalitik çerçeve içinde tartışılacak ve bu seçimin H.D.'nin kendi benliğindeki 'onarım' sürecine katkıları analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hilda Doolittle, Melanie Klein, Ravel, L'Enfant et les Sortilèges, Kleinci psikanaliz, Travma, Onarım Süreci.

Introduction

Hilda Doolittle, known as H.D., began to write prose fiction to surmount her traumas and see the way ahead again. H.D. composed varied autobiographical prose, among which her *Madrigal Cycle Novels; Asphodel, HERmione, Paint it Today, and Bid me To live* hold a pivotal place. Within the scope of this article, I will analyse *HERmione* in conjunction with Ravel's opera *L'Enfant et les Sortilèges* which became the main subject of Melanie Klein's paper on 'infantile anxiety-situations reflected in a work of art and in the creative impulse'. Reading these two writings in tandem will help to clarify the connections that I draw between Klein's 'reparation' concept and H.D.'s writing, as well as shedding insight into how- and why- did H.D. feel compelled to create this particular prose.

HERmione, though composed seven years after *Asphodel*, is a prelude to *Asphodel* and tells the story of H.D.'s years in Pennsylvania. This altered chronology indicates that there are emotional reasons for H.D. writing out of chronological order. There may be both editorial and psychoanalytical explanations for her choice to write about her adolescent years, 1906–1911, in particular, after writing on her war trauma and stillbirth, which happened around 1915. In this article, I endeavour not only to explain such explicit choices for a deconstructed chronologic linearity, a prominent feature of modernist forms, within a Kleinian psychoanalytic framework but also to analyse how the writing process contributed to H.D.'s own 'reparation' process.

HERmione is a gestational novel, a prelude to *Asphodel*, that gives birth to H.D. To meet her needs, to symbolically mould herself into 'H.D. the writer' from 'H.D. the imagist', H.D. changes the biographical basis in *HERmione*. Though the novel gives an account of a highly symbolic 'nine months', the real events happened over a period of five years. The novel starts with Hermione, H.D.'s persona, being dismissed from Bryn Mawr in 1906, continues with George Lowndes' (Ezra Pound's- H.D.'s ex-fiance-) dismissal from Wabash college, and Hermione's meeting with Fayne Rabb (Frances Gregg- H.D.'s lesbian love-) in 1910, and terminates with Hermione's breakdown in 1911. By changing the chronology, H.D. gives birth to herself, creating her own internal mother image.

Most of the critics of *HERmione* emphasise that entangled within the story of love and betrayal there is a submerged plot; the story of Hermione's struggle for identity.¹ Friedman and DuPlessis also point out that whilst the first part of the story is dominated by George Lowndes, the second part focuses more on Fayne Rabb.² Whilst agreeing with all of these critics, the article would suggest that, though submerged, this *roman à clef* centres on H.D.'s urges to repair and rehabilitate her mother, Helen Doolittle, who is represented by Eugenia in the text. Feminist critics have studied the maternal implications of H.D.'s work. For instance, Friedman and DuPlessis, as well as other critics such as Deborah Kelly Kloepfer, S. Travis, Donna Krolik Hollenberg and Cassandra Laity, elaborate on Kristeva's formulation of the semiotic to interpret the pre-Oedipal narrative of *HERmione*. With these critics, the rhythmic, versatile, repetitious, fluid and regressive writing strategies of *HERmione* – previously considered to be the symptoms of madness³ – are thus connected to a larger frame of *écriture féminine*.⁴

¹Christine Berni, 'The Recuperated Maternal and the Imposture of Mastery in HD's *Hermione*,' *Women's Studies: An Interdisciplinary Journal* 25.1 (1995): 52.

²Susan Stanford Friedman and Rachel Blau DuPlessis, 'I Had Two Loves Separate,' in *Signets: Reading H.D.*, ed. Susan Stanford Friedman and Rachel Blau DuPlessis (Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1990)

³Janice S. Robinson, *H.D., The Life and Work of An American Poet* (Boston: Houghton Mifflin Company, 1982), 17. For early critics of *HERmione*, see L.S. Dembo, 'H.D. imagist and Her Octopus intelligence', in *H.D. Woman and Poet*, ed. by Michael King (Orono: University of Maine Press, 1986), pp.209–225. Diana Chisholm reads *HERmione* in connection with Freud's hysteria; Diana Chisholm, *H.D.'s Freudian Poetics: Psychoanalysis in Translation* (London: Cornell University Press, 1992), 76–81.

⁴See Deborah Kelly Kloepfer, 'Flesh Made Word: Maternal Inscription in HD', *Sagetrieb*, 3 (1984), 27–48. Also see S. Travis, 'A Crack in the Ice: Subjectivity and the Mirror in H.D.'s *HER*', *Sagetrieb*, 6.1. (1987), 123–140. Travis concentrates more on the work of Luce Irigaray and draws a parallel between 'la glace' (French word for both ice and mirror) and H.D.'s need to enter an alternative mirror stage.

Drawing from these brilliant analyses of H.D.'s *HERmione*, reading it as a novel of pre-Oedipal mother, this article will further suggest that H.D. needed to return to the pre-Oedipal mother and use *écriture féminine* strategies not only to create a feminist writing strategy, but also to repair the good mother image that she previously destroyed because of her aggressive instincts, both in *Asphodel* and *Paint it Today*. To substantiate my argument, I will first read Klein's literary examples in parallel with H.D.'s matricide fantasies and reparation in *HERmione*, respectively. *Asphodel* can be read as a novel concerned with separation urges. To put it in Kleinian terms, the novel reveals the paranoid-schizoid position, in which the baby both loves and hates her mother. In *HERmione*, H.D. starts her journey of reparation towards her mother in an attempt to reconstruct the destroyed image. This gestational novel, birthing H.D. the writer, could not have been born without separation; both figuratively without *Asphodel* being written, and literally without separating from the mother. It should not be a surprise then that *HERmione* was written in the same year that H.D.'s mother, Helen Doolittle, died. Though the whole *Madrigal Cycle* becomes testament to H.D.'s search for her mother, *HERmione* should be read as addressing the reparative aspect, in which H.D. understands that she needs to achieve peace with her hatreds in order to come to terms with herself. Before going into a detailed analysis of how I relate reparation to *HERmione*, it will be very helpful to have a succinct explanation of 'reparation'.

Melanie Klein and the term 'reparation'

When Klein discusses different aspects of 'human emotions' in 'Love, Guilt and Reparation (1937)', she clearly indicates that reparation is a fundamental element in love, as well as in all human relationships.⁵ The concept of reparation is a developmental stage that children must go through in order to become healthy adults. Emerging from the schizoid-paranoid position, in which the baby sees part-objects, in a depressive position the toddler comes to realise that these part-objects are indeed parts of the same object. This new insight into the object-relation world of the infant brings with it guilt and grief, since the damage that the infant has inflicted upon the bad mother might have harmed the good mother as well. The guilt, begetting fear of losing the good mother, who is a stabilizing psychological *Gestalt* for Kleinian analysis,

⁵Melanie Klein, 'Love, Guilt and Reparation (1937),' in *Love, Guilt and Reparation and Other Works 1921-1945* (London: Virago Press, 1988), 313.

engenders an inner void that is at the core of depression.⁶ Unlike Freud's ideas on depression, Klein believes that depression springs from the feeling of having hurt the mother. So, the anticipated reaction should not be one of mourning, 'which upholds the loss, but a work of reparation which conveys the child's experience that it may, through its own love, [...] cancel out the effects of its sadistic act, be they real or imagined.'⁷ True reparation, integral to the depressive position, is then possible as long as the guilt is not so overwhelming as to induce despair, and it can generate concern and hope to repair the damage, and save the mother who gratifies.⁸

Reading *HERmione* in conjunction with Klein's paper on 'Infantile Anxiety-Situations Reflected in a Work of Art and in the Creative Impulse' will help to clarify the connections that I draw between Klein's reparation concept and H.D.'s writing. The paper, read before the British Psychoanalytic Society in 1929, both elaborates upon Klein's analysis regarding art production, and introduces, albeit somewhat haphazardly, the term 'reparation' for the first time.⁹ Klein starts her analysis with Ravel's opera based on Colette's libretto and focuses merely on the destructive fantasies of a six-year-old boy.¹⁰

⁶Ole Andkjaer Olsen, 'Depression and Reparation as Themes in Melanie Klein's Analysis of the Painter Ruth Weber,' *The Scandinavian Psychoanalytic Review*, 27.1 (2004), 36. Though the real name of the painter is, according to Olsen, Ruth Weber, for the sake of clarity I will be using Ruth Kjär, the name that Klein used in her article.

⁷ *Ibid*, 36.

⁸ Elizabeth Bott Spillius, et al. *The New Dictionary of Kleinian Thought* (London: Taylor & Francis, 2011), 470.

⁹ This paper in a somewhat haphazard manner introduces for the first time the term 'reparation', which was later to become very significant when Klein fully developed her ideas on the depressive position. See, Olsen, 'Depression and Reparation,' 34.

¹⁰ It is important to note that in a similar vein to H.D., both Ravel and Colette were obsessed with their mothers. For further details, see Richard Langham Smith, 'Ravel's Operatic Spectacles: L'Heure and L'Enfant', in *The Cambridge Companion to Ravel*, ed. by Deborah Mawer (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 200, 204. Most of Colette's work focuses on the mother-daughter relationship, as well. Like H.D., Colette writes about her life at every stage and 'drew much of her material from her own childhood and her experience of being a Mother or [her mother]'. As Davies notes, 'No other writer appears to have told so much about herself as Colette, to have plundered so markedly her own life in each of its stages in order to create her different fictional aliases.' See Margaret Davies, 'Colette', in *French Novelists 1900-1930: Dictionary of National Biography*, Vol. 65, edited by Catharine Savage Brosman (Michigan, Gale Research, 1988), 44. For further details on Colette's work and the mother-daughter relation, see Laurie Corbin, *The Mother Mirror, Self-representation and the Mother-Daughter Relation in Colette, Simon de Beauvoir and Marguerite Duras* (New York: Peter Lang, 1996), 11-44.

Ravel's opera, *L'enfant et les sortilèges*, Klein's first subject, opens with a rebellious six-year-old boy who does not want to do his homework despite his mother's wishes. He simply wants 'to go for a walk in the park! [and he would] like best of all to eat up all the cake in the world.'¹¹ A mother, who is only presented as a giant skirt with keys and scissors hanging down from her belt, scolds him: 'You shall have *dry bread* and *no sugar* in your tea!' (*emphasis added*).¹² This threat evokes the bad-good mother split, for a good mother is always equated with a nourishing breast. The child, deprived of his dream of a gratifying mother/breast, flies into a rage. With 'all the weapons that the child's sadism has at its disposal,'¹³ he starts to destroy all the objects in his room: curtains, wallpaper, teapots and cups.¹⁴ He, in other words, attempts to destroy his mother's body from her body's content. He tries to stab the squirrel in the cage, seizes the cat, pokes the fire furiously, hurls the kettle, swings the tongs like a sword to tear the wall-paper, pulls out the copper pendulum of his grandfather's clock, and pours the ink out of the inkpot.¹⁵

Regarding the fantasy life of children, Klein points out that 'we see what we discover in the analysis of every child: that things represent human beings, and therefore are things of anxiety.'¹⁶ The child equates the squirrel in the cage and the clock's pendulum with his mother's absolute power over him, so he wants to destroy them.¹⁷ His attitude morphs his perception of the objects around him into menacing entities, each taking revenge for what they have suffered. As the inanimate objects carry on with their torture, the boy starts to feel alone and fearful. His grief, however, reaches its peak when he discovers that he has also damaged the book containing the picture of his beloved fairy princess, who can no longer comfort him. 'Half suffocated he takes refuge in the park round the house.'¹⁸

If we read *HERmione's* opening pages in parallel with Ravel's Opera, we do not witness the first stage where Hermione might have attempted to destroy objects, which are fantasy symbols of the maternal body. *HERmione*, however, directly opens with terrifying and menacing objects that surround

¹¹ Melanie Klein, 'Infantile Anxiety Situations Reflected in a Work of Art in the Creative Impulse (1929),' in *Love, Guilt and Reparation and Other Works 1921-1945* (London: Virago Press, 1988), 210.

¹² Klein, 'Infantile Anxiety,' 210.

¹³ *Ibid*, 212.

¹⁴ These domestic objects appear throughout *HERmione* as well.

¹⁵ Klein, 'Infantile Anxiety,' 210.

¹⁶ *Ibid*, 212.

¹⁷ If we read Klein literally these are plain symbols of the penis in his mother's body.

¹⁸ Debbie Hindle, 'L'Enfant et Les Sortilèges Revisited,' *International Journal of Psycho-Analysis*, 81 (2000), 1186.

Hermione. Similar to the opera, objects change before Hermione's eyes and threaten her: trees hem her in, a liriiodendron leaf becomes a lily-pad, bees lift her into the air, shadows threaten to cut her, and walls swing about disconcertingly.¹⁹ Before the object world starts to threaten and menace her, Hermione, like the boy in libretto, should have damaged these objects in her fantasy world. The boy starts to damage the objects around him because his mother could not respond to his needs and be a pleasing mother. Thus, to overcome this overpowering bad image of his mother, he directs his aggressive instincts towards symbolic objects. Though these matricidal feelings do not explicitly appear in *HERmione*, Friedman's writings on its manuscripts reveal that they crept into its earlier drafts: 'you never listen to what I say, mama. *I said you ought to be guillotined. Your throat looks so pretty coming out of that ruffle ... like a moon flower*' (*emphasis added*).²⁰ These matricidal feelings surface more in *Paint it Today*, where Midget wants to kill her mother and compares herself to Orestes.

How did Orestes feel when he held the knife ready to slay his mother? What did Orestes see? What did Orestes think? [...] 'Your mother has betrayed your father,' spoke the present to Orestes. 'Your mother, your mother, your mother,' the present said to Midget, 'has betrayed, or would betray, through the clutch and the tyranny of the emotion, the mind in you, the jewel the king your father gave you as your birthright. Look,' said the present, 'and choose. Here is a knife, your mother. She has betrayed or would betray that gift.'²¹

Similar to the boy in the libretto who abhors her mother for terrorising him by not being the nourishing mother imago, which is invoked by 'no sugar and 'dry bread', H.D. loathed her mother because she could not nourish her daughter with the image that H.D. sought. Both in *Tribute to Freud* and *HERmione*, H.D. reproaches her mother's self-effacement. Despite being gifted in music, her mother denied her musical talent in deference to her uncle, J. Fred Wolle, who later established a Bach festival, for which Bethlehem is chiefly known today.²² Her mother did not believe in her painting skills, either. H.D. notes: 'I wanted to paint like my mother, though she laughed at her pictures we admired so.'²³ When asked by Freud about whether her mother sang or not, she declared: 'I said she had a resonant

¹⁹ H.D., *HERmione* (London: Virago Press, 1984), 4, 8, 14, 21, 28.

²⁰ Friedman and DuPlessis, 'I Had Two Loves Separate,' 210.

²¹ H.D. *Paint it Today* (New York: New York University Press, 1992), 42-43.

²² Norman Holmes Pearson, 'Foreword', in *Tribute to Freud* (New York: A New Directions Book, 1974), viii.

²³ H.D., *Tribute to Freud* (New York: A New Directions Book, 1974), 117.

beautiful voice but that she had some sort of block or repression about singing.²⁴ 'Obviously', she wrote in *Advent*, 'this is my inheritance. I derive my imaginative faculties through my musician-artist mother.'²⁵ Though H.D. knew that her mother was her inheritance, she also knew that because of her 'morbidly self-effacing' features, this inheritance was not easy, leading on to her accusing her mother of not being a role model that could have inspired her daughter

Through a vivid portrayal of herself drowning in a bog, H.D. implicitly hints at her anger towards her mother, even if it is not as explicit as in *Paint it Today*:

Her Gart went round in circles. "I am Her," she said to herself; she repeated, "Her, Her, Her." Her Gart tried to hold on to something; drowning she grasped, she caught at a smooth surface, her fingers slipped, she cried in her dementia, "I am Her, Her, Her." Her Gart had no word for her dementia, it was predictable by star, by star-sign, by year [...] She couldn't see the way out of *marsh and bog* (*emphasis added*).²⁶

Though this passage is about her dismissal from Bryn Mawr, the story underneath concerns Hermione's anger towards her mother who betrayed her own and her daughter's artistic gifts; Eugenia (surrogate for Helen Doolittle) made Hermione feel insufficient by letting her attempt to adjust to her father's ideals, such as being a 'Marie Curie'. However, she failed in the 'conic section'.²⁷ 'Science, as Bertram Gart (proxy of her brother) knew it, failed her', she 'failed to reach Bertrand'.²⁸ This passage, like the libretto, echoes the inner conflict of Hermione. Though there is no explicit anger throughout the passage, an analysis of the passage reveals that it is full of aggressive instincts, as H.D. subtly plays with sentences and words, creating psychological and linguistic twists. At the level of the sentence, the usage of simple, short and to-the-point repetitive and rhythmic sentences is quite significant. 'I am Her [...] repeated Her, Her, Her, [...] I am Her, Her, Her.' This sentence can be compared to a machine gun's rhythmic firing, and it can also be seen as a baby who vomits its aggressive impulses, targeting Mother Nature. Throughout her writing, H.D. identifies star signs and the stars, both the Morning Star (Moravian) and the Evening Star (Venus), with her own birth and the investable inheritance from her (m)other, so her destiny is in the

²⁴Ibid, 176.

²⁵ Ibid, 121.

²⁶ H.D., *HERmione*, 3.

²⁷ Ibid, 5.

²⁸ Ibid, 6,18.

stars, in the Mother Nature. That said, the marsh and bog allegory portrays her projected unwanted parts as a result of her aggressive instincts; these two words, which can also be associated with expulsions from the body in the form of defecation, connect to Melanie Klein's ideas as well. According to the Kleinian concept, projecting his/her bad parts onto his/her mother is the innate reaction of the baby. Writing the explosion of bad parts through Mother Nature on paper affords H.D. the opportunity to write her pain and anger out of her body, so she simultaneously becomes the container of the narrative and is contained by the narrative.

Another point to note is that by dissolving the first-person narration into the third, she becomes the object of herself, which can be read as a psychological splitting, providing her with narrative distance to retell her story. I would further suggest that by dividing herself into part-objects and projecting these part-objects into her writing, she mothers herself. The writing itself then becomes a surrogate for H.D.'s mother, and both her writing strategy and the text become her mother in order to nourish her writing self. To write, as Klopfer suggests, means relinquishing the mother.²⁹ With the initials 'H.D.' which might stand for both Hilda Doolittle and Helen Doolittle, H.D. literally and figuratively mothers herself throughout her writing.

HERmione, much like her other autobiographical novels, contains an invocation of nature. H.D. writes in a stream of consciousness about Pennsylvania, her birthplace; her motherland:

Pennsylvania. Names are in people, people are in names. Sylvania. I was born here. People ought to think before they call a place Sylvania. Pennsylvania I am part of Sylvania. Trees. Trees. Trees. Dogwood, liriodendron with its green-yellow tulip blossoms. Trees are in people. People are in trees. Pennsylvania [...] Pennsylvania had her. She would never get away from Pennsylvania.³⁰

Associating Pennsylvania with a female name, Sylvania, and repeating the sentences 'I am part of Sylvania, and I was born in Sylvania' reinforces the idea that she links her birthplace with her mother. Within the harmony of Mother Nature she finds her mother, on whom she can easily project her bad as well as good parts, and thus reach the depressive position. The writing embraces the aggressive impulses of H.D. She also manages to project her aggressive instincts, specifically the instinct to destroy her mother's body, through aggressive writing techniques such as fragmentation, non-linearity,

²⁹ Deborah Kelly Klopfer, *The Unspeakable Mother: Forbidden Discourse in Jean Rhys and H.D.* (London: Cornell University Press, 1989), 22.

³⁰ H.D., *HERmione*, 5.

a regressive writing style and the semiotic lexicon. To reach the lost pre-Oedipal mother who only lived in the pre-language period, she needed to kill the symbolic mother who submitted to the father's law. Then, the violence towards the maternal body, according to Kloefer, turns textual violence against the symbolic.³¹

When we return to the opening passage, we note that the writing creates a 'nauseous' feeling in the reader. This queasy narrative strategy that permeates both *HERmione* and *Asphodel* overlaps with the Kristevan notion of abjection. The abject captures the need to separate from the maternal body, as well as the guilt of damaging it whilst separating. The abject, according to Kristeva, is the first feeling of horror that babies experience when they enter into the struggle of individuation. 'It [...] causes the nauseated repulsion which is a part of abjection.'³² This 'mingled repulsion and attraction [...] informs the infant's first awareness of the mother as other.'³³ This is, as Klein argues, 'a time dominated by fear and rage: the infant feels helpless and tries to protect [him/]herself with phantasies of destruction carried out on the body of the mother.'³⁴

These fantasies of destruction, however, bring with them the guilt of damaging the comforting mother image, whose presence anchors the universe of the child. This ambiguous state, the abject, is further portrayed through Hermione's failure to define herself, as she could not anchor herself to something. '[S]he tried to concentrate on one frayed disc of green, pool or mirror that would refract an image. She was nothing. She must have an image no matter how fluid, how inchoate.'³⁵ Despite her efforts to '[peer] up into the branches', 'focus one leaf to hold her,' clutch at the upright stairpost, sit stonily before her desk,³⁶ she continues to 'feel boundaryless,'³⁷ an 'unincarnated entity.'³⁸ This strained process of establishing the mother as other and finding a balance between the self and the (m)other will repeatedly surface throughout *HERmione* and become a tense thread linking H.D.'s writing strategies, the narrative itself and Hermione's aggressive unconsciousness.

³¹ Kloefer, *Unspeakable Mother*, 15.

³² Corbin, *The Mother Mirror*, 50.

³³ *Ibid*, 8.

³⁴ *Ibid*, 12.

³⁵ H.D., *HERmione*, 5.

³⁶ *Ibid*, 4, 5, 24, 31.

³⁷ Berni, 'The Recuperated Maternal,' 52.

³⁸ H.D., *HERmione*, 10.

This queasy beginning of the novel also acts as a prolepsis to images of engulfment and the eating problems permeating *HERmione*. Throughout the novel, Hermione perpetually writes: 'I am the word AUM. She said Em, Hem, Um, clearing her throat and something either chafed at her throat or 'her breath made a runnel in her throat'.³⁹ The obsessional writing about her throat, the alimentary canal and the site of voice, as Kloefer points out in 'Flesh Made Word', should be read as interconnected with her anorexic tendencies throughout the novel.⁴⁰ These two metaphorical obsessions, engulfment and eating, as Moran points out, suggest 'a problematic relation to the mother and the female body.'⁴¹ That women correlate their ambiguous feelings about the maternal body with images of eating is a frequent point of discussion for Melanie Klein and Julia Kristeva.⁴² For Kristeva, food loathing is 'the most archaic form of abjection.'⁴³ To eat, as Kristeva suggests, 'is to merge with the mother; to refuse food may express a desire for separation and autonomy.'⁴⁴ Drawing on Klein, Kim Chernin argues that eating disorders may, on the one hand, spring from the daughter's desire to cut off her continuity with the mother. On the other hand, the daughter retains 'a sense of guilt that her needs – particularly her oral needs – have caused her mother's depletion. Not eating, then, is not only an act of separation but is also an act of atonement.'⁴⁵

This discussion of the daughter's ambiguous urges towards her mother embodies my argument about Hermione's anger towards her mother, and her wish to repair the damage caused by these aggressive impulses. To repair the image that she has previously destroyed, the daughter should either recognize her anger and negate it with love for her mother, or deal with it without making any further damages to the internalized good image of the mother. To break free, as already argued, means, terrifyingly, to 'kill the mother,'⁴⁶ so this attempt to separate from the mother engenders guilt, both in Hermione and in the boy of the libretto. What is implicitly acknowledged in *HERmione* is explicitly revealed in *Paint it Today*. Just after recording the

³⁹ Ibid, 29, 32, 38, 175, 193.

⁴⁰ Kloefer, 'Flesh Made Word,'38. H.D., *HERmione*, 35, 87, 122.

⁴¹ Patricia Moran, 'Unholy Meanings: Maternity, Creativity, and Orality in Katherine Mansfield', *Feminist Studies*, 17.1 (1991), 106.

⁴² Moran, 'Unholy Meanings,' 106.

⁴³ Julia Kristeva, *Powers of Horror: An Essay on Abjection*, trans. by Leon S. Roudiez (New York: Columbia University Press, 1982), 2.

⁴⁴ Moran, 'Unholy Meanings,' 106.

⁴⁵ Cited in Moran, 'Unholy Meanings,' 107.

⁴⁶Susan Stanford Friedman, *Penelope's Web: Gender, Modernity, H.D.'s Fiction* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), 220, 278.

passage with 'Orestes', the reader is plunged into another interior monologue of Midget, which reveals the guilt that arose as a result of her desire to kill her mother, or in other words, as a result of her desire to separate from the mother

Do you remember those marzipan fruits she used to get you? She redressed that hopeless doll many, many times when any other mother would have flung it on the dust heap. What of that birthday when she put morning glories through the string of every birthday parcel and addressed each of the eight separate parcels with a separate pet name? What of that wonderful convalescence from scarlet fever when you found on your pillow – 'Stop', said the mind of Midget.⁴⁷

This passage overlaps perfectly with Klein's idea of the guilt the baby feels as a result of the damage that it has done to their loved one. Midget's mind, however, refuses to listen to her guilty feelings and continues with her explosion: 'you are tyrannizing me. You are hurting me.'⁴⁸ These explicit revelations become the textual unconscious of *HERmione* and are disguised within the prevalent use of ellipses.

These attacks on the mother's body, to rob it of its content, namely the father's penis, faeces and children, according to Klein, engender anxiety for fear that the mother might in her turn rob the little girl/boy of the contents of her/his body.⁴⁹ This fear is also portrayed in Colette's libretto through the image of the mother with the 'scissors' symbol, corresponding with the mother's power to destroy and cut the internal objects of the boy's body, reminding of Demeter myth. When this myth is read with this in mind, we notice that it illustrates this phenomenon. The Hymn to Demeter depicts the transformation of the lovely Demeter into the dreadful mother, once she is separated from her daughter. Demeter, anguished by the separation from her daughter, creates the most dreadful and cruel year over the 'all-nourishing earth', to the point that she may almost 'destroy' the whole race by 'robbing' them of all their gifts.⁵⁰ In Klein's view, this anxiety represents the little girl's

⁴⁷ H.D., *Paint it Today*, 43.

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ Fairfield states that 'the *kore*, [Persephone's name before entering the underground world] *par excellence*, represents the child of either sex struggling both to escape and to retain its feminine identification with its mother.' See S. Fairfield, 'The Kore Complex: the Myths and Some Unconscious Fantasies,' *International Journal of Psychoanalysis*, 75 (1994), 249.

⁵⁰ See Beth J. Seelig, 'The Rape of Medusa in The Temple of Athena: Aspects of Triangulation in The Girl,' *The International Journal of Psychoanalysis*, 83.4 (2002), 901-902. Herman discusses that Persephone actually wanted to put some distance between her mother and herself. See Nini Herman, *Too Long a Child: The Mother-Daughter Dyad* (London: Whurr Publishers, 1999), 48-72. Hirsch's version of telling the story recalls and directly connects to the images of Kleinian

earliest danger-situation and becomes the deepest anxiety of all for girls. 'At a later stage of development the content of the dread', as Klein further remarks, 'changes from that of an attacking mother to the dread that the real, loving mother may be lost and that the girl will be left solitary and forsaken.'⁵¹

Overlapping with Klein's theory, the guilt of damaging the maternal body is revealed in *HERmione* through Hermione's fear of being left alone and deprived of a loving mother who can soothe her. Her fears are revealed immediately after recording this queasy beginning of the novel and find their voice in the following lines: 'She wasn't now any good for anything [...] Nothing held her, she was nothing holding to this thing.'⁵² '[S]he was good for nothing.'⁵³ 'Everything was something to everyone but nothing was anything to her', 'it is true 'Venice' had meant nothing.'⁵⁴ 'I'm too strong and I'm nothing and I'm frightened', 'there would be nothing left ... nothing left', 'nothing could bring the thing back, no words could make the thing solid and visible and therefore to be coped with.'⁵⁵ 'I know nothing, knowing everything.'⁵⁶ 'One I love, two I love. I am in love with ... *nothing*.'⁵⁷ Boy, in a similar vein, interjects: 'they love each other. They are happy. They have forgotten me ... I am alone.'⁵⁸

Conclusion

In short, reading these two works together shed insight into how- and why- H.D. felt compelled to create this particular prose, as well as how similar destructive fantasies affected H.D.'s life and decisions paving the way to her being a writer. Throughout *HERmione*, H.D. constantly wrote about how desperately she needed to create an image, an identity, for -of- herself. To create an image of herself, she needed her mother: 'Paradoxical as that may sound, girls need their mother's cooperation in detaching themselves from them.'⁵⁹ H.D. needs to find a way to sail between the 'Scylla of Electra's

psychoanalysis. See Marianne Hirsch, *The Mother/Daughter Plot: Narrative, Psychoanalysis, Feminism* (Indianapolis: Indiana University Press, 1989), 28-42.

⁵¹ Klein, 'Infantile Anxiety,' 217.

⁵² H.D., *HERmione*, 4.

⁵³ *Ibid*, 6.

⁵⁴ *Ibid*, 29, 44.

⁵⁵ *Ibid*, 176, 182, 213.

⁵⁶ *Ibid*, 216-217.

⁵⁷ *Ibid*, 219.

⁵⁸ Hindle, 'L'Enfant et Les Sortilèges Revisited,' 1186.

⁵⁹ Hendrika C. Freud, *Electra vs Oedipus: The Drama of the Mother-Daughter Relationship*, trans. by Marjolijn de Jager (Sussex: Routledge, 2011), 2.

murderous hate and the Charybdis of total symbiosis.⁶⁰ In London, the expatriate H.D., likely aware of her mother-fixation, began to write to repair the mother she 'killed'. To repair her mother image and to protect the ego from total despair, writing *Madrigal Cycle* Novels, particularly *HERmione*, helped H.D. to repair the mother she previously destroyed in her other autobiographical novels. Recognising and accepting that both her bad and good mother actually were the one she needed became the catalyst to mould herself into H.D. the writer and to see again ahead.

⁶⁰ Ibid.

References

- Berni, Christine. 'The Recuperated Maternal and the Imposture of Mastery in HD's *Hermione*.' *Women's Studies: An Interdisciplinary Journal* 25.1 (1995): 51-71.
- Chisholm, Diana. *H.D.'s Freudian Poetics: Psychoanalysis in Translation*. London: Cornell University Press, 1992.
- Corbin, Laurie. *The Mother Mirror, Self-representation and the Mother-Daughter Relation in Colette, Simon de Beauvoir and Marguerite Duras*. New York: Peter Lang, 1996.
- Davies, Margaret. 'Colette.' In *French Novelists 1900-1930: Dictionary of National Biography*, Vol. 65, edited by Catharine Savage Brosman. Michigan: Gale Research, 1988.
- Dembo, L.S. 'H.D. imagist and Her Octopus intelligence.' In *H.D. Woman and Poet*, edited by Michael King, 209-225. Orono: University of Maine Press, 1986.
- Fairfield, S. 'The Kore Complex: the Myths and Some Unconscious Fantasies.' *International Journal of Psychoanalysis*, 75 (1994): 243-263.
- Freud, C. Hendrika. *Electra vs Oedipus: The Drama of the Mother-Daughter Relationship*, translated by Marjolijn de Jager. Sussex: Routledge, 2011.
- Friedman, Stanford Susan and Rachel Blau DuPlessis. 'I Had Two Loves Separate.' In *Signets: Reading H.D.*, edited by Susan Stanford Friedman and Rachel Blau DuPlessis, 205-232. Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1990.
- Friedman, Stanford Susan. *Penelope's Web: Gender, Modernity, H.D.'s Fiction*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- H.D. *Tribute to Freud*. New York: A New Directions Book, 1974.
- _____. *HERmione*. London: Virago Press, 1984.
- _____. *Asphodel*. Durham: Duke University Press, 1992.
- _____. *Paint it Today*. New York: New York University Press, 1992.
- Herman, Nini. *Too Long a Child: The Mother-Daughter Dyad*. London: Whurr Publishers, 1999.
- Hindle, Debbie. 'L'Enfant et Les Sortilèges Revisited.' *International Journal of Psycho-Analysis* 81 (2000): 1185-1196.
- Hirsch, Marianne. *The Mother/Daughter Plot: Narrative, Psychoanalysis, Feminism*. Indianapolis: Indiana University Press, 1989.
- Klein, Melanie. 'Infantile Anxiety Situations Reflected in a Work of Art in the Creative Impulse (1929).' In *Love, Guilt and Reparation and Other Works 1921-1945*, 210-218. London: Virago Press, 1988.
- _____. 'Love, Guilt and Reparation (1937).' In *Love, Guilt and Reparation and Other Works 1921-1945*, 306-343. London: Virago Press, 1988.
- Kloepfer, Deborah Kelly. 'Flesh Made Word: Maternal Inscription in HD.' *Sagetrieb*, 3 (1984): 27-48.
- _____. *The Unspeakable Mother: Forbidden Discourse in Jean Rhys and H.D.* London: Cornell University Press, 1989.
- Kristeva, Julia. *Powers of Horror: An Essay on Abjection*, translated by Leon S. Roudiez. New York: Columbia University Press, 1982.
- Moran, Patricia. 'Unholy Meanings: Maternity, Creativity, and Orality in Katherine Mansfield.' *Feminist Studies*, 17.1 (1991): 105-125.
- Olsen, Ole Andkjaer. 'Depression and Reparation as Themes in Melanie Klein's Analysis of the Painter Ruth Weber.' *The Scandinavian Psychoanalytic Review* 27.1 (2004): 34-42.
- Pearson, Norman Holmes. 'Foreword.' In *Tribute to Freud*, v-xiv. New York: A New Directions Book, 1974.
- Robinson, S. Janice. *H.D., The Life and Work of An American Poet*. Boston: Houghton Mifflin Company, 1982.

*Repairing The M(Other) And The Self Through The Creation Of Art: Reading Hilda Doolittle's
Hermione In Parallel With Ravel's L'enfant Et Les Sortilèges Through Kleinian Lenses*

- Seelig, Beth J. 'The Rape of Medusa in The Temple of Athena: Aspects of Triangulation in The Girl.' *The International Journal of Psychoanalysis*, 83.4 (2002): 895-911.
- Smith, Richard Langham. 'Ravel's Operatic Spectacles: L'Heure and L'Enfant.' In *The Cambridge Companion to Ravel*, edited by Deborah Mawer, 188-210. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Spillius, Bott Elizabeth et al. *The New Dictionary of Kleinian Thought*. London: Taylor & Francis, 2011.
- Travis, S. 'A Crack in the Ice: Subjectivity and the Mirror in H.D.'s HER.' *Sagetrieb* 6.1 (1987): 123-140

e-ISSN: 2536-4596

KARE- Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi

KARE- International Comparative Journal of Literature, History and Philosophy

Başlık/ Title: 1883 Osaka Protestan Misyonerleri Konferansı: Japonya'da Hristiyanlığın Yayılmasının Önündeki Engeller Konusu

Yazar/ Author
Hülya Deveci

ORCID ID
0000-0002-2463-1339

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 30 Kasım / Nov 2021

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 27 Aralık / December 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2021

Web Sitesi: <https://karedergi.erciyes.edu.tr/>

Makale göndermek için / Submit an Article: <http://dergipark.gov.tr/kare>

Uluslararası İndeksler/International Indexes

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

DRJI

EuroPub

MLA
International
Bibliography

Index Copernicus: Indexed in the ICI Journal Master List 2018 Kabul Tarihi /Acceptance Date: 11 Dec 2019

MLA International Bibliography: Kabul Tarihi /Acceptance Date : 28 Oct 2019

DRJI Directory of Research Journals Indexing: Kabul Tarihi /Acceptance Date: 14 Oct 2019

EuroPub Database: Kabul Tarihi /Acceptance Date: 26 Nov 2019

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Yazar: Hülya Deveci*

1883 OSAKA PROTETAN MİSYONERLERİ KONFERANSI:

JAPONYA'DA HRİSTİYANLIĞIN YAYILMASININ ÖNÜNDEKİ ENGELLER KONUSU

Özet: 1858'de Japonya'nın limanlarını uluslararası ticarete açmasından bir yıl sonra Batılı Protestan misyonerler ülkeye gelerek liman kentlerde Hristiyanlığı yayma faaliyetlerine başlamıştır. Misyonerler, Japonya'da 1639'dan beri devam eden Hristiyanlık yasağından dolayı faaliyetlerini gizlilikle yürütmüştür. Yapılan diplomatik görüşmeler neticesinde 1873'te ülkenin çeşitli yerlerinde bulunan Hristiyanlık yasağı tabelaları kaldırılmıştır. Bu bir yasal düzenleme olmamasına rağmen, misyonerleri kısmen de olsa rahatlatmıştır. 1883 yılına kadar misyonerler, sağlık, eğitim, dil vb. alanlarda yürüttükleri faaliyetlerle, Japonların Hristiyanlığa yönelik ön yargılarını kırabilmiştir. Kurdukları okul, hastane ve kiliselerle, Japonya'da Hristiyanlığın temellerini atmıştır. Bu süreç içerisinde faaliyetlerini yürütmelerine rağmen ülkede Hristiyanlığın anlaşılmasını zorlaştıran, yayılmasına engel olan durumlar onların önemli sorunu haline gelmiştir. Bu sorunlar, 1883'te Japonya'da bulunan tüm Protestan misyoner topluluklarından seçilen üyelerin Osaka'da bir araya geldiği konferansta detaylıca tartışılmıştır. Bu makalede 1883 Osaka Protestan Misyonerleri Konferansı analiz edilerek Batılı Protestan misyonerlerin gözünden Japonya'da Hristiyanlığın yayılmasının önündeki engeller konusu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Japonya, Protestan Misyonerler, Hristiyanlık, Engeller.

GENERAL CONFERENCE OF THE PROTESTANT MISSIONARIES OF JAPAN, 1883: THE ISSUE OF OBSTACLES TO THE SPREAD OF CHRISTIANITY IN JAPAN

Abstract: One year after Japan opened its ports to international trade in 1858, Western Protestant missionaries came to the country and started to spread Christianity in port cities. Missionaries carried out their activities in secrecy due to the prohibition of Christianity in Japan since 1639. As a result of diplomatic negotiations, the prohibition signs of Christianity in various parts of the country were removed in 1873. Although this was not a legal regulation, it partially relieved the missionaries. Until 1883, with the activities of health, education, language, etc. in the field they carried out, missionaries were able to break the prejudices of the Japanese towards Christianity. They laid the foundations of Christianity in Japan with the schools, hospitals and churches they established. Despite carrying out their activities during this process, the issues that made it difficult to understand Christianity in the country and prevented its spread became an important problem for them. These problems were discussed in detail at a meeting in Osaka in 1883, elected members from all the Protestant missionary communities in Japan came together. In this article, General Conference of the Protestant Missionaries of Japan in 1883 is analysed on the issue of obstacles to the spread of Christianity in Japan through the eyes of Western Protestant missionaries has been examined.

Keywords: Japan, Protestant Missionaries, Christianity, Obstacles.

* Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Japon Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, hulyakarasu@erciyes.edu.tr. ORCID: 0000-0002-2463-1339

Giriş

Japonya'ya Hristiyanlık ilk kez 1549'da Cizvit misyonerleri aracılığıyla gelmiştir. Cizvit misyonerlerinin yaklaşık 100 yıl süren faaliyetleri, Japonya'nın güneyinde bulunan Kyūshū Adası'nda pek çok Japon'un Hristiyan olmasını sağlamıştır. Ancak 1639'da dönemin askeri hükümeti Tokugawa, Hristiyanlığı yasaklamış ve yabancı ülkelerle ticari, ekonomik, diplomatik ilişkilerini sınırlandırmıştır. Tokugawa'nın bu kapalılık politikası, 1858'de Tokugawa Hükümeti'nin ABD ile imzaladığı dostluk ve ticaret anlaşmasıyla sona ermiş ve Hristiyanlık yeniden Japonya'ya girmiştir. 1859'dan itibaren Katolik, Protestan ve Ortodoks Hristiyan misyoner toplulukları Japonya'ya gelmiş ve ülkenin çeşitli bölgelerinde Hristiyanlığı yaymıştır. Özellikle ABD ve İngiltere'den gelen Protestan misyonerler, kendilerine ikamet ve seyahat izni verilen bölgelerde geniş çaplı faaliyetler yürütmüştür.

Misyonerler, ülkede uygulanan Hristiyanlık yasağı başta olmak üzere siyasi, ekonomik ve kültürel birçok sorunla karşılaşmışlardır. Bu sorunlara çözüm bulmak ve Hristiyanlığı yaymak için çeşitli yöntemler kullanmışlardır. Ayrıca misyonerler Hristiyanlığı yayarken, ülkesini uluslararası sisteme açan Japonya'nın siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel birçok sürecine tanık olmuş ve bu tanıklıklarını mektuplarına, günlüklerine ve resmi raporlarına yansıtmışlardır. Bu tarihi kayıtlar Japonya ile Batılı ülkeler arasındaki tarihi etkileşimi ve ülke tarihini Batılılar gözünden yansıtan önemli kaynaklardır. Ayrıca bu tarihi kayıtlar, buldukları ülkeleri tasvir etme ve oradaki gözlemleri aktarma biçimleri ile oryantalizmin bir parçasını oluşturmaktadır.

1859-1883 yılları arasında misyonerler Japonya'da Hristiyanlığı yaydıkları kilise, okul hastane gibi kurumların temellerini atmışlardır.¹ Onlar, bu süreçteki çabalarının sonucunda vardıkları noktayı değerlendirmek, tecrübelerini aktarmak, görüş alışverişinde bulunmak için 1883'de Osaka'da bir konferans düzenlemişlerdir. Bu toplantıda yerli Hristiyan literatürü oluşturma, din adamı ve misyoner yetiştirme, kiliseleri geliştirme, Japon dili çalışmaları, sağlık faaliyetleri vb. gibi Hristiyanlığı yaymaya dair birçok konuda istişare edilmiştir. Bunların yanı sıra konferansta misyonerlerin çabalarına rağmen Japonya'da Hristiyanlığın yayılmasına engel olan konulara ve buna karşı alınacak önlemlere geniş yer verilmiştir. Başta Japonya'nın mevcut dini yapısından kaynaklananlar olmak üzere sosyal ve kültürel engellerden bahsedilmiştir. Daha sonra rapor olarak

¹ Pastor H. Ritter, A History of Protestant Missions in Japan (Çev. George E. Albrecht), The Methodist Publishing House, Tokyo, 1898, 4

yayımlanan bu konferans, misyonerlerin Japon toplumuna ve kültürüne bakışlarını, dinlerini yayarken yaşadıkları tecrübeleri yansıtmaktadır. Bu çalışmada 1883 Osaka Protestan Misyonerleri Konferansı raporunda, Japonya'da Hristiyanlığın yayılmasına engel teşkil eden durumlar üzerine tarihi bir inceleme yapılmıştır.

1. Japonya'ya Protestan Misyonerlerinin Girişi ve Faaliyetleri (1858-1883)

29 Temmuz 1858'de Japonya'nın ABD ile yaptığı *Nichibei Shūkō Kōtsū Shōjyōyaku*² (*Ticaret ve Dostluk Anlaşması*) adlı serbest ticaret anlaşmasının ardından ülkenin kapıları uluslararası ticarete açılmış ve yabancıların ülkeye girişine izin verilmiştir. Batılı Protestan misyonerleri ise, bu anlaşma 4 Temmuz 1859'da yürürlüğe girdikten sonra Japonya'ya gelmiştir.³ Bu anlaşmada ABD ile Japonya arasında ticari ve uluslararası ilişkileri düzenleyen birçok maddenin yanı sıra ticarete açılan limanlarda yabancıların ikamet ve seyahat etmelerine izin verilmesi, din düşmanlığı yapılmaması ve din özgürlüğü sağlanması ile ilgili maddelerin bulunması, misyonerlerin ülkeye girişini mümkün kılmıştır. Uluslararası ticarete açılan Nagasaki, Yokohama ve Hakodate gibi limanlardan Protestan misyonerleri ülkeye girmiştir. Japonya'ya ilk gelen Protestan misyonerler Çin'de tecrübe edinmiş misyonerlerdir.⁴

² 日米修好通商条約; 19. yüzyılın başlarından itibaren Batılı ülkeler, Japonya'nın kapılarını dış ticarete açma niyetiyle çeşitli yollarla Japonya'ya girmeyi denemişlerdir. Ancak onlar Japonya'nın mevcut kapalılık politikasından dolayı reddedilmişlerdir. Bu durum American Deniz Subayı Commodore Matthew Perry (1794-1858)'in Japonya ile ABD arasında ticari ilişkileri geliştirmek üzere dört gemiyle 8 Temmuz 1853'te Uraga limanına gelmesiyle değişmiştir. Japonya'yı ticarete açmak için askeri güç kullanacağına dair kararlılığını dile getiren Perry ile Tokugawa Hükümeti arasında 1854'de Kanagawa dostluk anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmadan sonra diğer Batılı ülkelerle benzer anlaşmalar imzalanarak Japonya'nın kapalılık politikası sona ermiştir.

³ 1859'dan önce Batılı Protestan misyonerlerin Japonya'ya girme çabaları olduğu bilinmektedir. Ancak Japonya'nın mevcut kapalılık politikasından dolayı bu girişimleri başarılı olmamıştır. Örneğin English Congregationalist misyoneri Walter Henry Medhurst (1796-1857)'un Japonca çalıştığı ve 1828'de Japonya'ya giriş izni verilen tek Batılı Hollandalılar'dan kendisini Nagasaki'ye götürmelerini istemiştir. Ancak Hollandalıların onun bu isteğini reddettiği bilinmektedir. Ayrıca Çin'de ikamet eden Amerikan tüccar C. W. King ve kendisine eşlik eden üç misyoner, *The Morrison* adlı gemiyle 30 Temmuz 1837'de Edo'ya gelmiştir. Ancak gemiler ateşe verilerek girişe izin verilmemiştir. Bu olaya *The Morrison Incident* denilmektedir.

⁴ Channing Moore Williams (1829-1910) Episcopal Church misyoner topluluğu üyesi ve Japonya'da Anglican Kilisesi'ni kurdu. John Liggins (1829-1912), Episcopal Church misyoner topluluğu üyesi. Bakınız: Otis Cary, *A History of Christianity in Japan*, (London and Edinburg: Fleming H. Revell Company, 1909), 47

Misyonerler Japonya’ya geldiklerinde Tokugawa Dönemi’nde (1603-1867) katı bir şekilde uygulanan Hristiyanlık yasağı ile karşılaşmışlardır.⁵ Ülkenin çeşitli yerlerinde Hristiyanlık yasağının belirtildiği tabelaları görmüşlerdir. Ayrıca Japonların yabancılara ve Hristiyanlara yönelik korkularına, düşmanlıklarına ve nefret duygularına şahit olmuşlardır. Japonya’ya ulaşan Batılı diplomatlar Japonya’daki durumu raporlarında anlatmıştır. İngiliz diplomat Francis Otthiwell Adams (1825-1889) ⁶, 23 Haziran 1868’deki Edo⁷ tecrübesini, kaleme aldığı *History of Japan II* başlıklı kitabında şu şekilde aktarmıştır.

“Neredeyse tek yabancı biz olduğumuz bu şehirde uzun bir yürüyüş yaparken, kabadayı tavırları ve öfkeleriyle bizi kızdıran uzun kılıçlılarla karşılaştık, şükür ki yanımızda tabancalarımız vardı ve bize bir Japon muhafız eşlik ediyordu.1869’da Joi-ka (barbarlar dışarı) sloganı en üst seviyedeydi. Bu yılın yazında uzun zamandır Kaiseijo’daki evine kapanan ve bir hava almak isteyen Verbeck⁸, sonunda iki samuray öğrencisi ile dışarı çıkma cesareti göstermişti. Verbeck, evinde veya dışarda iken iki değil dört koruma bulundurmaları için bizleri uyardı.”⁹

Misyonerler, raporlarında Tokugawa Hükümeti’nin Katolik Hristiyanlarını Nagasaki’deki evlerinden çıkararak başka yerlere götürüp hapsettiğini ve İncil satan kitapçıları tespit edip alkoyduğunu belirtmişlerdir.¹⁰ 1871’de American Board misyoner topluluğu üyesi O. H.

⁵ 1639’da Tokugawa Yönetimi, ülkede Batılı tüccar ve Cizvit misyonerlerinin ülkeden çıkarmış ve onların ülkeye girişini yasakmıştı. Bu yasağı 1868 Meiji Restorasyonu’ndan sonra kurulan Meiji Hükümeti ilk yıllarında devam ettirmiştir. Tokugawa Dönemi Hristiyanlık tarihi için bakınız: 五野井隆史「日本キリシタン史の研究」古川文館、東京、2002

⁶ 1868-1872 yılları arasında Tokyo’da elçilik sekreterliği yapmıştır.

⁷ Günümüzde Tokyo

⁸ Guido F. Verbeck (1830-1898); 1859’da Japonya, Nagasaki’ye Dutch Reformed Church misyoner topluluğunun üyesi olarak gitmiştir. Verbeck, misyonerlik faaliyetlerinin yanı sıra, Nagasaki’deki batılı bilimleri okulunda ve diğer birçok okullarda İngilizce, politika ve bilim dersleri vermiştir. Meiji Dönemi’ndeki Ito Hirobumi, Ōkuma Shigenobu, Ōkubo Toshimichi, Soejima Taneomi gibi önemli devlet adamları, Verbeck’in öğrencileri arasındadır. Meiji Hükümeti’nin danışmanlığını yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: James Mitchell Homes “Vercek of Japan: Guido F. Verbeck as Pioneer Missionary, Oyatoi Gaikokujin and Foreign Hero”, *Phd. Thesis, University of Pittsburg*, 2014.

⁹ G.F. Verbeck, “History of Protestant Missions in Japan” *Proceeding of the General Conferance of the Protestant Missionaries of Japan*, Held at Osaka, Yokohama, April 1883, 32

¹⁰ ABCFM (American Board of Commissioners for Foreign Mission) Annual Reports, The Japan Mission, 1870, 81-82

Gulick'e Japonca öğreten Ishikawa adındaki bir öğretmenin misyonerlerle yakın ilişkisinden dolayı tutuklandığı rapor edilmektedir.¹¹

Japonya'daki bu durum, misyonerlerin kendilerine ikamet ve seyahat izni verilen liman kentlerinde faaliyetlerini yürütmelerine engel olmuş ve işlerini zorlaştırmıştır. American Board'un yıllık raporlarına Japonya'daki Hristiyanlık yasağından duyulan rahatsızlığın ABD'nin devlet yetkililerine bildirildiği not edilmiştir. ABD'nin yasak ile ilgili Meiji Hükümeti'yle resmi görüşmesi, 1871'de Japonya'dan Batılı ülkeler ile resmi görüşmelerde bulunmak için yola çıkan Iwakura Heyeti'nin ABD'yi 1872'deki ziyareti esnasında olmuştur. Iwakura Heyeti, bu ziyaretinde ABD ile yapılan ticaret ve dostluk anlaşmasındaki Japonya'yı ekonomik olarak zarara uğratan ve egemenliğini elinden alan maddelerin yeniden gözden geçirilmesini talep etmiştir. Fakat ABD, Japonya'daki Hristiyanlığa yönelik düşmanlık ve yasaklar kaldırılmadıkça bu taleplerini yerine getirilmeyeceğini söyleyerek Heyeti reddetmiştir.¹² Nitekim Iwakura Heyeti'nin Japonya'ya dönüşünden sonra 1873'te ülkedeki Hristiyanlık yasağı tabelaları kaldırılmıştır.¹³ Bu adım, Hristiyanlara yönelik yasaklar ve cezaları ortadan kaldırırsa da toplumdaki korku, şüphe ve düşmanlığı bitirmemiştir. Ancak misyonerlerin daha rahat hareket etmesini sağlamıştır.

Japonya'ya 1859'da ilk gelen Protestan misyonerler; American Episcopal Church üyesi John Liggins (1829-1912) ve Channing Moore Williams (1829-1910), American Presbyterian Board üyesi J.C. Hepburn (1815-1911) ve American Reformed Church üyesi Samuel R. Brown (1810-1880) ve D.B. Simmons'du. Bu misyonerlerin Japonca bilmemeleri faaliyetlerini zorlaştırmıştır. Bunu aşmak için ilk yıllarda ülkede Çince İncil ve Hristiyanlık ile ilgili kitap ve broşürler dağıtmışlardır. Çünkü dönemin eğitimli Japonları Çince anlayabiliyorlardı. Ayrıca Çince metinlere Japonlar aşina olduğu için bir tepki oluşmuyordu. Bunun yanı sıra onlar Çin'deki Protestan misyonerlerin yayımladığı tarih, coğrafya, bilim kitaplarını satmışlardır. Toplumda Hristiyanlığa yönelik korku, şüphe ve düşmanlığı ortadan kaldırmak için Batı'daki bilimsel gelişmenin ardındaki gücün Hristiyanlık olduğuna dikkat çekmişlerdir. Ayrıca Hristiyan ülkelerin tarihi anlatmış, Japonlara nezaketle yaklaşılarak ön yargıları ortadan kaldırılmaya

¹¹ ABCFM Annual Reports, The Japan Mission, 1871, 77

¹² ABCFM Annual Reports, The Japan Mission, 1871, XIX; ABCFM Annual Reports, The Japan Mission, 1872, XIII

¹³ Cary, A History of Christianity in Japan, 80-81

çalışmışlardır. Japonlara, yasaklanan Katolik Hristiyanlık ile Protestanlığın ayrılan yönleri anlatmışlardır¹⁴

Japonlara ulaşmanın ve onlarla iletişim kurmanın diğer bir yolu ise Meiji Dönemi'nden sonra yaygınlaşan İngilizce öğretimine destek vermektir. Misyonerler, Japonlara İngilizce'yi öğretirken Hristiyanlığın temel ilkelerini anlatmışlardır. Diğer taraftan onlar, Japon dilinin tarihini, yapısını, gramerini araştırmıştır. Ayrıca Japonca-İngilizce, İngilizce-Japonca sözlük çalışmaları ve tercüme faaliyetleri yürütmüşlerdir. Misyonerlerin Japon dili alanında yaptıkları ilk çalışmalardan biri John Liggins'in Nagasaki'de geçirdiği 10 aylık sürede hazırladığı 1867'de yayımlanan "*One Thousand Familiar Phrases in English and Romanized Japanese*"¹⁵ başlıklı kitabıdır. American Baptist Mission üyesi Jonathan Goble (1827-1898), Yeni Ahit'i Japonca'ya çevirmiş ve Tokyo'da 1871'de yayımlamıştır. Goble bu çeviride Kanji kullanmamış ve günlük konuşma diliyle çeviri yapmıştır.¹⁶ Ayrıca 1872'de James Curtis Hepburn (1815-1911) tarafından Japonca-İngilizce sözlük yayımlanmıştır.¹⁷ 1873'te ise Hepburn, J.H. Ballagh ve David D. Thompson'la birlikte Mark ve John'un İncili ve Matthew'in İncili'nin Japoncası yayımlamıştır. 20 Eylül 1872'de Japonya'da Protestan misyonerler bir toplantı düzenlemiş ve bu toplantıda kutsal kitapların çevirisi için bir komite kurulmuştur. *Yokohama Translation Committee* şeklinde adlandırılan bu grubun ilk üyeleri S.R. Brown, J.C. Hepburn, D.C. Greene'dir. Daha sonra bu komiteye diğer misyoner topluluklarından üyeler de davet edilerek Yeni Ahit'in bütün kitapları tercüme edilmeye başlanmıştır.¹⁸ Ayrıca misyonerler, Batı teknik ve bilimlerini öğretmek üzere devlet okullarında istihdam edilmiştir. Onlar kadın eğitimi ve kilise ve Pazar okulları aracılığıyla da faaliyetlerini yürütmüşlerdir.

Misyonerlerin diğer önemli bir faaliyet alanı ise hastanelerdi. Misyonerler, buldukları bölgelerde sağlık merkezleri açmışlar ve buralarda hasta insanları tedavi etmişlerdir. Bu hastanelerde Japonlara İncili tanıtmışlardır. Japonlar üzerinde doktor misyonerlerin tedavileri etkili olmuş ve bu durum çok sayıda Japon'un Hristiyanlığa hoşgörü ile yaklaşmasına neden olmuştur.

¹⁴ Cary, A History of Christianity in Japan, 53-54

¹⁵ John Liggins, *One Thousand Familiar Phases in English and Romanized Japanese*, (New York: Hurd and Houghton, 1867).

¹⁶ 摩太福音書、1871: 長澤志穂「明治期聖書和訳にみられる漢学の影響—日本正教会訳を中心として」南山宗教文化研究所研究所報、第24号、2014、5-6頁

¹⁷ https://archive.org/details/japaneseenglish00hepb_0 (25.11.2021)

¹⁸ G.F. Verbeck, "History of Protestant Missions in Japan" 41-43; İncil'in Japonca'ya tercüme edilmesi ile ilgili bakınız: Bernardin Schneider, OFM " Bible Translation" Handbook of Christianity in Japan (Ed. Mark M. Mullins), Brill, 2003.

1883'te Japonya'da 18 Protestan misyoner topluluğu, 145 misyoner, 120 faaliyet istasyonu, 93 kilise ve 4987 Hristiyan Japon bulunmaktaydı.¹⁹ 1883'e kadar olan çalışmalarının sonucunda misyonerler, Japon toplumunda saygı ve güven kazanmıştır. Ayrıca onlar devlet yetkilileriyle yakın ilişki kurmuşlardır. Bununla beraber, Hristiyanlığa yönelik tepkiler önceki yıllara göre azalmıştır. Bu dönemde özellikle Çince İncil ve Hristiyanlık ile ilgili kitap ve broşürler toplumda yayılmıştır. Misyonerler Japonlarla Japonca iletişim kurabilmiş ve İncil'i anlatmışlardır.²⁰ Misyonerlerin Japonya'ya giriş yaptıkları 1859'dan 1883'e kadar olan dönemdeki tecrübeleri 1883'te Osaka'da düzenlenen konferansa yansımıştır.

2. Osaka Konferansı'nın Düzenlenmesi (1883)

13 Mayıs 1881'de Kobe'de American Board, Church Missionary Society, Cumberland Presbyterian Church, Society for the Propagation of the Gospel, Evangelical Association and American Episcopal Church temsilcilerinin iş birliği yapma talebiyle bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıda Japonya'daki diğer Protestan misyoner topluluklarıyla da buna benzer bir toplantı yapılması ile ilgili bir öneride bulunulmuştur. 15 Temmuz 1881'de Japonya'daki bütün Protestan misyoner topluluklarına genel bir toplantı düzenleme talebi ilan edilmiş ve bu talebe karşı misyoner topluluklardan olumlu cevap alınmıştır. Bunun üzerine bir düzenleme kurulu oluşturulmuş ve kurul 28 Ekim 1881'de Tokyo'da toplanmıştır. Bu kurul, konferans yerini tespit etmiş, konferans için gerekli tüm düzenlemeleri yapmış, tartışılacak konuları belirlemiş ve bildiri yazarlarını tayin etmiştir. Tokyo'da tüm düzenlemeler yapıldıktan sonra, Osaka'da yabancılara izin verilen bir belediye salonunda 16 Nisan 1883-21 Nisan 1883 tarihleri arasında 6 gün süren konferans gerçekleşmiştir. Osaka Protestan Misyonerleri Konferansı'na

¹⁹ G.F. Verbeck, "History of Protestant Missions in Japan" 24

²⁰ G.F. Verbeck, "History of Protestant Missions in Japan" 43-46

toplamda 22 Protestan misyoner topluluğundan²¹ 106 kişi katılmıştır. ²² 1883'teki bu konferans Japonya'da bütün Protestan misyoner topluluklarından temsilcilerin katılımıyla gerçekleşen ilk geniş çaplı konferanstır.

Konferans dualarla açılmış ve ardından Dutch Reformed Church üyesi G. F. Verbeck (1830-1898)'in Japonya'da Hristiyan misyoner faaliyetinin genel tarihini anlatmasıyla devam etmiştir. Konferansta Japonya'da yürütülen eğitim faaliyetlerinin amacı, misyonerlerin eğitim metodu, yerli din adamı ve misyoner yetiştirmek için ihtiyaç duyulan eğitim, kadınların eğitimi, yerli kiliselerin gelişimi, misyonerlerin sağlığı ve izinleri konusu, Japon dili çalışmaları ve tercüme sorunları, sağlık faaliyetleri, din adamlarının vaaz yöntemleri gibi birçok konuda bildiriler sunulmuş ve üzerinde tartışmalar gerçekleşmiştir. Üzerinde durulan konulardan biri de Japonya'da Hristiyanlığın yayılmasına engel olan durumlardır. Bu konu üzerine American Board (ABCFM) üyesi M.L. Gordon *The Religious Influence of Buddhism as an Obstacle to the Reception of the Gospel in Japan* (Japonya'da İncil'in Kabul Edilmesine Engel Olarak Budizm'in Dini Etkisi); United Presbyterian Church of Scotland üyesi Hugh Waddell *The Influence of Chinese Literature as an Obstacle to the Reception of Christianity in Japan* (Japonya'da Hristiyanlığın Kabulüne Engel Olarak Çin Literatürünün Etkisi); American Board (ABCFM) üyesi D.C. Greene, *The Influence of Modern Anti-Christian Literature upon the Missionary Work in Japan* (Japonya'daki Misyoner Faaliyetleri Üzerinde Modern Hristiyanlık Karşıtı Literatürün Etkisi); Takeyoshi Matsuyama, *What are the Special Obstacle to the Progress of Christianity in Japan* (Japonya'da Hristiyanlığın İlerlemesinin Önündeki Özel Engeller Nedir?); J.T. Ise ise *Obstacles to the Spread of Christianity in Japan* (Japonya'da Hristiyanlığın Yayılmasına Engeller) konulu bildiriler sunmuştur. ²³ Bu konu konferansın önemli bir bölümünü oluşturmuştur.

²¹ Bu misyoner toplulukları; American Board of Commissioners for Foreign Missions; American Baptist Missionary Union; American Seamen's Friend Society; American Bible Society; American and Foreign Bible Society (Baptist); British and Foreign Bible Society; Church Missionary Society; Church of England, Japan Special Mission; Cumberland Presbyterian Church; Methodist Church of Canada; Methodist Episcopal Church; Mission to Seamen; National Bible Society of Scotland; Presbyterian Church in the United States of America; Protestant Episcopal Church in the United States of America; Reformed Church in America (Dutch); Reformed Church in the United States (German); Reformed Methodist Evangelical Association; Society for the Promoting of Female Education in the East (English); Society for the Propagation of the Gospel; United Presbyterian Church of Scotland; Woman's Union Missionary Society.

²² "Introduction" Proceeding of the General Conference of the Protestant Missionaries of Japan, Held at Osaka, Yokohama, April 1883, III-XVI

²³ "Introduction" III-XVI

İçeriği ise, Japon toplumuna dair bilgiler vermekle birlikte misyonierlerin Japonya toplumuna, geleneğine bakışını yansıtmaktadır. Onlar Hristiyanlığı yayarken Budizm ve Konfüçyanizm gibi dinlerin içeriğini ve Japonya özgü durumları anlayama çalışmış ve bu sorunu aşmak için çözümler sunmuştur.

3. Japonya'da Hristiyanlığın Yayılmasına Engel Olan Durumlar

Batılı Protestan misyonierler, Japonya'da yaşadıkları sorunları çözmek için kendi aralarında dayanışma içerisinde olmuştur. Amerikan Hristiyan din adamı Josephus Flavius Cook (1838-1901), 1882'de Japonya'yı ziyaret etmiş ve Japonya'daki misyonierler ve din adamlarıyla görüşmüştür. Cook, onlara Japonya'da Hristiyanlığın yayılmasına engel olan durumları sormuştur. Bu görüşmede misyonierler, eğitilmiş Japonların İsa'nın kutsallığına ve mucizelere inanmakta zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca Hristiyanlığın atalara tapınmaya yönelik karşıtlığı, ulusal ruhun gelişmesini engellediği ve ülkenin bağımsızlığına tehdit oluşturduğunu gerekçesiyle Japonların Hristiyanlığı kabul etmediklerini dile getirmişlerdir. Eğitimsiz Japonların ise, devletin ve arkadaşlarının suçlamalarından korktukları, değişimi sevmedikleri, Hristiyanlığın katı kuralları gibi sebeplerle Hristiyanlığa mesafeli duruklarını ifade etmişlerdir. Özellikle bu görüşmede Japonların imparatora yönelik, sadakati, vatanseverliği ve atalar tapınımı ortadan kaldırdığı için Hristiyanlığın reddedildiği vurgulanmıştır.²⁴ 1883 Osaka Protestan Misyonierler Konferansı'nda bu durum detaylıca işlenmiş ve tartışılmıştır. Özellikle Japonya'nın mevcut dini yapısından kaynaklanan engeller konusu geniş yer tutmuştur.

3.1. Mevcut Dini Yapıdan Kaynaklı Engeller Konusu

Misyonierler geldiklerinde Japonya'daki çeşitli dinlerle karşılaşmışlardır. Onların sistematik bir şekilde uyguladığı faaliyetlere rağmen Japonların inançlarının ve dini yapısının Hristiyanlığı kabul etmelerini engellediğini görmüşlerdir. Bu açıdan Japonya'daki mevcut dini yapının tarihi süreçte nasıl inşa edildiğine bakmak önem arz etmektedir.

İlk sosyal yaşamın izlerinin görüldüğü tarihten itibaren, Japonya'da insanların yaşamlarını din üzerinde konumlandığı görülmektedir. Tam anlamıyla kurumsal olmayan ve doğaya tapınım şeklinde ortaya çıkan inanç yapıları, ilerleyen dönemlerde Asya ana karasından gelen dini ve kültürel etkiyle birden fazla din ile etkileşim içerisine girmiştir. Bu dinler, tarihi süreç içerisinde birbirine eklenerek varlıklarını devam ettirmiştir.

²⁴ Cary, *A History of Christianity in Japan*, 161-162

Japonya’ya Budizm ve Konfüçyanizm’in girişinden önce Japonların hayatın anlamı ve yaratılışını açıklayan kozmolojik bir din yapıları olmasa da onlar “kami”²⁵ denilen kutsal varlıkların doğanın ayrılmaz parçası olduğuna inanmışlardır. “Tanrı” şeklinde tercüme edilen bu kutsal varlıklar, ilahî veya büyümlü güce sahip fiziki varlıkları veya ruhları ifade etmek için kullanılmaktadır. Buna göre ay, güneş, deniz vb. gibi doğal varlıklar kami olabileceği gibi, ataların ruhları veya toplumdaki kahramanlar da kami olabilir. Japonlar, doğada ikamet eden bu kamilerin uyumlu hareketleri sayesinde evrenin dengesinin korunduğunu düşünmüşlerdir. Onların uyumsuzlukları ise felaketlere ve doğal afetlere yol açmaktadır. İlk dönemlerde kamilere yönelik ibadetlerin belirli kuralları veya dini mekânları yoktu. Ritüeller, bir ağaç, kutsal bir kaya, bir çeltik tarlası veya deniz kıyısında gerçekleştiriliyordu. Bunun yanı sıra insanların sağlığını, servetini, uzun ömürlülüğünü kontrol eden çok sayıda kami vardı. Bu kamilerle insanlar arasındaki etkileşime, şifacılar, büyücüler, kâhinler vs. aracılık ediyordu.²⁶

Japonların kahramanlarını ve atalarını da kami statüsünde görmesi, ülkede bölgesel yönetimlerin kurulmasında önemli rol oynamıştır. Bu yöneticiler, hüküm sürdüğü bölgenin kendine özgü kamileriyle kendilerini ilişkilendirilerek, otoriteleri meşruiyet kazanmıştır. Bölgesel yöneticilere sadakat ve itaatin ön plana çıkarılmasıyla sosyal örgütlenme sağlanmıştır. *Uji* ²⁷adı verilen bu idari-sosyal gruplar, tam manasıyla akrabalık ilişkilerine dayanmasa da kan bağının sosyal uyum için gerekliliği kabul edilmiştir. İdareler, sadece sosyal, ekonomik, politik bir kurum değil, her *ujinin* kendine ait kamisi olduğuna inanılan dini dayanışma birimleriydi (*uji-kami*).²⁸

Japonların bu inanç yapısı, zamanla devlet kurumu ile bütünleşmiş ve imparatorun hükümlerine meşruiyet verecek hale gelmesiyle de kurumsal merkezi bir yapıya bürünmüştür. Japonya’da 3. yüzyılın ortalarında kurulduğu bilinen ilk merkezi yönetim Yamato Krallığı, diğer *ujilere* karşı askeri ve siyasi üstünlük kazanmış ve hükümlerini güneş tanrıçası soyundan geldiği iddiasıyla meşrulaştırmıştır. Yamato Krallığı, “*matsuri*”²⁹

²⁵ 神

²⁶ Masaharu Anesaki, *History Of Japanese Religion With Special Reference To The Social And Moral Life Of The Nation*, (Vermont& Tokyo: Charles Tuttle Company, Rutland) 2000, 6-7; Joseph M. Kitagawa and Gary L. Ebersole, “Japanese Religions: An Overview” (Ed. Lindsay Jones) *Encyclopedia of Religion*, Vol. 7 (USA:Thomson Gale) 2005, 4781

²⁷ 氏

²⁸ Joseph M. Kitagawa and Gary L. Ebersole, “Japanese Religions: An Overview” 4781; Ian Reader, Esben Andreassen and Finn Stefansson, *Japanese Religions Past and Present*, (Honolulu:Japan Library) 1995, 44-92

²⁹ 祭り

adı verilen dini törenleri topluma açık yerlerde düzenleyerek yönetimine resmiyet kazandırmıştır. *Matsuri*; kamiyle "birlikte olmak", kaminin "ihtiyacına katılmak", kamiyi "eğlendirmek" veya kamiye "hizmet etmek" anlamına gelmektedir. Yamato imparatorunun en önemli görevi, güneş tanrıçası Amaterasu Ōmikami ve diğer ilahî-dünyevi kamilerle rüyalar, kâhinler aracılığıyla yakın temas halinde olmaktır. Bu işle, devletin idaresindeki *matsurigoto*³⁰ adı verdikleri bir birim ilgilenmekteydi. İmparator hem dini hem de siyasi bir liderdi.³¹

5. ve 6. yüzyılda Çin ve Kore'nin yoğun kültürel etkisiyle Budizm Japonya'ya gelmiş ve Japonlar, hayatı anlamlandırmanın farklı bir yolunu görmüşlerdir. Bu yabancı dinin karşısında kendi inanç sistemini tanımlamak için Çince ideogramları ödünç almış ve inançlarını "kaminin yolu" anlamına gelen 神 "*shin*" 道 "*tō*" *Shintō* kelimesiyle ifade etmişlerdir.³²

Japonya'da Budizm, resmi olarak kısa sürede aristokrat sınıf tarafından saygı görmüş ve kabul edilmiştir. Budist tapınağı yaptırılması için imparatorundan izin alınmış ve Buddha heykellerinin bulunduğu bir tapınak inşa edilmiştir. Japonya'da Budizm'in etkisi Prens Shōtoku (754?-622?) döneminde daha da artmıştır. İmparatoriçe Suiko (554-628)'nun yeğeni olan ve aynı zamanda onun naipliğini yapan Prens Shōtoku, Japonya'nın geleneksel dini ile Konfüçyanizm ve Budizm'in evrensel ilkelerinin uzlaştığı çok dinli politika geliştirmiştir. O, Konfüçyanizm, Budizm ve Taoizm'in öğretilerini kullanarak Çin'in geniş bölgesinde yer alan çeşitli kültürleri, halklarını birleştiren İmparator Wen (581-605)'i örnek almış ve Japonya'da benzer yöntemi uygulamıştır. Bu amaçla Prens Shōtoku, yönünü Çin'e dönmüş ve Çin ile diplomatik ilişkilerini geliştirmiştir. Oraya bir grup öğrenci ve din adamı göndermiştir. Kendisinin de Budist olduğunu, Budizm'in kutsal metinleri hakkında ders verdiği bilinmektedir. Prens Shōtoku'nun dinleri sentezleme çabasına rağmen, devletin temeli kami statüsündeki imparatorun merkezde konumlandığı sisteme dayandırılmaya devam etmiştir. Prens Shōtoku döneminde ülkeye yayılan yabancı etkisini azaltmak ve Japon devletinin soyluluğunu ve aristokrasisini yeniden düzenlemek için İmparator Tenmu (673-686), *Kojiki* (712)³³ ve *Nihon-shoki* (720)³⁴ başlıklı iki metin yayımlanmıştır. Bu metinler Şintoizm'in kutsal mit metinleri olarak kabul

³⁰ 政

³¹ Joseph M. Kitagawa and Gary L. Ebersole, "Japanese Religions: An Overview" 4779-4782

³² Joseph M. Kitagawa and Gary L. Ebersole, "Japanese Religions: An Overview" 4779-4782; Joseph M. Kitagawa, *Religion in Japanese History* (New York and London: Columbia University Press) 1966, 3-46

³³ 古事記

³⁴ 日本書紀

edilmektedir. Bu metinlerde güneş tanrıçası Amaterasu Ōmikami yüceltilmiş ve İmparator Tenmu’nun tahta geçişi, onunla güneş tanrıçası arasında doğrudan kurulan soy bağı ile meşrulaştırılmıştır. Japon imparatorluk hanedanlığının koruyucu mabedi olarak Büyük Ise Tapınağı (*Ise Jingu*)³⁵ inşa edilmiştir. Ayrıca devlet kurumu içerisinde Şintoist din adamlarından ve diğer dini kurumlardan sorumlu *Jingikan*³⁶ adlı bir birim kurulmuştur.³⁷

8. yüzyıla gelindiğinde Japonya’da Budizm’in etkisinin daha güçlendiği ve devlet yapısını güçlendiren bir unsur haline geldiği görülmektedir. 710’da Nara’ya taşınan hükümet, devletin korunması için Budizm’e ihtiyaç duymuş ve bunu için tapınaklar, manastırlar kurulmasına teşvik etmiştir. Nara’da büyük *Todaiji*³⁸ tapınağı inşa edilmiştir. Ayrıca Çin Budizmi’nin araştırılması ve öğrenilmesi için okullar kurulmuştur. Budizm’in inceliklerini öğrenen Budist din adamlarına devlet tarafından saygınlık kazandırılmıştır. Devletin Budizm’e desteği, ülkenin geleneksel inançları ile Budizm arasında bir uyum ortaya çıkarmıştır. Şinto mabetleri içerisine Budist tapınakları inşa edilmiştir. İmparator Ojin (207-310)’in kutsal ruhu olduğuna inanılan ve aynı zamanda İmparator sarayının koruyucu kami olduğuna inanılan Hachiman, Budizm’in Boddhisavatta’sı ile eş tutulmuştur. Şintoizm-Budizm arasındaki bu kurumsal ve dini sentez, 19. yüzyıla kadar devam etmiştir.³⁹

794’te imparatorluk sarayı, Nara’daki Budist okullarının yönetime müdahalesinden, onların biçimciliği ve ahlaki sorunlarından dolayı Heian (Kyoto)’a taşınmıştır. Heian’da Şinto tapınaklarının içerisine Japonya’nın geleneksel dini yapısıyla özdeşleşen Budist okulları açılması amaçlanmıştır. Bunun için Saichō (767-822) tarafından Hiei Dağı’nda *Shingon*⁴⁰ ve Kūkai (774-835) tarafından ise Koya Dağı’nda *Tendai*⁴¹ Budist okullarını açmıştır. Saichō ve Kūkai, her ikisi de Çin’de eğitim almıştır. Onlar, Budizm’in Japonlara özgü yorumları üzerine çalışmıştır. Bu okullardaki eğitim, Budizm’in yanı sıra Hinduizm, Konfüçyanizm ve Taoizm’in öğretilerini de içermektedir.⁴²

Heian’daki imparatorun merkezi hükümeti, 12. yüzyılın sonlarında *shōgun* adlı verilen generallerin askeri gücünün etkisiyle geri plana itilmiştir. Bu askeri rejimler, imparatorun yönetiminden farklı olarak daha basit hukuk

³⁵ 伊勢神宮

³⁶ 神祇官

³⁷ Joseph M. Kitagawa and Gary L. Ebersole, “Japanese Religions: An Overview”, 4782-4783;

³⁸ 東大寺

³⁹ Joseph M. Kitagawa and Gary L. Ebersole, “Japanese Religions: An Overview”, 4783-4784

⁴⁰ 真言

⁴¹ 天台

⁴² Joseph M. Kitagawa and Gary L. Ebersole, “Japanese Religions: An Overview”, 4784-4785; Joseph M. Kitagawa, *Religion in Japanese History*, 46-86

sistemine dayanan, pragmatik ilkelerle bölgelerini yöneten kültürel ve dini konularla çok bilgili olmayan savaşçıların yönetimiydi. Japonya’da 19. yüzyıla kadar bu askeri generaller etkin olmuştur. Bunlar sırasıyla Kamakura Dönemi (1185-1333); Ashikaga Dönemi(1338-1573); Tokugawa Dönemi (1600–1868) şeklinde dönemlere ayrılmaktadır. Yoğun iç savaşların görüldüğü bu dönemde güçlü savaşçı ailelerin bağlı olduğu atalar ve kamiler saygı görmüştür. Savaş ortamında Japon toplumundaki Budizm’in kurtuluş öğretisinin ön plana çıkararak Pure Land (*Jōdo shinshū*)⁴³, *Nichiren*⁴⁴ ve *Zen*⁴⁵ Budizmi gibi yeni dini mezhepler ortaya çıkmıştır. Ashikaga askeri yönetimi(1338-1573) döneminde ise ülkedeki köylü ayaklanmaları, iç savaş; Budist tapınaklarının ve dini gruplar silahlanmasına neden olmuş ve tapınakları ekonomik ve askeri güç haline gelmiştir. Bu dini gruplar; daha fazla bölgeye ve insanlara üzerinde etkili olmayı amaçlamış, isyanlar çıkarmıştır. Ashikaga Dönemi’ndeki askeri yönetim, ülkeye barış getirmesi niyetiyle Zen Budizm’inin Japonya’da yayılmasını desteklemiş, Kyoto ve Kamakura’da iki büyük Zen Tapınağı yaptırmıştır. Çin’deki Ming Hanedanlığı (1368-1644) ile diplomatik ilişkilerini geliştirmiş, Çinli Zen din adamları ülkeye gelmesini sağlamıştır. Zen din adamları, ülkede sadece Zen Budizmi’ni değil, Konfüçyanizm’in yeni bir kolu *Shushigaku*⁴⁶’yu (Neo Konfüçyanizmi) ülkeye aktarmıştır.⁴⁷

1549’da Japonya’nın güneyindeki Tanegashima Adası’na Portekizli Cizvit misyonerlerinin gelişiyle Japonlar yeni bir dinle tanışmışlardır. Misyonerlerin 1639’a kadar yoğunlukla Kyūshū Adası’nda yürüttükleri faaliyetler, ülkenin güney bölgesinde Hristiyan Japon toplulukları ortaya çıkarmıştır. Ancak Tokugawa askeri yönetimi (1603-1867), Batılı Cizvit misyonerleri ve tüccarları tehdit uyandırdığı ve ülkedeki birliği bozduğu gerekçesiyle ülkeden kovmuş, Hristiyan Japonların katı cezalar uygulamış ve Hristiyanlığı ülkede yasak etmiştir.

1603’te Edo (Tokyo)’da kurulan Tokugawa askeri yönetimi, diğer beylikler üzerinde üstünlük elde ederek, siyasi, sosyal, yasal ve dini düzen açısından Japonya’da büyük ölçüde bir merkezi idare kurmuştur. Diğer tüm *shōgun*lar gibi ona da *shōgun* unvanını ve ülkede yönetim hakkını imparatorundan almıştır. Tokugawa Yönetimi, toplumu asker, çiftçi, zanaatkâr ve tüccar

⁴³ 浄土真宗

⁴⁴ 日蓮

⁴⁵ 禪

⁴⁶ 朱子学

⁴⁷ Joseph M. Kitagawa and Gary L. Ebersole, “Japanese Religions: An Overview”, 4786-4787; Robert Ellwood, *Introducing Japanese Religion* (New York and London: Routledge) 2008, 126-151; Ian Reader, Esben Andreasen and Finn Stefansson, *Japanese Religions Past and Present*, 93-119

olmak üzere sınıflara ayırmış, bu sınıfların yönetime, topluma ve ailelerine karşı görevleri ve ahlaki kurallar belirlemiştir. Ülkede bütün dini grupları kendi idaresine destek üzere organize etmiştir. Tokugawa Yönetimi, siyasette büyük ölçüde Neo Konfüçyanizm’in öğretilerinden yararlanmış ve ülkede onunla ilgili araştırmalara destek vermiştir. Çin’in kadim hanedanlıkları örnek alınarak Edo’da bir devlet kurmuştur. Bu dönemde Neo Konfüçyanizm’in yanı sıra *Kokugaku*⁴⁸ adı verilen bir ekol gelişmiştir. Bu ekolde Japonların dili, edebiyatı, dini; bütün yabancı unsurlardan ayıklanarak özgünlüğü ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu ekolde özellikle imparatorun kamilerden gelen, uzun yıllardır kesintisiz devam eden kutsal soyluluğuna dikkat çekilmiştir.⁴⁹

1639’da başlayan Tokugawa’nın yabancı ülkelerle ilişkilerini sınırlandırması; 1858’de ABD ile imzalanan dostluk ve ticaret anlaşmasıyla son bulmuş ve Japonya uluslararası sisteme dâhil olmuştur. Bununla birlikte Batılı Hristiyan misyonerler ülkeye gelmiş faaliyetlerine başlamıştır. 1867’de Tokugawa Yönetimi yıkılmış, 1868’de imparatorun yeniden ülkenin fiilî anlamda yeniden hükümdar olarak tahta geçtiği Meiji Restorasyonu gerçekleşmiştir. Restorasyon’dan sonra kurulan Meiji Hükümeti, modern ulus-devlet yapılanma sürecine girmiştir. Feodal beylikleri ortadan kaldırmış, ordu kurmuş, kapitalist ekonomiye yönelmiş ve ülke içerisinde siyasi, sosyal, ekonomik ve hukuki bir dizi reformları hayata geçirmiştir. Meiji Hükümeti, modern ulus devlet yapısını, Japonya’nın ilk kurulduğu devlet yapısına benzer bir şekilde tasarlayarak imparatorun kutsal soyundan gelen meşruiyetini kullanmış ve 1889 Meiji Anayasası’yla imparatorun hükümdarlığını yasallaştırmıştır. Bu noktada Şintoizm’i devletin temelinde koymuş ve buna Devlet Şintoizmi (*Kokka Shinto*)⁵⁰ adı verilmiştir. Hükümet, Şintoizm’e resmîyet kazandırmış, onu bir devlet dini haline getirmiştir. Diğer dinlerin ise devletin işlerine müdahalesine engel olmuştur. Ülkede mevcut dini gruplara ülkenin çıkarlarıyla çatışmaması kaydıyla kararlarında özerklik vermiş ve ülkede din özgürlüğü garanti altına alınmıştır.⁵¹

3.1.1. Şintoizm

⁴⁸ 国学

⁴⁹ Joseph M. Kitagawa and Gary L. Ebersole, “Japanese Religions: An Overview” 4789-4790; 源了圓、玉懸博之「国家と宗教」思文閣出版、1992、211-251頁

⁵⁰ 国家神道

⁵¹ Japonya’da din özgürlüğü 1889’da çıkarılan Meiji Anayasası’nın 28. maddesiyle garanti altına alınmıştır. Joseph M. Kitagawa, Religion in Japanese History, 177-262; 子安宣邦「国家の祭祀」青土社、2004、105-121頁; 村上重良「国家神道と民衆宗教」古川弘文館、2006、1-70頁

Batılı misyonerler, Japon toplumunu dini ve ahlaki açıdan etkileyen iki dine dikkat çekmiştir. Bunlar Budizm ve Konfüçyanizmdir. Onlar Şintoizm'in toplum üzerinde az veya hiç dini etkisi olmadığını düşünmüşlerdir.⁵² Ancak toplantıda Şintoizm'in Hristiyanlığın yayılmasına engel olduğuna dair konuyu Hristiyan Japon Takayoshi Matsuyama (1847-1935) "What are the Special Obstacles to the Progress of Christianity in Japan" başlıklı bildirisinde dile getirmiştir.

*"Japonya'da eski dinler, Konfüçyanizm, Budizm, Şintoizm: benzetme yapılırsa bunlar eski şaraptır. 1600 yıldır Japonya'da bulunan Konfüçyanizm bir eski şaraptır. Ve 1300 yıldır Japonya'da bulunan Budizm eski bir şaraptır. Ve Japonya'nın en eski şarabı ise Şintoizm'dir. İnsanlar farkında olmasalar bile bu şarapların (dinlerin) etkisinde kalıyorlar. Eski şarapların tadını alıyanlar, yeni şarapların tadına bakmak istemiyor."*⁵³

Matsuyama, Japonya'daki dinler arasında özellikle Şintoizm'in Japonların hayatındaki önemine değinmiştir. Şintoizm'in Japonların yaşadığı topraklarla ve Japonya'nın imparatorluk kurumuyla kutsal ilişkisinden dolayı, diğer dinlere kıyasla vazgeçilmesi zor bir din olduğunu ifade etmiştir.

*"Bu başlangıçta bir din değildi, ancak eski zamanlarda Mikado'nun⁵⁴ atalarına yaptığı ibadetten ibaretti; Ayrıca orta çağda, sıradanın dışında herhangi bir şeye yönelik yapılan ibadeti de içeriyordu. Bir din olarak, göklerin kanunlarının ve insanın görevinin ne olduğunu tamamen açıklayamaz; ne de insanların ihtiyaç duyduğu barışa ve yaşama en iyi nasıl ulaşabileceğini öğretmez. Son yıllarda Budizm'den ders almış, bir takım mezhepler kurdu...ama dayandığı sağlam bir şeyi olmadığı için bütünlüğünü korunması mümkün değil. Bununla birlikte, her şeye rağmen Şintoizm, üç dinin açık ara en zorlu olanıdır. Budizm ve Konfüçyanizm, yabancı ülkelerden geldikleri için ne zaman akılla uyumsuz görünseler, onlardan vazgeçmek hiç zor olmayacaktır; ama Şintoizm'in yükseliş ve düşüşünün Japonya'nın yükseliş ve çöküşünden ayrılamayacağını ve taptıkları tanrıların ülkenin doğal tanrıları olduğunu... düşünenler var. Ayrıca çok sayıda, Şintoizmin varlığı ile Mikado'nun imparatorluk onurunun korunması arasında yakın bir bağlantı olduğunu yanlış bir şekilde varsayan var. Bu duygular, okuma yazma bilmeyen ve sıradan kişilerle sınırlı değildir, çok sayıda saygın insanın duygularıdır."*⁵⁵

⁵² G.F. Verbeck, "History of Protestant Missions in Japan" 35-36

⁵³ T. Matsuyama " What are the Special Obstacles to the Progress of Christianity in Japan", *Proceeding of the General Conferance of the Protestant Missionaries of Japan, Held at Osaka, Yokohama, April 1883*, 152

⁵⁴ İmparator anlamına gelmektedir.

⁵⁵ T. Matsuyama " What are the Special Obstacles to the Progress of Christianity in Japan" 152

Şintoizm, Japon adalarının ve Japonların varlığını açıklayan mit metinleriyle etnik din özelliği taşımaktadır. Şintoizm, Japonların Japon adalarındaki mevcudiyetine anlam vermekte ve Japonların birliğini sağlamaktadır. Dolayısıyla Matsuyama, Japonların Şintoizm’den diğer dinlere kıyasla kopmasının zorluğuna dikkat çekmiştir. Ancak Batılı misyonerlerin Şintoizm’i Hristiyanlığın önündeki engellerden biri olarak görmemeleri dikkat çekicidir. Onlar evrensel iddialarından ve niteliklerinden dolayı Budizm ve Konfüçyanizm’i Hristiyanlığın yayılmasına engel olarak görmüşlerdir.

3.1.2. Çin Literatürü ve Konfüçyanizm

Japonya’da Hristiyanlığın yayılmasının önündeki engellerden biri olarak görülen Çin Literatürü ve Konfüçyanizm’dir. Konferansta United Presbyterian Church of Scotland misyoner topluluğu üyesi Hugh Waddell “The Influence of Chinese Literature as an Obstacle to the Reception of Christianity in Japan” başlığıyla görüşlerini sunmuştur. Bildirisinde Hristiyanlık ile Konfüçyanizm’i “iki karşıt” güç olarak nitelendirerek her ikisinin uzun yıllar toplumları etkilediğini ve doğduğu yeri aşarak geniş bölgelere yayıldığını ifade etmiştir. Hugh Waddell, Japonya’ya ulaşan Konfüçyanizm’in ve Çin düşüncesinin Japon toplumuyla sıkı bağına dikkat çekmiştir.

“İnsan yaşamının her alanına nüfuz etmiştir. Yüzyıllardır okulların ve kolejlerin mutlak egemenliğini almış ve elinde tutmuştur. O, ülkenin ana diliyle öylesine iç içe geçmiştir ki, her yerel kelimenin, ayrılması imkansız şekilde uzun ve sağlam bir ilişkiyle Çince ideogramlarla bağlı olduğu söylenebilir....Yüzyıllarca genç ve yaşlı (herkes), Çince literatürünün o kadar hevesle üzerinde durdular ki onların öğretileri Japon düşüncesinin en ücra köşelerine kadar ulaşmış ve onların düşüncelerini ve duygularını öylesine Çin modeline göre şekillendirmiş ki Çinli bilgelerin kendi halkı arasında hatta kendi ülkesinde, bu topraklarda olduğundan daha fazla sadık neferi olup olmadığını söylemek zordur.”⁵⁶

Konfüçyanizm özellikle Japonya’nın asker sınıfını oluşturan samuraylar arasında yaygındı. Hugh Waddell, Japon toplumunda Konfüçyanizm ve Çin klasik metinlerinin hakikati bilme konusunda rehber olduğunu ve Hristiyanlığı Konfüçyanizm’in öğretilerine uyduğu ölçüde kabul ettiklerini ifade etmektedir.

⁵⁶ Hugh Waddell “The Influence of Chinese Literature as an Obstacle to the Reception of Christianity in Japan” *Proceeding of the General Conferance of the Protestant Missionaries of Japan*, Held at Osaka, Yokohama, April 1883,106

“Dikkat çekmem gereken ilk engel, Çin Klasiklerinin hakikati sınamak için bir rehber olmasıdır. Hristiyan misyonerler, bütün öğretilerini temellendirdikleri ve bütün dini dogmaları sınadıkları bir kitabı beraberinde getirirler. Şimdi (Japonya’da) Çin klasikleri, genç, yaşlı, zengin, fakir için mükemmel bir rehber olduğu iddia ediliyor. Bir Hristiyan, tanrının sözlerini, peygamberlerin, Mesih’in ve havarilerinin sözlerini aktarır; Konfüçyüs’ün müridi ise Çin’in bilgelerinin sözlerini aynı güvenle aktarır. O, İncil’in öğretilerini kendi klasiklerindeki öğretileriyle uyum gördüğünde kabul eder. Ve kendi hakikat kuralına uymayan İncil’in tüm öğretilerini küçümseyerek reddeder.”⁵⁷

Hugh Waddell, bildirisinde Konfüçyanizm ile Hristiyanlığı karşılaştırmış ve her iki dinin de doğadaki bütün varlıkların yaratıcısı olan tanrıyı kabul ettiğinden söz etmiştir. Ancak Japonların tek tanrı anlayışına sahip olmaması, Hristiyanlığın kabulünü zorlaştırdığını ifade etmiştir. Waddell’ e göre çok tanrılı din yapısına sahip Japonlar, doğadaki varlıklara kutsiyet atfedip, kurbanlar sunarak onları tanrılaştırmıştır. Örneğin; yer, gök, rüzgâr, ay, yıldız vs. hepsinin birer tanrı olarak tanımlanır. Her biri için belirlenmiş kurbanlar ve ibadet dönemleri vardır. Japonlara göre mahlûkat kutsallıkla kaplanmıştır. Her bir kutsallık doğanın büyük deviniminde kendine verilen görevi icra eder ve insanları lütfuyla şerefendirir. İnsanlar da, büyüğünden küçüğüne derecelerine göre bu tanrılara ibadet ederler. Waddell, mahlûkatı tanrılaştırmanın, Japonya’da Hristiyanlığın tek yaratıcı tanrıyı kabul etmesiyle çeliştiğini söylemiştir. Ona göre bu durum Japonya’da Hristiyanlığın benimsenmesinin önündeki engellerdendi.⁵⁸

“...yaratılanın yaratıcısıyla bu şekilde özdeşleştirilmesi ve karıştırılması, hem Çin’de hem de Japonya’da hakikatin anlaşılmasının önündeki en büyük engellerden biridir.”⁵⁹

Waddell, Japonların tanrı anlayışına daha açıklık getirerek tüm tanrıların çeşitliliği içerisinde bütün tanrıları kuşatan büyük gök tanrısına inandıklarını vurgular. Bu gök tanrısı, büyük tanrı olan *ōkami*⁶⁰, diğer tüm tanrıları hâkimiyeti altına alır ve hakiki bir yönetici (*jyōtei*⁶¹)’dir. Bunun yanı sıra tanrılar, doğayı kendi aralarında paylaştıkları hiyerarşik bir düzenle sıralanmıştır. İnsanlar, bütün tanrılara ibadet etmek zorunda değildir. Her

⁵⁷ Hugh Waddell “The Influence of Chinese Literature as an Obstacle to the Reception of Christianity in Japan” 107

⁵⁸ Hugh Waddell “The Influence of Chinese Literature as an Obstacle to the Reception of Christianity in Japan” 108-109

⁵⁹ Hugh Waddell “The Influence of Chinese Literature as an Obstacle to the Reception of Christianity in Japan” 109

⁶⁰ 大神

⁶¹ 上帝

grup insan bulunduğu hiyerarşik konuma göre tanrılara ibadet ederler ve kurbanlar verirler. Örneğin Çin hükümdarları dua ettiği kurban verdiği bir sınıf tanrı vardır. Yine onun altında bulunan sınıfların dua ettiği başka bir sınıf tanrılar vardır. Sonunda ise her aile kendi ailesi ile ilişkilendirdikleri tanrılara taparlar ve dua ederler. Bu tanrı anlayışına göre insanın da bir tanrıya dönüşmesi mümkündür.⁶²

Japonların insan anlayışına da dikkat çeken Waddell, insanda var olduğuna inanılan üç farklı ruhtan bahsetmektedir. Bunlardan biri; insanın bedeninde canlılığı sağlayan ve bedenin bütünlüğünü koruyan ruhtur ve buna *haku*⁶³ denir. Bu ruhun insan öldükten sonra yeryüzünde kaldığı düşünülür ve bu ruh dünyevidir. Diğeri ise, insanın duygularına, hislerine canlılık veren *tama* adı verilen ruhtur.⁶⁴ Bu ruhun insan öldükten sonra göğe çıktığına inanılır. Diğeri ise evreni oluşturan ona canlılık veren ruh; *ki*'dir.⁶⁵ Buna göre insan bedenindeki *haku* dünyevidir ve yeryüzüyle ilgilidir. *Tama* ve *ki* ise göklerden gelir ve tanrısaldir. Bu yüzden insanı şekillendiren büyük tanrılar yer ve gök tanrılarıdır. Yer ve gök tanrılarından oluşan insanın doğası gereği ilahî bir varlıktır. İnsanın tanrısalığa erişmek için eğitime ihtiyacı vardır. Bu yüzden Çin klasiklerinin öğretisi insanı yüceltme ve insanı tanrı ile aynı özden olduğunu düşünmeye yönlendirme eğilimindedir. Çin öğretilerine göre insan öldüğünde ruhu yükseklerle çıkar ve tanrı olur, bedeni ve *haku*, yeryüzüne iner. Eğer bir insan kökeninde ve doğasında bir tanrısalılık (kutsallık) varsa, öldüğünde ruhu yükseklerle çıkar ve tanrı olur, o zaman ona tapınması ve tanrı gibi muamele edilmesi gerekir. Bu nedenle Çinli bilgeler, insanın tanrısal kökenini göz önünde bulundurarak, Çinlilere bu insan tanrılarına tapınma görevini öğretmiştir ve böylece atalara tapınma ortaya çıkmıştır. Ve buna göre, insanın ruhuna nasıl ve ne zaman tapınması gerektiğine dair yasalar koymuştur. Bu nedenle ilahî ruha; ruhsal ya da "dünyevi kurbanlar" sunulurken, bedensel ruha somut armağanlarla hizmet edilmesi gerekir. Ve böylece ilahî ruha, müzik, tütsü ve ateşle tüketilen kurbanlar sunarken, dünyevi ruha doğasına uygun olarak, değerli taşlar, içki sunuları ve katı etler sunulur. Ölen insanların ruhları tanrıya dönüştürülerek tapınması, Waddell'e göre dönemin Çin ve Japonya'sının yaşayan dinidir. O kadarki Waddell, "*Konfüçyüsçü için atalara tapınma ailenin ve devletin temelidir*" diyerek Çin klasiklerinin Japon toplumundaki etkisine dikkat çekmiştir.

⁶² Hugh Waddell "The Influence of Chinese Literature as an Obstacle to the Reception of Christianity in Japan" 108-109

⁶³魄

⁶⁴魂

⁶⁵气

Waddel'e göre Japonların bu tanrı ve insan anlayışı Hristiyanlığın yayılmasının önündeki engellerden biridir. Bunun için Waddel, bu geleneğin tamamıyla son bulması gerekliliğini vurgulamıştır.⁶⁶

*"Eğer Hristiyanlık hâkim olacaksa, Çinli bilgelerinin çok sayıdaki tanrıları bırakılmalı, isimleri unutulmalı, sunakları ve kurbanları sona ermeli, onlara tapanlar çokluktan bire dönmeli."*⁶⁷

3.1.3. Budizm

Toplantıda Japonya'da Hristiyanlığın yayılmasına engel olan diğer bir dinin ise Budizm olduğundan bahsedilmiştir. American Board misyoneri M.L. Gordon "The Religious Influence of Buddhism as an Obstacle to the Reception of the Gospel in Japan" başlıklı bir bildiri sunmuştur. Bildirisinde Japonya'ya Budizm'in girişinden bahsetmiş ve misyonerlerin Japon Budizmi hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığına dikkat çekmiştir. Gordon, Japon Budizmi'nin, Budizm'in ilk çıktığı şekilden farklı olduğunu ve tarihi süreç içerisinde Japonya'daki mevcut dinle özdeşleşerek farklı bir yapıya büründüğünü dile getirmiştir.⁶⁸

*"Budizm'in Japonya'da İnci'in yayılmasına etkisini düşündüğümüzde, ilk olarak Japon Budizmi'nin ne olduğunu bilmeliyiz. Burada bizim bir ihmalimiz olduğunu itiraf etmeliyiz. Japon Budizmi üzerine diğer yerlerdeki Budizm'in üzerinde durulduğu kadar durulmadı ve çalışılmadı. Burası harika bir çalışma alanıdır. Buna öğrenciler ve misyonerler davet edilmeli."*⁶⁹

Gordon, Japon Budizm'in özellikle misyonerler tarafından iyice bilinmesinin ve Budistlere yaklaşırken dikkat edilmesi gereken noktaları tespit etmenin gerekliliğini ifade etmiştir. Dönemin Budist din adamlarının güçlü ve kararlı Hristiyanlık karşıtlığına misyonerlerin hazırlıklı olmalarını söylemiştir.

"Budizm, sık sık ve kararlı bir muhalefet ortaya koymuştur. Bunun nedeni çok uzaklarda değil. Budizm bir dindir ve bir din olarak insan doğasının en güçlü ve

⁶⁶ Hugh Waddell "The Influence of Chinese Literature as an Obstacle to the Reception of Christianity in Japan" 111-113; Waddel'in bu bildirisine karşılık, Society for the Propagation of the Gospel misyoner topluluğu üyesi H. J. Foss, en iyi adanmış Hristiyan Japonları ve vaizlerin geçmişinde Konfüçyanist olduğunu ve atalar tapınının Hristiyanlığa geçişte önemli bir adım olduğunu ifade etmiştir.

⁶⁷ Hugh Waddell "The Influence of Chinese Literature as an Obstacle to the Reception of Christianity in Japan" 109

⁶⁸ M.L. Gordon "The Religious Influence of Buddhism as an Obstacle to the Reception of the Gospel in Japan" *Proceeding of the General Conference of the Protestant Missionaries of Japan, Held at Osaka, Yokohama, April 1883*, 94

⁶⁹ M.L. Gordon "The Religious Influence of Buddhism as an Obstacle to the Reception of the Gospel in Japan" 92-93

içgüdüsel isteklerinin çoğuna verecek cevabı vardır. Çünkü insan özünde dindar bir varlıktır, dinsel bir hayvandır. Hayatın imtihanları ve hayal kırıklıkları insanın üstünde baskı kurduğunda, kış yaklaştığında bir kuşun güneye uçuşu kadar içgüdüsel olarak yüzünü gökyüzüne çeviren insan gibi. Budizm, Japonların tapınma içgüdülerini daha önce hiç karşılaşmadığı şekilde karşıladı. Onlara tutku ve duyu tatmininden daha yüksek ve daha iyi bir şey anlattı. Mevcut yaşamımızı kuşatan birçok muammanın açıklamasını sundu. Her şeyden önce...bedenin ölümünden sonraki bir yaşamı öğretti.”⁷⁰

Gordon, Budistlerin Hristiyanlığın temel iman esaslarından olan tanrı, günah ve kurtuluş kavramlarının anlamakta zorlandıklarını ifade etmiştir.

“Öncelikle bir Budist’i makul bir Tanrı anlayışına ikna etmenin zorluğunun farkındayız. Budizm, İncil’in ilk ayetini, yaratılış olmadığı, eğer yaratılış yoksa yaratıcısı olmadığı gerekçesiyle inkâr ile karşılar. Yehova’yı evrenin hükümdarı olarak yücelttiğimizde Shaka’nın (Sakya) bunun gibi 3.000 evrene hükmettiği ve ilgilendiği, diğer her bir Buddha’nın ise benzer bir hâkimiyete sahip olduğu söylenecektir. Tanrıdan ebedi ve kendi kendine var olduğundan bahsederek, bize tüm zihinlerin ebedi ve kendi kendine var olduğu söylenecektir.”⁷¹

Bu noktada Gordon, Budistlere İncil anlatılırken büyük özen gösterilmesi ve Budizm’den Hristiyanlığa geçen kişilerin tanrının nitelikleri ve doğasına ilişkin özel bir eğitim almaları gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre Budist Japonlar, erdemi ödüllendiren, kötülüğü cezalandıran evrenin sahibi, üstün ve yargılayıcı bir tanrı anlayışına sahip olmadığı için günahlara dair de yeterli bir anlayışa sahip değildiler. Dolayısıyla günaha yönelik kayıtsız ve şüphecilikle yaklaşmakta ve karma yasası esasları yaşamlarının temelinde yer almaktadır. Gordon, Budistlerin kendi çabalarıyla kurtuluşa eremeyeceğini, ancak Amida Buddha’ya inançla kurtuluşa erebileceklerine inandıklarını ifade etmiştir. Gordon’a göre bu günah ve kurtuluş anlayışı, Budistleri diğer dini gruplarla kıyaslandığında Japonları daha fazla suça götürdüğü ve bunun da polis kayıtlarında görülebileceğini iddia etmiştir. Gordon, Budizm içindeki mucizelerin fazlalığından dolayı Budist din adamlarının bile bunların çoğuna inanmadığını ve hatta Batılı bilimin yaygınlaşmasıyla bu mucizelerin çoğuna şüpheyle bakıldığını söylemiştir. Bu yüzden Hristiyanlıktaki mucizelerin dikkatle öğretilmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır. Gordon, Japon Budizmi’ni çelişkilerle dolu, karmaşık bir yığın olarak görmektedir. O, bütün bunlara karşı misyonerler olarak ne yapılması gerektiğini de açıklamıştır. Öncelikle

⁷⁰ M.L. Gordon “The Religious Influence of Buddhism as an Obstacle to the Reception of the Gospel in Japan” 91

⁷¹ M.L. Gordon “The Religious Influence of Buddhism as an Obstacle to the Reception of the Gospel in Japan” 94

Japon Budizm'inin içerisindeki mantıksal çelişkileri, uyumsuzlukları Japonlara anlatmanın önemini vurgulamıştır. Bunun yanı sıra Budist din adamlarını ahlak dışı davranışlarını gösterilebileceğini belirtmiştir. Gordon'un konuşması sonra erdikten sonra, misyonerler Budizm gerçek anlamda araştırıldığında Hristiyanlığın evrensel görüşüyle eşleşebilecek, Budizm'den Hristiyanlığa geçişi kolaylaştıracak bazı temel noktaların ortaya çıkabileceği ifade etmişlerdir. Dolayısıyla toplantıda özellikle Budizm'in özünün araştırılması gerekliliği defalarca vurgulanmıştır.⁷²

3.2. Hristiyanlık Karşıtı Kitaplar

Batılı misyonerler, Japonya'da Hristiyanlığın yayılmasına engel olan diğer bir durumun ise ülkede tercüme edilen ateizmi ve agnostik felsefeyi aşılardan, Hristiyanlık karşıtı kitaplar olduğundan bahsetmiştir. Bu konuya American Board misyoneri D.C. Greene 17 Nisan 1883'te "The Influence of Modern Anti-Christian Literature upon the Missionary Work in Japan" başlıklı bildirisinde değerlendirmiştir. Japonya'da ateizm ve agnostik felsefeyi aşılardan kitapların okullarda okutulması ve toplumda yaygınlığının artması, Hristiyanlığa yönelimi azalttığını ifade etmiştir. D.C. Greene' göre; Herbert Spencer'in *Principles of Biology, Principles of Psychology, Principles of Sociology, Data of Ethics*; Alexander Bain'in *Mental and Moral Science, Mind and Body ve Senses and Intellect*; John Tyndall'ın *Belfast Address*; Thomas Henry Huxley'in *Lay Sermons, Address and Review*, Henry Thomas Buckle'in *History of Civilization*; John Stuart Mill'in *Essays on Religion* (Japoncaya çevrilmiş) ve *Essay on Utilitarianism*, John William Draper'in *History of Intellectual Development of Europe* kitaplarının Hristiyanlığın yayılmasını etkiliyordu.⁷³

"Bu kitapların yoğun olarak Tokyo'nun devlet ve diğer okullardaki öğrenciler ve ülkenin farklı yerlerindeki diğer İngilizce okullarının öğrencileri tarafından okunduğu anlaşılmaktadır. (bu kitaplar)Tercüme edildikleri sürece, orta dereceli okullara veya akademilere ve ülkedeki normal okullara girmenin bir yolunu bulurlar. Bu kitapları az çok orijinal İngilizceleriyle okuyan gençlerin sayısı başlı başına oldukça fazla olmalı, muhtemelen birkaç bini buluyor, ancak tercümelerini okuyanların sayısını tahmin etmek zor olacaktır."⁷⁴

⁷² M.L. Gordon "The Religious Influence of Buddhism as an Obstacle to the Reception of the Gospel in Japan" 95 -105

⁷³ D.C. Greene "The Influence of Modern Anti-Christian Literature upon the Missionary Work in Japan" *Proceeding of the General Conference of the Protestant Missionaries of Japan*, Held at Osaka, Yokohama, April 1883, 119

⁷⁴ D.C. Greene "The Influence of Modern Anti-Christian Literature upon the Missionary Work in Japan" 119

Meiji Dönemi’nde yoğunlaşan modernleşme hareketleriyle Japonya’daki üniversite ve okullardaki akademik ve bilimsel çalışmalar, Batılı felsefik düşüncenin büyük ölçüde etkisi altına girmiştir. Japonlar, Batı düşüncesini anlamak için yoğun bir şekilde tercüme faaliyetlerine girişmiştir. Greene, Japonya’daki mevcut yerli dinlerin, bu tür ateizm ve agnostik felsefeyi aşıl原因 kitapların tezleriyle başa çıkabilecek felsefe sunmadıklarını vurgulamıştır.

“Japonların bu tür materyalist felsefeye karşı çıkaracak bir felsefi din yapısına sahip değil.”⁷⁵

Bu kitapların dışında Japonya’da Hristiyanlık karşıtı kitapların Hristiyanlığın yayılmasını etkilediğini belirtmiştir. Bu kitaplar hem Batılı hem de Japon yazarlar tarafından yazılmıştır. Bunlar, özellikle kutsal metinlerin yazıları arasındaki çelişkilerden ve din-bilim çatışmasından ve Eski Ahit’in insanların hatalarına karşı katı cezaları eleştiren yazıları içermektedir. Greene, John William Draper’in *History of the Conflict Between Religion and Science*, Thomas Paine’in *Age of Reason*⁷⁶, Robert Ingersoll’in North American Review’deki Hristiyanlık üzerine yazıları,⁷⁷ Fujishima Ryōon’un *Yasokyō no Mu-Dōri* (1881)⁷⁸ kitabı, Tashima Shoji ‘nin *Yaso Bemmo*⁷⁹, Yasui Sokken (Chuhei)’in *Bemmo* (1873)⁸⁰ ve Tokyo Ünivrsitesi’nde öğretim üyesi Toyama Masakazu ‘nun *Yaso Benwaku* (1883)⁸¹ kitapları örnek göstererek, Japonların Hristiyanlığı kabul etmelerini zorlaştırdığını ifade etmiştir.⁸²

“Hristiyan topraklarında çok sayıda kişi bu tür literatürden büyük zarar görmüştür ve şüphesiz Japonya’da pek çok kişinin bu kitaplarda yer alan makul ifadelerle Hristiyanlığı kabul etmekten alıkonulduğu itiraf edilmelidir.”⁸³

Ayrıca Hristiyanlığa politik açıdan karşı çıkan kitaplardan da bahsetmiştir. Bunların başında Fukuzawa Yukuchi’nin *Bunmeiron no Gairyoku*

⁷⁵ D.C. Greene “The Influence of Modern Anti-Christian Literature upon the Missionary Work in Japan” 119

⁷⁶ 道理の世 *Dōri no Yō* başlığıyla Japonca’ya çevrilmiştir. <https://dl.ndl.go.jp/info:ndljp/pid/899511> (25.11.2021)

⁷⁷ 耶蘇教排撃論 *Yasokyō no Haigekiron* başlığıyla Japonca’ya çevrilmiştir. <https://dl.ndl.go.jp/info:ndljp/pid/825237> (25.11.2021)

⁷⁸ 耶蘇教の無道理 <https://dl.ndl.go.jp/info:ndljp/pid/825235?contentNo=1> (25.11.2021)

⁷⁹ 耶蘇辨妄

⁸⁰ 辨妄

⁸¹ 耶蘇弁惑

⁸² D.C. Greene “The Influence of Modern Anti-Christian Literature upon the Missionary Work in Japan” 120

⁸³ D.C. Greene “The Influence of Modern Anti-Christian Literature upon the Missionary Work in Japan” 120

(1875)⁸⁴, *Jiji Shōgen* (1881)⁸⁵ kitapları ve Saitō Goichirō'in *Yasokyō Kokuğairon* (1881)⁸⁶ bildirisi gelmektedir. Greene, bu kitapların Hristiyanlığa yönelik karşıtlığının kararlı ve toplumda etkisinin büyük olduğu için göz ardı edilmemesi gerekliliğini vurgulamıştır. ⁸⁷ Burada Saito Goichiro'nun *Yasokyō Kokuğairon* bildirisine bakıldığında Hristiyanlara ve Hristiyanlığa yönelik sert tepkisi görülmektedir. Saito'nun bu bildirisi ülkede ücretsiz dağıtılmıştır. Bildiride Haçlı ordusu, 16. yüzyıldaki Avrupa'da reform hareketleriyle ortaya çıkan din savaşları ve bu din savaşlarından ölen insanlar referans verilerek Hristiyanlığın zalim bir din olduğu ifade edilmektedir. Yine Tokugawa Dönemi'ndeki Hristiyanlık yasakları, Shimabara İsyanı (1637-1638)⁸⁸, İngilizlerin Hindistan üzerindeki hâkimiyeti örnek verilerek Hristiyanlığın sömürgecilik hareketinin bir parçası olduğu vurgulanmaktadır. Yani sömürgeci ülkeler, bir ülkeyi ele geçirmek için Hristiyanlığı yayarlar, ülkeyi kendi dininden ve milli değerlerinden mahrum ederler, halkın gönüllerini çalarlar daha sonra asker kullanarak ülkeyi ele geçirirler. Bu nedenle Hristiyanlığın etrafında dolanan Japonlar ise misyonerlerin köleleri ve ülkeyi satan hainler şeklinde nitelendirilmektedir. Hristiyan Japonlar, Japonya ile Batı arasındaki meydana gelecek bir savaşta Batılılara yardım ederler ve ülkeye ihanet ederler. Bunun için vatanseverlerin ilk önceliği, ülkeye zarar veren Hristiyanlığın kökünü kazımak olmalıdır.⁸⁹

Greene, bu Hristiyanlık karşıtı kitaplara karşı alınacak önlemlerden bahsetmiştir. Ona göre, devlet kütüphanelerine Hristiyanlıkla çelişmeyen bilim ve felsefe kitaplarını yerleştirmek bunlardan biridir. O, Japonya'nın önde gelen eğitim öğretim kurumlarından sayılan Tokyo Üniversitesi'nin bu konuda yetersizliğini vurgulamıştır. Bu kitaplara örnek vermiştir: Joseph Butler'in *Analogy*, James McCosh'un *The Method of the Divine Government*, Duke of Argyll'in *Reign of Law*, Mark Hopkins'in *Evidence of Christianity*, William Alexander Parsons Martin'in *Evidence of Christianity*, Williamson Alexander, *Natural Theology*, Lionel Smith Beale'in *Life, Matter and Mind*, William Benjamin Carpenter'in *Principle of Menral Physiology*, Henry

⁸⁴ 文明論之概略 <https://dl.ndl.go.jp/info:ndljp/pid/1278790> (25.11.2021)

⁸⁵ 時事小言 <https://dl.ndl.go.jp/info:ndljp/pid/783137> (25.11.2021)

⁸⁶ 齋藤吾一郎「耶蘇教国害論」、1881; <https://dl.ndl.go.jp/info:ndljp/pid/825224> (25.11.2021)

⁸⁷ D.C. Greene "The Influence of Modern Anti-Christian Literature upon the Missionary Work in Japan" 121

⁸⁸ Japonya'nun güneyindeki Shimabara Bölgesi'nde 1637-1638 yılları arasında Katolik Hristiyan Japonlar, yüksek vergilerden dolayı ayaklanmalar çıkarmıştır. Bu ayaklanmalar Tokugawa askeri yönetimi tarafından bastırılmıştır.

⁸⁹ 李主先「日本宣教と翻訳—1880年代におけるM・C・ハリス監督の翻訳活動を中心に—」金城学院大学キリスト教文化研究所紀要(20)、2016、8-9頁

Calderwood’un *The Relations of Mind and Brain*, G. Frederick Wright, *The Logic of Christian Evidence*, Josiah Parson Cooke, *Religion and Chemistry*. Bu kitapların dışında Hristiyanlığa karşı çıkanların saygısını kazanmak için sürekliliği olan bir Hristiyanlık ile ilgili kitaplar ve broşürlerin gerekliliğini belirlemiştir. Bunun yanı sıra Japonya’nın çeşitli yerlerinde çeşitli sosyal tabakalarından insanların katılacağı ve Hristiyanlığın anlatılacağı konferanslar ve seminerler düzenleyerek Hristiyanlık karşılığının engellenebileceğini ifade etmiştir.⁹⁰ Greene, bildirisinde ayrıca tarih öğretimine önem verilmesini önermiştir. Bu tarih eğitiminin içerisinde Hristiyanlığın nasıl büyüdüğü ve etkisinin nerelere kadar ulaştığına atıfta bulunulması gerekliliğini belirtmiştir. Greene, tüm bunların yanı sıra Hristiyanlık ile ilgili ibadet ve davranışların toplumda canlılığının ve sürekliliğinin sağlanmasının öneminden bahsetmiştir.

3.3. Diğer Engeller; Muhafazakârlık, Şüphencilik ve Misyonerlerin Davranışları

J.T. Ise, toplantıda Japonya’da Hristiyanlığın yayılmasına engel olan Japonların bazı sosyal yönlerine dikkat çekmiştir. O bu durumu “ What are the Special Obstacles to the Progress of Christianity in Japan” başlıklı bildirisinde dile getirmiştir. Bunları beş başlık altında toplamıştır. Bunlardan ilkini, “bağnazlık, aşırı muhafazakârlık” şeklinde nitelendirmiştir. Japonların buldukları konuma bağlılıklarının ve düşüncelerini değiştirmeyecek kadar kendinden emin durumlarının Hristiyanlığı anlamalarına engel olduğunu anlatmıştır.

“Evanjelistlerin insanları İncil’in etkisini arttırmak için zor bulduğu şeylerin arasında muhafazakarlar ve bağnazlar başta geliyor...onların muhafazakarlığı çok katı ve bıktırıyor. ...Bu adamlara göre kendilerine eşit hiç kimse yok. Kendilerine saygı duyan insanlar ne kadar çok ise o kadar çok kendilerinin yüksek konumda sanıyorlar, dünya ilerledikçe onlar daha çok muhafazakârlaşıyor.... Onlar kendilerinin üstünlüğü ile ilgili o kadar güven sahibiler ki, onlar onlara yardım etmek isteyen cennetteki tanrının varlığından bir haberler...onlar kendilerini hatasız görüyorlar.”⁹¹

⁹⁰ D.C. Greene “The Influence of Modern Anti-Christian Literature upon the Missionary Work in Japan” 125-126

⁹¹ J.T. Ise, “ What are the Special Obstacles to the Progress of Christianity in Japan” Proceeding of the General Conference of the Protestant Missionaries of Japan, Held at Osaka, Yokohama, April 1883, 158

J.T. Ise, diğer bir durumu ise topluma ters düşmeden, amaçsız ve sabit hayat yaşayan, korkak ve kararsız bir şekilde yaşayan Japonların Hristiyanlığı kabul etmediklerinden bahsetmiştir. Japonların Hristiyanlığı anlamaya çalışırken sürekli bir tereddüt içerisinde olmaları işlerini zorlaştırdığını anlatmaktadır. Bu tür Japonların, toplumdaki birçok şeyden haberdar olduklarını, dürüst ve bilgili insan olduğunu vurgulamaktadır. Ancak onların hayatlarında büyük bir değişim yapmaktan kaçındıklarını ve değişim için kararlı bir tutum sergilemediklerini dile getirmiştir. Ise'ye göre onların tek amacının kendi yaşam konforundan dışarı çıkmamaktır. Bu durum, onların Hristiyanlığı eğilimlerini zorlaştırdığını ifade etmektedir.⁹²

Meiji Dönemi'nde hızla modernleşme sürecinde olan Japonya'nın bilim, teknoloji, ekonomi ve orduya olan reformları toplumda da hızla etkisini göstermiştir. Ise, Japonların bu tür dünyevi konulara yöneldiğini ve dinin ve ahlaki yaşamın geride kalmasından dolayı Hristiyanlığın rağbet görmediğini ifade etmiştir. Bilgili ve yetenekli Japonların politikaya ilgi duyduğunu, bilimsel gelişmelerle meşgul olduğunu ve Hristiyanlığa ilgisiz olduklarını vurgulamıştır. Bu insanları "*dünyevi arzularının köleleri olmuşlardır*" şeklinde nitelendirmiş, onların ahlak, erdem gibi konulara ilgisiz olduğunu vurgulamıştır.⁹³

J.T. Ise'a göre Hristiyanlığın yayılmasına engel olan diğer bir durum ise, dini, tanrıyı, ahlaki ve erdemi sorgulan sofistlerdir. Budist din adamları ve Konfüyanistler arasında sofistlerin çokluğundan bahsetmiştir. Ayrıca onları erdemli yaşamaktansa erdem üzerine tartıştığından bahsetmiştir. Bu insanlar kendi entelektüel tatminleri için bu tür tartışmaları yaptığını dikkat çekmiştir.⁹⁴

Bütün bunların yanı sıra Ise, Hristiyanlığı yayan misyonerlerin inançları ve davranışları arasındaki çelişki insanların güvenini kazanmasına engel olduğunu ifade etmiştir. Hristiyanlığı yayma faaliyetlerinin en önemli alanı teoloji olduğunu, ancak Hristiyan teolojisini benimseyen insanların erdemli yaşamdan uzak olmaları, Hristiyanlığın toplumda güven kazanmasını engellediğini ifade etmiştir. Bunun için misyonerlerin yaptığı işin sorumluluğunu almaları ve İsa uğruna bütün yaşamını feda edecek kadar bir adanmışlık içerisinde olmaları gerektiğine dikkat çekmiştir.⁹⁵

⁹² J.T. Ise, "What are the Special Obstacles to the Progress of Christianity in Japan"159-160

⁹³ J.T. Ise, "What are the Special Obstacles to the Progress of Christianity in Japan"160

⁹⁴ J.T. Ise, "What are the Special Obstacles to the Progress of Christianity in Japan"161

⁹⁵ J.T. Ise, "What are the Special Obstacles to the Progress of Christianity in Japan"164-165

SONUÇ

1859’da Japonya’da Hristiyanlığı yayma faaliyetlerine başlayan Batılı Protestan misyonerler, 1883’e kadar çalışmalarına rağmen, ülkede Hristiyanlığın yayılmasını zorlaştıran durumlar onların önemli meselesi haline gelmiştir. Japonların Hristiyanlığı kabul etmemelerinin başında Hristiyanlıktaki İsa’nın kutsallığının ve mucizelerin anlaşılmasının zorluğu, Hristiyanlığın atalar tapınımına karşıtlığı, Hristiyanlığın Japonların kutsal saydığı Japon imparatorlarına yönelik sadakati ve vatanseverliği ortadan kaldırdığı düşüncesi ve Japonların Hristiyanlığı kabul ettikten sonra toplumda suçlamalara maruz kalma endişesi gibi sebepler gösterilmektedir. 1883’te Osaka Protestan Misyonerleri Konferansı’nda Hristiyanlığın yayılmasındaki engeller meselesi ayrıntılı bir şekilde tartışılmıştır. Bu engellerin başında ise Japonya’daki mevcut dinler gelmektedir. Batılı misyonerler, engel olarak Şintoizm’e değinmemelerine rağmen Budizm ve Konfüçyanizm’in teolojik açıdan Hristiyanlığın kabul edilmesini zorlaştıran unsurlar üzerinde durmuşlardır. Şintoizm’in Japon düşüncesi üzerindeki etkisine değinen ise Hristiyan Japon Matsuyama’dır. Matsuyama, Japonya’da diğer dinlere kıyasla Şintoizm’in aşılmasının zor olduğunu belirtmiştir. Japon adalarının ve Japonların varlığını açıklayan mit metinlerine dayanan Şintoizm’in Japonlar için vazgeçilmesi zor bir din olduğunu ifade etmiştir. Batılı misyonerler ise Hristiyanlığın önündeki engel olarak Konfüçyanizm ve Budizm’in Japon toplumundaki güçlü etkisini ön plana çıkarmıştır. Hugh Waddell, Konfüçyanizm ve Çin klasik metinlerinin Japon düşüncesini en ücra köşelerine kadar sindiğini ve bir şeyin hakikatini sınamak için bu metinlerin Japonlar için bir rehber görevi gördüğünü ifade etmiştir. Özellikle Çin’den Japonya’ya aktarılan atalar tapınımının aile ve devletin temeli olduğuna dikkat çekmiştir. Waddell, Hristiyanlığın kabulü için Japonya’da atalar tapınımının son bulması gerekliliğini ifade etmiştir. M.L. Gordon ise, Hristiyanlığın tanrı, günah ve kurtuluş gibi temel meselelerinin Budistler tarafından anlaşılmadığına dikkat çekmiştir. Japon Budizmi’nin kendine has özelliklerinin olduğunu ve bu konunun misyonerler tarafından iyi bir şekilde

anlaşılması ve buna göre hareket edilmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Japon Budizmi'ni karmaşık ve çelişkilerle dolu olduğunu belirten Gordon, bu durumun Japonlara anlatmanın öneminden bahsetmiştir. Ayrıca Budist din adamlarının ahlak dışı davranışlarının referanslarını verip toplumda görünür kılarak Budizm'in yayılmasına önlenebileceğini ifade etmiştir. Konferansta Budizm ile ilgili değinilen diğer bir nokta ise, Budizm'in araştırılması ve onun evrensel öğretileriyle Hristiyanlık arasında geçişi sağlayabilecek temel konuların ortaya çıkarılabileceğidir.

Misyonerlere göre Hristiyanlığın yayılmasına engel teşkil eden diğer bir durum ise ateizm ve agnostik düşüncüyü aşıl原因 kitapların ülkede yaygınlaşmasıdır. Herbert Sepencer başta olmak üzere John Stuart Mill ve Henry Thomas Buckle gibi Batılı düşünürlerin kitapları örnek verilmiştir. Meiji Dönemi'ndeki modernleşme çalışmaları Japonları teknik ve bilimsel meselelere yöneltmiş ve bu sebeple Japonlar dini konulara ilgisiz kalmıştır. Bu durum Hristiyanlığa ilgiyi azaltmıştır. Bunun yanı sıra ülkedeki önemli düşünür ve kanaat önderlerinin Hristiyanlık karşıtlığını içeren kitapları ve bildirimleri de Japonlar üzerinde etkili olmuştur. Özellikle Fukuzawa Yukichi'nin Hristiyanlığa yönelik kararlı karşıtlığının Japonların yönelimini etkilemiştir. Bunun önüne geçmek için Japonya'da üniversite kütüphanelerinin Hristiyanlık ile çelişmeyen bilim ve felsefe kitaplarının yerleştirmenin gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca kamuya açık Hristiyanlık ile ilgili konferanslar düzenlemek, seminerler vermek ve Hristiyanlığın ibadetlerini görünür kılmak yöntem olarak sunulmuştur. Hristiyanlığın dünyada nasıl yayıldığını anlatan tarih eğitimi de bu konuda alınacak önlemler arasında yer almıştır.

Konferansta, J.T. Ise Japonya'daki muhafazakârlığın, şüpheciliğin ve misyonerlerin tutumlarının Hristiyanlığı yayılmasına engel olduğunu ifade etmiştir. Buldukları yaşam şeklini değiştirmeyen ve konumlarını korumak isteyen Japonların Hristiyanlığı kabul etmediklerini belirtmiştir. Ise'ye göre ülkede modernleşme hareketleri Japonları dünyevi bir hayata yöneltmiş ve dine yönelik kayıtsız bir tutum geliştirmiştir. Ayrıca özellikle Budist Japonların dine, tanrıya, ahlaka, erdeme yönelik şüpheli tutumları Japonları bu konular hakkında tartışmaya sevk etse de, bu tartışmalar, hakikate ulaşmak için olmadığı, sadece entelektüel zevk için yapılmaktadır. Ise, tüm bunların yanı sıra misyonerlerin, inançları ve davranışları arasındaki çelişkilerin Japonların güvenini kazanmaya engel olduğunu belirtmiştir.

KAYNAKÇA

Yayımlanmış Arşiv Belgeleri

- ABCFM (American Board of Commissioners for Foreign Mission) Annual Reports, The Japan Mission, 1870.
- ABCFM (American Board of Commissioners for Foreign Mission) Annual Reports, The Japan Mission, 1871.
- ABCFM (American Board of Commissioners for Foreign Mission) Annual Reports, The Japan Mission, 1872.
- D.C. Greene “The Influence of Modern Anti-Christian Literature upon the Missionary Work in Japan” Proceeding of the General Conference of the Protestant Missionaries of Japan, Held at Osaka, Yokohama, April 1883.
- Hugh Waddell “The Influence of Chinese Literature as an Obstacle to the Reception of Christianity in Japan” Proceeding of the General Conference of the Protestant Missionaries of Japan, Held at Osaka, Yokohama, April 1883
- J.T. Ise, “ What are the Special Obstacles to the Progress of Christianity in Japan” Proceeding of the General Conference of the Protestant Missionaries of Japan, Held at Osaka, Yokohama, April 1883.
- M.L. Gordon “The Religious Influence of Buddhism as an Obstacle to the Reception of the Gospel in Japan” Proceeding of the General Conference of the Protestant Missionaries of Japan, Held at Osaka, Yokohama, April 1883.
- T. Matsuyama “ What are the Special Obstacles to the Progress of Christianity in Japan”, Proceeding of the General Conference of the Protestant Missionaries of Japan, Held at Osaka, Yokohama, April 1883.
- 齋藤吾一郎 『耶蘇教国害論』、大阪、1881.

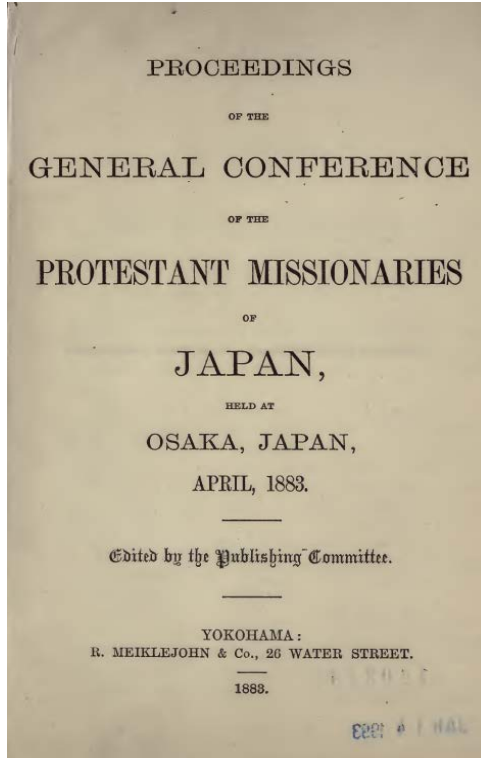
Diğer Bilimsel Çalışmalar

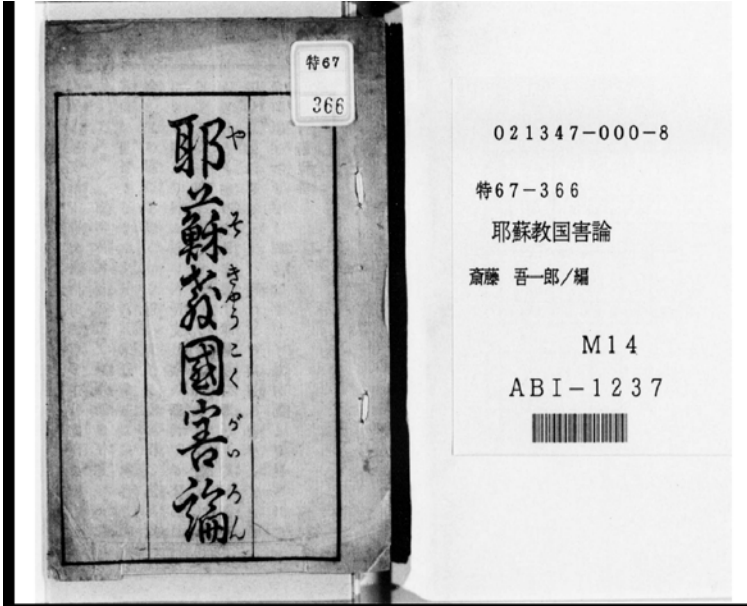
- Bernardin Schneider, OFM “ Bible Translation” Handbook of Christianity in Japan (Ed. Mark M. Mullins), Brill, 2003.
- G.F. Verbeck, “History of Protestant Missions in Japan” Proceeding of the General Conference of the Protestant Missionaries of Japan, Held at Osaka, Yokohama, April 1883.
- Ian Reader, Esben Andreasen and Finn Stefansson, Japanese Religions Past and Present, Japan Library, Honolulu, 1995.
- James Mitchell Homes “Vercek of Japan: Guido F. Verbeck as Pioneer Missionary, Oyatoi Gaikokujin and Foreign Hero”, Phd. Thesis, University of Pittsburg, 2014.
- John Liggins, One Thousand Familiar Phases in English and Romanized Japanese, Hurd and Houghton, New York, 1867.
- Joseph M. Kitagawa and Gary L. Ebersole, “Japanese Religions: An Overview” (Ed. Lindsay Jones) Encyclopedia of Religion, Vol. 7, Thomson Gale, USA, 2005.

- Joseph M. Kitagawa, Religion in Japanese History, Columbia University Press, New York and London, 1966.
- Masaharu Anesaki, History of Japanese Religion With Special Reference To The Social And Moral Life Of The Nation, Charles E. Tuttle Company, Rutland, Vermont& Tokyo, Japan, 2000.
- Otis Cary, A History of Christianity in Japan, Fleming H. Revell Company, London and Edinburg, 1909.
- Robert Ellwood, Introducing Japanese Religion, Routledge, New York and London, 2008.
- 五野井隆史『日本キリシタン史の研究』古川文館、東京、2002.
- 長澤志徳『明治期聖書和訳にみられる漢学の影響ー日本正教会訳を中心として』南山宗教文化研究所研究所報、第24号、2014.
- 子安宣邦『国家の祭祀』青土社、東京、2004.
- 源了圓、玉懸博之『国家と宗教』思文閣出版、京都、1992.
- 村上重良『国家神道と民衆宗教』古川弘文館、東京、2006.
- 李主先『日本宣教と翻訳ー1880年代におけるM・C・ハリス監督の翻訳活動を中心にー』金城学院大学キリスト教文化研究所紀要 (20)、2016.

Elektronik Arşiv Kaynakları

- https://archive.org/details/japaneseenglishe00hepb_0 (25.11.2021)
- <https://dl.ndl.go.jp/info:ndljp/pid/1278790> (25.11.2021)
- <https://dl.ndl.go.jp/info:ndljp/pid/783137> (25.11.2021)
- <https://dl.ndl.go.jp/info:ndljp/pid/825224> (25.11.2021)
- <https://dl.ndl.go.jp/info:ndljp/pid/825235?contentNo=1> (25.11.2021)
- <https://dl.ndl.go.jp/info:ndljp/pid/825237> (25.11.2021)
- <https://dl.ndl.go.jp/info:ndljp/pid/899511> (25.11.2021)

e-ISSN: 2536-4596

KARE- Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi

KARE- International Comparative Journal of Literature, History and Philosophy

Başlık/ Title: Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1960)

Yazar/ Author

Fatma Erkaya

ORCID ID

0000-0002-8148-5876

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 6 Temmuz / July 2021

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 29 Aralık / December 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2021

Web Sitesi: <https://karedergi.erciyes.edu.tr/>

Makale göndermek için / Submit an Article: <http://dergipark.gov.tr/kare>

Uluslararası İndeksler/International Indexes

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

DRJI

EuroPub

MLA
International
Bibliography

Index Copernicus: Indexed in the ICI Journal Master List 2018 Kabul Tarihi /Acceptance Date: 11 Dec 2019

MLA International Bibliography: Kabul Tarihi /Acceptance Date : 28 Oct 2019

DRJI Directory of Research Journals Indexing: Kabul Tarihi /Acceptance Date: 14 Oct 2019

EuroPub Database: Kabul Tarihi /Acceptance Date: 26 Nov 2019

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Yazar: Fatma Erkaya*

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ (1948-1960)

Özet: Yahudi Milliyetçiliği olarak isimlendirilen Siyonizm hareketi Yahudilerin Filistin’de bir devlet kurma fikrini savunmaktadır. Yahudiler bu amaçlarını gerçekleştirebilmek için 1897’den itibaren çeşitli faaliyetlere başlamışlardır. İlk olarak Osmanlı Devleti nezdinde toprak talepleri faaliyetlerine girişen Yahudiler istedikleri sonucu alamamışlardır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında, Filistin bölgesinin İngiliz hâkimiyetine geçmesi üzerine 1917 yılında yayınlanan Balfour Deklarasyonu ile Filistin’de bir Yahudi Devleti kurma fikri hız kazanmıştır. Savaşın sonra bölgenin İngiliz mandasına verilmesi ile Yahudiler bölgede yerleşme faaliyetlerini artırmaya başlamışlardır. Bu durum Araplar tarafından tepkiyle karşılanmış ve iki taraf arasında çatışmalar yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından, İngilizlerin 27 yıl boyunca süren manda yönetimini sona erdirmeleri ile 14 Mayıs 1948 tarihinde İsrail’in kuruluşu ilan edilmiştir. Bu süreç tüm dünya basınında olduğu gibi Türk basınında da dikkatle takip edilmiştir. Bölgesel ve uluslararası gelişmeler ışığında Türkiye, Müslüman ülkeler arasında İsrail’i tanyan ilk devlet olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasına Türkiye’nin Batılı Devletler ile olan ilişkileri ve ABD’nin Türkiye-İsrail arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi yönündeki çabaları etki etmiştir. Çalışmamızın amacı her iki ülkenin tarihinde önemli bir periyod olan 1948-1960 döneminde Türkiye-İsrail ilişkilerini incelemektir. Türkiye’nin İsrail Devleti ile ticari olarak istikrarlı, siyasi olarak inşılı çıkışlı ilişkilerinin bulunduğu bu dönemin basın perspektifinden incelenerek daha iyi anlaşılabilceği düşünülmektedir. Çalışma esnasında, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı’nda bulunan arşiv vesikalarından, dönemi kapsayan Cumhuriyet Gazetesi yayınlarından ve konu ile ilgili olan bilimsel araştırma ve kitaplardan istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İsrail, İsrail’in Kuruluşu, Türkiye-İsrail İlişkileri, Türk Basını, Demokrat Parti.

TURKEY-ISRAEL RELATIONS (1948-1960)

Abstract: The Zionist movement, called Jewish Nationalism, advocates the Jewish idea of establishing a state in Palestine. In order to achieve these goals, Jews have started various activities since 1897. First of all, the Jews, who started their land claims activities before the Ottoman Empire, could not get the result they wanted. After the First World War, the idea of establishing a Jewish State in Palestine gained momentum with the Balfour Declaration, which was published in 1917 after the Palestine region came under British domination. After the war, when the region was given to the British mandate, the Jews started to increase their settlement activities in the region. This situation was met with reaction by the Arabs and there were conflicts between the two sides. After the Second World War, the establishment of Israel was declared on May 14, 1948, with the British ending the 27-year mandate. This process was followed carefully in the Turkish press as well as in the world press. In the light of regional and international developments, Turkey became the first state among Muslim countries to recognize Israel. The emergence of this situation was influenced by Turkey’s relations with the Western States and the efforts of the USA to improve relations between Turkey and Israel. The aim of our study is to examine the relations between Turkey and Israel in the period of 1948-1960, which is an important period in the history of both countries. It is thought that this period, in which Turkey has commercially stable and politically unstable relations with the State of Israel, can be better understood by examining it from the perspective of the press. During the study, archive

* Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Kayseri, email: fatos87erkaya@hotmail.com ORCID: 0000-0002-8148-5876.

documents in the Presidency of the State Archives, publications of the Cumhuriyet Newspaper covering the period, and scientific research and books related to the subject were used.

Keywords: Israel, Establishment of Israel, Turkey-Israel Relations, Turkish Press, Democrat Party.

Giriş

Osmanlı Devleti içerisinde huzur ve güven içinde yaşayan Yahudiler, dünyanın farklı bölgelerinde gördükleri baskı ve zulümlerin bir neticesi olarak kendilerine ait bir devlet kurma fikrini ortaya çıkardılar. 1800'lü yıllarda Rusya, Doğu Avrupa'da Yahudilere karşı yapılan pogromlar (Yahudi katliamı) ile Avrupa'da ortaya çıkan Anti-Semitizm Siyonist hareketin doğmasını sağladı. 1882'de Yahudi düşünür Leo Pinsker bağımsız bir devlet kurma fikrini ortaya atmıştır. Pinsker'in Yahudi Devleti'nin Filistin topraklarından başka bir yerde kurulmaması fikrini kabul etmemekle birlikte fikirlerinden etkilenen Siyonistler, Sion Sevenler Derneği'ni kurarak küçük gruplar halinde Filistin'e yerleşmek için 1882-1903 yılları arasında ilk Aliyah¹ olarak bilinen göç dalgasını başlatmışlardır.² Siyonizm'in³ ideolojik temelini atan Theodore Herzl⁴, 1896 yılında yayınladığı "Der Judentaat" adlı eserinde Yahudi Devleti kurma fikrinden bahsetti ve bu fikrini gerçekleştirebilmek

¹"Kelime anlamı "yükselme" olan Aliyah, din etkisiyle geçici göçlerden farklı bir şekilde Yahudilerin yurtsuz ve dağınık yaşadıkları yerlerden ata yurtları olan Filistin topraklarına siyasi bilinçle ve kalıcı olarak yerleşmek üzere göç etmesidir." Bkz.: M. Lütfullah Karaman, "Siyonizm", *TDVİA*, Cilt:37, İstanbul 2009, s.329-335.; Yahudi göçleri, Aliyah kavramıyla ve Osmanlı Devleti idaresinde nasıl gerçekleştiğine dairi bkz. Can Deveci, "Herbert Samuel döneminde Filistin'e Yahudi Göçleri (1920-1925)". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (2017): 2-5

² Neşe Kemiksiz, "Filistin Sorunu", *Akademik Ortadoğu Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, 2016, s.135.

³ "Siyonizm teriminin kökünü oluşturan 'siyon' sözcüğü Musevi tarihinin ilk çağlarından beri Kudüs ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Filistin'deki Musevi tapınağının Babilliler tarafından yıkılmasından sonra bu kelimeye özel bir anlam verilmiş ve yurtlarından kovulmuş Yahudi halkının Filistin'e dönme arzusunu simgeleyen bir hale dönüşmüştür. Siyon kelimesi siyasi bir düşünce akımını simgeleyen halini XIX. Yüzyılın son çeyreğinde Rus Yahudi'si olan Nathan Birnbaum (1864-1937) tarafından alınmıştır. Birnbaum tarafından dolaşıma alınan bu terim kısa bir zaman sonra Musevi milliyetçileri tarafından kullanılmaya başlanmış, zamanla Musevileri Filistin'e yerleştirme girişimini kapsayacak şekilde gelmiştir." Bkz.: Mim Kemal Öke, *Siyonizm ve Filistin Sorunu*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1982, s.32.

⁴ "Siyonizm fikri kendisinden çıkmadıysa da Siyonizm'in atası kabul edilen ve Siyonizm'i siyasi bir tabana oturtan Theodor Herzl (1860-1904) Viyana Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuş, Siyonizm'in ideolojik temelini sağlayan "Yahudi Devleti" kitabını yazmıştır." Bkz.: Turgay Murat, "İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Türk Basınına Yansımaları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 2, Temmuz 2019, s. 450.

amacıyla da Avrupa ve Amerika'da yaşayan yahudi ileri gelenleri ile görüştü.⁵

Filistin'in, 19. Yüzyılın son çeyreğinde dünya gündemine oturan bir hal alması Osmanlı Devleti tarafından dikkatle takip edildi. Çünkü bu bölge, Siyonistlerin tüm çabalarının Filistin üzerinde yoğunlaşmasını sağladı.⁶ Filistin'e yerleşebilmek için Sultan II. Abdülhamid'in ikna edilmesi gerekliliğine inanan Herzl, mali sorunlar ve dış borçlar ile boğuşan Osmanlı Devleti'ne maddi yardımda bulunarak Filistin'e yerleşmenin mümkün olabileceğini düşündü.⁷ Ancak kendisi padişah ile birebir görüşme yapmayarak tekliflerini padişah ile yakın dostluğu bulunan Polonyalı Philip Newlinsky aracılığıyla 19 Haziran 1896 tarihinde yaptı.⁸ Sultan II. Abdülhamid, Filistin'e Yahudi yerleşimi meselesine sıcak bakmadı⁹ ve Yahudilerin tehlikeli oyunlarını fark ederek, 1883'de bir irade-i seniyye çıkardı. Bu irade-i seniyye ile Yahudiler, Filistin'de sadece hac görevi için üç ay süre zarfında kalabilecek ve toprak-mülk satışı da yasaklanacaktır¹⁰.

Herzl'e göre Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulabilmesi için gerekli olan ilk şey, dünyadaki bütün Yahudilerin teşkilatlanmasıydı.¹¹Bu doğrultuda, 29 Ağustos 1897'de İsviçre'nin Basel şehrinde ilk Siyonist kongresini toplayarak, kongre sonunda "Basel'de Yahudi devletini kurdum" diye ifade de bulundu.¹² Birinci Siyonist kongresinin aldığı kararlara göre; "Filistin'de bir yurt edinilmesi için çalışılacak, dünyanın çeşitli yerlerindeki Yahudiler, dernekler ve federasyonlar şeklinde organize olacak, Yahudi milli

⁵ Ömer Osman Umar, "Osmanlı Döneminde Yahudiler 'in Filistin'e Yerleşme Faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 2, s. 422.

⁶ Mim Kemal Öke, *Kutsal Topraklar Siyonistler ve Masonlar*, Çağ Yayınları, İstanbul 1990, s. 12-13.

⁷ Vahdettin Engin, *Pazarlık, Yeditepe Yayınevi*, İstanbul 2020, s. 63.

⁸ Öke, *Kutsal Topraklar Siyonistler ve Masonlar*, s. 56.

⁹ "Eğer Bay Herzl senin benim arkadaşım olduğun gibi arkadaşın ise, ona söyle bu meselede ikinci bir adım atmasın. Ben bir karış bile olsa toprak satmam, zira bu vatan bana değil milletime aittir. Milletim bu imparatorluğu kanlarını dökerek kazanmış ve yine kanları ile mahsuldar kılmuştur. O bizden ayrılıp uzaklaşmadan tekrar kanlarımızla örteriz. Benim Suriye ve Filistin alaylarımın askerleri birer birer Plevne'de şehit düşmüşlerdir. Bir tanesi dahi geri dönmek üzere hepsi muhabere meydanında kalmışlardır. Türk İmparatorluğu bana ait değildir, Türk milletininindir. Ben onun hiçbir parçasını vermem. Bırakalım Yahudiler milyarlarını saklasınlar, benim imparatorluğum parçalandığı zaman onlar Filistin'i hiç karşılıksız ele geçirebilirler. Fakat yalnız bizim cesetlerimiz taksim edilebilir. Ben canlı bir beden üzerinde ameliyat yapılmasına müsaade edemem." Bkz.: Engin, *Pazarlık*, s.64.

¹⁰ Umar, *Osmanlı Döneminde Yahudiler 'in Filistin'e Yerleşme Faaliyetleri*, s. 423-424.

¹¹ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1989, s. 16.

¹² Türkçüye Ataöv, "Filistin Sorununun Ardındaki Gerçek: İsrail'in Kuruluşuna Kadar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 25/3, Mart 1970, s. 37-38.

şuuru kuvvetlendirilecek ve gerekli devletlerin desteğinin sağlanması için çaba harcanacaktır." Alınan bu kararlar içinde dikkati çeken nokta, meselenin bir devlet kurma değil yurt edinme olmasıdır.¹³

1905 yılında Herzl'in ölümünün ardından Siyonist hareketin başına geçen Chaim Weizmann, Yahudi Devleti'nin hamiliğini üstlenecek gücün İngiltere olduğuna inanmış bu nedenle David Lloyd George, Arthur James Balfour ve Sir Herbert Samuel gibi bazı İngiliz devlet adamları ile yakın ilişkiler kurmuştur.¹⁴ 1916 yılında Lloyd George İngiltere Başbakanlığına gelince İngiltere yönetiminde Filistin'de bir idarenin kurulmasına verilen önem artmıştır.¹⁵ Böylece 2 Kasım 1917'de Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour'un *Balfour Deklarasyonu* tarih sahnesinde yerini almıştır.¹⁶

İngiltere Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulması için girişimlerde bulunacağını ilan ettikten sonra Balfour Deklarasyonu, 1918 yılı içerisinde sırasıyla Fransa, İtalya ve Amerika tarafından da kabul edilmiş ve onaylanmıştır.¹⁷ Balfour Deklarasyonu, 20. Yüzyılda İsrail devletinin kurulmasına yol açan olayları harekete geçirmesi ve bölgeyi günümüze kadar etkileyecek istikrarsızlığın temellerini atması nedeniyle Filistin'in yakın tarihindeki en önemli gelişmelerden biridir.¹⁸ Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Balfour Deklarasyonu'nun önemi İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'nın ardından Filistin bölgesinde bir manda yönetimi kurmasıyla belirginleşti. Çünkü manda yönetiminin 1922 yılında Milletler Cemiyeti tarafından onaylanmasıyla, bildirinin daha meşru bir hal aldığı görüldü. Filistin

¹³ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, s.17.

¹⁴ Ali Balcı, İsrail Sorunu: Ortadoğu'nun Gordion Düğümü, *Derleyen: Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman, Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları*, c.1, İstanbul 2010, Nobel Yayınları, s.103. Devci, Herbert Samuel döneminde Filistin'e Yahudi Göçleri (1920-1925), s.3-4.

¹⁵ Umar, *Osmanlı Döneminde Yahudiler'in Filistin'e Yerleşme Faaliyetleri*, s. 433.

¹⁶ "November 2nd, 1917, Dear Lord Rothschild, I have much pleasure in conveying to you, on behalf of His Majesty's Government, the following declaration of sympathy with Jewish Zionist aspirations which has been submitted to, and approved by, the Cabinet. "His Majesty's Government view with favour the establishment in Palestine of a national home for the Jewish people, and will use their best endeavours to facilitate the achievement of this object, it being clearly understood that nothing shall be done which may prejudice the civil and religious rights of existing non-Jewish communities in Palestine, or the rights and political status enjoyed by Jews in any other country." Bkz., https://avalon.law.yale.edu/20th_century/balfour.asp.

¹⁷ Mehmet Kaya, "Türk-İsrail İlişkileri ve Filistin", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:9, Sayı:18, Güz 2019, s.1053.

¹⁸ İsmail Ediz, "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Filistin'de Toplum Ve Siyaset 1919-1922", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Turkish Journal of Middle Eastern Studies Cilt: 2, Sayı: 2, 2015, s.143., Müzehher Yamaç, Hazel Cartmill, "The Balfour Declaration", *Balkan Journal of Social Sciences/Balkan Sosyal Bilimler Dergisi* Volume/Cilt:7, Sayı:13, s.140.

mandasının kurulmasıyla Yahudilerin bölgeyi kolonileştirme çabaları da hız kazandı.¹⁹ 1919-1923 yılları arasında Filistin’de 30 bin olan Yahudi nüfusu, 1936 yılı sonunda 382 bine ulaştı.²⁰ Ancak Avrupa’nın çeşitli bölgelerinden Yahudiler, Filistin’e yasadışı yollardan girmişlerdir. Filistin’deki İngiliz güçlerinin bu kaçak göçleri engelleme çabaları, İngiliz askerleri ile Yahudiler arasında silahlı çatışmaların başlamasına neden oldu. Bu olaylardan bir süre sonra İngiltere Filistin’den kurtulmak isteyerek konuyu 2 Şubat 1947’de Birleşmiş Milletlere götürdü.²¹

Birleşmiş Milletler, Filistin Özel Komisyonu oluşturarak, Arap Devleti, Yahudi ve Kudüs bölgesi olarak Filistin’i üçe ayıran bir planı 27 Kasım 1947 tarihinde Genel Kurul’a sundu ve Birleşmiş Milletlerin bu planından sonra İngiltere, Filistin’de ki kuvvetlerini çekeceğini ilan etti. Çekme işleminin tamamlanmasından bir gün önce 14 Mayıs’ta, David Ben Gurion başkanlığındaki Yahudi Milli Konseyi Tel-Aviv’de toplandı ve İsrail Devleti’nin kuruluşu ilan edildi.²² Bu haber 15 Mayıs 1948 tarihli Cumhuriyet Gazetesi’nde şu şekilde yer buldu; “Yahudi devletinin ilanı, bugün Tel-Aviv’de toplanan, Yahudi Milli Konseyi üyeleri tarafından ilan edildi.”²³

Bu makale, İsrail Devleti’nin 1948 yılında kurulmasıyla Türkiye’nin 1960 askeri darbesine kadar geçen süreçte ikili ilişkilerin siyasi ve ekonomik yönünü Türk toplumundaki basın perspektifinden incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, Türk basınında önemli bir yer tutan Cumhuriyet Gazetesi’nde yer alan haberlerin, Cumhuriyet Arşivi’nden konu ile ilgili belgelerle karşılıklı analizi edilerek şekillendirilmeye çalışıldı. Ayrıca katkı sağlayacağına inanılan muasır kaynaklar ile de desteklendi.

İsrail Devleti’nin İlanı

İngiltere, politikasının ve mali kaynaklarının iflas etmesi nedeniyle 2 Şubat 1947’de Filistin meselesinin halli konusunda Birleşmiş Milletlere başvuruda bulundu ve burada konunun araştırılması için bir komite teşkil edilmesine karar verildi.²⁴ Birleşmiş Milletler, netice alınana kadar bütün hükümetleri

¹⁹ Balcı, İsrail Sorunu: Ortadoğu’nun Gordion Düğümü, s.104.

²⁰ Kemiksiz, *Filistin Sorunu*, s. 138.

²¹ Ayça Eminoğlu, “Tarihsel Süreçte Türkiye İsrail İlişkilerinin Değişen Yapısı”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* Cilt:7, Sayı:15, 2016, s.90.

²² Kaya, *Türk-İsrail İlişkileri ve Filistin*, s.1054.

²³ Cumhuriyet, 15 Mayıs 1948.

²⁴ Tekin Önal, “Sykes-Picot Antlaşması’ndan İsrail’in Kuruluşuna Kadar Filistin Meselesi”, *Journal of History School*, Sayı: 44, s.259.

herhangi bir çatışma durumuna sebep olacak hareketten kaçınmaları konusunda uyardı.²⁵

Bununla birlikte Mısır, Suudi Arabistan ve Suriye öncülüğündeki Arap devletleri, manda yönetiminin sona erdirilmesi ile birlikte Filistinlilerin bağımsızlığının tanınması için çalışırken, Yahudiler de Filistin’de kendi bağımsız devletlerinin kurulması için Birleşmiş Milletleri etkilemeye yönelik girişimlerde bulunmuşlardır. Mısır, Irak, Suriye, Lübnan ve Suudi Arabistan Filistin mandasının sona erdirilerek bağımsızlıklarını talep ettiler ancak öneri Genel Kurul tarafından gündeme alınmadı. Bunun üzerine Arap devletleri hukuki sorunların çözümü için Uluslararası Adalet Divanından talepte bulundu, önerileri 21 aleyhte, 20 lehte ve 13 çekimser oyla reddedildi. Birleşmiş Milletler, sorunun çözümü için bir komisyon kurulması kararı aldı.²⁶

Genel Kurul 28 Nisan’da toplanarak ve 15 Mayıs’ta Birleşmiş Milletler Filistin Özel Komitesi’nin kurulmasına, komitenin 11 üyeden oluşmasına ve komitenin raporunun en geç 1 Eylül’de teslim edilmesine karar verdi. Komite yaptığı çalışmalarını tamamlayarak raporunu 1 Eylül 1947’de Genel Sekreter’e sundu. Raporda Filistin meselesinin çözümü için komite üyelerinin oy çokluğuyla kabul edilen “çoğunluk planı” ile birkaç üye tarafından desteklenen “azınlık planı” teklif edildi. Çoğunluk Planı’na göre, Filistin Arap Devleti, Yahudi Devleti ve Kudüs Bölgesi olmak üzere üç ayrı bölgeye taksim edildi. Arap ve Yahudi devletleri 1 Eylül 1947’den itibaren iki yıllık bir geçiş döneminden sonra bağımsız olacaktı. Ayrıca rapora göre Arap devletine Filistin topraklarının % 42.8’i (yaklaşık 4,500 mil), Yahudi devletine ise % 56.4’ü (yaklaşık 5.800 mil) verildi. Azınlık Plânı ise Kudüs’ün başkent olduğu Arap ve Yahudi devletlerinden oluşan bağımsız bir Filistin Federal Devleti öngörüldü.²⁷

BM Genel Kurulu, 23 Eylül’de bütün BM üyelerinin temsil edildiği geniş katılımlı bir ad hoc komite kurulması kararlaştırdı. Komite çalışmaları sırasında İngiltere bir tavır ortaya koymazken; Yahudiler yeterli bulmamakla beraber çoğunluk plânını desteklemekte, Araplar ise bütün Filistin topraklarında tek bir bağımsız Arap Devleti kurulmasını talep etmektedir.

²⁵ “Genel Kurul Filistin Özel Tahkikat Komisyonu raporu hakkında karar ittihaz oluncaya kadar bütün hükümet ve milletleri kuvvet veya tehdide başvurmaktan ve Filistin meselesinin acilen halline engel bir hava yaratacak mahiyette herhangi bir hareket tarzından kaçınmaya davet eder.” Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kutu (K):266, Gömlek (G): 793, Sıra (S): 48, (06.06.1947).

²⁶ Murat, “İsrail Devleti’nin Kuruluşu ve Türk Basınına Yansımaları”, s. 456.

²⁷ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, s.84-85.

Sovyet Rusya ve Amerika ise taksimi desteklemektedir. Türkiye taksim kararı aleyhine oy kullanan devletlerarasında yer almıştır. Komite, bazı değişiklikler yaptığı Çoğunluk Planı'nı 25 Kasım 1947 günü üyelerinin büyük bir oy çoğunluğuyla kabul etti ve bir tavsiye kararı olarak Genel Kurul'a sundu. 26-29 Kasım tarihleri arasında Çoğunluk Planı'nı tartışan Genel Kurul'da, sonunda 29 Kasım 1947'de yapılan oylama ile Çoğunluk Plânı 13 ret ve 10 çekimser oya karşılık 33 oyla kabul edildi.²⁸

İsrail Başbakanı David Ben-Gurion kuruluş beyannamesinde, bu plan ile Birleşmiş Milletlerin İsrail'in inşasına yardım ettiğini belirtti.²⁹ Yahudiler Genel Kurul'un çoğunluk planını desteklerken, yaklaşık 4500 mil karelik bir alanı kapsayacak Arap devletinde 800 bin Arap ile 10 bin Yahudi; yaklaşık 5500 mil karelik bir alanı kapsayacak Yahudi devletinde ise 500 bin civarında Yahudi ile 400 bin civarında Arap nüfusunun olacağı planı reddetti. Ülke nüfusunun üçte birini oluşturan Yahudilere, Filistin topraklarının yarısından fazlasının bırakılması, Araplar tarafından adaletsiz olarak görüldü. Araplar, çoğunluk planını sert bir şekilde eleştirerek, nüfusun sadece küçük bir kısmını teşkil eden Yahudilere Filistin'in verimli tarım arazileri ile Arap endüstrisinin %40'ını oluşturan en iyi bölümünün verilmesini protesto ettiler. Arap Devletleri, Birleşmiş Milletleri taksim kararını gerçekleştirmeye çalıştığı takdirde ciddi sorunlar çıkacağı ve böyle bir durumda savunma hakkına dayanarak şiddetle karşı duracakları yönünde uyarmasına rağmen Yahudiler korkmadıklarını ve kendilerini savunabileceklerini ifade etti.³⁰

Bu durum Türk basınından Cumhuriyet Gazetesi köşe yazarı Ömer Rıza Doğrul tarafından kaleme alındı. Doğrul, Filistin'i taksim projesinin Birleşmiş Milletlerce kabulü ve bu projenin tatbikine girişilmesi üzerine Orta Şark'ta savaş çıkacağına şüphe götürmez bir mahiyet aldığını belirterek, Arapların ve Siyonistlerin, bütün siyasi konuşmaların, tartışmaların ve kararların sonunda savaşmaktan başka bir netice vermeyeceğine inandıkları için iki tarafın da durmadan silahlanmakta olduğunu bildirdi.³¹

Türkiye, 1945-1947 yılları arasında Birleşmiş Milletlerin Filistin meselesine ilişkin olarak yapılan görüşmelerde Arap ülkeleri lehinde azınlık planı çerçevesinde bir tavır sergiledi. Özellikle Arap ülkelerinin, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda, Filistin'e bağımsızlık verilmesi yönündeki önerilerini

²⁸ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Cilt:1, MKM Yayınları, Bursa 2012, s.273-276.

²⁹ Çiğdem Ör, *Amerika Birleşik Devletleri-Sovyetler Birliği Ekseninde Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1982)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2018, s.18.

³⁰ Kemiksiz, *Filistin Sorunu*, s. 142-143.

³¹ Cumhuriyet, 13 Kasım 1947, s.2.

destekleyerek, Birleşmiş Milletlerin 181 sayılı Filistin'in Araplar ve Yahudiler arasında paylaşılması kararına, Arap ülkeleri ile birlikte aleyhte oy kullandı.³² Hatta Filistin meselesinin Genel Kurulun gündemine alındığı günlerde, Filistin Yahudi Ajansı New York Ofisi Müdürü Arthur Louris, Birleşmiş Milletlerdeki güncel Filistin sorunu için Başbakan Hasan Saka'ya mektup yazarak Türkiye'den destek istedi.³³ Türkiye'nin Arap ülkelere verdiği desteğe, Arap ülkelerinden Lübnan, Arabistan, Suriye, Yemen, Irak ve Mısır'dan gelen mektupla da teşekkür edildi.³⁴ Türkiye'nin Filistin meselesinde takip ettiği hassas tutuma en başından beri Türk basınında da genişçe yer verildi. Türkiye'nin Filistin ile ilgili tutumu Türk Heyeti'nin beyanatlarında da belirtildi. Birleşmiş Milletler Komisyonu'nun Özel Komitesi'nde Türk Delegesi Hüseyin Ragıp Baydur'un Filistin konusunda verdiği beyanatta Filistin'in bağımsızlığı meselesinde Türk heyetinin eğilimini görmek mümkündür.³⁵

İngiltere, 13 Kasım 1947'de yaptığı açıklama ile 14 Mayıs 1948'de manda yönetimini sona erdirerek askerlerini kademeli olarak çekeceğini ilan etti. Taksime karşı çıkan Arap devletleri Aralık ayından Nisan ayına kadar 6 kez toplanıp bölünmeye karşı oldukları ve gerekirse silah kullanarak bu kararı engelleyecekleri kararını aldılar. Filistin'de faaliyet gösteren Yahudi terör örgütleri Haganah, Irgun ve Stern sivil Araplara karşı saldırılarda bulunup yüzlerce Arap'ı katletti. Bu terör saldırıları nedeniyle yüzlerce Arap evlerini terk etmek zorunda kaldı ve demografik yapı Yahudiler lehinde gelişme gösterdi.³⁶ Bu duruma Cumhuriyet Gazetesi'nde de genişçe yer verildi. "Arap-Yahudi mücadelesi şiddetlendi başlığıyla, *Haganah'ın tebliğ ettiğine göre dün akşam büyük bir Yahudi birliği, Hayfa bölgesinde iki Arap köyüne hücum ederek Araplardan 50 kişiyi öldürmüş ve 30 kişiyi yaralamıştır. Haganah dün gece de Lidda*

³² Türel Yılmaz, *Türkiye-İsrail Yakınlaşması*, İmaj Yayıncılık, Ankara 2001, s.4.

³³ BCA, K:5, G: 23, S: 8, (05.09.1947).

³⁴ BCA, K: 266, G:793, S:49, (08.12.1947).

³⁵ "171 numaralı karar suretini müzakere ettiğimiz şu sırada oyumu nasıl kullanacağımı izah eden birkaç kelime söylemek isterim. Ortaçağ'da bazı Avrupa memleketlerinden çıkarılan Yahudiler kendilerine Türkiye'de melce aramışlardı. O zamandan beri büyük bir Yahudi cemaati refah içerisinde Türkiye'de yaşamaktaydı. San Francisco Konferansı esnasında, Filistin Yahudi idaresinin bir temsilcisi gelip beni gördü. Bazı Avrupa memleketlerinin zulmüne kurban olan Yahudilere Türkiye Cumhuriyeti tarafından yapılan yardım ve insani muameleden dolayı Yahudi idaresinin takdirlerini beyan etti. Bu misal, Türklerin Yahudilere karşı olan hareket hatlarını belirtmeye kâfidir. Diğer taraftan Yüksek Arap Komitesi temsilcisinin söylediği gibi Türk Milletinin Araplarla müşterek uzun bir tarihi vardır... Türk milleti yeni Arap devletlerini mesut ve refah içinde görmeyi samimiyetle arzu eder..." Bkz.; Cumhuriyet, 15 Mayıs 1947, s.1,3

³⁶ Kürşat Kan, "İsrail'in Kuruluşundan 27 Darbesine Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1960)." *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, No: 3, s.177. (172-188)

ve Tel-Aviv'de bir köye hücum etmişlerdir." şeklinde bildirildi.³⁷ Aynı şekilde, Filistin'de durum çok vahim bir safhada³⁸, Filistin'de uçaklarda savaşa iştirak ediyorlar³⁹, Filistin'e gitmek isteyen gönüllerle meselesi⁴⁰, Filistin'de mukaddes cihat⁴¹, Arap Birliğinin Filistin hakkında kat'i kararı⁴², Filistin'de mücadele⁴³ başlıkları ile Arap-Yahudi mücadelesine verilen önem görülmektedir.

Öte yandan İngiltere'nin 14 Mayıs 1948'de manda yönetimini sona erdirerek askerlerini kademeli olarak çekeceği açıklaması üzerine Tel-Aviv'de toplanan Yahudi Milli Konseyi yayınladığı bir deklarasyonla İsrail Devleti'nin kurulduğunu ilan etti. Ayrıca bu deklarasyonda, Birleşmiş Milletler 'den İsrail'in üyeliğe kabulü de talep edildi.⁴⁴

Bu ilana Cumhuriyet Gazetesi "Yahudi Devleti'nin İlanı" başlığıyla yer verdi. İsrail devletinin kuruluşuna ait beyannamede; *Bizler Filistin Yahudi milletinin tarihi ve tabii hakları ve Birleşmiş Kurulu umumi asamblesinin kararı gereğince Filistin'deki İngiliz mandasının sona erdiği günde merasimle toplanmış bulunuyor ve İsrail adını taşıyacak olan Yahudi devletinin kuruluşunu ilan ediyoruz* şeklinde bildirildi. Ayrıca ilandan yalnızca 11 dakika sonra Başkan Truman Filistin'de kurulan İsrail Yahudi devletinin Amerika tarafından *de facto*⁴⁵ şeklinde tanındığını resmen ilan ettiği görülmektedir.⁴⁶ 18 Mayıs tarihli

³⁷ Cumhuriyet, 2 Ocak 1948, s.1-3.

³⁸ "Yahudilerin hazırladıkları suikastlar neticesinde bir günde üç müthiş infilak oldu, yüzlerce ölü ve yaralı var" Bkz.; Cumhuriyet, 6 Ocak 1948, s.1-3.

³⁹ Cumhuriyet, 16 Ocak 1948, s.1-3.

⁴⁰ "Türk subaylarından gruplar, Arap lejyonunun yanında harp etmek üzere Filistin'e gitmeye hazırdırlar. Aralarında birçoğu yüksek rütbeli subay olan gönüllüler bulunmaktadır. Filistin meselesi Arap olsun olmasın bütün Müslümanları birleştirmiştir." Bkz.; Cumhuriyet, 31 Ocak 1948, s.1-3.

⁴¹ Cumhuriyet, 15 Şubat 1948, s. 1-3.

⁴² "Bir veya birkaç devlet, Arap Filistin'e Yahudi bir devlet tahmil etmek maksadıyla silahlı kuvvetler kullanmaya karar verdikleri takdirde bütün Arap devletleri bu yabancı müdahaleye bütün muntazam ve gayrimuntazam kuvvetleri ile mukavemet etmek hususunda mutabık kalmışlardır." Bkz.; Cumhuriyet, 18 Şubat 1948, s. 1-3.

⁴³ "Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda muhasamatın(çarpışmanın) kesilmesi istendi", Bkz.; Cumhuriyet, 17 Nisan 1948, s.1-3.

⁴⁴ Deklarasyon, "Eretz Israel yani İsrail Ülkesi, Yahudi milletinin doğduğu yerdir ve Yahudi milleti ilk defa burada devlet olmuştur" diye başlıyor ve "Biz, İsrail ülkesindeki Yahudi toplumunun ve Siyonist hareketinin temsilcisi olan Halk Konseyi'nin üyeleri olarak... Tabii ve tarihi hakkımızı kullanarak... Eretz Israel' de, bundan sonra İsrail Devleti diye tanınacak olan Yahudi Devleti'nin kurulduğunu ilan ediyoruz" demektedir. Bkz.; Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, s.93.

⁴⁵ "Defacto tanımada tanıyan devlet diplomatik temsilciler yerine vazifeleri tayin ettikleri temsilciler ile yapar. Defacto tanımının hukuki tesirleri siyasi ahvalin değişmesiyle hitam bulur, vaziyetin devamı halinde *de jure* tanıma şekline gidilir." Bkz.; Charles Crozat, "Devletler Hukukunda Tanıma", *Journal of İstanbul University Law Faculty*, 2011, 19 (1-2), s.16.

⁴⁶ Cumhuriyet, 15 Mayıs 1948, s.1-3.

Rusya'nın tanınma kararı başlıklı bir başka haberde ise Rusya, İsrail Devleti'ni resmen tanıdığı belirtilmektedir.⁴⁷

1948 Arap-İsrail Savaşı

İsrail devletinin kuruluş ilanından birkaç saat sonra, 14-15 Mayıs gecesi Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Irak güçleri üç istikametten Filistin'e girerek Arap-İsrail savaşı resmen başladı.⁴⁸ Cumhuriyet Gazetesi bu habere *Arap orduları bu gece Filistin'e giriyorlar* başlığı ile yer verdi. Haberin devamı; *14 Mayıs Cuma günü saat 24'te Filistin'deki İngiliz mandasının sona ereceği ve vukuu muhtemel bir istila hareketine hemen hemen 30 saat kala bugün Arap orduları üç istikametten Filistin'e doğru yaklaşmaktadır. Arap istilası İngiliz mandasının resmen sona ermesinden beş dakika sonra başlayacaktır. Yahudilerin bol sayıda uçak getirttikleri ve Filistin'de uçak alanları hazırlattıkları dair şayialar dolaşmakta ve Yahudiler aralarında Rus askeri bulunduğunu teyit etmektedirler, şeklinde ifade edildi.*⁴⁹ *Arap Orduları Dün Gece Filistin'e Girdiler* başlığında ki haberde; *Mısır ordusunun iki kasabayı ele geçirdiği, ileri hareketin devam ettiği yazmaktadır. Aynı gece Amerika İsrail'i resmen tanıdığını bildirmiş, Fransa ise Yahudi devletinin iyi niyetinden emin olmadıkça tanımayacağını açıklamıştır.*⁵⁰ 5 Haziran tarihli haber de Türkiye'de yaşayan Yahudilerin kendi devletlerinin kurulmuş olmasından dolayı duydukları mutluluğu göstermesi bakımından önemlidir. Haber *İzmir Yahudilerinin Truman'a teşekkür ettiği* başlığı ile *İzmir'de oturan 20 bin Yahudi namına bir heyet, İzmir'deki Amerikan konsolosuna müracaat ederek İsrail devletini tanıdığından dolayı Truman'a bir tebrik ve minnet telgrafi çekmek istediklerini, bu yüzden duygularının konsolosluk vasıtasıyla Amerika başkanına ıblağını rica etmişlerdir. Amerikan konsolosu İzmir Yahudileri namına yapılan bu müracaatı Amerika'nın Ankara büyükelçiliğine bildirmiştir. Şeklinde verildi.*⁵¹

Cumhuriyet Gazetesi, 16 Mayıs tarihli haberinde ise Arap birliğinin memnuniyetini göstermektedir; *Kudüs Müftüsü asırlardır böyle kutsal bir ittifak yapılmadığını, tarihte yeni bir devir açıldığını, asırlarca kan dökerek mukaddes yurdu müdafaa eden, Birleşmiş Milletlerde bizi destekleyen Türk kardeşlerimizin teveccüh ve alakasından eminim ve şükranlarımız sonsuzdur.*⁵²

Yine aynı gün Abidin Daver Cumhuriyet Gazetesi'nde "Kan ve Ateş İçinde Doğan Bir Devlet" adlı makalesine yer verdi;

⁴⁷ Cumhuriyet, 18 Mayıs 1948, s.1-3.

⁴⁸ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, s.94.

⁴⁹ Cumhuriyet, 14 Mayıs 1948, s.1-3.

⁵⁰ Cumhuriyet, 15 Mayıs 1948, s.1-3.

⁵¹ Cumhuriyet, 5 Haziran 1948, s.3.

⁵² Cumhuriyet, 16 Mayıs 1948, s.1-3.

Filistin'de 2000 yıl sonra, yeni bir devlet doğuyor. Bu Yahudi İsrail devletidir. Fakat İsrail devleti daha doğarken, bir sürü İsrail ile karşılaşılıyor; yani Filistin'de kızıl kıyamet kopuyor. 14–15 Mayıs gece yarısında Filistin üzerindeki 27 yıllık İngiliz mandası bitmiş, Filistin Siyonistleri, Arzı Mevut veya mukaddeste, Yahudi devletinin istiklalini ilan etmişler; aynı zamanda Arap devletleri birliğinin orduları üç koldan Yahudi İsrail devletini yok etmek üzere, Filistin topraklarına girmişlerdir.

Yahudi devletinin ölü doğan bir çocuk vaziyetine düşüp düşmeyeceğini yahut eksik doğmuş bir mahlûk gibi bir müddet sonra ölüp ölmeyeceğini Arap Yahudi harbinin neticesi tayin edecektir. Amerika Yahudi İsrail devletini tanımakta hiç tereddüt etmemişse de Amerika'nın tanınmasıyla bu devletin mutlaka yaşayabileceği kabul edilemez. Bu kanlı doğumla dünyaya gelen devletin yaşayabilmesi, Arap Birliği ordularının yapmaya başladığı hamleye bağlıdır. Araplar Yahudileri mağlup ederlerse, İsrail devleti 2000 yıl evvelki gibi gene ortadan kalkar; harbi Yahudiler kazanırsa o zaman bu devlet yaşar.

Mr. Truman'ın yeni Yahudi devletini tanımakta ön ayak olması, daha ziyade Amerika'nın iç politikasıyla ilgilidir. Çünkü Amerika'da pek çok Yahudi vardır ve bunlar, Amerika siyasetinde, Cumhurbaşkanı seçimlerinde mühim rol oynayacak kadar servete, nüfuz ve kudrette sahiptirler. Amerika'nın tanınmasıyla Yahudi devletinin mutlaka yaşayabileceği iddia edilemese de bu tanınmanın yeni devleti manen kuvvetlendireceği muhakkak ve Amerika'daki Yahudilerin Filistin 159 soydaşlarına maddi yardımlarda bulunmalarını, onlara evvela para ve yiyecek verilecek, mevcut yasak kalktıktan sonra da silah ve malzeme göndermelerini temin edeceği şüphesizdi. İsrail Yahudi devletine yalnız Amerika Yahudileri değil, bütün dünya Yahudileri manen ve maddeten yardım edeceklerdir.

Birleşmiş Milletler teşkilatı da, Filistin'e bir aracı mümessil göndermeye nihayet karar verebilmiştir. Aracın ne yapacağı ne dereceye kadar başarı elde edeceği şimdiden kestirilemez.

Arap-Yahudi harbinin alacağı şekle gelince, üç koldan Filistin'e giren Arap ordularının muvaffak olabilmesi için, harekâtın iyi sevk ve idare edilmesi, dış hatlar stratejisi takip eden Arap kuvvetlerinin merkezi bir vaziyette bulunan ve iç hatlar stratejisi kullanan Yahudi ordusu tarafından ayrı ayrı mağlup edilmelerine meydan verilmemesi lazımdır.

Bu harp, bir din, ırk ve hatta ideoloji harbidir. Filistin aylardan beri devam eden kargaşalıklar ve savaşlar yüzünden yanıp yıkılmakta olduğu gibi bundan sonra büsbütün harap olacaktır. Birinci Dünya Harbinde işlenen hatalardan birinin de Filistin mandası olduğuna bu memleketin şimdi içinde bulunduğu felaketten başka delil ister mi? ⁵³

⁵³ Cumhuriyet, 16 Mayıs 1948, s.3.

Öte yandan 16 Mayıs tarihli gazetede *Filistin'de Süratle İlerliyorlar* manşeti ile *Mısır kuvvetlerinin Gazze şehrini işgal ettiği görülmektedir*.⁵⁴ 17 Mayıs tarihli bir başka haberde ise, *Ürdün kuvvetleri ile Yahudi birlikleri arasında kanlı çarpışmalar oluyor Arap orduları Yahudi mukavemetini kırıyor* şeklinde yer verildiği görülmektedir.⁵⁵

Savaş başladıktan bir hafta sonra Mısır kuvvetleri Gazze'yi, Ürdün kuvvetleri ise Eski Kudüs denilen Doğu Kudüs'ün hemen hemen tamamına hâkim olmuştur. Doğu Kudüs'teki Yahudi kuvvetleri zor bir durumla karşılaştı. ⁵⁶ Cumhuriyet Gazetesi'nde habere *Kudüs'te Yahudiler Şartsız Teslim Oluyorlar* başlığıyla yer verildi.⁵⁷ 26 Mayıs tarihli bir habere *Amerika İsrail Devletine Para İkras Ediyor* başlığı atılırken, haberin devamında *İsrail devleti Cumhurbaşkanı Weizmann'ın bugün Truman'la doksan dakika görüştüğü Amerika'nın Yahudilere silah da vereceğini söylediği* belirtildi.⁵⁸

Bununla birlikte Birleşmiş Milletler 29 Kasım 1947 tarihli taksim kararını uygulamak üzere Bolivya, Çekoslovakya, Danimarka, Panama ve Filipinler temsilcilerinden oluşan Filistin Komisyonu kuruldu. Birinci Arap-İsrail Savaşı'nın başladığı 14 Mayıs 1948'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Filistin Komisyonu'nun çalışmalarına son verdi. Çünkü Birinci Arap-İsrail Savaşı ile Taksim planının uygulanamayacağı görüldü. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Filistin Komisyonu'nun çalışmalarına son vermesinin ardından Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi bir arabulucu seçme kararı alarak, İsveç Kralı'nın yeğeni ve İsveç Kızılhaç Teşkilatı'nın Başkanı Kont Folke Bernadotte'u, 20 Mayıs 1948'de BM Filistin Arabulucusu olarak seçti.⁵⁹ Birleşmiş Milletler tarafından atanan arabulucu Bernadotte, Filistin meselesine çözümü teşvik etmek ve mültecilere yardımı düzenlemek için Genel Kurul'a karşı sorumlu tutuldu.⁶⁰

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, yapılan görüşmelerin ardından 22 Mayıs 1948 tarihinde ateşkes çağrısında bulundu. Bu haber *Konseyde Filistin Meselesi* başlığı ile yer aldı.⁶¹ Ancak 27 Mayıs tarihli haberde Arapların ateşkes teklifini reddettikleri görülmektedir.⁶² 1 Haziran tarihli Cumhuriyet

⁵⁴ Cumhuriyet, 16 Mayıs 1948, s.1-3.

⁵⁵ Cumhuriyet, 17 Mayıs 1948, s.1-3.

⁵⁶ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, s.95.

⁵⁷ Cumhuriyet, 23 Mayıs 1948, s.1-3.

⁵⁸ Cumhuriyet, 26 Mayıs 1948, s.1-3.

⁵⁹ Arda Baş, "Filistin Uzlaştırma Komisyonu Ve Türkiye", *Tarih Dergisi*, Sayı 69 (2019/1), İstanbul 2019, s.138-139.

⁶⁰ J. C. Hurewitz, "The United Nations Conciliation Commission for Palestine: Establishment and Definition of Functions", *International Organization*, Vol. 7, No. 4, Nov. 1953, s. 484.

⁶¹ Cumhuriyet, 23 Mayıs 1948, s.1-3.

⁶² Cumhuriyet, 27 Mayıs 1948, s.1-3.

Gazetesi'nde ilginç bir habere yer verildi. Haber; *Paris neşriyatı dünkü haberinde Arap Birliği Genel Sekreteri Azzam Paşa'nın Türkiye'ye çağrıldığını ve Araplara silah vereceğimizi iddia etmiştir. Dışişleri Bakanımız Necmettin Sadak bu haberi katıyetle yalanlamış ve bu haberin hususi maksatla uydurulmuş olduğunu beyan etmiştir.* Şeklindeydi.⁶³

Güvenlik Konseyi 1 Haziran 1948 günü saat 18:09'dan itibaren olmak üzere yeniden ateşkes çağrısında bulundu. Bu seferki çağrıyı taraflar kabul ettiler ve ateşkesin şartları konusu ortaya çıktı. Sonuç olarak arabulucu Kont Bernadotte'un, 8 Haziran'da Araplara ve İsrail'e sunduğu 9 maddelik şartları her iki tarafta kabul etti ve 10 Haziran 1948 günü ateşkes yürürlüğe girdi.⁶⁴

Bu durum Cumhuriyet Gazetesi'nde de geniş yankı uyandırdı. *Araplar ve Yahudiler Konseyin Ateşkes Teklifini Kabul Etiler* başlıklı haberde 4 haftalık mütareke kabul edilerek, Arap devletlerinde bulunan müttefik silah depolarından Arap ordularına silah verilmemesi, ateşkes emri verildikten sonra askerlerin buldukları yerlerde kalmaları, Kudüs şehrinin bütün sivillere açık tutulması mütarekenin şartları arasına konuldu.⁶⁵ *Filistin'de Mütareke 10 Haziran'da başlayacak* başlıklı haberde ise mütareke hükmünü Fransız, Amerikan, İsveç ve Belçikalı subayların kontrol edeceği yazmaktadır.⁶⁶ *Filistin'de Mütareke İçin Hazırlıklar* başlıklı haberde Kont Bernadotte'un mütarekenin şartları taraflara bildirdiği görülmektedir. Ancak Arap lejyonu tarafından savaşın halen devam ettiği, Kudüs bölgesinde şiddetli çarpışmaların sürdüğü, Arap topçusunun şehri bombaladığı yazmaktadır. Ayrıca bu durumu *Ürdün Kralı Abdullah'ın Filistin'deki vakalara harp adı verilemez bunlara kargaşalık adı verilebilir* şeklinde değerlendirdiği görülmektedir.⁶⁷ 10 Haziran'da ise *Araplar ve Yahudiler mütareke teklifini kayıtsız şartsız kabul ettiler* başlığıyla mütarekenin başladığı görülmektedir.⁶⁸

Bu ateşkestten sonra Kont Bernadotte, tarafları uzlaştırmak için 29 Kasım 1947 taksim kararını değiştiren bir anlaşma teklifinde bulundu.⁶⁹ *Filistin'de Mütarekenin Uzatılması Muhtemel* başlığını taşıyan haber; *İhtiyatla karşılanması gereken söylentilere göre Kont Bernadotte Filistin meselesini kanton şeklinde halletmeyi planlamaktadır. Bu takdirde bütün Filistin Arap Birliğini veya bir Arap*

⁶³ Cumhuriyet, 1 Haziran 1948, s.3.

⁶⁴ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, s.96.

⁶⁵ Cumhuriyet, 2 Haziran 1948, s.1-3.

⁶⁶ Cumhuriyet, 7 Haziran 1948, s.1-3.

⁶⁷ Cumhuriyet, 9 Haziran 1948, s.1-3.

⁶⁸ Cumhuriyet, 10 Haziran 1948, s.1-3.

⁶⁹ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, s.97.

devletinin hâkimiyeti altında birleşik olarak kalacak, İsrail devleti ise Araplara tabi muhtar bir dominyon haline gelecektir. Şeklinde devam etmektedir.⁷⁰

Bu anlaşma tasarısını Arap ve İsrail devletlerinin reddettiği ve 30 günlük yapılan mütarekenin sona ererek 8 Temmuz'dan itibaren çarpışmaların tekrar başladığı görülmektedir. *Filistin'de Harp Tekrar Başladı* manşeti ile verilen haber *Mısır orduları Tel-Avivo'ye karşı taarruza başladılar diğer Arap orduları da bu sabah harekete geçiyorlar* şeklinde bildirildi.⁷¹

Birleşmiş Milletler arabulucusu olarak görevlendirilen ve hazırladığı raporda Filistin'in daha büyük bir bölümünü Araplara veren Kont Bernadotte ve Andre Serot 17 Eylül 1948'de Yahudi mahallesinden geçerken İsrail askeri üniforması giymiş şahısların tecavüzüne uğrayarak öldürüldü.⁷² Bu olay *Yahudiler Kont Bernadotte'u Öldürdüler* başlığıyla birlikte *Suikast Kudüs'ün Yahudi mahallesinde yapıldı, Yahudi ordusunun üniformasını taşıyan suikastçılar makineli tüfeklerle mücehhezdiler. Gayet yakından açılan ateş sonucunda Bernadotte ile birlikte otomobilde bulunan Fransız baş müşahidi de öldü.* Şeklinde haber yapıldı.⁷³

Temmuz ayında İsrail kuvvetlerinin saldırıya geçmesiyle birlikte Mısır ordusu, Filistin'den çıkarıldı. Ekim ayında İsrail ordusu Mısır yolu üzerinde önemli bir nokta olan Beşerşeba'yı ele geçirdi. İsrail donanması aynı zamanda Mısır donanmasının amiral gemisini de batırdı. Sina yarımadasından Mısır sınırını geçen İsrail, Mısır'ı resmen yendi ve Mısır ateşkes görüşmelerine başladı.⁷⁴ *Filistin'de Yahudiler İlerliyorlar* başlığının atıldığı haberde Mısır kuvvetlerinin durumunun belirsiz olduğu ifade edildi.⁷⁵

Araplar ve Yahudiler arasında çatışmalar devam ederken 11 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler çatışmaların çözümü için yeni kararlar aldı. 194 sayılı karara göre, göç eden Araplar geri dönebilecek, dönmeyenlere ise İsrail tazminat ödeyecek, Kudüs uluslar üstü bir statü kazanacak ve bir Uzlaştırma Komisyonu kurulacaktır. Bu komisyonun üyeleri ise Fransa, Türkiye ve ABD'dir.⁷⁶ Bu olay, Yahudi devletine karşı, politikası batı politikaları çerçevesinde değişen Türkiye'nin Araplara yakın tutumundan uzaklaşmasının ilk göstergesi oldu. Komisyonun kurulmasına yönelik oylamada Arap ülkeleri aleyhte oy kullanırken Türkiye lehte oy kullandı.

⁷⁰ Cumhuriyet, 18 Haziran 1948, s.3.

⁷¹ Cumhuriyet, 9 Temmuz 1948, s.1-3.

⁷² Seha L. Meray, " Birleşmiş Milletler Hizmetinde Uğranılan Cismani Zararın Tazmini Meselesi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 9 (1954), s.87.

⁷³ Cumhuriyet, 18 Eylül 1948, s.1-3.

⁷⁴ Ör, *Amerika Birleşik Devletleri-Sovyetler Birliği Ekseninde Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1982)*, s.33.

⁷⁵ Cumhuriyet, 26 Ekim 1948, s.3.

⁷⁶ Kan, "İsrail'in Kuruluşundan 27 Darbesine Türkiye-İsrail İlişkileri, s.178.

Böylece Türkiye ilk defa Filistin konusunda Arapların karşısında yer aldı.⁷⁷ *Filistin Uzlaştırma Komisyonu* başlığı ile yazılan habere göre, Türkiye'nin komisyon temsilciliğine Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün yakın arkadaşı İstanbul Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın tayin edildi⁷⁸ ve Dışişleri Bakanlığı'nın 3/1/1949 tarihli kararında da belirtildi.⁷⁹ *Filistin Uzlaştırma Komisyonunun ilk Toplantısı*'nın tarihi 15 Ocak olarak belirlendi.⁸⁰ Türkiye'nin komisyon üyeliğinin, *Dış İşleri Bakanlığı Hakkında Tenkitler* başlıklı haber ile sorgulandığı görülmektedir. Haberin devamına; Demokrat Parti adına Adnan Menderes Türkiye'nin dış politikasının iyi işlenmediğine dair eleştirilerde bulundu, Filistin Uzlaştırma Komisyonu'na Türkiye'nin talebiyle girilip girilmediğini sorulması üzerine dönemin Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak, *Filistin Komisyonu'na katılımımız talebimizle değil, seçimle olmuştur. Bu durumdan Amerika, Fransa, Araplar ve Yahudiler memnundur* şeklinde yer verildi.⁸¹

Öte yandan Arap-İsrail savaşı bu şekilde devam ederken Güvenlik Konseyinin tekrar devreye girmesi ile ateşkes tekrar başladı. Ancak çatışmalar Nisan 1949'a kadar aralıklarla devam etti. 1949 yılının Şubat ayında Mısır, Mart ayında Lübnan, Nisan ayında Ürdün ve Temmuz ayında Suriye ile İsrail arasında ayrı ayrı anlaşmalar yapılarak çatışmalara son verildi. Taksim planı ile Araplara bırakılan toprakların bir kısmını da İsrail işgal etti.⁸² *Mısır-İsrail Mütarekesi Dün Rodos'ta İmza Edildi*⁸³, *Yahudiler Lübnan'la Anlaştı*⁸⁴, *İsrail ile Ürdün Arasında Mütareke İmzalandı*⁸⁵ başlıkları ile mütarekelerin basında yer aldığı görülmektedir.

Birleşmiş Milletler 11 Mayıs 1949 tarihinde 59. Üye olarak İsrail'i üyeliğe kabul etti.⁸⁶ Bu üyelik Arap devletleri ile İsrail arasında yapılan mütareke

⁷⁷ Türel, *Türkiye-İsrail Yakınlaşması*, s.6.

⁷⁸ Cumhuriyet, 5 Ocak 1949, s.1-3.

⁷⁹ " Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun üçüncü aleyde Paris toplantısında, Filistin durumu için kurulması kabul edilen üçlü Uzlaştırma Komisyonuna Türkiye Hükümeti adına delege olarak İstanbul Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın'ın katılması kararlaştırılmıştır." Bkz.; BCA, K:118,G:81, S:1, (03,01,1949)

⁸⁰ " Türkiye, Fransa ve Birleşik Amerika Delegelerinden müteşekkil Filistin Uzlaştırma Komisyonu ilk toplantısını bu ayın 15'inde Cenevre'de yapacaktır. Bu komisyona Türk delegesi olarak seçilen Hüseyin Cahit Yalçın, önümüzdeki hafta İstanbul'dan uçakla Cenevre'ye hareket edecektir." Bkz., Cumhuriyet, 10 Ocak 1949, s.1-3.

⁸¹ Cumhuriyet, 16 Aralık 1948, s.3.

⁸² Kan, "İsrail'in Kuruluşundan 27 Darbesine Türkiye-İsrail İlişkileri", s.177.

⁸³ Cumhuriyet, 25 Şubat 1949, s.1-3.

⁸⁴ Cumhuriyet, 21 Mart 1949, s.3.

⁸⁵ Cumhuriyet, 4 Nisan 1949, s.3.

⁸⁶ Ruth Ben-Haim, *İsrail Hakkında Gerçekler*, İsrail Enformasyon Merkezi, İsrail 2008, s.350.

anlaşmasının bir sonucudur.⁸⁷ Bu haber *İsrail'in Birleşmiş Milletlere Kabulü Gündeme Alındı*⁸⁸, *İsrail Birleşmiş Milletlere Kabul Edildi*⁸⁹ manşetleri ile Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlandı.

Öte yandan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, İsrail devletini üyeliğe kabul ederken 29 Kasım 1947 ve 11 Aralık 1948 tarihli kararların uygulanmasında toprak meselesinin mütarekeler ile geçici bir çözüme kavuşmasından sonra "mülteciler meselesi" ve "Kudüs meselesi" sorunu ortaya çıktı.⁹⁰

1948-1949 Arap-İsrail savaşında, Birleşmiş Milletler arabulucuk faaliyetleri ile çözüm getirmeye çalışsa da savaşın sonunda beş Arap ülkesine karşı zafer kazanan İsrail devleti oldu. Filistin'de bir Arap devleti kurulmak şöyle dursun İsrail sınırları içinde kalan bölgedeki Arap nüfusunun çoğunluğu yerlerini terk etmek zorunda kaldı.⁹¹ *Filistin'den Beyrut'a Arap Muhacirler Akın Ediyor* başlıklı haber bu konu ile ilgili dikkat çekmektedir. Haber, *Sansüre rağmen Suriye'den sızan habere göre son birkaç gündür Filistin'den Beyrut'a akın halinde Arap muhaciri gelmektedir. Bunların ekseriyetini savaş meydanını terk edenler teşkil etmektedir. Gelenlerin ancak pek azı yerleşebilmişlerdir. Ekserisi sokaklarda sefil bir halde sürünmektedir, şeklinde verildi.*⁹² *Arap Mültecileri* manşetli Metin Toker'in yazısı *Karşımızdakiler hemen yarı çıplaktılar ve çoğu iskelet haline gelmişlerdi* diye devam etmektedir. Bu haber sefil halde yaşayan Filistin halkının durumunu daha iyi gözler önüne sermesi bakımından dikkat çekmektedir.⁹³

Bununla birlikte Arapların boşalttığı evlere Ocak 1948 itibariyle Yahudiler yerleştirilmeye başlandı. Çoğunlukla başka ülkelerden gelen göçmenler Arap mültecilerinin terk etmek zorunda kaldıkları evlere yerleştirildi.⁹⁴ Konuyla alakalı haberler Türk basınında da geniş yer bulduğu görülmektedir. *İstanbul'dan Filistin'e Yahudi Akımı*⁹⁵, *Filistin'e ilk Yahudi Kafile dün gece 41*

⁸⁷ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, s.103.

⁸⁸ "Birleşmiş Milletler İsrail hükümetinin üyeliğine kabulü için yaptığı talep lehinde oy vermiş bu meselenin gündeme alınmasına karar vermiştir. Mesele reye konduğu zaman Türkiye ve Arap devletleri ve Yunanistan, İsveç, İngiltere aleyhte rey vermişlerdir. Rusya ile Amerika lehte oy veren devletlerarasındadır." Bkz., Cumhuriyet, 10 Mayıs 1949, s.3.

⁸⁹ "Dün 12 muhalif oya karşı 36 oyla İsrail devleti Birleşmiş Milletler kurulunun 59. Üyesi olmuştur." Bkz., Cumhuriyet, 13 Mayıs 1949, s.3.

⁹⁰ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, s.104.

⁹¹ Ör, *Amerika Birleşik Devletleri-Sovyetler Birliği Ekseninde Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1982)*, s.36.

⁹² Cumhuriyet, 14 Haziran 1948, s.3.

⁹³ "...bir toprak parçası üzerinde yaşayan ve oraya yerleştikleri tarih bile asırların gölgesi altında kaybolmuş bulunan yarım milyondan fazla insanın her şeylerini bırakarak ana yurttan kaçmaya mecbur edilmeleri her zaman görülen hadiselerden değildir. Filistin'in Arap mültecilerinden bahsediyorum." Cumhuriyet, 24 Nisan 1949, s.1-4.

⁹⁴ Ör, *Amerika Birleşik Devletleri-Sovyetler Birliği Ekseninde Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1982)*, s.36.

⁹⁵ Cumhuriyet, 20 Ekim 1948, s.1-3.

kişiden mürekkep bir kabile Hayfa 'ya gitmek üzere yola çıktı⁹⁶, Bursalı Museviler de Filistin'e Gitmek İstiyor; Bursa zenginlerinden birçoğu gayrimenkullerini satarak Filistin yolculuğu için hazırlık yapıyor⁹⁷, başlıklı haberler Türkiye'den göç etmek isteyen Yahudi halkına işaret etmektedir. Harice Yahudi Akını hala Devam Ediyor haberinde sadece Türkiye'den değil dünyanın her yerinden Filistin'e muhaceretin yapıldığı görülmektedir.⁹⁸

Göç eden Yahudiler mülteci konumuna sokulan Arap halkının Filistin'de kalan yaşamları üstünde konarken, Arap mülteciler kendilerine gelen yardımlar ile ayakta durmaya çalışmışlardır. Türkiye de Birleşmiş Milletler yönergesi altında yapılmış bu yardımlara katılmıştır.⁹⁹

Kudüs meselesine gelindiğinde ise Kudüs şehrinin üç büyük dinden her biri için ifade ettiği ehemmiyetten dolayı Birleşmiş Milletlerin 29 Kasım 1947 taksim kararında yer verildi. Buna göre Kudüs şehri milletlerarası özel bir rejim altında ayrı bir varlık olacak ve Birleşmiş Milletler Vesayet Konseyi tarafından yönetilecektir. Vesayet Konseyi, 21 Nisan 1948 tarihinde Kudüs için verilen 44 maddelik bir statü tasarısını kabul etti. Bu tasarıya göre; Kudüs gayri askeri ve tarafsız olacak, iç güvenliğin gerektirdiği kadar polis kuvveti bulunacak, Konsey tarafından tayin edilen bir Genel Vali tarafından yönetilecek, Arapça ve İbranice Kudüs'te resmi dil olacak, Arap ve Yahudi vatandaşları dini görevlerini yerine getirmek için Kudüs'e serbest giriş yapabileceklerdi. Ancak bu tasarının kabulünden üç hafta sonra Arap-İsrail savaşının çıkmasından dolayı tasarı askıya alındı. Bundan sonra Kudüs meselesini Filistin Uzlaştırma Komisyonu'nu devralarak 1 Eylül 1949 tarihinde Devamlı Milletlerarası Rejim taslağını hazırladı. Bu taslağa göre Kudüs bölgesi Yahudi ve Arap olmak üzere iki kesime ayrılacak, her iki kesimde kendi belediye hizmetlerini kuracak, Kudüs şehrinin yönetimi Birleşmiş Milletler tarafından seçilecek bir komiser tarafından yapılacaktır. Kudüs şehri gayri askeri ve tarafsız hale getirilecekti. Uzlaştırma Komisyonu bu tasarımı Aralık 1949 başında Genel Kurul'a sundu ve tasarı tartışıldı. Ancak tasarı, Kudüs'ün bölünmüşlüğünü esas aldığı için benimsenmedi. İsrail, Ürdün, Irak tasarımı eleştirdiler.¹⁰⁰

⁹⁶ Cumhuriyet, 20 Ekim 1948, s.1.

⁹⁷ Cumhuriyet, 10 Kasım 1948, s.6.

⁹⁸ Cumhuriyet, 24 Kasım 1948, s.1-4.

⁹⁹ "Birleşmiş Milletler Genel Sekreterinin Filistin muhacirlerine çadır verilmesi hakkındaki müracaatı, Bakanlar Kurulunun 9/12/1948 tarihli toplantısında incelenerek, bu muhacirlere hükümet yardımı olarak Kızılay Derneği vasıtası ile iki bin adet mahruti çadır verilmesi kararlaştırılmıştır." Bkz., BCA, K: 118, G: 80, S: 14, (09,12,1948).

¹⁰⁰ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, s.109-112.

Kudüs meselesi ile ilgili bu tasarı Cumhuriyet Gazetesi'nde *Kudüs Meselesi* başlığı ile haber yapıldı. Habere göre *Birleşmiş Milletler Türk delegesi Hüseyin Cahit Yalçın şehrimize dönmüştür*. Hüseyin Cahit Yalçın Filistin Meselesi ile ilgili şunları söylemiştir: *Birleşmiş Milletler Genel Konseyi Kudüs'ün beynelmilelleştirilmesi için bir statü istemişti. Genel Kurul bu hususta hazırladığımız statüyü hafif buldu ve bir sene evvel vermiş olduğu karara dönerek bugünkü kararını verdi. Kanaatime göre bu karar yanlıştır, tatbik edilemeyecek ve yakında değiştirilmesi mecburiyeti hâsıl olacaktır.*¹⁰¹

Birleşmiş Milletler Filistin Uzlaştırma Komisyonu aracılığı ile mülteciler meselesi ve Kudüs meselesine çözüm sağlayamadığından bu sorunlar günümüze kadar devam etmiştir. 1948 yılında Fawaz Türk'ün şu satırları savaşın özetlenmesi bakımından önem arz etmektedir; "Filistin ulusu sona erdi. Orijinal sakinleri Filistin halkına Arap mültecileri denildi, Birleşmiş Milletler tarafından düzenli besin maddeleri gönderildi ve dünya tarafından unutuldu."¹⁰²

Türkiye'nin İsrail'i Tanınması

Arap-İsrail savaşının sonlarına yaklaşırken Ocak 1949 tarihinden sonra büyük devletlerin İsrail'i resmen tanımaya başladığı görülmektedir. 29 Ocak tarihli haber, *İngiltere ve Fransa İsrail'i fiilen tanıdı* manşeti atılırken haberin devamı, *İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg devletlerinin Dış İşleri Bakanları İsrail devletini fiilen tanımaya karar vermişlerdir*. Şeklinde yapıldı.¹⁰³ 8 Şubat tarihli haber, *İngiltere'nin Budapeşte elçisi A. K. Helm, Tel Aviv elçiliğine tayin edilmiştir. Helm, İngiltere'nin İstanbul konsolosluğunda görev yapmış ve 1942'den 1946 senesine kadar Ankara Sefaret Müsteşarlığı'nda bulunmuştur* haberi ile İngiltere'nin İsrail'e elçi tayin ettiği şeklindedir.¹⁰⁴ Amerika'nın da İsrail'i *de jure* olarak tanıma kararı aldığı görülmektedir.¹⁰⁵

Amerika'nın İsrail devletini *de jure* olarak tanıması kararının açıklanmasından sonra Türkiye'nin de benzer bir adım atacağına dair beklentiler söz konusu oldu. Dış İşleri Bakanı Necmeddin Sadak 8 Şubat 1949'da Anadolu Ajansı'na verdiği demeçte, 30'dan fazla devletin İsrail devletini tanıdığını, Türkiye'nin Uzlaştırma Komisyonundaki vazifesini

¹⁰¹ Cumhuriyet, 16 Aralık 1949, s.1.

¹⁰² Ör, *Amerika Birleşik Devletleri-Sovyetler Birliği Ekseninde Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1982)*, s.37.

¹⁰³ Cumhuriyet, 29 Ocak 1949, s.3.

¹⁰⁴ Cumhuriyet, 8 Şubat 1949, s.3.

¹⁰⁵ "Birleşik Amerika hükümeti bugün İsrail hükümetinin mevcudiyetini kabul etmiştir." Bkz.; Cumhuriyet, 1 Şubat 1949, s.3., "De Jure tanıma tam tanımadır. Taniyan ve tanınan devletlerarasında muntazam münasebetlerin tesisi neticesini doğurur." Bkz.; Crozat, "Devletler Hukukunda Tanıma", s.16.

koruyacağı fakat bugünkü durumun değiştirilmesinin faydalı olacağı yönünde beyanda bulundu.¹⁰⁶ 1948 Arap-İsrail savaşında Türkiye, Arap cephesini dolaylı olarak desteklemek amacıyla 1948 Kasım ayından itibaren Türk uyruklu Musevilerin Filistin'e göç etmeleri için gerekli olan vizeyi vermedi. Ancak Türkiye'nin İsrail devletini tanıma yönündeki adımları neticesi olarak bu yasaklama 6 Şubat 1949 tarihinde kaldırıldı.¹⁰⁷ Bundan sonra Türkiye gemiler ile Yahudilerin göç etmesine izin verdi. Bu durum Cumhuriyet Gazetesi'ne de manşet oldu. *İstanbul'dan Filistin'e Musevi Akını* başlıklı haberde şimdiye kadar 10 bin kişinin gittiği 30 bin kişinin daha gideceği yazmaktadır. ¹⁰⁸ Filistin Uzlaştırma Komisyon temsilcisi Hüseyin Cahit Yalçın'ın 5 Mart tarihli bir haberde *Türkiye'nin İsrail'i tanıması hususu hükümetimizin bileceği bir iştir. Fakat bu ilerde mutlaka tahakkuk edecektir. Zira bütün dünya devletleri İsrail'i tanımaya başlamışlardır* şeklinde beyanda bulunduğu görülmektedir.¹⁰⁹

Türkiye de İsrail devletini 28 Mart 1949 tarihinde *defacto* olarak tanıdı. İlgili karar metni; *"İsrail Devleti'nin derhal tanınması, Dış İşleri Bakanlığı'nın 24/3/1949 tarihli ve 35970/115 sayılı yazısı üzerine Bakanlar Kurulu'nun 24/3/1949 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır."*¹¹⁰ Şeklinde dir.

Tanıma ile ilgili haber Cumhuriyet Gazetesi'nde *İsrail Devletini Resmen Tanımaya Karar Verdik* başlığıyla yapıldığı görülmektedir.¹¹¹ Ayrıca 30 Mart tarihli bir haberde *İsrail'i tanımamız Musevileri Sevindirdi* başlığıyla, *Türkiye'nin İsrail'i tanımaya karar vermesi şehrimizdeki Yahudiler arasında büyük sevinçler yaratacaktır* şeklinde devam etmektedir.¹¹²

Öte yandan İsrail basını da Türkiye'nin İsrail'i tanımasını ilk sayfadan manşet şeklinde verdi. The Palestine Post Gazetesinin 29 Mart tarihli *Recognition By Turkey* manşetli haberi *Türkiye'nin İsrail'i tanıma kararı bugün yapılan kabine toplantısında alındı. Resmi kaynaklar tanımanın defacto şeklinde olacağını ve yakın zamanda bir temsilcisinin tayin edileceği bildirildi* şeklindedir.¹¹³ Ayrıca 31 Mart tarihinde *First Turkish Ship Leaves for Israel* başlığıyla verilmiş haberde *Türk hükümetinin Cumhuriyet adlı gemisi yaklaşık 500 Yahudi'yi bugün*

¹⁰⁶ Gencer Özcan, *Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi*, TESEV Yayınları, İstanbul 2005, s.16.

¹⁰⁷ Yuluğ Tekin Kurat, "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası 1923-1973", *Bellekten*, s:154, TTK, s.281.

¹⁰⁸ Cumhuriyet, 12 Mart 1949, s.3.

¹⁰⁹ Cumhuriyet, 5 Mart 1949, s.1-3.

¹¹⁰ BCA, K: 118, G:108, S: 3, (24,03,1949).

¹¹¹ Cumhuriyet, 29 Mart 1949, s.3.

¹¹² Cumhuriyet, 30 Mart 1949, s.3.

¹¹³ The Palestine Post, 29 Mart 1949.

Hayfa limanına bıraktı şeklindedir.¹¹⁴ Aynı habere Türk basınında da *Cumhuriyet vapuru ile 500 Yahudi Filistin'e gitti* başlığıyla verildi.¹¹⁵

Türkiye'nin İsrail devletini tanıma kararının ardında bir takım nedenlerin olduğu görülmektedir. İlk olarak Türkiye'nin Batı güvenlik yapılanması içindeki yerini sağlama alabilmek adına NATO'ya üyeliği konusunda kolaylık sağlayacağı beklentisinin olduğu düşünülebilir. Kararın ardında yatan bir başka gerekçe ise Türkiye'nin Varlık Vergisi ile ABD ve İngiltere kamuoyunda kaybettiği itibarını düzeltme isteği etkili olmuştur. Son olarak bir başka neden ise Ankara'nın ABD'den beklediği kredilerin alınabilmesi için bu ülkede bulunan Yahudi lobilerinin finans çevrelerinin yardımcı olabileceği beklentisi verilmiştir.¹¹⁶

Türkiye'nin İsrail'i tanimasından sonra başlayan iki ülke arasındaki ilişkiler karşılıklı elçi tayinleri ile devam etti. İsrail hükümeti Eliyahu Sasson'u Ankara Orta Elçiliğine tayin edebilmek için agreman istedi.¹¹⁷ Bu talep basına da yansıdı. 7 Ekim 1949 tarihli habere *İsrail Türkiye'ye Elçi Gönderecek* başlığı ile yer verildi.¹¹⁸ 26 Kasım tarihli haber ise *İsrail'in Ankara Elçisi* başlığıyla verildi ve Türkiye ile İsrail arasında siyasi münasebetlerin sevinçle karşılandığı görüldü.¹¹⁹ Buna karşılık 26 Kasım tarihinde Ortaelçi payesiyle İsrail Elçiliği'ne Seyfullah Esin, maslahatgüzar unvanı ile Orhan Conker İsrail Elçiliğine tayin edildi.¹²⁰

İsrail'in Ankara'ya atadığı ilk diplomatik temsilci olan Eliyahu Sasson elçi statüsünde 9 Ocak 1950 tarihinde Cumhurbaşkanı İnönü'ye güven mektubu sundu. Buna karşılık Seyfullah Esin'de daimi maslahatgüzar olarak 7 Nisan 1950'de İsrail'de göreve başlayacaktır.¹²¹ *İsrail Elçisinin Demeci* manşetiyle yapılan haberde *İsrail elçisi Elyas Sason yerli ve yabancı gazetecilerle bugün saat 16:30'da Ankara Palas'ta bir basın toplantısı yapmıştır. Gazetecilere, İsrail devletini Türkiye'de temsil etmeği bir şeref telakki ediyorum ve memleketimin büyük*

¹¹⁴ The Palestine Post, 31 Mart 1949.

¹¹⁵ Cumhuriyet, 25 Mart 1949, s.2.

¹¹⁶ Özcan, *Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi*, s.16.

¹¹⁷ Kudüs Konsolosluğumuzdan alınan bir telgrafta İsrail Hükümetince Lozan'daki Heyeti Hurahhasa Reislerinden Elyas Sasson'u Ankara Orta elçiliğine tayini için agreman istediği bildirilmektedir. Verilen malumata göre, Mr. Sasson Filistin Yahudi Ajansında yirmi yıla yakın bir zaman Arap işleri kısmi şefi olarak görev yapmış, Birleşmiş Milletlerde aynı görev ile ajansı temsil etmiştir. Bkz.; BCA: 131, G:942, S: 5, (14,11,1949).

¹¹⁸ Cumhuriyet, 7 Ekim 1949, s.2.

¹¹⁹ Cumhuriyet, 26 Kasım 1949, s.3.

¹²⁰ BCA:210, G:37, S:2, (26,11,1949).

¹²¹ Özcan, *Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi*, s.17.

komşusuna karşı beslediği samimi dostluğa her fırsatta tercüman olmayı vazife bileceğim şeklinde demeçte bulundu.¹²²

İsrail devletinin tanınması ile birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda zaman zaman inişli çıkışlı dönemler yaşayarak devam etti. Bu çerçevede Türkiye-İsrail arasındaki ilişkileri belirleyen unsurların bölgesel olaylar olduğunu söylemek mümkündür.¹²³

Türkiye-İsrail İlişkileri

Türkiye-İsrail arasındaki ilişkilerin 1950 yılından sonra gelişmeye başladığı görülmektedir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 1 Kasım 1950'de TBMM'nin açılış konuşmasında "İsrail devleti ile normal münasebetlerimiz gelişme yolundadır. Bu memleketle elçi teati edilmiş ve birde ticaret sözleşmesi yapılmıştır. Arabulma Komisyonunda da taraflar arasında pürüzlü meselelerin çözüme bağlanması için her türlü tarafı tatmin edecek mütemadi gayret sarf etmekteyiz" şeklinde ifade de bulunmuştur.¹²⁴ Bakanlar kurulu toplantısında bu konu gündeme alınmış ve Fatih Rüştü Zorlu'nun görevlendirilmesine karar verilmiştir.¹²⁵ Bu durum 29 Mart tarihli gazetede *Türkiye-İsrail ticaret anlaşması temaları* şeklindeki başlıkla verildi. Haber *Türkiye ile İsrail arasında akdedilmesi arzu edilen Ticaret anlaşmasının zeminin hazırlamak ve alakalı Türk makamlarla temaslarda bulunmak üzere İsrail Dış Ticaret Dairesi Başkan yardımcısı Moche Bartrum dün İstanbul'a gelmiştir* şeklinde devam etmektedir.¹²⁶

Karşılıklı elçi tayini ve anlaşmalar için müzakereler yapılmasına rağmen Türkiye-İsrail ilişkileri sağlam temeller üzerinde değildi. Türkiye anti-Rus bir politikası takip ediyordu ve komünizme karşıydı. Türkiye bu açıdan bakınca İsrail'in de komünist tehdit olması kuşkusuna sahipti. Nitekim İsrail, Türkiye'yi komünist olmadığı konusunda tatmin edebilmek amacıyla, Kore savaşında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun politikasına destek verdiğini açıkladı. Bu gelişmeden hemen sonra ise Mart ayında müzakereleri yapılan ticaret anlaşması için karşılıklı anlaşma sağlandı ve imzalar atıldı.¹²⁷ *İsrail ile Ticaret Anlaşması* başlığı ile verilen haberde *İsrail devleti temsilcileri ile bir*

¹²² Cumhuriyet, 13 Ocak 1950, s.1-3.

¹²³ Kaya, Türk-İsrail İlişkileri ve Filistin, s.1056.

¹²⁴ Mücahit Düzgün, *Türk Kamuoyunda İsrail*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2006, s.175.

¹²⁵ "İsrail hükümeti ile bir modüs vivendi ve bir ticaret ve ödeme anlaşması akdi için müzakereler yapmak ve tespit edilecek metinleri hükümet adına imza etmek üzere Dış İşleri Bakanlığı Umumi Katip İktisadi İşler Muavini Fatih Rüştü Zorlu'ya yetki verilmesi" Bkz.; BCA:122, G:23, S:14, (10,03,1950).

¹²⁶ Cumhuriyet, 29 Mart 1950, s.4.

¹²⁷ Düzgün, *Türk Kamuoyunda İsrail*, s.176.

*süreden beri devam eden ticaret müzakereleri sona ermiş ve bugün iki hükümet arasında bir Modüs-Vivendi ile ticaret ödeme anlaşması imzalanmıştır.*¹²⁸

Bu gelişmelerden sonra Hayfa 'da bir Türk konsolosluğu açılmasına karar verildi. Hayfa 'da bir fahri konsolosluk ihdası ve bu fahri konsolosluğa Hayfa Osmanlı Bankası Müdür Mendil Behar'ın tayini, Dışişleri Bakanlığı'nın 10/05/1952 tarihli teklifi üzerine, Bakanlar Kurulunca 14/05/1952 tarihinde kararlaştırıldı.¹²⁹

Türkiye İsrail ile olan ilişkilerini geliştirmek yolunda ticaret anlaşmasına imza attı ve karşılıklı ticari ilişkilerin devamlılığını sağlama yolunda adımlar atıldı. Bununla ilgili haber *İsrail'den bir sanayi heyeti geldi* başlığıyla verildi. Haber, *İsrail'den dün ilk defa olarak memleketimize resmi bir ticaret ve sanayi heyeti gelmiştir. Heyet Harry Varenberg ile Salamondan müteşekkildir. Heyet başkanı Salomon şunları söylemiştir; Türk-İsrail münasebetlerinin dostane olarak inkişaf ettiği bu sıralarda İsrail Sanayi Birliğinin ilk resmi mümessilleri olarak Türkiye'ye gelmekten dolayı çok mutluyuz* şeklinde verilmiştir.¹³⁰ *Bir Türk Ticaret Heyeti İsrail'e Gidiyor* başlıklı bir başka haber ise *İsrail bizden bir milyon dolar kıymetinde mal satın aldı, mübayaatımız kepek, yağlı tohumlar bakliyat ve bilhassa ayçiçeğidir. İsrail'in sattığı mallarda radyo, boya, otomobil, penisilin gibi maddelerdir* şeklindedir.¹³¹ Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile Başbakan Adnan Menderes, 1952 yılı İzmir Ekonomi Fuar'ında İsrail Ticaret Ataşesi ile birlikte İsrail standının açılışını yaparak her fırsatta birbirlerine olan yakınlıklarını gösterdiler.¹³² Bununla birlikte 13/05/1953 tarihli bir kararda İsrail'e 30 bin ton buğday satıldığı da görülmektedir.¹³³ 1954 tarihli bir haberde *Türkiye-İsrail ticaret münasebetleri gelişiyor* başlığıyla, iki ülke arasındaki ticaret hacminin arttığı, Türkiye'nin İsrail'e hububat, pamuk, taze balık, kuru meyve ve yağlı tohumlar ihraç ettiği görülmektedir. İsrail ise Türkiye'ye radyo, kimyevi maddeler, çimento gibi malzemeler göndermektedir.¹³⁴ İsrail İstanbul Başkonsolosu Moshe Gall'i'nin 24 Aralık 1954 tarihinde verdiği bir demeç bu haberi doğrular niteliktedir. Demeçte, iki ülke arasında yapılan ticaret anlaşması ve gelişen ticaret ağı sayesinde dış ticaret hacmi 1951 yılında 9 milyon Türk Lirası iken 1952 yılında 13 milyon ve 1953 yılında da 65 milyon

¹²⁸ Cumhuriyet, 23 Temmuz 1950, s.4. , Bkz., BCA: 163, G: 142, S: 4, (12,07,1950).

¹²⁹ BCA: 129, G: 39, S: 5, (14,05,1952).

¹³⁰ Cumhuriyet, 13 Ekim 1950, s.1-3.

¹³¹ Cumhuriyet, 21 Ekim 1950, s.1-3.

¹³² Arda Baş, "Soğuk Savaş Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri", *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi* No:3, (Kış 2018), s.97.

¹³³ BCA: 132, G: 36, S: 12, (13/05/1953).

¹³⁴ Cumhuriyet, 13 Ocak 1954, s.6.

Türk Lirasına çıktığı bildirilmiştir.¹³⁵ 1954 tarihinde Vehbi Koç firması ile Tel-Aviv'den Palalum şirketinin kurucusu arasında Türkiye'de tesis edilecek olan bir milyon Türk Lirası sermayeli bir emaye şirketinin kurulacağı görülmesi¹³⁶ gelişen ticaret hacminin bir başka örneğidir.

Türkiye ve İsrail arasındaki yakınlaşma sadece siyasi ve ekonomik alanlarda sınırlı kalmadı ve spor faaliyetleri de yapılarak ilişkiler her düzeyde geliştirilmeye çalışıldı. Bu durum ile ilgili haber *Türkiye-İsrail Futbol Maçı* başlığıyla yapıldı. Haberin devamı *İsrail takımı 28 Ekim'de yapılacak bu maç için hummalı bir şekilde çalışıyor* şeklindedir.¹³⁷ 12 Ekim tarihli bir başka haber, *Milli Takımımız Hazırlanıyor* başlığıyla verilirken¹³⁸, 30 Ekim tarihli haberde ise *Milli Maçların Tenkidi* ile İsrail Milli Takımına 5-1 mağlubiyetimizin olduğu görülmektedir.¹³⁹

Bununla birlikte karşılıklı kültürel faaliyetler de gelişme gösterdi. *İsrail'de Atatürk Ormanı* manşeti ile verilen haber, *Atatürk'ün ölüm yıldönümü olan 10 Kasım günü Geva Hakamer'de yetiştirilmesine karar verilen ormana merasimle Atatürk Ormanı adı verilecek ve fidanlar dikilecektir. Ari Peras yetiştirilecek olan ormanda hakkında radyoda yaptığı konuşmada Atatürk'ün hayatından ve büyük zaferlerden sitayişle bahsetmiştir* şeklindedir.¹⁴⁰ Yine Ekim 1953 tarihli bir başka haberin *Anıtkabir parkına dikilmek üzere İsrail'den 30 genç ağaç Türkiye'ye sevk edilmek üzere Atatürk Ormanı'ndan çıkarılmıştır* şeklinde verildiği görülmektedir.¹⁴¹ 10 Ağustos 1955 tarihli haber ise memleketimizde bulunan Coğrafya Fakültesine mensup İsraili talebelerin daveti ile 17 Eylül'de başlayacak olan yaklaşık üç haftalık geziye Türk yüksek tahsil talebe ve öğretim üyelerinden 25 kişinin iştirak edeceği yönündedir.¹⁴²

Öte yandan Türkiye'nin İsrail'i tanimasından sonra iki ülke arasındaki ilişkiler özellikle de ticari ve siyasi alanlarda önemli gelişmeler kaydetti. 1955 yılına kadar iyi bir düzeyde gelişen Türkiye-İsrail ilişkileri bölgesel olaylar nedeniyle sekteye uğramaya başladı. Türkiye-İsrail ilişkilerini belirleyen bu bölgesel olaylara göz atmak faydalı olacaktır.

Bağdat Paktının İlişkilere Etkisi

¹³⁵ Düzgün, *Türk Kamuoyunda İsrail*, s.176.

¹³⁶ BCA: 135, G: 43, S: 2, (30/04/1954).

¹³⁷ Cumhuriyet, 9 Ekim 1950, s.4.

¹³⁸ Cumhuriyet, 12 Ekim 1950, s.4.

¹³⁹ Cumhuriyet, 30 Ekim 1950, s.6.

¹⁴⁰ Cumhuriyet, 9 Ekim 1952, s.3.

¹⁴¹ Cumhuriyet, 10 Ekim 1953, s.3.

¹⁴² Cumhuriyet, 24 Ağustos 1955, s.3.

Adnan Menderes iktidara geldiği zaman, modernleşmenin istenen atılımlarını gerçekleştirebilmek amacıyla kapsamlı bir ekonomik kalkınma hamlesi yapmak istiyordu. Ancak bunun için önceliği ülke güvenliğinin sağlanmasıydı. Bu noktadan hareketle Türk dış politikasının ilk temel hedefi güvenlik ve Sovyet yayılmacılığının önlenmesi oldu.¹⁴³

Türkiye'nin NATO'ya girişinden sonra ABD, İngiltere'nin de yardımıyla Ortadoğu bölge ülkelerini Sovyet tehdidine karşı örgütlenme çabasına girdi. ABD ilk kez 1953'te gündeme gelen Kuzey Kuşağı ya da Yeşil Kuşak projesi kapsamında Türkiye'nin de öncülüğünde bir askeri-siyasi pakt oluşturmak istedi. Bu yeni düşüncenin öncüsü Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'tir. Dulles ile Başbakan Menderes 26-27 Mayıs'ta bir görüşme sağladı.¹⁴⁴

Adnan Menderes ile görüşen Dulles, Sovyet tehdidine karşı Türkiye'den Ortadoğu savunmasının nasıl çözülebileceğini öğrenmek istedi. Menderes, dünyanın iki kutba ayrıldığını, tehdidin komünist gruptan geldiğini ve buna karşılık diğer grubun birleşip güçlenmesi gerektiğini ve Ortadoğu'nun durumunu anlattı. Türkiye olmadan Ortadoğu savunmasının yetersiz kalacağını belirtti. Türkiye'nin Ortadoğu savunmasında liderliği yüklenmeye istekli görünmesinden sonra sırada olan sorun bu örgüte hangi devletlerin katılacağı olmuştu.¹⁴⁵ ABD için Ortadoğu'nun önemini gösteren 19 Şubat 1954 tarihli bir habere *Ortadoğu'nun Amerika İçin Ehemmiyeti* başlığı atıldı. Haberin devamı *Birleşmiş Milletler Türkiye Temsilcisi Selim Sarper televizyonda yaptığı bir konuşmada 'hiçbir bölge Amerika için Ortadoğu kadar ehemmiyetli değildir, müdafaa bakımından burası hala bir boşluk arz etmektedir ve her boşlukta tecavüze yol açar'* şeklindedir.¹⁴⁶

Öte yandan Menderes Pakistan'ın bu sistem içine alınmasını belirtti. Pakistan'la anlaşma yapmak için ABD ve Türkiye harekete geçti. ABD Başkan yardımcısı Nixon 1953 Karaçi'yi ziyaret etti. Pakistan Başbakanı Muhammet Ali yaptığı bir açıklamada ABD'den askeri yardım talebinde bulundu. Ayrıca bölge istikrarı için Türkiye ile yakın işbirliği bağları kurmak istediğini de belirtti. Einshower ABD'nin Pakistan'ın askeri yardım çağrısına cevap vereceğini ancak bölgenin savunması için yapılacak düzenlemelere katılmasının şart olduğunu ifade etti. ABD ve Pakistan arasındaki yardım anlaşması 1954 Mayıs'ında imzalandı. ABD ve Pakistan arasındaki ilişkilere

¹⁴³ Süleyman Seydi, "Demokrat Parti'nin Dış Politikada Alternatif Arayışı (1957-1960)", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2011/2, Sayı:14, s.3.

¹⁴⁴ Mustafa Bostancı, "Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paketi", *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 13, Kış 2013, s.172-173. (171-184)

¹⁴⁵ Hasan Yılmaz, "Adnan Menderes Dönemi Türkiye Ortadoğu İlişkileri", *Birey ve Toplum Dergisi*, Cilt: 6, Sayı:12, Güz 2016, s.214-215.

¹⁴⁶ Cumhuriyet, 19 Şubat 1954, s.1-8.

paralel olarak Türk ve Pakistan Hükümetleri 19 Şubat 1954 tarihinde ortak bir bildiri yayınladılar. Bu bildiri de şöyle denilmektedir; *Pakistan ile Türkiye arasındaki dostluk anlaşmasının ruhuna uygun olarak her iki hükümet siyasi, iktisadi ve kültürel sahalarda sıkı ve dostane işbirliğine varmak ve aynı zamanda kendi menfaatleri için olduğu kadar bütün sulhsever milletlerin menfaatleri için de sulh ve emniyetin kuvvetlenmesi emrinde gereken yolları tetkik etmek hususunda mutabık kalmışlardır.*¹⁴⁷ Bu haber *Yeni Ortadoğu Savunma Anlaşması* başlığıyla yapıldı ve haberin devamında imza edilecek anlaşmanın müteşebbisleri olan Türkiye ve Pakistan'a Ortadoğu'nun müdafaa teşkilatında birinci derecede rol verilecek ayrıca ABD'nin Pakistan'a askeri yardımda bulunmak istediği de belirtildi.¹⁴⁸ Türkiye ile Pakistan arasında Dostane İşbirliği Anlaşması'nı Türkiye adına imzalamak için Karaçi Büyükelçisi Selahattin Arbel'e salahiyyet verildi.¹⁴⁹ 2 Nisan 1954 tarihinde ise Türkiye-Pakistan arasında Karaçi Anlaşması imzalandı.¹⁵⁰ Anlaşmanın imzalanmasının ardından *Türk-Pakistan Paktı ve İsrail* başlığıyla geçen haberde, *İsrail Başbakanı Moşe Şeret Türkiye ile Pakistan arasında akdedilen pakttan sitayişle bahsetmiş ve Pakistan Başbakanı Muhammed Ali'nin Filistin meselesinde Müslümanların davasına sadık kalınacağını beyan etmesini İsrail'e karşı bir tehdit şeklinde düşünüldüğünü* beyan ettiği görülmektedir.¹⁵¹

Bu anlaşmanın imzalanmasıyla Ortadoğu savunma sisteminin ilk adımı atıldı ve kurulacak pakttın iki üyesi zincirin ilk halkasını oluşturdu. Türkiye ve Pakistan Ortadoğu'nun Arap olmayan tarafıdır. Ortadoğu'da kurulacak olan bir pakttın başarılı olabilmesi için bölgedeki Arap ülkelerini de içine alması gerekmektedir. Bu amaçla Menderes, yönünü Irak'a çevirdi.¹⁵²

Irak başbakanı Nuri Sait Paşa, Karaçi Anlaşması'na iyimser bir tavırla yaklaşarak Amerika ve İngiltere'ye de bu ülkelerin dâhil olduğu Arap Birliği memleketlerini de içeren bölgesel bir savunma pakttı fikrini ortaya attı. Ancak bu fikre Mısır ve diğer Arap devletleri sıcak bakmayarak ve bu ittifaka katılan ülkelere karşı da cephe aldılar.¹⁵³ Mısır lideri Nasır, Irak'ın girişimlerini görüşmek üzere Arap Birliği'nin devlet başkanlarını toplantıya çağırıldı. Uzlaşma sağlanabilmesi için bir komisyon Bağdat'a gönderildi ancak olumlu

¹⁴⁷ Düzgün, *Türk Kamuoyunda İsrail*, s.200-201.

¹⁴⁸ Cumhuriyet, 15 Şubat 1954, s. 1-6.

¹⁴⁹ BCA: 135, G: 34, S:9, (31/03/1954).

¹⁵⁰ Olcay Özkaya Duman, Haktan Birsnel, "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası Ve Bu Politikanın Dinamiklerine Etki Eden Dış Gelişmeler", *Atatürk Dergisi*, 1 (1), s.313.

¹⁵¹ Cumhuriyet, 9 Mart 1954, s.6.

¹⁵² Bostancı, "Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Pakttı", s.174.

¹⁵³ Özkaya Duman, Birsnel, "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası Ve Bu Politikanın Dinamiklerine Etki Eden Dış Gelişmeler", s.313.

bir görüşme sağlanamadı.¹⁵⁴ Bu durum Cumhuriyet Gazetesi'ne *Kahire'de Karar Uzadı* başlığıyla yansıdı. Haberin devamı *Arap Birliği konferansı uzamaktadır. Mısır idarecileri tarafından hazırlanan Türk-İrak paktı ile Irak'ı takbih eden müşterek tebliğin neşrine diğer Arap başkanları razı olmamıştır* şeklinde verilmiştir.¹⁵⁵

Mısır'ın bu tutumuna rağmen Türkiye ve Irak¹⁵⁶ 24 Şubat 1955'te Bağdat'ta Bağdat Paktı adını alan savunma işbirliği anlaşmasını imzaladılar. Asıl adı "Treaty of Mutual Cooperation" yani karşılıklı işbirliği anlaşmasıdır. Kurulan pakta 4 Nisan 1955 tarihinde İngiltere, 23 Eylül 1955 tarihinde Pakistan, 3 Kasım 1955'de de İran dâhil oldu.¹⁵⁷ İngiltere'nin pakta katılmasını, *İngiltere ve Bağdat Paktı* başlığı ile veren Cumhuriyet Gazetesi haberin devamını *Avam Kamarası İngiltere ve Irak arasında bugün Bağdat'ta imzalanmış olan yeni anlaşmayı tasdik etmiştir* şeklinde verdi.¹⁵⁸

Bu anlaşmaya diğer Arap ülkelerinin katılması için taviz verildi ve anlaşmanın 5. Maddesinde bu anlaşmaya ancak Arap Birliği üyesi olan veya taraflarca tanınan devletlerin katılabileceği belirtildi. Bu madde İsrail'in bu anlaşmaya hiçbir şekilde katılamayacağını göstergesidir. Çünkü o sırada İsrail devleti ile Arap devletleri arasında barış sağlanmadı ve hiçbir Arap devleti de İsrail'i tanımadı.¹⁵⁹

Bağdat Paktı, Türkiye-İsrail ilişkilerini olumsuz etkiledi. Paktın 5. maddesinde yer alan bu hüküm, pakta İsrail'in alınmasını engellemek amacıyla Irak tarafından konuldu. Bu nedenle İsrail, Pakta büyük tepki gösterdi. İsrail Dışişleri Bakanlığında yapılan açıklamada Pakt, "İsrail'e karşı" olarak nitelendirildi ve söz konusu Paktın "İsrail'e karşı Arap duygularını teşvik edeceği ve Arap saldırganlığının artacağı" öne sürüldü.¹⁶⁰ Cumhurbaşkanı Dün Kudüs'ü Ziyaret Etti başlıklı haberde Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Ürdün'e yaptığı seyahatte haksız bir tecavüz durumunda Türk ordusunun Ürdün ordusunun yanında olacağı beyanını vermesi¹⁶¹ İsrail'in endişelerinde haklı olduğunu göstermektedir. Yine *Başvekil bugün Bağdat'a gidiyor* manşetiyle verilen haberde, Başbakan Adnan Menderes'in Bağdat

¹⁵⁴ Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak: 1974'ten Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, Nobel Yayınları, Ankara 2006, s.96.

¹⁵⁵ Cumhuriyet, 29 Ocak 1955, s.1-7.

¹⁵⁶ "Türk Irak Meclisleri Dün Anlaşmayı Tasdik Etiler" Bkz.; Cumhuriyet, 27 Şubat 1955, s.1-7.

¹⁵⁷ Fahir Armaoğlu, "Ortadoğu Komutanlığından Bağdat Paktı'na (1951-1955)", *Belleten*, Cilt: LIX, Sayı:224, Nisan 1995, s.234.

¹⁵⁸ Cumhuriyet, 11 Nisan 1955, s. 7.

¹⁵⁹ Armaoğlu, "Ortadoğu Komutanlığından Bağdat Paktı'na (1951-1955)", s.235.

¹⁶⁰ Türel Yılmaz, "Türkiye-İsrail İlişkileri Tarihten Günümüze", *Akademik Ortadoğu Dergisi*, Cilt:5, Sayı:1, 2010, s.11.

¹⁶¹ Cumhuriyet, 6 Kasım 1955, s.1-7.

Paktı anlaşması için gittiği Bağdat'ta yaptığı *Filistin meselesinin halledilmesinin cihan sulhu davasına büyük hizmet edeceği* açıklaması İsrail'in endişelerini doğrular niteliktedir.¹⁶²

Bu endişeleri yatıştırmak isteyen Demokrat Parti iktidarı İsrail'e Bağdat Paktının ilişkilere olumsuz etki etmeyeceğine dair güvence verdi. Bu güvencenin ötesinde Irak'ın paktı İsrail'e karşı kullanmak istemesi durumunda Türkiye'nin bunu engelleyeceğinin güvencesini verip veremeyeceğini kendisine soran İsrail elçisine Başbakan yüksek olasılıkla garanti vereceğini söyledi. Ancak İsrail hükümeti verilen cevabı yetersiz bularak Türkiye'ye bir nota verdi.¹⁶³ 19 Mart 1955 tarihli *İsrail bize bir nota göndermiş* başlıklı haberin *Notada Türk-Irak paktına cephe alınmaktadır* şeklinde devam ettiği görülmektedir.¹⁶⁴

Türkiye bu notaya verdiği cevapta politikasında bir değişiklik olmadığını belirtmiş olsa da takındığı Arap devletleri taraftarı tavrı yüzünden İsrail ile ilişkileri bozuldu. İsrail bu dönemde bölgede kendisi ile iyi ilişkilerinin olduğu tek ülke olan Türkiye'ye ve Bağdat Paktına karşı olumsuz tavrını gözle görülür biçimde ortaya koydu. Bu gerginlik ilerleyen zamanda azalmak yerine Süveyş Bunalımı ile devam etti.¹⁶⁵

Süveyş Krizinin İlişkilere Etkisi

Bağdat paktından sonra Ortadoğu'da dengelerin değişmesine neden olan bir başka olay da Süveyş Krizi'dir. Mısır lideri Nasır'ın Batılı ülkelerle yaşadığı anlaşmazlıkların sonucu olarak 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı millileştirdiğini açıklaması ile patlak veren olay aynı zamanda Türkiye-İsrail ilişkilerinde ikinci büyük sarsıntıyı ortaya çıkardı.¹⁶⁶ 19 Ağustos 1956 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde Ömer Sami Coşar'ın *Türkiye ve Süveyş* başlığıyla yazdığı köşe yazısında; bu olayın bir yandan Mısır'a karşı saldırıya geçen İngiltere'nin Bağdat Paktı üyesi olması diğer yandan da buhrana sebep olan Kanaldan geçişi düzenleyen 1888 İstanbul Sözleşmesinin akitlerinden dolayı Türkiye'yi yakından ilgilendirdiği yazıldı.¹⁶⁷

Türkiye'nin batı ittifakı içerisinde yer alması, Batı ile uyumlu bir politika izlemesine neden oldu. Bu krizde Türkiye, bir taraftan İngiliz yanlısı bir politika izlerken diğer yandan da Arap ülkelerinin yanında itibar kaybetti. ABD Süveyş sorununun Birleşmiş Milletler nezdinde çözülmesini istedi. Bunun

¹⁶² Cumhuriyet, 20 Kasım 1955, s.1-7.

¹⁶³ Kan, "İsrail'in Kuruluşundan 27 Darbesine Türkiye-İsrail İlişkileri, s.182.

¹⁶⁴ Cumhuriyet, 19 Mart 1955, s.1.

¹⁶⁵ Kan, "İsrail'in Kuruluşundan 27 Darbesine Türkiye-İsrail İlişkileri, s.182

¹⁶⁶ Baş, "Soğuk Savaş Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri", s.100.

¹⁶⁷ Cumhuriyet, 19 Ağustos 1956, s.3.

üzerine kanalı kullanan 24 devlet, 16 Ağustos 1956'da Londra'da toplantıya çağırıldı.¹⁶⁸ Düzenlenen Süveyş Kanalı konferansına hükümetimizi temsil etmek üzere Hariciye Vekâleti Kâtibi Muharrem Nuri Birgi'nin riyasetinde Londra Büyükelçisi Suat Hayri Ürgüplü katıldı.¹⁶⁹ Süveyş Kanalı için ikinci kez Londra'da bir konferans daha düzenlendi. 19 Eylül 1956'da düzenlenen konferansa yine Muharrem Nuri ve Suat Hayri katıldı.¹⁷⁰

Süveyş Krizini Mısır'ın kontrolünden çıkarmak için yapılan bu konferansların arkasından meselenin Güvenlik Konseyi'ne taşındığı görülmektedir. 26 Eylül 1956 tarihli bir haberde *Güvenlik Konseyi Bugün Toplanıyor* başlığı atıldı ve haberin devamı *Süveyş Meselesi ele alınacak, Avustralya Başbakanı Menzies, kanalın Mısır'a teslimi batılı devletler için intihar olacaktır* şeklinde yapıldı.¹⁷¹ *Süveyş İşleri Güvenlik Konseyi'nde* başlıklı bir başka haberde ise Süveyş meselesinin Güvenlik Konseyi'nde ele alındığı, ilk toplantıda İngiliz-Fransız şikâyetinin birinci müzakere maddesi olacağı açıklandı. Bu duruma Rusya itiraz ederken, Mısır'ın şikâyeti ise sonradan yapıldığı için ikinci madde olarak kaydedildi.¹⁷²

Peş peşe yapılan bu uluslararası görüşmelerden bir sonuç alınamadı. Mısır lideri Nasır batılıların teklif ettiği Süveyş Kanalı'nın milletlerarası kontrol altına alınması fikrini kabul etmedi. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa, Nasır'ın Ortadoğu'da sergilediği bu tehlikeli durumu sona erdirmeye karar verdiler ve İsrail ile birlikte Mısır'a karşı askeri planlar yapmaya başladılar. Bu plan gereği İsrail 29 Ekim 1956'da Mısır'a karşı saldırıya geçti. Kanalı'nın güvenliğini sağlamak bahanesiyle İngiltere ve Fransa Mısır'a asker çıkardı.¹⁷³ 30 Ekim tarihli *İsrail'in Mısır'a Taarruz* başlıklı haberde İsrail kuvvetlerinin Mısır'ın Kuntilla kasabasını işgal ettikleri görülmektedir. Birliklerin Süveyş kanalına doğru uzanan bir kavşağı ele geçirdikleri bilgisi verilmiştir.¹⁷⁴ Yine aynı tarihli *Mısır hükümeti İngiliz-Fransız taleplerini kabul etmiyor* başlıklı haberde İsrail ordularının bu hızlı ilerleyişlerinin Mısır hükümetinde endişe yarattığı, Mısır Harbiye Bakanlığının tebliğinde İsrail'in henüz Mısır kuvveti ile karşılaşmadığı ve düşmanın hemen durdurulup yok edileceği bilgisi verildi.¹⁷⁵ *İsrail Tasvip Edilmiyor* başlığı ile verilen haberde İtalyan, İsveç ve Norveç Dışişleri bakanlarının İsrail'in tecavüz hareketlerini tasvip

¹⁶⁸ Düzgün, *Türk Kamuoyunda İsrail*, s.219.

¹⁶⁹ BCA: 144, G: 70, S:13, (18/08/1956).

¹⁷⁰ BCA: 144, G: 79, S:11, (18/09/1956).

¹⁷¹ Cumhuriyet, 26 Eylül 1956, s.1-5.

¹⁷² Cumhuriyet, 27 Eylül 1956, s.1-7.

¹⁷³ Fahir Armaoğlu, 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayıncılık, İstanbul 2010, s.606.

¹⁷⁴ Cumhuriyet, 30 Ekim 1956, s.3.

¹⁷⁵ Cumhuriyet, 31 Ekim 1956, s.1-5.

etmeyeceklerini ve Birleşmiş Milletler 'in derhal barışçıl yollarla krizin halledilmesi gerektiğini beyan ettikleri görülmektedir.¹⁷⁶

7 Kasım'da Türkiye'nin de toplantıya katıldığı Bağdat Paktı üyeleri Süveyş meselesini görüştü.¹⁷⁷ *Menderes Bağdat Paktı devletleri toplantısına iştirak etmek üzere yarın ya da Çarşamba günü yola çıkıyor* başlığıyla verilen haberde Pakistan, Irak, İran ve Türkiye'nin toplantıya katılacağı ancak İngiltere'nin katılıp katılmayacağını belirsiz olduğu görülmektedir.¹⁷⁸ 9 Kasım tarihinde çıkan haber *Bağdat Paktı devletleri Mısır topraklarının boşaltılmasını istediler* manşetiyle verildi. Haberde bir bildiri yayınlandı. Bu bildiriye göre İsrail'in Mısır topraklarını tecavüz hareketini kınamışlar, İsrail'in mütareke hattına çekilmesini, Mısır'ın toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına riayet etmesini istemişlerdir. İngiltere'nin katılmadığı bu toplantıda İsrail kınanırken İngiltere ve Fransa'nın barış ve adalet duyguları ile muhasamata durdurmaları istenmiştir.¹⁷⁹

Bağdat paktının dört üyesi olan Türkiye, Irak, Pakistan, İran 19-21 Kasım 1956'da Ortadoğu'da meydana gelen yıkıcı faaliyetleri tartışmak ve bu tehdiye karşı gerekli tedbirleri almak üzere Bağdat'ta toplandılar. *Bağdat'ta Konferans Bitti* başlığıyla verilen haberde; bölgede hâkim olan vahim durumu incelemek ve bölgede sulhu temin etmek amacıyla toplanan kurul, Birleşmiş Milletler antlaşması hükümlerine uygun olarak gerekli bütün tedbirleri almaya karar vermiştir. Toplantıda İngiltere ve Fransa'nın Birleşmiş Milletler emrine uyarak Mısır topraklarında bulunan birliklerini çekmesi ve İsrail'in askerlerini mütareke hattının gerisine çekmesi istenmiştir.¹⁸⁰ Tüm bu baskılar karşısında İngiltere ve Fransa 3 Aralık'ta Mısır'dan çekilme kararı alırken¹⁸¹ İsrail'in de işgal ettiği Sina yarımadasından çekildiği görülmektedir.¹⁸² Bu çekilmelerden sonra Mısır, Süveyş kanalını millileştirmeyi başardı.

Bağdat'ta yapılan görüşmelerde Türkiye'nin İsrail ile olan diplomatik ilişkilerini kesmesi istendi. İlgili haberde; Ortadoğu'da meydana gelen bu hadiselerden ötürü İsrail büyükelçimiz Şevket İstinyeli 'yi geri çekeceğimiz bildirildi.¹⁸³ Türk hükümeti diplomatik seviyenin düşürülme nedeni olarak İsrail devletinin kurulduğu günden beri Filistin konusunda uyguladığı

¹⁷⁶ Cumhuriyet, 1 Kasım 1956, s.5.

¹⁷⁷ Fatma Sarıaslan, "Filistin Sorunu ve Türkiye: Bir Denge Siyaseti", *FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi* Sayı: 6 (Kış 2019), s.6.

¹⁷⁸ Cumhuriyet, 5 Kasım 1956, s.1-5.

¹⁷⁹ Cumhuriyet, 9 Kasım 1956, s.1-5.

¹⁸⁰ Cumhuriyet, 24 Kasım 1956, s.1-5.

¹⁸¹ Cumhuriyet, 5 Aralık 1956, s.1-5.

¹⁸² Cumhuriyet, 7 Aralık 1956, s.1-3.

¹⁸³ Cumhuriyet 24 Kasım 1956, s.1.

siyaseti gösterdi. 26 Kasım 1956'da Ömer Sami Coşar'ın *İsrail ile Münasebetler* başlığıyla verilmiş olan köşe yazısında bu konuya değinilmektedir;

*"1949 yılının Mart ayında Türkiye'nin İsrail devletini resmen tanınmasından yedi yıl geçtikten sonra İsrail-Türkiye ilişkilerinin tekrar gözden geçirilme nedeni yalnız Arap devletlerinin devamlı suretle Türk-İsrail münasebetlerini istismar etmelerinden, Ortadoğu'da Türk aleyhtarı bir hava yaratmak için kullanmalarından ileri gelmiştir denemez. Türkiye'nin aldığı bu karar doğrudan doğruya İsrail devletinin 1949'dan bu yana takip ettiği siyasetten doğmuştur. İsrail, Birleşmiş Milletler tarafından Arap-Yahudi gerginliğinin hafifletilmesine yönelik alınan tedbirlere riayet etmemiştir. Türkiye İsrail ile hemhudut olmamakla birlikte Birleşmiş Milletlere bu meydan okuma siyaseti Türkiye'nin de milli menfaatlerini tehlikeye düşürecektir."*¹⁸⁴

Bu gerekçelere istinaden Türk hükümeti 26 Kasım 1956'da elçilik seviyesini maslahatgüzarlık seviyesine indirdi.¹⁸⁵ İsrail devleti 'de Türkiye'nin büyükelçisini çekmesinden yirmi gün sonra kendi elçisi Maurice Fisher'ı süresiz olarak çektiğini bildirdi.¹⁸⁶

Türk hükümetinin elçisini geri çekmesinden sonra 7 Aralık 1956 tarihli Londra'da yayınlanan "The Jewish Chronicle" adlı Yahudi gazetesinin bir nüshasında kararın tenkit edildiği görülmektedir. Belgeye göre;

*Türkiye'nin Tel-Aviv'deki elçisini geri çekmek kararı Büyük Millet Meclisi'nde ve Türk matbuatında sert bir şekilde tenkit edilmektedir. İki muhalif grup Hürriyet ve Millet partisi meclise sual takriri vererek, son Bağdat toplantısının ışığı altında politikasını tasrih ve izah etmesini hükümetten talep etmiştir. Tahmin edildiğine göre mezkûr toplantıda İsrail ile münasebetlerini kesmesi hususunda Irak Türkiye üzerinde tazyik icra etmiştir. Hürriyet partisinin liderlerinden Feridun Ergin muhabirinize partisinin, Türk temsilcisini geri çağırılması kararını bir hata olarak telakki ettiğini söylemiştir.*¹⁸⁷

Buna istinaden Türkiye ve İsrail'in büyükelçilik seviyelerini maslahatgüzarlık seviyesine indirseler de karşılıklı ilişkilerin kesilmediği görülmektedir. Türkiye ile İsrail arasında sıkı ve karşılıklı istifadeci münasebetler kurulmuş olduğunu hatırlatan İsrail'in resmi görüşlerini aksettiren *Jerusalem Post* gazetesi, sefirin geri çağırılmasının bu münasebetleri kesmeyeceğini ancak bu münasebetlerin az-çok zarar göreceğini belirtmiştir.¹⁸⁸ Türkiye milli talebe federasyonunun tertiplediği İstanbul'da

¹⁸⁴ Cumhuriyet, 26 Kasım 1956, s.1-5.

¹⁸⁵ Cumhuriyet, 27 Kasım 1956, s. 1-5.

¹⁸⁶ Cumhuriyet, 23 Aralık 1956, s.1-3.

¹⁸⁷ BCA: 133, G: 862, S:3, (22/01/1957).

¹⁸⁸ Cumhuriyet, 28 Kasım 1956, s.1-5.

yapılan Türk-İsrail halk oyunları festivali¹⁸⁹ ve 32 kişilik bir İsrail talebe kafilesinin Ankara'ya gelmiş olması¹⁹⁰ karşılıklı ilişkilerin devamına örnek mahiyetindedir.

Çevresel Pakt

Süveyş krizinden sonra Ortadoğu'da meydana gelen gelişmeler, bölgede İsrail devletinin öncülüğünde yeni bir anlaşmanın oluşturulmasını gündeme getirdi. İsrail başbakanı Ben Gurion, Nasır'ın iktidara gelmesinden sonra Mısır'da yükselecek bir Arap Birliğinin Ortadoğu'da İsrail'in güvenliğini tehdit edeceğinden endişelendi. ¹⁹¹ Bu endişenin yersiz olmadığı, Mısır ve Suriye'nin Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında birleşmelerinden görülmektedir.¹⁹² *Nasır, Ortadoğu'da Yeni Bir Devlet Kurdu* başlığıyla verilen haberde Mısır ve Suriye parlamentolarının feshedildiği bilgisi verildi.¹⁹³

İsrail Başbakanı Ben Gurion bölgede Arap olmayan ülkelerle, Arap devletlerinin hareket alanını kısıtlayacak anlaşmaya Çevresel Pakt ismini verdi. Paktın üyeleri ise Türkiye, İran, Etiyopya ve İsrail olacaktır. Bu ülkeler Arap ülkelerinin çevresinde yer alan ancak Arap olmayan ülkelerdir. ¹⁹⁴

Bu paktın amacı; bölgesel statükoyu değiştirmek değil, statükoyu radikal güçlere karşı korumaktır. Asıl maksat, varlığını reddedenlere karşı İsrail'in gücünü arttırmak ve nüfuzunu etkin bir aktör şeklinde Ortadoğu siyasetine eklemektir. Ancak bu pakt, Bağdat Paketi gibi resmi makamlarca imza edilen bir işbirliği ittifakı olmadığı için arap olmayan bölge ülkeleri ve İsrail adına diplomaside alınacak mesafeler dizgesi olarak algılanmıştır.¹⁹⁵

Çevresel Pakt fikrinin en büyük destekçisi ABD oldu. Paktın bölgedeki Sovyet tehdidini ortadan kaldıracığını düşünen ABD Dışişleri Bakanı Dulles, hem İsrail'i paktın hızlı bir şekilde hazırlanması için teşvik ederken hem de pakta alınması planlanan devletlerin yöneticilerini pakt hakkında bilgilendirdi. Ben Gurion, 1958 başında Etiyopya ve İran ile güvenlik alanında işbirliği anlaşmasını imzalarken bölgenin en güçlü devletlerinden olan Türkiye olmadan paktın başarılı olamayacağını düşündü.¹⁹⁶

¹⁸⁹ Cumhuriyet, 21 Ağustos 1957, s.2.

¹⁹⁰ Cumhuriyet, 2 Temmuz 1958, s.2.

¹⁹¹ Çağrı Erhan ve Ömer Kürkçüoğlu, "Filistin Sorunu", (Der.) Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları 2001, s.647.

¹⁹² Cumhuriyet, 5 Şubat 1958, s.1-5.

¹⁹³ Cumhuriyet, 16 Mart 1958, s.1-5.

¹⁹⁴ Kan, "İsrail'in Kuruluşundan 27 Darbesine Türkiye-İsrail İlişkileri", s.184.

¹⁹⁵ Ör, *Amerika Birleşik Devletleri-Sovyetler Birliği Ekseninde Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1982)*, s.118.

¹⁹⁶ Erhan ve Kürkçüoğlu, "Filistin Sorunu", s.647.

İsrail Dışişleri bakanı Golda Meir, Türkiye ile yapılan anlaşmada süreci yöneten en önemli isim oldu. Meir, Ankara'da yapılacak olan bir üst düzey toplantıdan önce Paris'e giderken Zürih'e uğradı ve burada Fatin Rüştü Zorlu ile bir görüşme yaptı. Ön görüşmelerin ardından iki taraf 28 Ağustos 1958'de İsrail Başbakanı Ben Gurion'un Ankara'ya gelmesi ile masaya oturdu. Ben Gurion, gizli bir uçuşla Ankara'ya geldi ve görüşmeye birkaç General, Türk Dışişleri Bakanı ve iki ülkenin başbakanları katıldı. İçeri garson dahi alınmadı, servisleri deneyimli diplomatlar yaptı.¹⁹⁷

Çevresel Pakt, esasında üye ülkelerin Arap Birliğine ve Sovyet tehdidine karşı birlikte hareket etmelerini öngörmüştür. Ayrıca üye ülkelerin ekonomik ve bilimsel işbirliğinin artırılması yönünde çalışmalarda hedeflenmiştir. Ancak paktın en önemli etkinliği üye ülkeler arasında verimli çalışan bir istihbarat ağı kurulması olmuştur. Trident adı verilen bu ağın üye ülkelerinin istihbarat örgütleri yılda iki kez bir araya gelerek bazı bilgileri paylaşmışlardır. Türkiye-İsrail ilişkileri Çevresel Pak'tın kurulmasından sonra tekrar eski canlılığına kavuşmuştur.¹⁹⁸

Sonuç

Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler, İsrail'in kuruluşundan 27 Mayıs 1960 darbesine kadar geçen süreçte ticari olarak istikrarlı, siyasi olarak inişli çıkışlı bir şekilde devam etti. Her iki ülkenin de bölgesinde yaşanan olumsuz gelişmeler, karşılıklı ilişkilerin değişmesinde önemli rol oynadı.

Theodore Herzl'in II. Abdülhamid'den toprak talebi ile başlayan Filistin sorunu, 19. Yüzyılın ortalarından itibaren İngiltere'nin Ortadoğu'da bulunan Osmanlı topraklarını elde etme çabası ile yoğunluk kazandı. İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour, 2 Kasım 1917'de ünlü Balfour Deklarasyonunu yayınlarak Yahudilerin Filistin'de bir Yahudi devleti kurmalarının temelini attı. İngilizler, bu deklarasyon ile Ortadoğu'da yeni huzursuzluğun başlamasına neden oldu. Filistin'de 1922 yılında kurulan İngiliz mandası bölgede barış ve huzuru temin edemedi. Ve günümüze kadar sürecek olan bir sorunun doğmasını sağladı. İngiltere'nin Filistin mandası ile Yahudilerin bölgeyi kolonileştirme çabaları hız kazandı ve yoğun Yahudi göçleri yaşandı.

Bölgede yaşanan çatışma ve İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ağır ekonomik kayıp nedeniyle İngiltere, Filistin meselesini 2 Şubat 1947'de Birleşmiş Milletlere taşıdı. Birleşmiş Milletler Filistin Özel Komisyonu'nu

¹⁹⁷ Arda Baş, "1958 Türkiye-İsrail Periferik Anlaşması", Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi, Yıl:2018, Sayı:20, s.31.

¹⁹⁸ Erhan ve Kürkçüoğlu, "Filistin Sorunu", s.648.

kurarak Filistin'i üçe ayıran bir plan sundu. İngiltere Filistin'den çekilmeden bir gün önce Yahudi Milli Konseyi İsrail Devleti'ni ilan etti.

İsrail Devleti'nin kuruluşunun ardından birkaç saat geçtikten sonra I. Arap-İsrail Savaşı başladı. II. Dünya Savaşı'nın ardından Sovyet tehdidinden dolayı Arap komşuları ile yakınlaşan Türkiye, Filistin meselesinde de Arapların yanında yer aldı ancak Arap-İsrail Savaşı'nın bitiminde Türkiye ile Avrupalı devletlerarasında gerçekleşen yakınlaşmayla Araplar ile yakınlık sona erdi. Türkiye, Birleşmiş Milletlerin Filistin meselesini çözmek amacıyla kurduğu Filistin Uzlaştırma Komisyonu'nda ABD ve Fransa ile birlikte yer aldı ve Arap yanlısı bir tutum sergilemedi.

Komisyon üyeliği sayesinde Türkiye'nin İsrail'e yönelik kaygıları son buldu ve Türkiye İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke unvanına sahip oldu. Bu tanıma iki ülke arasında ticari ve siyasi anlaşmaların imzalanması ve karşılıklı elçi tayini ile devam etti.

Türkiye, NATO'ya üye olarak Batı Bloğunun önemli bir müttefiki haline geldi. Türkiye'nin stratejik konumu, Sovyetlere karşı bir politika izlemesi, Türk dış politikasını etkiledi. Bu dönemde, 1955 Bağdat Paktı, 1956 Süveyş Krizi, 1958 Çevresel Pakt ile zaman zaman karşılıklı ilişkiler diplomatik anlamda inişler çıkışlar yaşadı. Dolayısıyla Türk-İsrail ilişkileri Orta Doğu'da değişen dengelere göre şekillendi. Ancak bu Türkiye'nin İsrail ile olan ekonomik ilişkilerini geliştirmesine de engel olmadı. Türkiye, İsrail ile olan ilişkilerinde İsrail'i bazen bir denge unsuru bazen de bir müttefik olarak görerek, takip ettiği politikalar ile ülke sorunlarının çözümünü sağlamaya çalıştı.

Sonuç olarak Türk basını bu dönemi yakından takip ederek değerlendirdi ve basının önemli kalemleri bu konuda görüşlerini ve izlenimlerini oluşturarak kanaatlerini oluşturdu.

Kaynakça

1. Arşiv

Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Cumhuriyet Arşivi

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kutu (K):266, Gömlek (G): 793, Sıra (S): 48, (06.06.1947).

BCA, K: 5, G: 23, S: 8, (05,09,1947).

BCA, K: 118, G: 80, S: 14, (09,12,1948).

BCA, K: 118, G: 81, S: 1, (03,01,1949).

BCA, K: 118, G: 108, S: 3, (24,03,1949).

BCA, K: 131, G: 942, S: 5, (14,11,1949).

BCA, K: 210, G: 37, S: 2, (26,11,1949).

BCA, K: 122, G: 23, S: 14, (10,03,1950).

BCA, K: 163, G: 142, S: 4, (12,07,1950).

BCA, K: 129, G: 39, S: 5, (14,05,1952).

BCA, K: 132, G: 36, S: 12, (13/05/1953).

BCA, K: 135, G: 43, S: 2, (30/04/1954).

BCA, K: 135, G: 34, S: 9, (31/03/1954).

BCA, K: 144, G: 70, S: 13, (18/08/1956).

BCA, K: 144, G: 79, S: 11, (18/09/1956).

BCA, K: 133, G: 862, S: 3, (22/01/1957).

2. Gazete

Cumhuriyet Gazetesi, 15 Mayıs 1947.

Cumhuriyet Gazetesi, 13 Kasım 1947.

Cumhuriyet Gazetesi, 2 Ocak 1948.

Cumhuriyet Gazetesi, 6 Ocak 1948.

Cumhuriyet Gazetesi, 16 Ocak 1948.

Cumhuriyet Gazetesi, 31 Ocak 1948.

Cumhuriyet Gazetesi, 15 Şubat 1948.

Cumhuriyet Gazetesi, 18 Şubat 1948.

Cumhuriyet Gazetesi, 17 Nisan 1948.

Cumhuriyet Gazetesi, 14 Mayıs 1948.

Cumhuriyet Gazetesi, 15 Mayıs 1948.

Cumhuriyet Gazetesi, 18 Mayıs 1948.

Cumhuriyet Gazetesi, 16 Mayıs 1948.

Cumhuriyet Gazetesi, 17 Mayıs 1948.

Cumhuriyet Gazetesi, 26 Mayıs 1948.

Cumhuriyet Gazetesi, 23 Mayıs 1948.

Cumhuriyet Gazetesi, 27 Mayıs 1948.

Cumhuriyet Gazetesi, 1 Haziran 1948.

Cumhuriyet Gazetesi, 2 Haziran 1948.

Cumhuriyet Gazetesi, 5 Haziran 1948.

Cumhuriyet Gazetesi, 7 Haziran 1948.

Cumhuriyet Gazetesi, 9 Haziran 1948.

Cumhuriyet Gazetesi, 10 Haziran 1948.

Cumhuriyet Gazetesi, 14 Haziran 1948.

Cumhuriyet Gazetesi, 18 Haziran 1948.
Cumhuriyet Gazetesi, 9 Temmuz 1948.
Cumhuriyet Gazetesi, 18 Eylül 1948.
Cumhuriyet Gazetesi, 20 Ekim 1948.
Cumhuriyet Gazetesi, 26 Ekim 1948.
Cumhuriyet Gazetesi, 10 Kasım 1948.
Cumhuriyet Gazetesi, 24 Kasım 1948.
Cumhuriyet Gazetesi, 16 Aralık 1948.
Cumhuriyet Gazetesi, 5 Ocak 1949.
Cumhuriyet Gazetesi, 10 Ocak 1949.
Cumhuriyet Gazetesi, 29 Ocak 1949.
Cumhuriyet Gazetesi, 1 Şubat 1949.
Cumhuriyet Gazetesi, 8 Şubat 1949.
Cumhuriyet Gazetesi, 25 Şubat 1949.
Cumhuriyet Gazetesi, 5 Mart 1949.
Cumhuriyet Gazetesi, 12 Mart 1949.
Cumhuriyet Gazetesi, 21 Mart 1949.
Cumhuriyet Gazetesi, 25 Mart 1949.
Cumhuriyet Gazetesi, 29 Mart 1949.
Cumhuriyet Gazetesi, 30 Mart 1949.
Cumhuriyet Gazetesi, 4 Nisan 1949.
Cumhuriyet Gazetesi, 24 Nisan 1949.
Cumhuriyet Gazetesi, 10 Mayıs 1949.
Cumhuriyet Gazetesi, 13 Mayıs 1949.
Cumhuriyet Gazetesi, 7 Ekim 1949.
Cumhuriyet Gazetesi, 26 Kasım 1949.
Cumhuriyet Gazetesi, 16 Aralık 1949.
Cumhuriyet Gazetesi, 13 Ocak 1950.
Cumhuriyet Gazetesi, 29 Mart 1950.
Cumhuriyet Gazetesi, 23 Temmuz 1950.
Cumhuriyet Gazetesi, 9 Ekim 1950.
Cumhuriyet Gazetesi, 12 Ekim 1950.
Cumhuriyet Gazetesi, 13 Ekim 1950.
Cumhuriyet Gazetesi, 21 Ekim 1950.
Cumhuriyet Gazetesi, 30 Ekim 1950.
Cumhuriyet Gazetesi, 9 Ekim 1952.
Cumhuriyet Gazetesi, 10 Ekim 1953.
Cumhuriyet Gazetesi, 13 Ocak 1954.
Cumhuriyet Gazetesi, 19 Şubat 1954.
Cumhuriyet Gazetesi, 15 Şubat 1954.
Cumhuriyet Gazetesi, 9 Mart 1954.
Cumhuriyet Gazetesi, 29 Ocak 1955.
Cumhuriyet Gazetesi, 27 Şubat 1955.
Cumhuriyet Gazetesi, 19 Mart 1955.
Cumhuriyet Gazetesi, 11 Nisan 1955.
Cumhuriyet Gazetesi, 24 Ağustos 1955.
Cumhuriyet, Gazetesi 6 Kasım 1955.
Cumhuriyet Gazetesi, 20 Kasım 1955.
Cumhuriyet Gazetesi, 19 Ağustos 1956.

Cumhuriyet Gazetesi, 26 Eylül 1956.
Cumhuriyet Gazetesi, 27 Eylül 1956.
Cumhuriyet Gazetesi, 30 Ekim 1956.
Cumhuriyet Gazetesi, 31 Ekim 1956.
Cumhuriyet Gazetesi, 1 Kasım 1956.
Cumhuriyet Gazetesi, 5 Kasım 1956.
Cumhuriyet Gazetesi, 9 Kasım 1956.
Cumhuriyet Gazetesi, 24 Kasım 1956.
Cumhuriyet Gazetesi, 26 Kasım 1956.
Cumhuriyet Gazetesi, 27 Kasım 1956.
Cumhuriyet Gazetesi, 28 Kasım 1956.
Cumhuriyet Gazetesi, 5 Aralık 1956.
Cumhuriyet Gazetesi, 7 Aralık 1956.
Cumhuriyet Gazetesi, 23 Aralık 1956.
Cumhuriyet Gazetesi, 21 Ağustos 1957.
Cumhuriyet Gazetesi, 5 Şubat 1958.
Cumhuriyet Gazetesi, 16 Mart 1958.
Cumhuriyet Gazetesi, 2 Temmuz 1958.

3. Kitaplar ve Makaleler

Arı, Tayyar; *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Cilt:1, MKM Yayınları, Bursa 2012.

Armaoğlu, Fahir; *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1989.

Armaoğlu, Fahir; "Ortadoğu Komutanlığından Bağdat Pakti'na (1951-1955)", *Belleten*, Cilt: LIX, Sayı:224, Nisan 1995, s.234: 189-236.

Armaoğlu, Fahir; *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayıncılık, İstanbul 2010.

Ataöv, Türkkaya; Filistin Sorununun Ardındaki Gerçek: İsrail'in Kuruluşuna Kadar, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 25/3, Mart 1970, s. 37-38.

Balçı, Ali; İsrail Sorunu: Ortadoğu'nun Gordion Düğümü, *Derleyen: Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman, Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları*, c.1, İstanbul 2010, Nobel Yayınları, s.103.

Baş, Arda Baş; "Soğuk Savaş Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri", *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi* No:3, (Kış 2018), s.97: 92-122.

Baş, Arda; "1958 Türkiye-İsrail Periferik Anlaşması", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi*, Yıl:2018, Sayı:20, s.31: 17-39.

Baş, Arda; "Filistin Uzlaştırma Komisyonu Ve Türkiye", *Tarih Dergisi*, Sayı 69 (2019/1), İstanbul 2019, s.138-139: 135 168.

Ben-Haim, Ruth; *İsrail Hakkında Gerçekler*, İsrail Enformasyon Merkezi, İsrail 2008.

Bostancı, Mustafa; "Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Pakti", *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 13, Kış 2013, s.172-173: 171-184.

Crozat, Charles; "Devletler Hukukunda Tanıma", *Journal of İstanbul University Law Faculty*, 2011, 19 (1-2) , s.16: 3 32.

Deveci,Can. "Herbert Samuel döneminde Filistin'e Yahudi Göçleri (1920-1925)". Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (2017): 1-18

Düzgün, Mücahit; *Türk Kamuoyunda İsrail*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2006, s.175.

- Ediz, İsmail; "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Filistin'de Toplum Ve Siyaset 1919-1922", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Turkish Journal of Middle Eastern Studies Cilt: 2, Sayı: 2, 2015, s.143: 141-176.
- Eminoğlu, Ayça; "Tarihsel Süreçte Türkiye İsrail İlişkilerinin Değişen Yapısı", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Cilt:7, Sayı:15, 2016, s.90: 88-106.*
- Engin, Vahdettin; *Pazarlık, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2020.*
- Erhan, Çağrı; Kürkçüoğlu, Ömer; "Filistin Sorunu", (Der.) Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları 2001.
- Hurewitz, J. C.;" The United Nations Conciliation Commission for Palestine: Establishment and Definition of Functions", *International Organization*, Vol. 7, No. 4, Nov. 1953, s. 484: 482-497.
- Kan, Kürşat; "İsrail'in Kuruluşundan 27 Darbesine Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1960)." *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, No: 3, s.177: 172-188.
- Karaman, M. Lütfullah; "Siyonizm", *TDVİA*, Cilt:37, İstanbul 2009, s.329-335.
- Kaya, Mehmet; "İsrail İlişkileri ve Filistin", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:9, Sayı:18, Güz 2019, s.1053: 1043-1065.
- Kemiksiz, Neşe; *Filistin Sorunu*, Akademik Ortadoğu Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 1, 2016, s.135:133-179.
- Kurat, Yuluğ Tekin; Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası 1923-1973, *Belleten*, s:154, TTK,s.281: 265-308.
- L. Meray, Seha; " Birleşmiş Milletler Hizmetinde Uğranılan Cismani Zararın Tazmini Meselesi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 9 (1954), s.87: 85-134.
- Murat, Turgay; İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Türk Basınına Yansımaları, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 2, Temmuz 2019, s. 450: 449-468.
- Öke, Mim Kemal; *Siyonizm ve Filistin Sorunu*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1982.
- Öke, Mim Kemal; *Kutsal Topraklar Siyonistler ve Masonlar*, Çağ Yayınları, İstanbul 1990.
- Önal, Tekin; "Sykes-Picot Antlaşması'ndan İsrail'in Kuruluşuna Kadar Filistin Meselesi", *Journal of History School*, Sayı: 44, s.259: 246-265.
- Ör, Çiğdem; *Amerika Birleşik Devletleri-Sovyetler Birliği Ekseninde Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1982)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2018.
- Özcan, Gencer; *Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi*, TESEV Yayınları, İstanbul 2005.
- Özkaya Duman, Olcay; Birsnel, Haktan; "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası Ve Bu Politikanın Dinamiklerine Etki Eden Dış Gelişmeler", *Atatürk Dergisi*, 1 (1), s.313: 299-318.
- Sarıaslan, Fatma; "Filistin Sorunu ve Türkiye: Bir Denge Siyaseti", *FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi* Sayı: 6 (Kış 2019), s.6: 1-32.
- Seydi, Süleyman Seydi; "Demokrat Parti'nin Dış Politikada Alternatif Arayışı (1957 1960)", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2011/2, Sayı:14, s.3: 1-16.
- The Palestine Post, 29 Mart 1949.
- The Palestine Post, 31 Mart 1949.
- Umar, Ömer Osman; Osmanlı Döneminde Yahudiler 'in Filistin'e Yerleşme Faaliyetleri, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 2, s. 422: 421-438.
- Uslu, Nasuh; *Çatlak İttifak: 1974'ten Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, Nobel Yayınları, Ankara 2006.
- Yamaç, Müzehher; Cartmill, Hazel; "The Balfour Declaration", *Balkan Journal of Social Sciences/Balkan Sosyal Bilimler Dergisi* Volume/Cilt:7, Sayı:13, s.140.

Yılmaz, Türel; *Türkiye-İsrail Yakınlaşması*, İmaj Yayıncılık, Ankara 2001.

Yılmaz, Türel; "Türkiye-İsrail İlişkileri Tarihten Günümüze", *Akademik Ortadoğu Dergisi*, Cilt:5, Sayı:1, 2010, s.11: 9 24.

Yılmaz, Hasan; "Adnan Menderes Dönemi Türkiye Ortadoğu İlişkileri", *Birey ve Toplum Dergisi*, Cilt: 6, Sayı:12, Güz 2016, s.214-215: 203-232.

https://avalon.law.yale.edu/20th_century/balfour.asp.

T. C.
B A Ş B A K A N L I K
M U A M E L A T U M U M M Ü D Ü R L Ü Ğ Ü
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayı:
8
8942

KARAR

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

İsrail Devletinin derhal tanınması ; Dışişleri Bakanlığı-
ğının 24/3/1949 tarihli ve 35970/115 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar
Kurulunun 24/3/1949 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI
İsmet İnönü

Başbakan <i>S. G. Gürnaltaş</i>	Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı <i>M. Kelle</i>	Devlet Bakanı <i>A. B. B.</i>	Adliye Bakanı <i>T. K. K.</i>
Millî Savunma Bakanı <i>M. H. H.</i>	İçişleri Bakanı <i>E. S. S.</i>	Dışişleri Bakanı <i>N. S. S.</i>	Maliye Bakanı <i>B. M. M.</i>

Ek-1 İsrail Devleti'nin tanınmasını gösteren belge.

T. C.
Dışişleri Bakanlığı
Zar İşleri Dairesi U. Müdürlüğü
Şube

U. No. _____
H. No. _____
Lef : _____

Hukuk

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ
Ankara, 1949

K A R A R
22970

1 - Birinci Daire Umum Müdürü Seyfullah Esin, Üçüncü dereceye terfian Orta Elçi payesile İsrail Hükümeti nez-dinde Elçiliğimizi Maslahatgüzar sıfatile tedvire memur edilmiş ve bu Elçilikte Büyük Elçilik Başkâtipliğine mer-kezden Orhan Conker tayin kılınmıştır.

2 - Bu Kararın Yürütülmesine Dışişleri Bakanı memurdur.

26. Kasım 1949

CUMHURBAŞKANI
İsmail İnönü

Başbakan
İ. Gıncaltay

Dışişleri Bakanı
N. Sadak

Ek-2 Seyfullah Esin'in elçi tayin edildiğini gösteren belge.

Başlık/ Title: Sümerlerde Kullanılan Ağırlık Ölçüm Aletleri ve Ağırlık Ölçüm Sistemi Üzerine Bir Değerlendirme

Yazar/ Author

Şerife Koçyiğit

ORCID ID

0000-0003-3301-8349

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi: 27 Haziran 2021 / June 2021

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 27 Aralık / December 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık Ocak / December 2021

Web Sitesi: <https://karedergi.erciyes.edu.tr/>

Makale göndermek için / Submit an Article: <http://dergipark.gov.tr/kare>

Uluslararası İndeksler/International Indexes

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

DRJI

EuroPub

MLA
International
Bibliography

Index Copernicus: Indexed in the ICI Journal Master List 2018 Kabul Tarihi /AcceptanceDate: 11 Dec 2019

MLA International Bibliography:Kabul Tarihi /AcceptanceDate : 28Oct 2019

DRJI Directory of Research Journals Indexing: Kabul Tarihi /AcceptanceDate: 14 Oct 2019

EuroPub Database: Kabul Tarihi /AcceptanceDate: 26 Nov 2019

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Yazar: Şerife Kocyiğit *

SÜMERLERDE KULLANILAN AĞIRLIK ÖLÇÜM ALETLERİ VE AĞIRLIK ÖLÇÜM SİSTEMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Özet: Makalenin amacı Sümerlerin icat etmiş olduğu ağırlık ölçüm aletleri ve ağırlık ölçüm sistemi hakkında bilgi vermek ve gerek kendi dönemleri gerekse Akad, Babil, Asur ve günümüze yansıyan sosyal ekonomik bilimsel alanlardaki yeri ve önemini tespit etmektir. Bu makale içerisinde yöntem olarak sosyal ve ekonomik hayat çerçevesinde Sümerler tarafından icat edilip kullanılan ağırlık ölçüm aletleri ve ağırlık ölçüm sistemi üzerine çalışılmış olup gelecek medeniyetlere ve günümüz ağırlık ölçüm sistemine etkisi değerlendirilmiştir. M.Ö. 10 Bin'li yıllarda insanlar avcı toplayıcı hayattan sınırlı hayata yerleşik hayata geçmiş ve tarımsal faaliyetler artırılmış, hayvanlar evcilleştirilmiş, sosyal anlamda komşuluk ve bölgeler arası ticari ilişkiler geliştirilmiştir. Tarım ve ticaret faaliyetlerinin artması, bölgeler arasında yayılması elde edilen ve alım-satımı yapılan ürünlerin kayıt altına alma ihtiyacını doğurmuştur. İlk başlarda değiş tokuş yani takas usulü ile alım-satım gerçekleştirilirken zamanla nüfusun artması, ürünlerin çoğalması takas usulünü yetersiz kalmış ve bazı sorunlar meydana gelmiştir. Özellikle ticari münasebetlerde alım-satım noktasında ürünlerin ölçüm bilgilerinin hesaplanamaması bazı karışıklıkların meydana gelmesine neden olmuştur. Bu sorunları aşmak için ise belirli bir standartlaştırmaya gidilmiştir. Dönemin bilimsel şartlarının yeterince gelişmemesinden dolayı ilk ağırlık ölçümlerinde yerleşik hayatın getirmiş olduğu tarımcılığa dair elde edilen tahl tanesi üzerinden bir hesaplama yapılmıştır. Mezopotamya coğrafyasında ağırlık ölçüm noktasında ilk ölçüm aletleri ve ölçü sistemi Sümerler tarafından icat edilmiştir. Ölçü birimlerinin kökeni Sümer Erken Hanedanları Dönemine dayanmakta olup her şehir, krallık ve ticaret loncaları kendi ihtiyaçlarına yönelik ölçü birimlerini kullanmışlardır. Ancak Akad Hanedanlığı döneminde bu durum değişmiştir. Akad Kralı Naram-Sin tarafından ortak bir ölçü birimi geliştirilmiştir. Akad Hanedanlığı döneminden sonra Naram-Sin'in standart ölçü birimleri kullanılmaktan vazgeçilse de III. Ur Döneminde Naram-Sin standart ölçü birimleri yeniden kullanılmaya başlanıp Babil, Asur medeniyetleri döneminde de ortak ölçü birimi olarak kullanılmaya devam edilmiştir. Babil, Asur ve Anadolu medeniyetleri de bu ağırlık ölçü sisteminden etkilenerek günümüze kadar ulaşmasını sağlamışlardır. Sümerlerin kullanmış olduğu ağırlık ölçüm aletleri arasında hayvan biçimli (zoomorfolojik) ağırlık, silindirik formlu ağırlık, oval (sfendonoid) formlu ağırlık, dikdörtgen ve küre(kubbe) biçimli geometrik ağırlık modelleri yer almıştır. Yine Sümerler tarafından ağırlık ölçüm sisteminin temelleri atılmış ve ölçü hesaplamada ilk çalışmaları meydana getirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Ağırlık, Ölçüm, Sümer, Mezopotamya .

AN EVALUATION ON THE MEASURING INSTRUMENT USED IN SUMERIAN AND THE WEIGHT MEASURING SYSTEM

Abstract: The aim of the article is to give information about the weight measuring instruments and the weight measuring system invented by the Sumerians and to determine their place and importance in the social economic and scientific fields reflected in their own periods as well as Akkad, Babylon, Assyria and today. In this article, as a method, the weight measuring instruments and the weight measuring system invented and used by the Sumerians within the framework of social and economic life were studied and their effects on future civilizations and today's weight measuring system were evaluated. B.C. In the 10,000's, people got rid of hunter-gatherer life and settled down, agricultural activities were increased, animals were

*Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Kayseri, email: serifekocyiğit04@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3301-8349

domesticated, social neighborliness and interregional trade relations were developed. The increase in agricultural and trade activities has led to the need to register the products that are spread among the regions and bought and sold. While trading was carried out with the barter method in the beginning, the increase in the population and the increase in the products made the barter method insufficient and some problems occurred. Especially in commercial relations, the inability to calculate the measurement information of the products at the point of purchase and sale has caused some confusion. In order to overcome these problems, a certain standardization has been made. Due to the insufficient development of the scientific conditions of the period, a calculation was made on the grain grain obtained for the agriculture brought by the settled life in the first weight measurements. In the geography of Mesopotamia, the first measuring instruments and measuring system were invented by the Sümerians at the point of weight measurement. The origin of the units of measurement dates back to the Sümerian Early Dynasties Period, and each city, kingdom and trade guilds used units of measurement for their own needs. However, this situation changed during the Akkadian Dynasty. A common unit of measure was developed by the Akkadian King Naram-Sin. Although the standard measurement units of Naram-Sin were abandoned after the Akkadian Dynasty, III. Naram-Sin standard measurement units started to be used again in the Ur Period and continued to be used as a common measurement unit during the Babylonian and Assyrian civilizations. Babylonian, Assyrian and Anatolian civilizations were also affected by this weight measurement system and made it reach the present day. Animal-shaped (zoomorphological) weights, cylindrical weights, oval (sphenonoid) weights, rectangular and spherical (dome) geometric weight models were among the weight measuring instruments used by the Sümerians. Again, the foundations of the weight measurement system were laid by the Sümerians and they created the first studies in measurement calculation.

Keywords: Weight, Measurement, Sümerian, Mesopotamia.

1. Giriş

İnsanların avcı toplayıcı hayattan sınırlı yerleşik hayata geçtiği dönem M.Ö. 10 Bin'li yıllara tekabül etmekte ve "Neolitik Çağ" ismi ile adlandırılmaktadır. Bu dönemde insanlar yerleşik hayata geçmeleri sebebi ile yaşadıkları coğrafi bölgelerdeki şartlara uygun çeşitli tarımsal faaliyetlere başlamışlardır. Bu süreç zamanla sosyal birlik anlayışını geliştirmiş ve komşuluk ilişkileri artmıştır. Bununla beraber bölgeler arası ticari münasebetler meydana gelmiştir ve çeşitli alım satım işlemleri gerçekleşmiştir. Tarımsal faaliyetler sonucunda elde edilen ürünler ve ticari faaliyetlerde gerçekleştirilen işlemler kayıt altına alınmıştır. Yapılan arkeolojik kazılar sonucunda elde edilen en eski tabletlerin çoğu tarımsal ürünleri konu edinmekte ve ekonomik faaliyetleri kayıt altına almaktadır.¹ Ekonomik hayata dair ilk verilerde takas usulü ile alım satım işlemleri uygulanmıştır. Ancak ilerleyen dönemlerde nüfusun çoğalmasından kaynaklı ürün talebinin artması çeşitli sorunları beraberinde getirmiştir. Bu durumda alım satım işlemlerinde belirli bir standartlaşmaya gidilmesine

¹ Harriet Crawford, *Sümer ve Sümerler*, Çeviren: Nihal Uzan, (İstanbul: Arkadaş Yayınevi,2015), 203-204.

neden olmuştur.² İki nehir arası olarak adlandırılan Mezopotamya coğrafyası pek çok bilimsel buluşun temellerinin atıldığı bir bölge olarak bilinmektedir. Elde edilen verilere göre M.Ö. 6000’li yıllardan itibaren Mezopotamya coğrafyasında yaşayan Sümerler, M.Ö. 3000’ler itibari ile ilk standart ölçümler noktasında ağırlık ölçüm aletleri ve ağırlık ölçüm sistemini kullanan ve geliştiren medeniyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Ağırlık ve uzunluk ölçülerinin hesaplanmasında en ilkel hesaplamalar el, ayak, parmak, kol gibi vücut uzuvları ile sağlanmıştır.³ Bunun yanı sıra Sümerler ağırlık hesaplamalarında uğraştıkları tarım işi ve çevresel faktörlerinde etkisiyle “tahıl tanesi” üzerinden bir hesaplama yapmışlardır.⁴ Sümerlerde ağırlık hesaplamalarında kullanılan tahıl tanesi en hafif ağırlık birimini ifade etmektedir. Sümerce karşılığı “še” şeklinde kaynaklarda yer almaktadır.⁵ Sümerler ağırlık hesaplama sisteminde altmışlık sayı sistemini ele alarak çalışmalar yapmışlar ve onların kurmuş oldukları altmışlık sayı sistemi Akad, Babil ve Asur medeniyetlerine sirayet etmiştir. Sümerlerin meydana getirmiş olduğu ağırlık ölçü birimlerinin kullanımı Asur Ticaret Kolonileri devrinde Kayseri Kültepe tabletlerinde ele alınan ticari vesikalarda da sık sık yer etmiştir.⁶ Günümüz saat hesaplamalarında dahi kullanılan dakika sistemi Sümerlerin icat etmiş olduğu 60’lık sayı sistemine denk gelmektedir.⁷ Mezopotamya coğrafyasında kullanılmış olan ağırlık ölçüm aletleri arasında hayvan biçimli (zoomorfolojik) ağırlık, silindirik formlu ağırlık, oval (sfendonoid) formlu ağırlık, dikdörtgen ve küre(kubbe) biçimli geometrik ağırlık modelleri yer almıştır.

Ağırlık ölçüm aletlerinin icadı ürünlerin değer kavramının netleştirilmesini sağlamıştır. Bununla birlikte paranın icadına giden süreç ağırlık ölçüm aletlerinin icadı ile başlamıştır. Para ticari hayatta kullanılan bir değer ölçüsü ve ödeme aracıdır. Mezopotamya’da ilk başlarda tahıl, küçük-büyükbaş gibi hayvanlar veya eşyalar metal para yerine kullanılmıştır. Ancak bu gibi ürünler her zaman elde bulunmaması ve uzak

² Sevgi Şeker, Fatma Şeker, “M.Ö. 8. Binyıl’dan Yazının İcadına Kadar Kullanılan Muhasebe Sistemi: Tokenler”, *Uluslararası Muhasebe Ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 1,(2), (2019), 109.

³ Charles Warren, *The Early Weights And Measures Of Mankind*, (London: Committee Of The Palestine Exploration Fund, 1913), 1.

⁴ Samuel Noah Kramer, *Sümerler-Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri*, Çeviren: Özcan Buze, (İstanbul: Kocabalı Yayıncılık, 2002), 144.

⁵ Samuel Noah Kramer, *Sümerler-Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri*, 144.

⁶ Michel, Cécile. “Asur Ve Kaniş’te Yazı Yazma, Hesap Yapma ve Kâtiplik Eğitimi”, *Anadolu’nun Önsözü Kültepe Kaniş-Karumu / Asurlular İstanbul’da*, Editör: Fikri Kulakoğlu. (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2011), 82-91.

⁷ Jöran Friberg, *A Remarkable Collection Of Babylonian Mathematical Texts*, (Sweden: Springer Science+Business Media LLC, 2007), 15.

bölgelere taşınamamasından dolayı zamanla altın ve gümüş gibi değerli madenler kullanılmaya başlanmıştır.⁸ Mezopotamyalı esnaf ve zanaatkârlar ürettikleri ürünleri pazar yerinde satarken ürünün ücretini mal karşılığında ya da ağırlık standardına uygun gümüş bir disk ve ya halka şeklinde o dönemin parası olarak görülen değerli madenlerden üretilmiş nesnelere ile sağlamışlardır.⁹ Bu disk ve metaller sadece Mezopotamya'da değil Yakındoğu coğrafyasında pek çok bölgede bulunmuştur. Oğuz Tekin bulunan bu metallerin belirli bir ağırlıkta olmasından dolayı para yerine kullanıldığına işaret etmiştir.¹⁰ Ağırlığın maddi gerçekliğini ekonomik değer kavramına bağlayan arkeolog Arthur Evans olmuştur. Christos Tsountos ve Barry Kemp denge ağırlıklarının sikkenin icadından bir adım önce olduğunu dile getirmişlerdir. Ağırlık ölçüm sisteminin icadı sikkenin buluşuna giden süreci hızlandırmıştır. Anna Michailidou'nun görüşüne göre paranın icadından önce devlet ve toplumlar belirlenmiş resmi ağırlık ölçüleri üzerinden hesap işlerini görmüşlerdir.¹¹

Ağırlık ölçüm aletlerinin önemi ekonomik ve ticari hayatın yanı sıra Sümer edebiyatında da vurgulanmıştır. Nanşe isimli Sümer Tanrıçası için yazılan ilahinin bir kısmında şu ifadeler yer verilmiştir;

"Büyük ağırlık yerine küçük ağırlık koyanlar, büyük uzunluk ölçüsü yerine küçük ölçü koyanlar..."¹²

Ağırlık ölçüm nesnelere ve teraziler sadece metroloji hesaplamalarında değil aynı zamanda dini kitaplarda da yer ederek manevi anlamda değer kazanmıştır. Kuran-ı Kerim'de pek çok ayette ölçü ve tartının önemi vurgulanmıştır. Örneğin İsrâ Suresinin 35. Ayetinin meali şu şekildedir;

"Ölçtüğünüz vakit da tam ölçün ve doğru terazi ile tartın, bu hem hayırlı hem de akıbetçe daha güzeldir."¹³

1861 yılında Larsa kentinde ortaya çıkarılan ve British Museum'da muhafaza edilen tabletler metroloji hesaplamaları noktasında bilgiler

⁸ Oğuz Tekin, *Eskiçağ'da Para-Antik Nümismatiğe Giriş*, (İstanbul: Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, 1998), 3.

⁹ Samuel Noah Kramer, *Sümerler-Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri*, 106.

¹⁰ Oğuz Tekin, *Eskiçağ'da Para-Antik Nümismatiğe Giriş*, 3.

¹¹ Anna Michailidou, "Balancing From Weight To Value And Vice Versa-Weight-Regulated Artifacts And Currency In Aegean And Near Eastern Pre-Coinage Economies", (Ed.) L. Rahmstorf, E. Stratford, *Weights and Marketplaces From The Bronze Age To The Early Modern Period*, (Göttingen: Murmann Publishers, 2019), 88.

¹² Samuel Noah Kramer, *Sümerler-Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri*, 166-167.

¹³ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Türkçe Tefsir*, 5, (İstanbul: Fazilet Yayınları, 1971), 3177.

sunmaktadır. Thureau-Dangin ise bu tabletler üzerinde çalışan ilk isimler arasında yer almaktadır. 1906'da ise Nippur tapınak kütüphanesinde bulunan metroloji ifadeleri bulunduran tabletler üzerinde Hilprecht çalışmıştır. Weissbach ise 1907'de Mezopotamya'da tespit edilen 92 ağırlık üzerinde çalışma başlatmış ve 1911'de II. Sargon dönemine ait belge üzerinde yaptığı çalışmalarda 1 Mina'nın yaklaşık 500 grama denk geldiğini ortaya koymuştur.¹⁴ Arkeolojik kazılar neticesinde en eski ağırlık eserlerden bazıları Leonard Wolley tarafından 1922-1934 kazılarında Nippur ve Ur kentinde ortaya çıkartılmıştır.¹⁵ Metroloji çalışmaları noktasında 1971'den itibaren M. Powell ve J. Friberg'in çalışmaları da alana oldukça katkı sağlamıştır.¹⁶ Bununla beraber Christine Proust, Lorenz Rahmstorf, Gregory Chambon, William B. Hafford Mezopotamya ağırlık hesaplamalarında önemli çalışmalar ortaya koymuş isimlerdir.

Sümerler'e ait olan ağırlık ölçüm listeleri ve hesaplamaların çoğu Babil döneminden kalan okul tabletlerinden öğrenilmiştir.¹⁷ İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümünde Babil dönemine tarihlenen ancak temel formları Sümerler tarafından oluşturulmuş ağırlık eserler sergilenmekte ve dönemin standart eserleri ve hesaplamaları hakkında bilgi vermektedir. Asur (Kal'at Şarkat), Babylon, Bismaya, El-Ohaymır, Nippur, Sipar (Abu Habba) ve Tello'da bulunan ağırlık eserler ile alakalı olarak Turgut H. Zeyrek ve Zeynep Kızıltan tarafından çalışılan "İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Seçilmiş Mezopotamya Ağırlıkları" adlı çalışma alana katkı sağlamıştır.¹⁸

Bu makale ilk olarak ağırlık ölçüm aletlerinin tarihçesi ve ardından ağırlık ölçüm aletleri ve ağırlık ölçüm sistemi olmak üzere üç başlığa ayrılarak çalışılmıştır.

Makalenin amacı Sümerlerin icat ettiği günlük ihtiyaçlarından doğup gelişen ağırlık ölçüm aletleri ve ağırlık ölçüm sistemi noktasında bilgi vermek ve gerek kendi dönemleri gerekse Akad, Babil, Asur ve günümüze

¹⁴ Hacı Ören, *Eski Yakındoğu'da Ölçü Birimleri* (Yüksek Lisans Tezi), (Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü 2018), 14-15.

¹⁵ William B. Hafford, "Weighing In Mesopotamia The Balance Pan Weights From Ur", *Akkadica*, (2012), 22-32.

¹⁶ Christine Proust, "Mesopotamian Metrological Lists And Tables:Forgotten Sources", Editör: F. Bretelle-Establet, *Looking At It From Asia: The Processes that Shaped the Sources of History of Science*, (Springer Science Business Media,2010), 259.

¹⁷ Gregory Chambon, "Numeracy and Metrology", *Oxford Handbook Of Cuneiform Cultures*, (Newyork, 2011), 56-57.

¹⁸ Turgut Zeyrek, Zeynep Kızıltan, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Seçilmiş Mezopotamya Ağırlıkları", *Anadolu Araştırmaları*, XVIII, (1), (2005), 15-60.

yansıyan sosyal, ekonomik ve bilimsel alanlardaki yeri ve önemini tespit etmektir.

Ağırlık Ölçüm Aletlerinin Tarihçesi

M.Ö. 10 Binli yıllardan (Neolitik Çağ) itibaren insanlar avcı toplayıcı hayattan sınırlı olarak yerleşik hayata geçmeye başlamışlardır. Yerleşik hayat ile birlikte tarımsal faaliyetlerin süreci hızlanmış ve bu durumda beraberinde bazı hususları meydana getirmiştir. Zaman ilerledikçe nüfusun artması ile birlikte ürün talebi de çoğalmış, bölgeler arası ticari münasebetler gerçekleşmiştir. Alım satım işlemlerinde öncelikle takas usulü ile bir alışveriş sağlanırken ürünlerin çoğalmasından kaynaklı bu durum yetersiz kalmış ve Sümerler dönemi ile birlikte standart eserler noktasında ağırlık ölçüm aletleri kullanılmaya başlanmış ve ağırlık ölçüm sistemi geliştirilmiştir. Bu durum günlük sosyal ilişkiler ile başlayıp daha sonra bilimsel bir boyut kazanan keşfin temelini meydana getirmiştir.

Mezopotamya'da ağırlık ölçülerinin M.Ö. 4000'lere kadar gittiğine dair görüşler vardır ancak bunlar sadece birer tahminden ibaret olup elde tutarlı bir kanıt yoktur. En erken ağırlık ölçüm nesnelere bazılarını Tepe Gawra bölgesinde bulunmuştur.¹⁹ Tepe Gawra olarak bilinen bölge Kuzey Mezopotamya'da Dicle Nehri ve Zağros Dağlarını içerisine almaktadır.²⁰ Tepe Gawra'da M.Ö. 3000'li yıllara ait olduğu düşünülen 24 nesnenin E. Speiser tarafından ağırlık ölçüsü olduğu saptanmıştır.²¹ Bu ağırlık ölçüm nesnelere görünümü itibarıyla dört gruba ayrılmıştır; oval (sfendonoid), silindirik, dikdörtgen(somun), yarım küre(kubbe). Ağırlık ölçüm nesnelere arasında III. Ur döneminden itibaren vazgeçilmez bir model olarak yer alan ördek biçimli ağırlık eserlerde bulunmaktadır.²²

En eski ağırlık ölçüm aletleri Geç Uruk (M.Ö. 3000) dönemine tarihlendirilmekte ve bu tarihten itibaren Mezopotamya'da genel olarak ağırlık ölçüm aletlerinin kullanıldığına dair elde tutarlı kanıtlar

¹⁹Lorenz Rahmstorf, "In Search Of The Earliest Balance Weight Scale And Weighing Systems from the East Mediterranean, The Near And Middle East", Editör: M. E. Alberti, E. Ascalone, L. Peyronel, *In Context Bronze Age Weighing Systems Of Eastern Mediterranean Chronology, Typology, Material And Archaeological Contexts*, (Roma, Istituto Italiano di Numismatica, 2006), 19-21.

²⁰ William B. Hafford, "Accounting for Civilization: Early Weights and Measures at Tepe Gawra", Editör: L. Rahmstorf, E. Stratford, *Weights and Marketplaces From The Bronze Age To The Early Modern Period*, (Göttingen: Murmann Publishers, 2019), 17.

²¹ Lorenz Rahmstorf, *In Search Of The Earliest Balance WeighScale And Weighing Systems from the East Mediternean, The Near And Middle East*, 19.

²²William B. Hafford, *Accounting for Civilization: Early Weights and Measures at Tepe Gawra*, 18-19.

bulunmaktadır. Ağırlık ölçüm aletlerinin özellikle M.Ö. 3000'lerden itibaren antik toplumlarda üretim ve alışveriş faaliyetlerinde ön planda olduğu görülmüştür. Örneğin bronz işi ile uğraşan Mezopotamyalı ustalar metalleri alaşımlama ve malları üretme oranlarını belirlemede belirli ağırlık ölçüleri kullanmışlardır. Tüccarlar ise ticareti yapılan ürünlerin eş değerini belirleme noktasında ağırlık ölçüm aletlerini kullanmışlardır.²³ Bunun yanı sıra Fara/Şuruppak'da bazı taştan elde edilen ve ağırlık ölçüsü olduğu düşünülen eserler tespit edilmiştir. Ağırlık ölçülerine dair bilgi edinme noktasında Akad Hanedanlığı döneminden kalan mühürlerde de ağırlık ölçüm sahnelerine yer verildiği gözlemlenmiştir. III. Ur döneminden kalan ördek biçimli ağırlık nesnelere sık sık resmedilen ölçüm aletleri arasında yer almıştır.²⁴

Sümerlerin oluşturduğu en eski ağırlık aletlerinin çıkarıldığı başlıca Mezopotamya şehirleri arasında Ur ve Nippur Kentleri yer almaktadır. Leonard Woolley başkanlığında yürütülen 1922-1934 arkeolojik kazılarında Ur kentinde 460'dan fazla ağırlık ölçüm aleti bulunmuştur. Woolley Ur'da 22 çeşit ağırlık türü olduğunu saptamıştır. Ur ve Nippur'da bulunan ağırlık ölçüm aletleri birbirine benzer nitelikte idi ancak bazı eserlerin gram ve ağırlıklarında kullanılan hammaddelerin türleri birbirinden farklıdır. Ağırlıkların yapımında çeşitli değerli taşlar kullanılmıştır. Örneğin Ur kentinde çıkarılmış ağırlık ölçüm nesnelere % 47'si hematit taşından yapılmıştır. 80 gram ve altındaki ağırlık ölçüm nesnelere % 53,9'u hematitten yapılmış iken gramları daha yüksek olan ağırlık nesnelere sadece % 4,2'si hematit taşından yapılmıştır. Hematit'in ağırlık yapımında kullanılmasının başlıca nedeni ise dayanıklı olması ve içine sıvı geçirmez olmasından kaynaklanmaktadır. Ağırlık ölçüm aletleri yapımında hematitten sonra yoğun olarak kireçtaşı kullanılmıştır. Ağırlık aletlerinde kil fazla tercih edilmemiştir çünkü kil sıvı geçirebilir ve kırılma ihtimali daha yüksektir. Ur'da ağırlık ölçüm aletlerinin yapımında kullanılan diğer taşlar arasında kalsedon, akik, jasper, carnelian ve oniks yer almıştır. Aynı zamanda bölgeden elde edilen hammaddelerin çeşitlilik göstermesi ağırlık ölçülerinin yapımında kullanılan taşlarda da farklılık göstermesine neden olmuştur.²⁵ Ur kenti yakınlarında ekonomik üretim ve ticaretin yapıldığı Diqqiqeh bölgesi ise çeşitli ağırlık aletlerini ve ekonomik metinleri içerisinde

²³ William B. Hafford, "Mesopotamian Mensuration Balance Pan Weights from Nippur", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 48,(3), (2005), 346.

²⁴ Lorenz Rahmstorf, *In Search Of The Earliest Balance WeighScale And Weighing Systems from the East Mediternean, The Near And Middle East*, 19-21.

²⁵ William B. Hafford, *Weighing In Mesopotamia The Balance Pan Weights From Ur*, 22-32.

barındırmıştır. Ur kentinde yapılmış olan kazılardan çıkarılan ağırlık aletlerinin 60 tanesi Diqqiqqeh bölgesinde bulunmuştur. 15 tane ağırlık aleti ise Reijibeh bölgesinde bulunmuştur. Bu bölgede ortaya çıkarılan ağırlık taşları birbirine benzer niteliktedir. Ur'da kaydedilmiş en fazla ağırlık aleti ise (% 43,8) mezar bölgelerinden gelmiştir. Bölgede ortaya çıkarılan ağırlık ölçüm aletleri Erken Hanedanlar döneminden Yeni Babil dönemine kadar uzanmaktadır. Burada ilginç olan şudur ki; ağırlık ölçüm aletlerinin bazıları özel mezarlarda ortaya çıkarılmıştır. Bu durum aklımıza kültürel bir inancın simgesini getirmektedir. W. B. Hafford mezarlardaki ağırlıkların sembolik bir nitelik taşıdığını ve yaşam ile ölüm arasında dengeyi temsil ettiğini belirtmiş ve aynı zamanda mezarlarda bulunan bu ağırlıkların tüccar usta gibi meslek gruplarına ait olduğunu ve bu kişiler ile beraber gömüldüğünü öne sürmüştür. Tüccarlar ve ustaların hayatları boyunca sürdürmüş oldukları meslekleri öldükten sonraki hayatlarında da devam ettireceklerine dair inançtan kaynaklı bu ölçüm aletleri onlarla birlikte mezarlara gömülmüştür. Ağırlık ölçüm aletlerinin bulunduğu mezarların çoğu Larsa/Eski Babil dönemine tarihlenmektedir. Bu mezarlar türü ve dönemi bakımından farklılık göstermektedir. Ağırlık ölçüm aletlerinin bulunduğu mezarlar diğer mezarlardan maddi açıdan daha yoksul olup birçoğunda ağırlık ölçüm aleti dışında bir şey yoktur. Bu durum ağırlık ölçüm aletlerinin bulunduğu mezarlarda yatan kişilerin sosyal statü açısından daha düşük konumda yer aldığını göstermektedir.²⁶ Ağırlık ölçüm aletleri Ur kentinde hem kamusal hem de özel alanlarda kullanılmıştır. Bunlardan bazıları Ur'da yer alan ziggurat ve çevresindeki kamu binalarında tespit edilmiştir. Bununla birlikte ağırlık ölçüm aletleri genellikle bir tanrıya adanmıştır. Kaynaklarda örnek olarak Ur Tanrısı Nanna ön plana çıkmıştır. Aynı zamanda Mezopotamya'da ağırlık ölçüm aletleri Güneş Tanrısı Şamaş'ı çağrıştırmıştır. Güneş tanrısı Şamaş her şeyi gören ve bilen olarak inanıldığından bölgede yer alan dolandırıcılara karşı bir adalet simgesi olarak gösterilmiştir.²⁷ Günümüzde dahi adliyelerde ağırlık ölçüm aletleri olan teraziler adaletin simgesi olarak gösterilmektedir.

Mezopotamya coğrafyasında ortaya çıkarılmış ağırlık eserlerin bulunduğu önemli bir diğer kent ise Nippur'dur. Nippur kenti özellikle dini inancın başlıca bir merkezi olarak görülmüş ve içerisinde bazı tapınakları barındırmıştır. Bu tapınaklar sadece dini faaliyetlerin değil aynı zamanda ticaret ekonomi ve tarımsal konuların yürütüldüğü alanlar olarak da yer almıştır. Bu yüzden pek çok ağırlık ölçüm aletleri Nippur bölgesindeki

²⁶ William B. Hafford, *Weighing In Mesopotamia The Balance Pan Weights From Ur*, 48.

²⁷ William B. Hafford, *Weighing In Mesopotamia The Balance Pan Weights From Ur*, 49-51.

tapınaklarda kullanılmış ve arkeolojik kazılarda tespit edilmiştir. W. B. Hafford "Mesopotamian Mensuration Balance Pan Weights From Nippur" adlı çalışmasında Nippur kentinde ortaya çıkarılan 261 ağırlık objesi üzerinde çalışmış ve bu ağırlık nesnelere arasında 163 tane oval (sfendonoid) ağırlık ile 26 tane ördek biçimli ağırlık sayı olarak ilk sıralarda yer almıştır. Diğer ağırlıklar ise çeşitli başka şekillerden oluşmaktadır. Nippur'da tespit edilen ağırlıkların çoğu hematit taşından yapılmıştır. Hemattiten sonra Ön Asya'da en çok kullanılan hammadde bronz olmuştur. Ancak Nippur'da bronz ağırlık tespit edilememiştir. Nippur'da ortaya çıkarılan ve daha hassas formda ağırlıklarda kullanılan taşlar arasında kireçtaşı, gabro, bazalt, kalsedon, akik taşı kullanılmıştır.²⁸

Mezopotamya coğrafyasında ortaya çıkarılmış en eski ağırlık eserlerden bazıları ise İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri bölümünde sergilenmektedir. Müzede sergilenmekte olan ağırlık eserler arasında ördek biçimli ağırlık, silindirik formlu ağırlık, midye kabuğu biçimli ağırlık modelleri yer almaktadır. Burada sergilenmekte olan ağırlıklar Babil dönemine tarihlendirilmekle beraber temel formları Sümerler tarafından oluşturulmuş ve kültürel bir etkileşimle Babillere aktarılmıştır. Mezopotamya coğrafyasında kullanılan ölçü ve tartıdaki birlik, antik siyasi birliklerin hâkimiyet bölgesindeki kurallara göre şekillenmiştir. Sümer, Babil, Assur, Mısır, Anadolu'daki kullanılan ölçü ve ağırlık sistemleri dönemin ilk örneklerini sunmaktadır. Mezopotamya medeniyetleri Anadolu, İran, Suriye, Asur ve Mısır ile ticari münasebetlerini geliştirmiş ve ağırlık yapımında hammadde olarak kullanılan obsidyen, bakır gibi hammaddeleri ticaret yoluyla getirtmişlerdir. Örneğin Asur Ticaret Kolonileri Devrine ait elde edilen çivi yazılı belgelerde bölgelerarası hammadde ticaretinin yapıldığını gösteren ifadeler yer verilmiştir. Bununla beraber Asur Ticaret Kolonileri Devrinde kullanılan metroloji hesaplamaları ile Mezopotamya'da Sümerlerin geliştirmiş olduğu ağırlık ölçüm sisteminde paralellik tespit edilmiştir. Bölgeler arası etkileşim sadece ticari faaliyetlerde değil aynı zamanda bilimsel alanlarda da görülmüştür. Asurlu tüccarlar Mezopotamya'dan yazıyı Anadolu'ya getirdikleri gibi ağırlık ölçüm aletleri ve ağırlık ölçüm sistemini de beraberlerinde getirmişlerdir.²⁹

Ağırlık Ölçüm Aletleri

²⁸ William B. Hafford, *Mesopotamian Mensuration Balance Pan Weights from Nippur*, 347-349.

²⁹ Turgut Zeyrek, Zeynep Kızıltan, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Seçilmiş Mezopotamya Ağırlıkları*, 16.

Mezopotamya coğrafyasında Sümerler tarafından kullanılıp geliştirilen ağırlık ölçüm aletleri arasında zoomorfolojik (hayvan biçimli) ağırlık, sfendonoid (oval) biçimli ağırlık, silindirik biçimli ağırlık, dikdörtgen ve küre(kubbe) biçimli geometrik ağırlık modelleri yer almıştır.³⁰

Mezopotamya coğrafyasında en yaygın kullanılan ağırlık ölçüm aletleri arasında sfendonoid (oval) biçimli ağırlık yer almaktadır. Özellikle Güney Mezopotamya'da yaygın olarak kullanılmıştır. Sfendonoid ağırlıklar yuvarlak uçlara ve dairesel bir kesite sahiptir ve oval model olarak da adlandırılmaktadır.³¹ Sfendonoid ağırlıklar Nippur'da bulunan ağırlık modellerinin en yaygın türü olup %62'sini oluşturmaktadır. Sfendonoid terimi "*sapan mermi şeklinde*" anlamı ilk defa Sir Arthur Evans tarafından 1906'da kullanılmıştır. Petruso tarafından ise "*yuvarlak kesitli, uçlarda sivriltilmiş ve genellikle bir tarafı hafifçe düzleştirilmiş*" ifadesi ile tanımlanmıştır. Sfendonoid ağırlıklar aynı zamanda bikonik, elipsoid, oval, fiçı, hurma isimler ile de anılmıştır. Sfendonoid ağırlıklarda kullanılan en yaygın hammadde hematit taşıdır.³² L. Woolley tarafından Ur'da yapılmış olan kazılarda Sfendonoid ağırlıklar bulunmuştur. Bu ağırlıklarda belirlenmiş standart bir tip yoktur.³³

Bir diğer kullanılan ağırlık modeli ise silindirik ağırlıklardır. Bu tip ağırlıklar çaplarına eşit veya daha küçük bir yüksekliğe sahiptirler. Bununla birlikte çaplarında daha yüksek tam silindirde olabilmektedirler.³⁴ İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Müzesinde sergilenmekte olan Babil dönemine tarihlenen ancak temel formları Sümerler tarafından atılmış silindirik ağırlıklar yer almaktadır. Silindirik Formlu Ağırlıklar kendi içinde "*Silindir Biçimli Ağırlıklar, Uçlara Doğru Toplanan Silindirik Ağırlıklar, Baş Kısımları Yuvarlatılmış Ağırlıklar, Bikonik Ağırlıklar*" olmak üzere çeşitli modellerden oluşmaktadır. Turgut H. Zeyrek ve Zeynep Kızıltan'ın yazmış olduğu "*İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Seçilmiş Mezopotamya Ağırlıkları*" adlı makalede İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan silindirik formlu ağırlıklara örnek 28 ağırlık taşı tespit edilmiştir. Bu ağırlık taşları Asur, Nippur, Sippar, Tello gibi şehirlerde 1891-1892-1894-1903-1905-1906 yıllarında ortaya çıkarılmıştır. Her birinin envanter numarası farklıdır. Eserlerin çoğunluğu hematit taşından yapılmış olup gramları 1.09 gr ile 474

³⁰ Lorenz Rahmstorf, *In Search Of The Earliest Balance WeighScale And Weighing Systems from the East Mediternean, The Near And Middle East*, 19-20.

³¹ William B. Hafford, *Accounting for Civilization: Early Weights and Measures at Tepe Gawra*, 19.

³² William B. Hafford, *Mesopotamian Mensuration Balance Pan Weights from Nippur*, 350-351.

³³ William B. Hafford, *Weighing In Mesopotamia The Balance Pan Weights From Ur*, 25-27.

³⁴ William B. Hafford, *Accounting for Civilization: Early Weights and Measures at Tepe Gawra*, 19.

gr arasında değişmektedir. Aynı zamanda uzunluk, genişlik ve yükseklik ölçüleri olarak da birbirinden farklıdır.³⁵

Dikdörtgen ağırlıklar ise sumon ağırlık olarak bilinmekte ve modern somun ekmeğine benzeyen üstü yuvarlak bir görüntü şeklindedir. Bir yandan da oval ağırlıkları andırmaktadır ancak uçları çok az veya hiç sivrilmiştir.³⁶ Dikdörtgen ağırlıklarda kullanılan en yaygın hammadde arasında hematit taşı yer almaktadır.

Kubbe ağırlıklar ise dairesel bir planda tepesi yuvarlatılmış ve düz taban şeklinde yer almaktadır. Bazıları ise tabanda yuvarlanarak yarım küre görünümü vermektedir. Kubbe ağırlıklar Mısır ve Doğu Akdeniz de yaygın görülmesine rağmen Nippur'da sık rastlanılmamıştır.³⁷ Kubbe ağırlıklar ayrıca küre ağırlık olarak da bilinmektedir.³⁸ Mezopotamya coğrafyasında yukarıda saymış olduğumuz geometrik ağırlık modelleri dışında farklı tiplerde ağırlık taşları bulunmuştur ancak sayıca daha az olup tam bir geometrik model görüntüsünde değildir.

Mezopotamya'da ilk defa Sümerler tarafından kullanılan ve kökeni M.Ö. 3000'lere kadar dayanan ağırlıklar arasında zoomorfolojik (hayvan biçimli) ağırlıklar önemli bir yer tutmaktadır. Bu ağırlıklar arasında ördek başta olmak üzere aslan, boğa, kurbağa biçimli ağırlıklar yer almaktadır.³⁹ Ancak boğa, aslan, kurbağa biçimli ağırlıklar daha çok bronz çağında Levant ve Mısır bölgesinde ortaya çıkarılmıştır.⁴⁰ Günümüzde Metropolitan Sanat Müzesinde sergilenmekte olan kurbağa biçimli bir ağırlık eser Eski Babil dönemine (M.Ö. 2000-1600) tarihlendirilmektedir. Ağırlık yapımında hammadde olarak diyorit taşı kullanılmıştır. Kurbağa biçimli ağırlıklar Yakındoğu'da kullanılmasına rağmen daha çok Mısır bölgesinde yaygındır. Eserin üzerinde Akadca olarak "*İli-damqa-Arkat oğlu İddin-Nergal'e ait, tanrı Şamaş'ın meşru ağırlığı olan 10 mina(ağırlığında) bir kurbağa.*"⁴¹ ifadesine yer verilmiştir. Zoomorfolojik (hayvan biçimli) ağırlıklar arasında III. Ur döneminden itibaren karakteristik bir hale gelen ve sadece Sümerlerde kalmayıp Babil, Asur, Anadolu ve Akdeniz medeniyetlerine kadar yayılan ördek biçimli ağırlıklar en fazla buluntulara sahiptir. Ördek biçimli

³⁵ Turgut Zeyrek, Zeynep Kızıltan, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Seçilmiş Mezopotamya Ağırlıkları*, 42-60.

³⁶ William B. Hafford, *Accounting for Civilization: Early Weights and Measures at Tepe Gawra*, 19.

³⁷ William B. Hafford, *Mesopotamian Mensuration Balance Pan Weights from Nippur*, 353.

³⁸ William B. Hafford, *Accounting for Civilization: Early Weights and Measures at Tepe Gawra*, 19.

³⁹ William B. Hafford, "Hanging in the Balance: Precision Weighing in Antiquity", *Expedition Magazine-Penn Museum*, (2005), 35.

⁴⁰ William B. Hafford, *Weighing In Mesopotamia The Balance Pan Weights From Ur*, 28-29.

⁴¹ <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/327369> 13/06/2021

ağırlıklara dair ilk buluntulara Çağarbazar, Tell Brak bölgelerinde Cemdet Nasr döneminde rastlanılmıştır. M.Ö. II. Binden itibaren yapılan ağırlık nesnelerinde diyorit, kalker, mermer, bitüman, bazalt, hematit, agat, melahit taşları kullanılmıştır. Günümüzde İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümünde de muhafaza edilen ördek biçimli ağırlık eserler mevcuttur. Bu eserlerin boyut ve gramlarında kullanılan malzemeler farklıdır. Genel olarak kullanılan malzemeler arasında bazalt, kireçtaşı, diyorit, kalker taşı, mermer, bronz, hematit, arduaz gibi değerli taşlar kullanılmıştır.⁴²

İstanbul Arkeoloji Müzelerinde sergilenmekte olan en belirgin ördek biçimli ağırlık örneği ise 7878 no'lu ağırlık eserdir. 1914 yılında müzeye getirilen eserin hammadresi bazalttır. Ölçüleri: Yükseklik: 24 cm, Uzunluk: 41 cm, Genişlik: 23,5 cm'dir. Ağırlık ölçüm aleti Babilli Rahip Muşallim Marduk'a aittir. Marduk'un yazıtındaki belirmelere göre bu ağırlığın ölçüsü 60 mina (1 Talent) yani 30 kg olarak yer almaktadır.

Leonard Wolley tarafından Ur ve Nippur kentlerinde yapılmış arkeolojik kazılarda Sümerler tarafından kullanılmış olan ördek biçimli ağırlık nesnelere ortaya çıkarılmıştır. Nippur'da bulunan ağırlıklar arasında en yaygın kullanılan ikinci ağırlık modeli ördek biçimli olanıdır. Başu arkaya yaslanan ve kuyruğa bakan bu form Mezopotamya'da karakteristik bir özelliğe sahiptir. Mezopotamya dışındakilerde genelde kafa öne doğru bakar ve vücudun üzerinde yükselmiştir. Nippur'daki ördek biçimli ağırlıklarda kullanılan hammadde %54 oranla hematittir. Küçük boyutlu ördek biçimli ağırlıklar son derece titizlik ve ustalikle işlenmiştir. Baş ve boyun kısımlar zarif bir görünüm sunarken yüksek kabartma ve gaga tasviri ile dikkat çekici modeller arasında yer almıştır. Büyük çaptaki ağırlıklar ise gabro taşından yapılmıştır ve daha az cila ve süsleme kullanılmıştır.⁴³ Ur kentinde bulunan ördek biçimli ağırlıklar Nippur kentinde bulunan ördek biçimli ağırlıklar ile paraleldir. Ur'da ki ağırlıklarda da yoğun olarak hematit kullanılmış, kil fazla tercih edilmemiştir.

L. Woolley ördek biçimli ağırlıklarda Lapis Lazuli (Lacivert taşı) kullanılmış olduğunu da kaydetmiştir. ⁴⁴ Akadca ismi ile "iqnū (NA4.ZA.GİN)" olarak bilinen Lapis Lazuli⁴⁵ M.Ö. II. ve III. Bin yılda

⁴² Turgut Zeyrek, Zeynep Kızıltan, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Seçilmiş Mezopotamya Ağırlıkları*, 37-39.

⁴³ William B. Hafford, *Mesopotamian Mensuration Balance Pan Weights from Nippur*, 351.

⁴⁴ William B. Hafford, *Weighing In Mesopotamia The Balance Pan Weights From Ur*, 32.

⁴⁵ CDA: Black, Jeremy, George Andrew and Nicholas Postgate, *A Concise Dictionary Of Akkadian*. (Harrassowitz Verlag - Wiesbaden: 2nd (corrected) printing, 2000), 424-425.

Mezopotamya, İnan, İndus, Bedahşan coğrafyalarında görülmüş ve kullanılmıştır.⁴⁶

Bugüne kadar tespit edilen en küçük ağırlık 0,29 gram ile Babil yakınlarında ele geçirilen ve hematit taşından yapılan ördek biçimli ağırlık modelidir.⁴⁷

Ağırlıkların tartıldığı terazilerde Mezopotamya’da mevcuttur. Terazi sözlük anlamı ile “Bir kolun iki ucuna asılı iki kefeden oluşan tartı, mizan”⁴⁸ olarak bilinmektedir. Terazilerde eşit iki koldan oluşan bronz, akik taşından elde edilmiş tavalara kullanılmıştır.⁴⁹ W. Hafford bronz tava dışında tahta, sepet, çanta gibi ürünlerinde terazide kullanılmış olabileceğini iddia etmiştir. Bununla birlikte Antik Çağ’da bölgeler arası terazi aletlerinde farklılıklarda olabilmektedir.⁵⁰

Ağırlık Ölçüm Sistemi

Ağırlık ölçüm hesaplama sistemi ilk olarak Erken Hanedanlar döneminde (M.Ö. 3000) Sümerler tarafından icat edilmiştir. Her şehir, krallık ve ticaret loncaları kendi ihtiyaçlarına yönelik ölçü birimlerini kullanmışlardır. Ancak Akad Hanedanlığı döneminde bu durum değişerek Akad Kralı Naram-Sin tarafından ortak bir ölçü birimi geliştirilmiştir. Akad Hanedanlığı döneminden sonra Naram-Sin’in standart ölçü birimleri kullanılmaktan vazgeçilse de III. Ur Döneminde Naram-Sin standart ölçü birimleri yeniden kullanılmaya başlanıp Babiller, Asurlular ve Persler döneminde de ortak ölçü birimi olarak kullanılmaya devam etmiştir.⁵¹ Ağırlık ölçüm sistemi denilince akla ilk gelen unsur altmışlık (sexagesimal) sayı sistemidir. Sümerler M.Ö. 3000’lerden itibaren altmışlık sayı sistemini kullanmaya başlamışlardır. Sümerlerin oluşturduğu sayı kelimeleri ve bu kelimelere dair sayı sembollerinin en erken izleri M.Ö. 2800’lere kadar gitmektedir. Sümer sayı sistemine dair en eski buluntulardan bazıları Şulgi dönemine (M.Ö. 2000) tarihlendirilen matematiksel verilerin olduğu tablolarıdır. Altmışlık sayı sistemi özellikle III. Ur döneminden itibaren kaynaklarda yer edinmiştir. Tabletler üzerine yazılan sistem sayesinde

⁴⁶ Eric Olijdam, “Babylonian Quest for Lapis Lazuli And Dilmun During The City III. Period South Asian Archaeology”, *Proceedings of the 13th Conference of the European Association of South Asian Archaeologists*, (Cambridge: 1995), 121.

⁴⁷ William B. Hafford, *Hanging in the Balance: Precision Weighing in Antiquity*, 37.

⁴⁸ <https://sozluk.gov.tr>, 14/05/2021

⁴⁹ William B. Hafford, *Hanging in the Balance: Precision Weighing in Antiquity*, 36.

⁵⁰ William B. Hafford, *Mesopotamian Mensuration Balance Pan Weights from Nippur*, 350-352.

⁵¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Ancient_Mesopotamian_units_of_measurement, 27/05/2021

Sümer sayı sistemine dair bilgiler edinilmiştir. Bu sayı sistemi aynı zamanda bizlere Sümer metrolojisi hakkında da bilgiler sunmuştur.⁵²

Ağırlık ölçüm sistemi hesaplamalarında çeşitli terimler kullanılmıştır. En hafif ağırlık terimi olan “še” Sümerce bir kelime olup “tahıl tanesi” anlamını taşımaktadır. Še’nin Akadca karşılığı “uṭṭetūm” olarak bilinmektedir. Ağırlık hesaplamaları yapılırken kullanılan tahıl taneleri arasında buğday, arpa, mısır yer almıştır. Temel ağırlık değerini oluşturan “še” yaklaşık olarak 0.046 gramdır.⁵³

Bir diğer ağırlık terimi ise GIN’dır. GIN Sümerce bir ideogram olarak yazılırken Akadca karşılığı šeşel’dır. GIN temel ölçü birimi olan še’nin 180 katını ifade eder ve 8.4 gram olarak bilinmektedir.⁵⁴ Šeşel terimi Eski Babil metinlerinde “ši-iq-lum, ši-iq-li, ši-qi-il” olarak geçmektedir.⁵⁵ GIN Mezopotamya’da kullanılan altmışlık sayı sisteminin taban hesaplamasını oluşturmuştur. GIN/Šeşel terimi sadece Mezopotamya’da değil aynı zamanda Anadolu’da Asur Ticaret Kolonileri Devrine (M.Ö. 1975-1725) tarihlenen çivi yazılı vesikalarda da sık sık geçmektedir.⁵⁶ Ağırlık hesaplamalarında geçmekte olan bir diğer terim ise “mana”dır. Sümerce’de “mina” ideogramı ile geçmektedir. Sümerce’de mana kelimesi “saymak, sayaç” anlamında kullanılmıştır. Antik Yunan’da “Mna”, İngilizce’de “Mina” olarak çevrilmiştir.⁵⁷ 1 Mana ise yaklaşık 500 grama tekabül etmektedir.⁵⁸ Mezopotamya ağırlık hesaplamalarında kullanılan “GU” ise en büyük ağırlık terimi olarak bilinmektedir. 1 GU yaklaşık olarak 30 kilografa tekabül etmektedir. Mezopotamya terazilerinde en fazla 30 kg ağırlığında taşlar kullanılmıştır. GU terimi Akadca’da “Biltum”, Babil ve Asur kaynaklarında Talent olarak geçmektedir.⁵⁹

⁵² Marvin A. Powell, “The Antecedents of Old Babylonian Place Notation And The Early History of Babylonian Mathematics”, *Historia Mathematica* (3), (1976), 418-421.

⁵³ CDA: Black, Jeremy, George Andrew and Nicholas Postgate, *A Concise Dictionary Of Akkadian*, 431.

⁵⁴ Samuel Noah Kramer, *Sümerler-Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri*, 144.

⁵⁵ Hacı Ören, *Eski Yakındoğu’da Ölçü Birimleri*, 19.

⁵⁶ Emin Bilgiç, Hüseyin Sever, Cahit Günbattı, Sabahattin Bayram, *Ankara Kültepe Tabletleri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990), 5-6.

⁵⁷ Anna Michailidou, *Metric Systems and Trade Activities in Eastern Mediterranean Pre-coinage Societies*, 21-25.

⁵⁸ Samuel Noah Kramer, *Sümerler-Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri*, 144.

⁵⁹ CDA: Black, Jeremy, George Andrew and Nicholas Postgate, *A Concise Dictionary Of Akkadian*, 44.

Ağırlık metroloji sistemi altmışlık sayı sistemi üzerine kurulmuştur ve bunun katmanları arpa-şeqel-mina-talent olmak üzere sıralanmıştır.⁶⁰ Mezopotamya’da Sümerler ilk ağırlık ölçülerinde yerleşik hayatın getirmiş olduğu tarımcılık noktasında elde edilen “tahıl” tanesi üzerinden bir ölçüm yapmışlardır. Bu sisteme göre še tahıl tanesi olarak bilinmekte ve 180 še (tahıl tanesi) 1 şeqel’e (GIN) denk gelmektedir. Genel olarak Mezopotamya’da 1 şeqel (GIN) 8.4 grama tekabül etmektedir.⁶¹ 60 şeqel (GIN) ise 1 Mana’ya denk gelmektedir. 1 Mana ise yaklaşık 500 gram olarak bilinmektedir. 60 Mana ise 1 Talent(GU) yani yaklaşık 30 kg olarak bilinmektedir. Belirlenen bu değerlerden külçeler, çeşitli taş kalıpları meydana getirilerek teraziler üzerinden ölçümler yapılmıştır. Bu şekilde kodlanmış çok sayıdaki ağırlık aletleri Anadolu ve Akdeniz’e kadar yayılmıştır.⁶²

Altmışlık sayı (sexagesimal) sistemine göre bölünerek yapılan hesaplamada 1 Talent’in bölümü 60 Mana’ya denk gelirken, 60 Mana’nın bölümü ise 3600 şeqel’e denk gelmektedir. Mezopotamya’da genel olarak bu sistem hâkim iken belirli bölgelerde farklılıklar gözükülebilmektedir. Örneğin Kuzey Suriye’de Ugaritte 1 Talent 50 mana yani 3000 şeqel’e denk gelmektedir.⁶³

Ağırlık Ölçüm Sistemi				
Birim	Oran	Ortalama Değer	Sümer	Akad
Tane	1/180	46.6 mg	še	uṭṭatu
şeqel	1	8.4 gram	Gin ₂	šiqu
Mina	60	500 gram	Ma-na	manû
Talent	3600	30 Kg	GÚ	biltum(Biltu)

Eski Mezopotamya’da ölçü sistemi katsayılarına göre birimlerden oluşmuştur. Sümerlerde altmışlık sayı (sexagesimal) sisteminin seçilmesinin nedeni tam olarak bilinmemekle birlikte 60 rakamının çok sayıda alt çarpanı

⁶⁰ Marvin A. Powell, *The Origin of the Sexagesimal System: The Interaction of Language and Writing*, (6), (Visible Language, 1972), 14.

⁶¹ William B. Hafford, *Hanging in the Balance: Precision Weighing in Antiquity*, 36-37.

⁶² Anna Michailidou, *Metric Systems and Trade Activities in Eastern Mediterranean Pre-coinage Societies*, 21-25.

⁶³ Oğuz Tekin, *Eskiçağ’da Para-Antik Nümismatiğe Giriş*, 3.

ve bölünebilmenin fazla olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.⁶⁴ Arkeoloji, tarih ve semboller noktasında önemli bir yere sahip olan terazi ve ağırlıklar 5000 yıllık bir sürecin örneğini bizlere sunmaktadır. Teraziler iki tava ile basit bir düz kol dengesi adı verilen çubuklardan oluşmaktadır. Çubukların uçlarında asılı tavanın üzerindeki ürünlerin iki eşit miktarda taşınması sağlanmıştır. Ağırlık ölçüsünün hesaplanması mutlak ağırlık ölçümünü dengelemek için tavalardan birine bir taş yerleştirildiğinde başlamıştır. Diğer tavaya ise ölçülmek istenen ürün konulmuştur. İlk tavaya konulan taş bir nevi tanıklık görevi görerek ölçüm yapılmasını sağlamıştır. İlerleyen dönemlerde bu taşların yerine mana talent gibi çeşitli değerlerin kodlandığı hayvan biçimli (zoomorfolojik) ağırlık, sfendonoid (oval) biçimli ağırlık, silindirik biçimli ağırlık, dikdörtgen ve küre(kubbe) biçimli geometrik ağırlık modelleri kullanılmaya başlanmıştır.⁶⁵

Sonuç

Ağırlık ölçüm aletleri ve sisteminin icadı elde edilen arkeolojik bulgular neticesinde M.Ö. 3000'lerde ortaya çıkmış ve günlük alım satım işlemlerinde kullanılarak gelişmiştir. İlk hesaplamalar tarımcılıktan kaynaklanan tahıl tanesi üzerinden yapılmıştır. Ağırlık taşlarında hematit, diyorit, bronz vb. hammaddeler imalatta kullanılmıştır. Ağırlık ölçüm aletlerinde kullanılan bu gibi değerli taşların araştırılması oldukça önemlidir. Mezopotamya sanat ve mimarisinde sık sık rastlanılmış olan hayvan figürü ise ilk defa Sümerler tarafından bilimsel bir alan olan ağırlık ölçüm taşlarında da kullanılmıştır. Bununla birlikte ilk defa Sümerlerde kullanılan ağırlık ölçüm taşları ve terazi sistemi hem kültürel hem de ticari faaliyetler çerçevesinde zamanla Akad, Babil, Asur, Anadolu ve Akdeniz medeniyetlerine yayılmış ve günümüze kadar ulaşılması sağlanmıştır.

Ağırlık ölçüm sisteminin matematiksel hesaplanma süreci Sümerlerin icat etmiş olduğu altmışlık (sexagesimal) sayı sistemi ile sağlanmıştır. Bölgeler arası bazı farklılıklar olsa da Mezopotamya coğrafyasında ağırlık ölçüm hesaplamalarında genel olarak altmışlık (sexagesimal) sayı sistemi kullanılmıştır. Temel metroloji hesaplamalarda yerleşik hayatın meydana getirmiş olduğu tarımcılık anlayışından ortaya çıkan arpa, buğday, mısır vb. tanesi kullanılmıştır. Ağırlık ölçüm aletleri değer kavramı bakımından önce

⁶⁴ L. A. Kasprık, A.C. Barros, *Ancient Mesopotamian's System Of Measurement: Possible Applications In Mathematics And Physics Teaching*, International Conference on Physics Education (ICPE), (2018), 5-7.

⁶⁵ Anna Michailidou, *Metric Systems and Trade Activities in Eastern Mediterranean Pre-coinage Societies*, 24.

bronz, gümüş altın gibi metal halkalar, ardından sikkenin icadına giden sürecin başlangıcını meydana getirmiştir.

Kaynakça

- Emin Bilgiç, Hüseyin Sever, Cahit Günbattı, Sabahattin Bayram, *Ankara Kültepe Tabletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.
- CDA: Black, Jeremy, George Andrew and Nicholas Postgate, *A Concise Dictionary Of Akkadian*. Harrassowitz Verlag - Wiesbaden: 2nd (corrected) printing, 2000.

- Chambon, Gregory. "Numeracy and Metrology". *Oxford Handbook Of Cuneiform Cultures*, Newyork 2011.
- Crawford, Harriet. *Sümer ve Sümerler*. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2015.
- Friberg, Jöran. *Remarkable Collection Of Babylonian Mathematical Texts*. Sweden: Springer Scinence+Business Media LLC, 2007, s. 15.
- Hafford, William B. "Accounting for Civilization: Early Weights and Measures at Tepe Gawra". L. Rahmstorf, E. Stratford, (Ed.) *Weights and Marketplaces from the Bronze Age to the Early Modern Period*. Göttingen: Murmann Publishers, 2019, s. 17-19.
- Hafford, William B. "Hanging in the Balance: Precision Weighing in Antiquity". *Expedition Magazine- Penn Museum*, 2005, s. 35-37.
- Hafford, William B. "Mesopotamian Mensuration Balance Pan Weights from Nippur". *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 48, No. 3, 2005, s. 346-353.
- Hafford, William B. "Weighing İn Mesopotamia The Balance Pan Weights From Ur". *Akkadica*, 2012, s. 22-51.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Ancient_Mesopotamian_units_of_measurement.
- <https://sozluk.gov.tr/>.
- <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/327369>
- Kasprik, L. A., Barros, A. "Ancient Mesopotamian's System Of Measurement: Possible Applications İn Mathematics And Physics Teaching". *International Conference on Physics Education (ICPE)*, 2018, s. 5-7.
- Kramer, Samuel Noah. *Sümerler-Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2002.
- Michailidou, Anna. "Metric Systems and Trade Activities in Eastern Mediterranean Pre-coinage Societies". *Colloquium Anatolicum*, 2011, s. 21-25.
- Michailidou, Anna. "Balancing From Weight To Value And Vice Versa-Weight-Regulated Artifacts And Currency İn Aegean And Near Eastern Pre-Coinage Economies". (Ed.) L. Rahmstorf, E. Stratford, *Weights and Marketplaces From The Bronze Age To The Early Modern Period*, Göttingen: Murmann Publishers, 2019, s. 88.
- Michel, Cécile. "Asur Ve Kaniş'te Yazı Yazma, Hesap Yapma ve Katiplik Eğitimi." *Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kaniş-Karumu / Asurlular İstanbul'da*, Editör: Fikri Kulakoğlu, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2011.
- Olijdam, Eric, "Babylonian Quest for Lapis Lazuli And Dilmun During The City III. Period". *South Asian archaeology*, 1995: *Proceedings of the 13th Conference of the European Association of South Asian Archaeologists, Cambridge, 5-9 July, 1995*. Cambridge 1995, s. 121.
- Ören, Hacı. *Eski Yakındoğu'da Ölçü Birimleri*. (Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2018.
- Powell, Marvin A. "The Antecedents of Old Babylonian Place Notation and the Early History of Babylonian Mathematics". *Historia Mathematica*, (3) 1976, s. 418-421.
- Powell, Marvin A. "The Origin of the Sexagesimal System:The Interaction of Language and Writing". *Visible Language*, (6), 1972, s. 14.
- Proust, Christine. "Mesopotamian Metrological Lists And Tables: Forgotten Sources", *Looking at It from Asia: The Processes that Shaped the Sources of 99 History of Science*, (Editor: Florence Bretelle-Establet), France: Springer Science Business Media, 2010, s. 259.
- Rahmstorf, Lorenz. "In Search Of The Earliest Balance Weight, Scale And Weighing Systems from the East Mediternean, The Near And Middle East", *Weights İn Context Bronze Age Weighing Systems Of Eastern Mediterranean Chronology, Typology, Material And Archaeological Contexts*, Edited By: Maria Emanuela Alberti, Enrico Ascalone, Luca Peyronel, Roma: Istituto İtaliano di Numismatica, 2006, s. 19-21.

- Şeker, Sevgi ve Şeker, Fatma, "M.Ö. 8. Binyıl'dan Yazının İcadına Kadar Kullanılan Muhasebe Sistemi: Tokenler", *Uluslararası Muhasebe Ve Finans Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2019, s. 109.
- Tekin, Oğuz. *Eskiçağ'da Para-Antik Nümismatiğe Giriş*. İstanbul: Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, 1998.
- Warren, Charles. *The Early Weights And Measures Of Mankind*. London: Committee Of The Palestine Exploration Fund, 1913.
- Yazır, Elmalılı Muhammed. *Hak Dini Kur'an Dili Türkçe Tefsir* (Cilt 5), İstanbul: Fazilet Yayınları, 1971.
- Zeyrek, Turgut H., Kızıltan, Zeynep. "İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Seçilmiş Mezopotamya Ağırlıkları", *Anadolu Araştırmaları*, C. XVIII, 2005, s. 1.

Ekler

Silindirik Biçimli Ağırlık Modelleri
İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümü

Ördek Biçimli Ağırlık Modeli- Envanter No:7878
İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri Bölümü

Kurbağa Biçimli Ağırlık Modeli
Metropolitan Sanat Müzesi
Kaynak: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/327369>

e-ISSN: 2536-4596

KARE- Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi

KARE- International Comparative Journal of Literature, History and Philosophy

Başlık/ Title: Samuel Beckett'in Godot'yu Beklerken İsimli Eserinde Varoluş-Zaman İlişkisi

Yazar/ Author

Rabia Dirican

ORCID ID

0000-0002-3851-5726

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 20 Kasım / November 2021

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 27 Aralık / December 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2021

Web Sitesi: <https://karedergi.erciyes.edu.tr/>

Makale göndermek için / Submit an Article: <http://dergipark.gov.tr/kare>

Uluslararası İndeksler/International Indexes

Index Copernicus: Indexed in the ICI Journal Master List 2018 Kabul Tarihi /Acceptance Date: 11 Dec 2019

MLA International Bibliography: Kabul Tarihi /Acceptance Date : 28 Oct 2019

DRJI Directory of Research Journals Indexing: Kabul Tarihi /Acceptance Date: 14 Oct 2019

EuroPub Database: Kabul Tarihi /Acceptance Date: 26 Nov 2019

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Yazar: Rabia Dirican*

SAMUEL BECKETT'İN GODOT'YU BEKLERKEN İSİMLİ ESERİNDE VAROLUŞ-ZAMAN İLİŞKİSİ

Özet: Samuel Beckett'in 'absürt tiyatro' olarak sınıflandırılan eseri Godot'yu Beklerken, Godot gibi bir belirsizliği ve Beklemek gibi gelecek zamana ait, ancak şimdide gerçekleştirilen bir eylemi adında gizlemektedir. Bu iki gizin yan yana gelmesiyle oluşan başlık, oyunun varoluş ile zaman arasındaki görünmez bağın peşine düşeceğini işaret eder. Nitekim oyunda zamanın bazen bir yanılığ olduğu hissi uyandırılmış, bazen de ufak değişimlerle ağır aksak da olsa ilerlediği hissettirilmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın yol açtığı kitlesel bezginlik amaçtan, anlamdan, coğrafyadan, geçmişten ve dahi gelecekte münzehir bir bekleyişi sahneye getirmiştir. Yaşanan küresel kırgınlık, bir yandan yaşama sevincini törpülemiş, bir yandan da her şeyin sil baştan sorgulanması ihtiyacı uyandırarak yeni bir hikâyenin habercisi olmuştur. Godot'yu Beklerken, tarihin böyle bir kesitinde, çıplak hakikatle yüzleşmenin getirdiği yıkımın içerisinde çıkmış bir eserdir. Samuel Beckett, bu eserinde ortalama üççeyrek asırla ifade edilen insan ömrünü iki perdelik bir oyunla anlatmaktadır. Dünün, bugünün ve yarının birbirinden farklı olmadığı gerçeği ısrarla düşündürülen oyunda 'ömür' olarak ifade edilen sürenin adeta bir yanılığa olduğu hissi uyandırılır. İnsan ömründe acımasız bir şekilde işlediği zannedilen zaman, bu oyunda kendini kaybetmiş durumda, avare ve bitap bir tasvirle zihinlerde belirir. Hareketin iki bileşeni zaman ve mekân, insan zihniyle artık tanınmayacak derecede anlam kaybına uğratılmıştır. Yapılan tek hareket 'beklemek'; zaman yalnızca 'şimdi', mekân ise daima bir ağacın altıdır. Diyaloglar saçma gibi görünmekle beraber zaman, mekân ve hareketin sabitliği bakımından oyun kendi içinde tutarlıdır. Saçma, belki de zamana tabi olmamanın verdiği bir saçmalıktır. Karakterler -mümkün görünmese de- zamandan çıkararak onu dışarıdan seyredecek bir konum almışlardır.

Anahtar Kelimeler: Godot'yu Beklerken, Samuel Beckett, Varoluşçuluk, Edebi-Felsefi Eser, Zaman Algısı.

THE RELATIONSHIP BETWEEN EXISTENCE-TIME IN WAITING FOR GODOT BY SAMUEL BECKETT

Abstract: Samuel Beckett's work *Waiting for Godot*, which is classified as 'theatre of the absurd', hides in its name an ambiguity like Godot and an action that belongs to the future but is performed in the present, like *Waiting*. The title, formed by the juxtaposition of these two elements, indicates that the work will pursue the invisible bond between existence and time. As a matter of fact, in the work, the feeling that time is sometimes an illusion is aroused, and sometimes it is felt that it progresses, albeit slowly, with minor changes. The global destruction caused by the Second World War has brought to the stage an expectation that is free from purpose, meaning, geography, past and even future. The global resentment experienced, on the one hand, caused a decrease in the joy of living, on the other hand, it became the harbinger of a new story by arousing the need to rethink everything. *Waiting for Godot* is a work that emerged from the destruction brought about by facing the truth in such a section of history. In this work, Samuel Beckett describes the human life span, which is expressed in an average of three quarters of a century, in a two-act play. In the play, where the fact that yesterday, today and tomorrow are not different from each other, it is felt that the duration expressed as 'life' is almost an illusion. The time, which is thought to have worked in a cruel way in human life, is depicted in this play

* Arş. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü ve Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe. email: rabiadirican@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3851-5726.

as lost and exhausted. The two components of the movement; time and space, have lost their meaning beyond recognition by the human mind. The only move 'waiting'; time is only 'now', and space is always under a tree. Although the dialogues seem absurd, the game is self-consistent in terms of time, space and movement. The absurd is perhaps the absurdity of out of being subject by time. It can be said that the characters forced themselves to watch it from the outside by taking them out of time, even if it didn't seem possible.

Keywords: Waiting for Godot, Samuel Beckett, Existentialism, Literary-Philosophical Work, Time Perception.

Giriş

Dilin en güçlü ve estetik ifade biçimi olarak edebiyat, yalnızca duygusal ifadelerin menzili değil aynı zamanda düşünsel-felsefi sorgulamaların da yeridir. Pek çok filozof, düşüncelerini ifade biçimi olarak edebiyatı kullanmış ve esasında filozof olmayan pek çok yazar da eserlerinde felsefi düşünceler dile getirmiştir. Edebi eserler aynı zamanda yazıldıkları dönemin canlı tanıklarındır. Bu bağlamda edebi eserler felsefe, tarih ve estetiği harmanlayarak sorgulayan, hafızası olan ve yaşayan, ilişki kuran bir yapıt-kışi haline dönüşebilirler.

Kendine has bir karakterle sahneye çıkan Godot'yu Beklerken, durgun sularda yüzmenin tehlikelerini ve 'anafora tutulmuş bir zaman' içinde oturup hiçbir şey yapmamanın keyfini/keyifsizliğini bir varoluş hali olarak sunar. Karakterler, zamana kapılmayı, zamanla birlikte akmayı reddederek ayrık bir duruş sergilemeyi tercih ederler. Samuel Beckett'in II. Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkımın ardından yazdığı oyun, varoluş felsefesini 'zaman' kavramı etrafında örerken 'zaman' ile 'anlam' arasında sıkı bir ilişki ortaya koyar. Oyunda zamanın donması, başlangıç ve bitiş noktasını birbirine karıştırarak anlamın da yitikleşmesine sebep olmaktadır.

Beckett'in en meşhur eseri olarak bilinen oyun, yazılmasında etken olan tarihsel arka planın etkileyciliği kadar kendi tarihi bakımından da ilginç olaylara sahiptir. Yazıldığı dönemde Paris'in en aydın çevrelerinde bile çoğu zaman eleştiri yağmuruna tutulan oyun, San Quentin hapishanesinde oynadığı zaman inanması güç derecede büyük bir ilgiyle karşılanarak mahkumlar tarafından dakikalarca ayakta alkışlanmıştır.¹ Mahkumlar bu oyunu anlamak için entelektüel bir kaygıya sahip olmasalar bile onlar, beklemenin ne demek olduğunu iyi anlayabilecek kişilerdir ve hapishaneler, zamanın en yavaş hissedildiği yerler arasındadır. Oyunun kendi tarihi içerisindeki bu gerçeklik, Bergsoncu zaman anlayışını çağrıştırarak bir yandan oyunun temel meselesinin zaman algısı etrafında örüldüğü tezini

¹ Martin Esslin, *The Theatre of the Absurd* (London: Pelican Book, 1968), 20.

güçlendirmekte ve bu algıyla birlikte anlamın da kazanılıp kaybedilebileceğini akla getirmektedir. Bergson'un 'süre' olarak adlandırdığı zaman realitesi, sübjektiftir, ölçülen değil yaşanan bir zamandır ve gerçektir.² Nasıl ki süre, kişinin algıladığı bir bilinç durumu olarak uzayıp kısalabiliyor ya da kendini farklı hissettirebiliyorsa oyundaki bekleyişin durgunluğu da ancak beklemeyi bilenlere ve zamanı öyle yavaş algılayabilenlere bir anlam ifade edebilmiştir.

Godot'yu Beklerken, iyi ve kötünün, doğru ve yanlışın, güzel ve çirkinin, kurgunun ve öykünün olmadığı bir oyundur. Oyun boyunca karakterlerin yaptığı tek aksiyon, gelmeyecek olan bir kurtarıcıyı beklemektir. İradeyi kasti olarak kullanmama söz konusudur. "Yapacak bir şeyin olmaması" onları kısır döngüye giren bir bekleyişe zorlamaktadır. Eser, aynı olayların devamlı tekrar ediyor oluşu ve sonu gelmez bir bekleyişin süreğenliği bakımından insan zihnini bulanıklaştırmakta ve hiçlik duygusunu insanın içine işlercesine hissettirmektedir. Karakterlerin bir geçmişe ve dahi geleceğe sahip olmayışları onları tanımayı güçleştirir. Kişiler üzerindeki belirsizlik, mekân ve zaman konusunda da devam eder. Eserde kronolojik bir olay akışı olmadığından dolayı zaman flulaşmakta, kimi durumda doğrusal zaman akışı hafifçe hissettirilirken bazen de zamanın donmuş olduğu hissi yaratılmaktadır. Sahne ise bir bataklık gibi devamlı içine çeker; karakterler daima aynı ağacın altında buluşurlar. Ağacın yapraklarını döküyor olmasına rağmen karakterlerin hayatlarında hemen hiçbir şeyin değişmemesi ise seyirciyi/okuyucuyu şizofrenik bir girdaba sürükler.

Oyun boyunca oyunun kahramanları Estragon ve Vladimir, gelmeyecek olan belirsiz bir kişiyi -ya da belki nesneyi- kararlı bir bekleyişle beklemektedirler. Bir varoluş sancısı onları dizginlemekte, yaşama içgüdüsünün doğal dışavurumu olan hareketin karşısına eylemsizliği koymaktadır. Estragon çoğunlukla uyusuk bir şekilde oturmakta, Vladimir ise ayakta durarak sorgulamaktadır. Eserde tam anlamıyla içi boşaltılarak anlam kaybına uğratan 'hareket'in yerine saçmayla bütünleşen 'atalet' konulur.

Her acıya çare olması beklenen 'zaman'ın umarsız bir şekilde aktığı (akamadığı) bir sahnede neredeyse tesadüfi duran karakterler bir geçmişten ve gelecekte yoksundurlar. Zaman, akışkan bir seyir izlemediği için öykü de sürükleyiciliğini yitirmiş, karakterler hal ve tavırlarıyla seyirciyi 'saçma' döngüsünün içine çeker olmuştur. Onlar eylemsizlikleriyle hayatı protesto etmektedirler, çünkü bu dünyada/bu sahnede olmayı onlar seçmemişlerdir ve bu durum, insanın varoluşuna vurulan ilk büyük darbedir. Bu bağlamda

² Levent Bayraktar, *Bergson'da Ruh-Beden İlişkisi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010), 30.

“varoluş özden önce gelir” mottosuyla anılan varoluş felsefesi, insanın kendi sorumluluğunu üzerine almasını telkin eder. Yani insan, kendini gerçekleştirdiği ölçüde vardır.³ Ancak *Godot'yu Beklerken*'de sorumluluktan ve dolayısıyla kendini gerçekleştirmeden kaçma durumu söz konusudur. Karakterler bir varoluş gerçeğinin belli belirsiz farkında olsalar da onu üstlenmek ve kendilerini inşa etmeye çalışmak yerine duyarsızlık ve eylemsizlik yolunu seçmişlerdir. Ancak Sartre'a göre varoluşçuluk eylemsizliğe karşıdır. Varoluşçuluk, ancak eylem içinde, iş içinde gerçeklik vardır der ve bu öğretiye göre insan, edimlerinin toplamından ibarettir.⁴ Bu bağlamda karakterlerin zamanı paranteze almaya çalışması ve eylemsizliği seçmesi, ucu varoluşa dokunan bir anlam sorununu da beraberinde getirecektir.

Zamanın Dondurulması

İnsanın zamanı duyularından ve duygularından bağımsız olarak algılaması çok zordur. Zamanın göreceli olarak algılanmasına sebep olan şey büyük oranda duygulardır. Oysa bu oyunda zaman, belki de gerçeğe en yakın haliyle hissedilmektedir. Çünkü karakterler hiçlikten başka ne acı, ne hüznün, ne pişmanlık ne de neşe hisseder/hissettirirler. Beklemek eylemi en çok umut veya hüsrarla anıldığı halde bekleyişleri dahi umuttan ve hüsrandan yoksundur; zira *Godot*'nun gelmeyeceğini içten içe bilmektedirler. Zamanın insan duyguları üzerindeki etkileri düşünüldüğünde, zamansızlık hissini bir çeşit duygusuzluk doğurduğunu yahut da duygusuzluğun, zamanı en yalın haliyle hissetmeye sebep olduğunu söylemek mümkündür.

Oyunun sonunda beklenen *Godot* gelmez. Baş olmayan bir hikâyenin sonunun da olmayışı tutarlı bir durumdur. Oyunda zamanın iki ucu da açıktır ki bu durum insana bir çeşit sonsuzluk hissi verir. Karakterler “şu an” a sıkışmış vaziyettedirler. İntiharın yemek yemek kadar sıradan bir olay olduğu hissi uyandırılarak ölüm dahi hiçleştirilmekte, anlam bozumuna uğratılmaktadır.

Estragon: Kendimizi assak diyorum.

Vladimir: Neyle?

Estragon: Hiç ipin yok mu?

Vladimir: Yok.

Estragon: O zaman asamayız.

³ Jean Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, çev. Asım Bezirci. (İstanbul: Say Yayınları, 1985), 80.

⁴ Jean Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, 80.

Vladimir: Gidelim.⁵

Oyunda bir olay örgüsünün olmayışı, zaman akışını yakalayabilmek için geriye çok az ipucu bırakır. Zaman, çoğunlukla “şimdi”de dönerek içine doğru kıvrılan, sarmal bir seyir izler. Çizgisel zaman akışı ise hissedilmeyecek kadar yavaş ilerlemektedir. Oyunda girişle sonuç arasında hemen hiçbir şeyin değişmemesi, aynı yerde aynı saatte buluşmak, ayakkabı çıkarmak, Godot’yu beklemek, kendini asmaya karar verip vazgeçmek gibi aynı sahnelerin başa sarıp tekrar ediyor oluşu, döngüsel zamanın işaretleridir. Ancak bu döngüsellik, kadim öğretilerde olduğu gibi anın genişleyerek açılması şeklinde değil bir çemberin içine sıkışmış zamanın devamlı başladığı yere gelmesi, gelip de bir yere varamaması, sonuçsuzluk ve kısır döngü şeklindedir. Buna bir hareket demekten ziyade zaman donması, zaman sıkışması demek daha doğru olacaktır.

Bergson’a göre art arda gelen durumların ne başladığını ne de bittiğini söylemek mümkündür; onların hepsi birbirinde uzayıp gider. Bu, bir yandan bir rulonun açılmasına benzer; ama bu, tam da bir yumağın sarılması gibidir, sürekli bir dürülmedir. Zira geçmişimiz bizi izler, yolu üstünde topladığı ‘şimdi’yle durmaksızın büyür ve bilinç de hafıza anlamına gelir.⁶ Buna göre var olan tek zaman şimdidir ve şimdi, geçmiş anları da içinde barındırır. İç hayat, aynı anda şu anların hepsidir: niteliklerin çeşitliliği, ilerlemenin sürekliliği, istikamet birliği.⁷ Zamanın bilinci –Bergson’un tabiriyle süre- geçmiş, şimdi ve gelecek arasında bir birlik kurarak onu şimdide buluşturur denebilir.

Oyunda ise zaman, şimdide –hatta belki tek bir anda- tıkanmış vaziyettir. Geçmişten ve gelecekte bağımsız bir ‘şimdi’ tasavvuru mümkün olmadığı halde karakterlerde ne hafıza alameti vardır, ne de iç dünyanın farkına varacak bir bilinç görünmektedir. Bergson’un bahsettiği ‘anların sürekliliği’ yakalanamadığı ve istikamet üzere olunmadığı için dağınık bir iç dünyanın kırık zaman parçaları sahneye gelişigüzel savrulur.

Öte yandan Lucky ile Pozzo’nun kör ve topal olmak şeklinde geçirdiği değişimler, bir parça da olsa doğrusal zaman akışını hissettirir. Zamanın aktığına dair bir başka ipucu ise ikinci perdede Estragon’un kendinden beklenmeyen bir bilgelikle Herakleitos’un “Aynı nehirde iki defa yıkanılmaz” sözünü kendince tekrar edişidir: “Aynı pisliği iki defa göremezsin.”⁸ Bu

⁵ Samuel Beckett, *Godot’yu Beklerken*, çev. Uğur Ün ve Tarık Günersel. (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2015), 123.

⁶ Henri Bergson, *Metafiziğe Giriş*, çev. Atakan Altınörs. (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011), 45-46.

⁷ Bergson, *Metafiziğe Giriş*, 47.

⁸ Beckett, *Godot’yu Beklerken*, 77.

başlamda oyunda, biri döngüsel diğeri doğrusal iki tür zaman algısı yaratıldığını söylemek mümkündür. Ancak doğrusal zaman, belki de bilinçli olarak ikinci plana atılmakta, karakterler 'şimdi'nin mutlaklığı içine çekilerek zaman döngüsü durdurulmaktadır. Godot'yu beklemenin sürekliliği, gelecek zamanın yaşanmayacak oluşunu ima etmekte ve bir geçmişin zaten olmayışı "şimdi"nin belirginliğini artırmaktadır. Şimdiki zaman, karakterleri bir çember gibi kuşatarak içinde döndürmektedir. "Pozzo: Günün birinde doğduk, günün birinde öleceğiz. Aynı gün, aynı an, size yetmiyor mu bu kadarını bilmek?"⁹

Godot'yu Beklerken'de tıpkı zamanın 'şimdi'ye kayıtlı oluşu gibi mekân da dar bir alanla (ağacın altı) sınırlandırılmıştır. Aslında mekânın sabit oluşu zamanın da sabitliğini/değişmezliğini işaret eder. Varoluşun sürekli yinelenen bir kendini inşa eylemi olduğu düşünüldüğünde, oyundaki bu sabitlik bir çelişkiyi mi ifade etmektedir? Üstelik bu ağaç Estragon ile Vladimir'in devamlı olarak kendilerini asmayı düşündükleri noktadır. Karakterlerin devamlı aynı ağacın altına geliyor oluşları ile zamanın sadece bir yanılgı olduğu hissi mi uyandırılmak istenmiştir?

Vladimir ve Estragon'un -dünyadaki tüm varlıklar gibi zamanın içinde oldukları halde- zamanı yaşamaya direnmesi, onu reddetmesi durumu söz konusudur. Zamanın reddedilmesi, insanın kendi varlığını kendi omuzlarına vurulmuş bir yük haline getirir ve nihayet huzurun da kaçmasına sebep olur.

Varoluş ve İnsan

Godot'yu Beklerken, bir yandan modern zamanın ikiyüzlülüğüne; bir yandan da onun beraberinde getirdiği hızla akıp giden türde bir zaman algısına başkaldırır. Bir pasif protesto olarak da okunabilecek olan eserde, rol karmaşası yaşayan modern zaman insanı da eleştirilir. Zira modern zamanda evde, işyerinde, okulda, bankada, caddede farklı rollere bürünme zorunluluğu bir kişilik bölünmesine sebep olmaktadır. Ancak Beckett'in insanı, pek çok sınıftan yoksun bir şekilde yalnızca 'bekleyen' insandır. Ona ait denebilecek bu tek nitelik 'beklemek', onu bir yandan sadeleştirirken bir yandan da gölge varlık ya da bir silüet haline getirmekte, neredeyse bu hayata ait değilmişçesine soyutlamaktadır. Öyle ki Vladimir veya Estragon kimdir diye sorulduğunda kaşını gözünü tarif etmek, neyi sevip ne okuduğu, ne yediği veya nelere kızdığı hakkında bir bilgi bulmak mümkün olmaz. Dolayısıyla Beckett'in, eserinde bir kahraman yarattığını dahi söylemek güçtür; onlar ancak modern profilin bir anti-kahramanı olabilirler.

⁹ Beckett, *Godot'yu Beklerken*, 117.

Karakterlerin 'siluet' varlık oluşları duygusuzluk ile birleşince ortaya büsbütün silik, cazibesiz kişiler çıkar. Onlar, var olmaya karşı bir irade beyan etmezler. 'Bekleme' hali dahi, eserde iradeyle tercih edilmiş bir eylem olmayıp yapacak başka bir şeyin olmamasının getirdiği zaruri bir durumdur. Hiçbir duruma, eyleme ya da olaya iyi, kötü, güzel, çirkin gibi değer yargıları yüklemeler. Bir eyleme değer atfetmediklerinden dolayı onlar için kendini asmak ile herhangi bir eylem arasında fark yoktur. Ancak karakterlerin hiçbir şeye değer atfetmiyor olması, eserin yazılış gayesinde de bir değer tanımamazlık olduğu anlamına gelmez. Denilebilir ki Godot'yu Beklerken, belki de modern insanın trajik hikayesini betimlemek amacıyla yazılmıştır. Sisifos'un yuvarlanması kaçınılmaz olan bir kayayı dağın tepesine çıkarması ne kadar anlamsızsa, Godot'yu Beklerken'de de zamanın boşa geçirilmesi böyle can sıkıcı bir his yaratır.

Beckett, oyunu kurgularken belki de bundan kaçmaya çalışmış olsa da artık anlamsızlığın kendisi bir anlam ifade etmeye başlar. Bir başka deyişle oyunun, anlamsızlığı gösterme gayesi taşıması dahi bir anlam ifade eder. İnceldiği yerden kopan zaman, bir anlamsızlık silsilesi yaratmakta ve bu haliyle peş peşe eklenen anlamsızlıklardan yeni bir anlam örgüsü oluşturmaktadır. Dolayısıyla ne oyunda ne de gerçek hayatta insan, ne zamandan ne de anlamdan kaçabilmiştir. Ancak yine de Vladimir ve Estragon buna teşebbüs ederler.

Öte yandan böyle bir boşvermişliğin sosyal düzen ve ahlak açısından ne kadar tehlikeli olduğu da açıktır. Değerlerden yoksun olan kişinin kalkışabileceği eylemler önceden kestirilemez. Bu, kendini asmak olabileceği gibi bir başka özneye yönelik öldürme girişimi de olabilir. Duygusal küntlük, eylemler arasında fark görememe körlüğü, insani bir anlam kaybını da beraberinde getirir. Kişi, bile isteye kendini insanlıktan düşürmüş, yalnızca yer kaplayan bir nesne gibi konumlandırmıştır. Ancak insana verilen ve onu herhangi bir nesne olmaktan ayırt eden yetiler iyinin, güzelin ve doğrunun hizmetine verilmediğinde –tarihten de görüleceği üzere- ayrı bir kötülük problemi doğurabilir. Açıkçası insan, insanlığını paranteze alma lüksüne sahip değildir. Ne kadar çabalasa da, bir kere insan formunda dünyaya geldikten sonra herhangi bir nesne olamayacaktır. İnsanın kendi iradesini kötürüm etmeye çalışması dahi her hâlükârda iradeyle verilen bir karar olacağından dolayı bir çelişki doğurur. Bu durumda insan kendinden, insan dışında bir varlık türetemez; kendini bir eşya gibi kenara koyamaz. Eğer hayal gücü, irade, duygu, yaşama sevinci gibi his ve melekelerinden boşalmaya çalışırsa, geriye belki 'reel varlık' kategorisine dahi girmeyen bir siluet kalacak ve onun artık bir tablodaki donmuş figürden ya da bir romanın

içindeki soluk karakterden farkı kalmayacak, kısacası bir insan karikatürü haline gelecektir. Bu haliyle varla yok arası bir belirsizlik onu kuşatacak; var olmayı reddederken aslında büsbütün yok da olamayacaktır. Bu tereddüt hali içerisinde mantık sınırlarına sığmayan bir üçüncü şık, bir bocalama durumu, niteliksizlik ve tanımsızlık, oyunda insanın kendine kendi eliyle biçtiği bir sondur.

İmgelerin Anlamı

Oyunun anlamına daha iyi nüfuz edebilmek için oyunda tesadüf olarak duran veya kasıtlı olarak yerleştirilen imgelere bakmakta fayda vardır. Dekor bakımından oldukça zayıf olan oyunda ağaç, ayakkabı ve ip imgeleri belirgindir.

Ağaç İmgesi

'Ağaç', kültürlere, dinlere göre farklı anlamlar içermekle birlikte dünya çapında en çok kullanılan semboller arasındadır.¹⁰ En çok ilişkilendirildiği anlamlar yaşam¹¹, kosmos¹², Tanrı ve Tanrı'nın ikamet ettiği yer¹³ şeklindedir. Ağaç sembolünün dünya topluluklarındaki ortak yansıması 'kutsal' ya da 'tanrısal' olarak nitelenmekle birlikte üç katmanlı alemi birleştirmeyi temsil ediyor oluşudur.¹⁴ Yaratılış ve cennetten kovulma hikayesi başta olmak üzere semavi dinlerin kutsal kitaplarındaki pek çok ayette ağaç sembolüne rastlamak mümkündür. Örneğin Türk insanı ağacın oluşumu ile kendi hayatının tabii seyri arasında bir benzerlik olduğunu keşfederek yaşamındaki kutsal mekanlarla ağaçlar arasında ilişki kurmuştur. Bu bağlamda Türklerde ağaç, hayatın ve sonsuzluğun sembolüdür.¹⁵ Bu nedenle mezar taşlarında kişinin tanıtıcı özelliklerini belirten dünyevi sembollerin yanı sıra toplumun duygu ve düşünce yapısını ortaya koyan sembollere de sıklıkla rastlanmaktadır ki bu sembollerin başında ağaç sembolü gelir.¹⁶ Hıristiyanlıkta ise haç, genelde bir hayat ağacı olarak betimlenir ve hayat

¹⁰ Seher Arslan, "Türklerde Ağaç Kültü ve Hayat Ağacı," *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 1(1), (2014): 59.

¹¹ Saliha Ağaç ve Menekşe Sakarya, "Hayat Ağacı Sembolizmi," *International Journal of Cultural and Social Studies* 1, (2015): 1.

¹² Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan. (İstanbul: Kocabalı Yayınevi, 2003), 269 ve 274.

¹³ Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, 272.

¹⁴ Arslan, "Türklerde Ağaç Kültü ve Hayat Ağacı," 60.

¹⁵ Arslan, "Türklerde Ağaç Kültü ve Hayat Ağacı," 61.

¹⁶ Ömer Delikgöz ve Fulya Alıç, "Osmanlı İstanbul'unda Bulunan Bazı Müslim ve Gayrimüslim Mezarlıklarındaki Kimi Semboller," *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 13, (Güz 2010): 113.

ağacı ölüleri diriltten, hastaları iyileştiren ve gençleştiren bitkilerin ilk örneğidir.¹⁷

Ağacı yalnızca dini bir motif gibi görmemek gerekir. Tillich'e göre yirminci yüzyılın pek çok felsefe, edebiyat ve sanat temsilcisinin varoluşsal sorunlara dönüşü dini sembollere yaklaşıma bir kez daha kapı aralamıştır. Çünkü dini semboller kısmen, varoluşsal soruların ilgilendiği şeyle ilgilenmenin bir başka yoludur; kısmen de söz konusu olan sorunlara birer cevap teşkil ederler.¹⁸ Beckett'in sahnede baş dekor olarak ağacı kullanması elbette bir tesadüf değildir. Beckett, ağaç motifinin tarih içindeki ortak manasına yaslanarak yaşam yahut Tanrı'ya giden yol, hatta bizzat Tanrı'yu temsil etmek istemiş ve insanın varoluşsal sorunlarını ağaç ile sembolleştirmiş olabilir.

Ayakkabı İmgesi

Oyunun adı Godot'yu Beklerken... Nedir bu Godot? Oyundaki ipuçlarından hareketle Godot'un ne olduğuna dair ileri sürülecek fikirler tahminden öteye geçmez. Tıpkı karakterler için olduğu gibi oyunda Godot'un da ne olduğu, neye benzediğine dair hiçbir betimleme veya açıklama yoktur. Godot'yu Beklerken, Amerika'da ilk defa sahne alacağı sırada oyunun yönetmeni, Beckett'e, Godot kimdir veya ne anlama gelmektedir gibi bir soru yöneltir. Beckett böyle bir soru karşısında "Bilmiyorum, eğer bilseydim oyunda zaten söylerdim" karşılığını verir.¹⁹ Öte yandan çeşitli tiyatro eleştirmenleri ve bu konuda çalışan uzmanlar tarafından Godot hakkında çeşitli tahminler ileri sürülmüştür. Bunların en çok kabul görenlerinden birincisi: Godot kelimesinin God (Tanrı) kökünden türetildiği²⁰; ikincisi ise godillot, godasse (asker postalı, iri kaba ayakkabı) kelimesinden türetildiğidir.²¹ Birinci iddia daha yaygın olarak kabul edilmekle birlikte oyundaki ipuçlarından hareketle her ikisinin de doğru olabileceği söylenebilir. Şöyle ki oyun boyunca gelmeyecek olan bir kurtarıcı; Godot beklenirken Estragon oyun boyunca ayakkabılarıyla mücadele eder, çünkü

¹⁷ Aliade, *Dinler Tarihine Giriş*, 290.

¹⁸ Paul Tillich, "Varoluşsal Analizler ve Dini Semboller," *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 10(2), (2001): 260.

¹⁹ Esslin, *The Theatre of the Absurd*, 43.

²⁰ Şengül Kocaman, "Beklenen ve Uğurlanan Godot'lar Üzerine Karşılaştırmalı Edebiyat Çalışması: Samuel Beckett/Godot'yu Beklerken, Ferhan Şensoy/Güle Güle Godot," *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16(1), (2017): 431.

²¹ Yönetmek ve aktör Roger Blin Beckett'e Godot'nun ne anlama geldiğini sorduğunda 'godillot, godasse' yanıtını aldığı söylenir. (Bknz. Kubilay Aktulum, "Estragon'un Ayakkabısı," *Art-e Sanat Dergisi* 3(5), (2010): 4.

onlar ayağına dar gelmektedir. Godot kelimesinin hem ayakkabı hem Tanrı çağrışımları yapıyor olması ve oyundaki ayakkabı çıkarmaya çalışma eylemi ile Godot'yu bekleme eylemi arasındaki döngüsel paralellik düşünüldüğünde Beckett'in, farklı anlamlara gelebilen böyle bir kelimeyi seçerek bir çeşit kelime oyunu yaptığı anlaşılmaktadır. İki eylem arasındaki bu paralelliğin mevcut Tanrı'dan (ayakkabılardan) kurtularak ideal bir Tanrı'ya (Godot'yu) beklemek anlamına gelebileceği düşünülebilir. Öte yandan Tanrıyla insan arasındaki bağın bir anlamda ayak bağı olarak nitelendirildiği ironik bir yaklaşım söz konusudur:

Estragon: Ona mı bağlıyız diye soruyorum.

Vladimir: Bağlı mı?

Estragon: Bağ-lı.

Vladimir: Nasıl bağlı?

Estragon: Ayaklarımızdan.²²

Oyunda Vladimir "İşte tipik bir insan- ayağının kusurundan ötürü ayakkabısını suçlayan"²³ derken insanların kendi sorumluluklarını üzerlerine almadığından şikâyet eder. Nietzsche'nin "Tanrı öldü, onu öldürdük" sözünde ifade ettiği gibi insan kendisine ait kusurları Tanrı'ya yükleyerek bir anlamda onu öldürmektedir. Bu nedenle ayakkabılar, Estragon'un oyun boyunca çıkarmaya, kurtulmaya uğraştığı bir imgedir ki Godot (ideal Tanrı)'ya ulaşmak için öncelikle yanlış Tanrı algılarından kurtulmak gerekir.

İp İmgesi

İpin temsil edebileceği çeşitli anlamlar düşünüldüğünde, ip, insanda bağlanma özleminin işareti olabileceği gibi hem hayat kurtarıcı, hem hayat bitirici bir görev icra eder. O, bazen idam edilen kişinin gördüğü son nesne; bazen de uçurumdan düşmek üzere olan birine uzatılan hayat ışığıdır. İnsan dağa tırmanırken, kuyuya inerken, merdiven yaparken ya da kendini asarken ipi kullanır. İp, bazen yular gibi boynuna dolanır insanın, köleliği temsil eder; bazen de kırbaç olur efendinin eline verilir. Cambazların ipin üzerinde yürümesi gibi bazen hayatla alay edip ölüme meydan okuma; bazen de bir şeyi kaim etmek için iple düğüm atma gibi eminlik, sağlamlık anlamlarını da akla getirir. O bazen hayır, bazen şerdir. Bazen hayat, bazen ölümdür. Bazen zayıflatıcı, bazen güç vericidir. Ancak ne var ki Vladimir ile Estragon'un kendilerini asacak bir parça ip bulamayışları, ipin temsil ettiği tüm manaların da yitimini ve hayat ile ölüm arasına gerilmiş ipin koparak zıtların birbirinden uzaklaşıp anlamsızlaşmasını düşündürür. Bir ipin bulunamayışı ya da

²² Beckett, *Godot'yu Beklerken*, 25.

²³ Beckett, *Godot'yu Beklerken*, 11.

yeterince aranmayışı, ipe yüklenebilecek artı veya eksi tüm anlamları nötrleştirerek insanı yine bir boşluğa bırakmıştır. Bu, bir yandan umudun ve güvenin yitirilmesi olarak da okunabilir. Onlar için hem modernitenin tutunduğu akıl ve bilim; hem dinin tutunduğu Tanrı ve hakikat ipi, dünyayı düştüğü kötülük batağından kurtarmaya yetmemiştir.

Onlara göre bu dünyada hiçbir şey tutulamaz ve hiçbir şeye tutunulamaz. Huzursuz bilinçlerinin çarpınışları onları tesadüften tesadüfe atarken kaypak zeminde sarsılmak bir zihin bulanması meydana getirir. Kader dahi işe karıştırılmaz; tamamen savruk rastlantılarla hayat belirsizliği akıp gider. Takvimlerin, saatlerin, yerin, mekânın, cumanın cumartesinin ve o gün başa ne geldiğinin hiçbir anlamı ve önemi yoktur. Bir mantık silsilesi takip etmeyen konuşmalar, alakasız, kopuk diyaloglar, değersizleştirilmiş imgeler ve öznesi, yüklemi parçalanmış cümleler, oyunun sonunda izleyicide tuhaf bir yarım kalmışlık hissi yaratır. Bu his, şık bir ceketini satın alıp da giyememek, çok istenen bir yere gidip de orayı görememek gibi bir hayal kırıklığıdır. Ayrıca bu buruk his bulaşıcıdır da; böyle düşünen biriyle söz temasında bulunmak insanı zehirler. Bu zehri yutan kişinin artık var kalma isteği sömürülmüş, hayat gözünden düşmüştür.

Bu anlam yitikliğini insanı boğar, çürütür. Onlar, tutunacak bir ip dahi bulamamışlardır. Bu, bir anlamda onlar için bağlanılacak bir değer bulunmayışını ifade eder. Elbette Beckett'in oyuna ip, ağaç, şapka, ayakkabı motiflerini yerleştirirken derin bir anlam vermeyi düşünmediği, onların bir sembol olmadığı ihtimali vardır. Oyunda yansıtılan halet-i ruhiyenin eseri olarak tüm figürler, motifler birer rastlantı sonucu orada olabilirler. Ancak her rastlantının içinde bir anlam barındırdığı düşünülürse, ip motifinin bağlanma, değer, sevgi ve dahi Tanrı yoksunluğuna işaret ettiği yorumuna varılabilir.

Estragon ve Vladimir Bağlamında Ruh-Beden İlişkisi

Estragon ile Vladimir, oyunda adeta boşlukta süzülen iki karakterdir. Zaman zaman birbirlerine Didi ve Gogo olarak da hitap eden bu karakterler birbirlerini tamamlar niteliktedirler ve oyunda aralarındaki ilişkinin ifade ettiği anlam, karakterlerin tek başlarına ifade ettiği anlamdan daha güçlüdür. Gogo, çoğunlukla oturur ve uyuklar pozisyonda; Didi ise ayakta, sorgular yapıdadır. Gogo devamlı unuttur; Didi hatırlatır. Didi şapkasını çıkarır; Gogo ise ayakkabılarını... Didi ile Gogo arasındaki birbirini tamamlayan ilişkinin izdüşümlerini Lucky ile Pozzo'da da görmek mümkündür. Onlar tek başlarına ele alındığında bir anlam ifade etmezler ve devamlı birlikte dolaşırlar. Ancak Gogo ile Didi arasındaki ilişki ruh-beden ilişkisine

benzeyen daha karmaşık bir ilişki iken Lucky ile Pozzo daha çok zıtlıklarıyla (birinci perdede efendi-köle; ikinci perdede kör-sakat ilişkisi) birbirini tamamlar. Bu bağlamda Lucky ile Pozzo birlikteliğinin daha ilkel olduğunu ve çözümlenmesinin daha kolay olduğunu söylemek mümkündür.

Estragon'un ayakkabı için yaptığı hareketlerin yansımaları Vladimir şapka için tekrar eder:

Vladimir: Bazen o son anın geldiğini hissederim, her şeye rağmen. O zaman iyice tuhaflaşırım. (*Şapkasını çıkarır, içine bakar, elini içinde gezdirir, salları yeniden giyer.*) Nasıl diyeyim? Hem ferahlarım hem de (Doğru ifadeyi arar) ...korkuya kapılıyorum. (Tumturaklı) KOR-KUYA! (*Şapkasını tekrar çıkarıp içine bakar.*) Komik! (*Şapkasının tepesine sanki bir şeyler düşürmek için vurur, tekrar içine bakar, giyer.*) Yapacak bir şey yok. (*Estragon müthiş bir çabayla çizmesini çıkarır; içine bakar, elini içinde gezdirir, ters çevirir, salları, yere bir şey düştü mü diye bakınır, hiçbir şey bulamaz, elini tekrar çizmesine sokar; gözleri donuktur.*) Eee?²⁴

Vladimir şapkasını çıkarma, içine bakma, ters çevirip sallama şeklinde devam eden devinimi oyun içerisinde pek çok kez yineler.

Oyunun sonlarına doğru Estragon'un çizmeleri ile Vladimir'in şapkası arasında bir benzeşim kurulduğu daha da netleşecektir. Vladimir, ayakkabılarını göremeyince Estragon'a ayakkabılarına ne yaptığını sorar. Estragon tam olarak hatırlayamamakla birlikte onları sanırım attığını söyler. Çünkü onlar ayağını vurmaktadır. Oysa Vladimir şüpheli yaklaşır: Birisi gelip Estragon'un ayakkabılarını almış, yerine ise kendininkileri bırakmıştır.²⁵ Vladimir, birden yerde Lucky'nin şapkasını fark ederek;

Vladimir: Demek ki yer konusunda yanılmamışım. İçimiz rahat etsin. (Lucky'nin şapkasını yerden alır, bakar, çeki düzen verir.) Güzel şapkaymiş zamanında. (Kendi şapkasını çıkarıp Estragon'a uzatır, yerine Lucky'ninkini giyer.) Oldu.

Estragon: Olan ne?

Vladimir: Tut şunu. (*Estragon Vladimir'in şapkasını alır. Vladimir iki eliyle Lucky'nin şapkasını kafasına oturtur. Estragon Vladimir'in şapkasını kendi şapkasının yerine giyer, kendisinininkini Vladimir'e uzatır. Vladimir Estragon'un şapkasını alır. Estragon iki eliyle Vladimir'in şapkasını kafasına oturtur. Vladimir Estragon'un şapkasını Lucky'ninkinin yerine giyer, Lucky'nin şapkasını Estragon'a uzatır. Estragon Lucky'nin şapkasını alır.....*).²⁶

²⁴ Beckett, *Godot'yu Beklerken*, 11.

²⁵ Beckett, *Godot'yu Beklerken*, 86-87.

²⁶ Beckett, *Godot'yu Beklerken*, 93.

Vladimir'in şapkası kendi eline geçene kadar döngü iki üç kez daha yinelenir. Nihayetinde Vladimir şapkayı alır ve fırlatır atar. Sonuçta Estragon ayakkabılarını, Vladimir ise şapkasını atmıştır.

Estragon rahatına düşkünlüğü ve unutkanlığı ile bedensel şeyleri; Vladimir ise sorgulayan yapısıyla ruhsal (akılsal) olanı temsil eder. Vladimir'in ruhu(aklı) temsil edişi şapka imgesiyle; Estragon'un bedeni temsil edişi ayakkabı imgesiyle ifade edilmiştir. Sahnenin sonunda Estragon'un ayakkabılarını, Vladimir'in ise şapkasını atıyor olması beden ve ruhun varoluşa kayıtlılığından kurtulmayı anlatıyor olabilir. Beckett'in bu oyunda Estragon ile Vladimir arasında kurduğu bağ, ruh-beden ilişkisini anımsatmaktadır. Ayrıca Vladimir'in şapkası için yaptığı hareketlerin (ters çevirip sallamak, sonra tekrar giymek şeklinde tekrar eden döngü) aynısını Estragon'un ayakkabılar için tekrar etmesi insandaki ruh-beden bütünlüğünün ve koordinesinin ifadesidir.

Sonuç olarak Estragon ve Vladimir'in bir gölge gibi birbirini takip edişleri, aynı anlamsızlığın içerisinde boğuşmaları ve senkronize hareketleri böyle bir paralelliği çağırıştır. Karakterler ruh ile bedeni temsil ediyor olmasalar dahi aralarındaki ilişki insanın iki yönlü bir varlık oluşunu akla getirmektedir.

Sonuç

Samuel Beckett'in 'absürt tiyatro' olarak sınıflandırılan eseri Godot'yu Beklerken, Godot gibi bir belirsizliği ve Beklemek gibi gelecek zamana ait, ancak şimdide gerçekleştirilen bir eylemi adında gizlemektedir. Bu iki gizlin yan yana gelmesiyle oluşan başlık, oyunun varoluş ile zaman arasındaki görünmez bağın peşine düşeceğini işaret eder. Nitekim oyunda zamanın bazen bir yanılı olduğu hissi uyandırılmış, bazen de ufak değişimlerle ağır aksak da olsa ilerlediği hissettirilmiştir. Aynı anda biri duran ve biri akan iki zaman algısının kasıtlı olarak yaratıldığı ve zamanı reddetmenin aslında varoluşu da reddetmek anlamına geleceği anlaşılmaktadır.

Bekleme eylemi en temelde zamana ilişkin iken beklemenin bir alışkanlık haline getirilmesi ve değersizleşmesi, karakterleri edilgin kılarak zamanın dışına atar. Onlar, zamanla birlikte akamayan, zamana ayak uyduramayan iki karakterdir ve onların uyumsuz oluşları da buradan gelmektedir. Bu bakımdan hikâye, zamanla birlikte varoluşa da ayak uyduramama hikayesidir.

Oyun absürttür; çünkü zaman kırılmış, insan zihni o tanıdık seyirden uzaklaşarak kırık zaman parçalarıyla yüzleşmiştir. Bir yapbozun parçaları gibi her şey birbirine aittir; ancak parçalar doğru yere konmadığından dolayı resim, bilindik bir nesneye benzetilemez, bütünlükten ve anlamdan yoksun

kalır. Böyle karışık yerleştirilmiş bir yapboz gibi duran oyunu seyretmek, izleyiciye entelektüel bir haz vermez –en azından bunun herkesin hoşuna gidecek evrensel bir haz olduğu söylenemez. Bu bağlamda oyun sadece anlamın, değer ve zamanın değil aynı zamanda güzelin de sınırlarını zorlar. Zaman ile birey arasındaki oran-orantı bozulmuş, varoluşa muhalif bir tutum takılmış ve anlamın estetiği asimetrik bir duruş ile dağıtılmıştır. İyiye, doğruya ve güzele dair bütün anlamları reddeden kişi, artık tesadüfün kendisine lütfedeceği anlam kırıntıları ile avunmak durumundadır.

Oyunu kurgularken yazarın bu bekleyişin muhatabı olarak 'Godot'yu; beklenen yer olarak da yaprak döken bir ağacın altını seçmesi tesadüf değildir. Godot kelimesinin çağrıştırdığı çeşitli anlamlar ve ağaç figürünün farklı kültürlerdeki ortak yansıması düşünüldüğünde Beckett'in ideal bir Tanrı'yı bekleyişi konu aldığı ve Godot'nun, gelse idi belki de yapacağı ilk hamlenin, zamanı düştüğü kafesten kurtarmak olacağı anlaşılmaktadır. Zira varoluşa değer ve anlam yükleyen realite, zamandır.

Sonuç olarak evren, bütün unsurları ile beraber devamlı bir oluş ve bozuluş içinde iken 'insan'ın bu akış ve devinime katılmaması, zamanı algılamasındaki karmaşadan ileri gelebilir. Oyunda devinimin durdurulması, şuuru felce uğratarak 'oluşun' ve dolayısıyla varoluşun yolunu kesmektedir. En sade haliyle bir 'kendini inşa eylemi' olduğu düşünüldüğünde varoluşun basamaklı ve süreğen bir yapı izlediği anlaşılır. Ancak devinimi durdurarak zamanın akışkan yapısını bozmaya çalışmak, kendini inşaaya ve dolayısıyla varoluşa takılmış bir çelme gibi görünmektedir.

Kaynakça

- Ağaç, Saliha ve Menekşe Sakarya. 2015. "Hayat Ağacı Sembolizmi." *International Journal of Cultural and Social Studies* 1: 1-14.
- Aktulum, Kubilay. 2010. "Estragon'un Ayakkabısı." *Art-e Sanat Dergisi* 3(5): 1-5.
- Arslan, Seher. 2014. "Türklerde Ağaç Kültü ve Hayat Ağacı." *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 1(1): 60-71.
- Bayraktar, Levent. 2010. *Bergson'da Ruh-Beden İlişkisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Beckett, Samuel. 2015. *Godot'yu Beklerken*. Çev. Uğur Ün ve Tarık Günersel. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Bergson, Henri. 2011. *Metafiziğe Giriş*. Çev. Atakan Altınörs. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Delikgöz, Ömer ve Fulya Alıç. Güz 2010. "Osmanlı İstanbul'unda Bulunan Bazı Müslim ve Gayrimüslim Mezarlıklarındaki Kimi Semboller." *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 13: 113-131.
- Eliade, Mircea. *Dinler Tarihine Giriş*. 2003. Çev. Lale Arslan. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Esslin, Martin. 1968. *The Theatre of the Absurd*. London: Pelican Book.
- Kocaman, Şengül. 2017. "Beklenen ve Uğurlanan Godot'lar Üzerine Karşılaştırmalı Edebiyat Çalışması: Samuel Beckett/Godot'yu Beklerken, Ferhan Şensoy/Güle Güle Godot." *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16(1): 429-444.
- Sartre, Jean Paul. 1985. *Varoluşçuluk*, Çev. Asım Bezirci. İstanbul: Say Yayınları.
- Tillich, Paul. 2001. "Varoluşsal Analizler ve Dini Semboller." *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 10(2): 259-270.

e-ISSN: 2536-4596

KARE- Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi

KARE- International Comparative Journal of Literature, History and Philosophy

Başlık/ Title: Türkiye-İsrail İlişkileri (1990-2000)

Yazar/ Author

Yusuf Koğ

ORCID ID

0000-0002-3099-6334

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 5 Temmuz / July 2021

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 27 Aralık / December 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2021

Web Sitesi: <https://karedergi.erciyes.edu.tr/>

Makale göndermek için / Submit an Article: <http://dergipark.gov.tr/kare>

Uluslararası İndeksler/International Indexes

Index Copernicus: Indexed in the ICI Journal Master List 2018 Kabul Tarihi /Acceptance Date: 11 Dec 2019

MLA International Bibliography: Kabul Tarihi /Acceptance Date : 28 Oct 2019

DRJI Directory of Research Journals Indexing: Kabul Tarihi /Acceptance Date: 14 Oct 2019

EuroPub Database: Kabul Tarihi /Acceptance Date: 26 Nov 2019

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ (1990-2000)

Özet: II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa ve ABD ile ilişkiler, Sovyetler ile olan gerilimlerin Türkiye'nin bölgesel politikalarını etkilediği görülmektedir. Özellikle ABD ile ilerletilen ilişkiler, Türkiye-İsrail ilişkilerine de yansımıştır. Başlangıçta Türkiye-İsrail ilişkileri bölgesel durumlar ve siyasi konjonktürden kaynaklı gelişmeler nedeniyle ilerleme gösterememiştir. 1949 yılında Türkiye'nin İsrail'i tanumasıyla başlayan Türkiye-İsrail ilişkileri, 1990'lı yıllara kadar İsrail'in Orta Doğu'da barış ve istikrarı olumsuz etkileyen politikaları ve şiddet eğilimli tavırları nedeniyle inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Bu süre zarfında bölgenin önemli bir aktörü olan Türkiye ile İsrail'i karşı karşıya getiren ve ikili ilişkileri derinden etkileyen gelişmeler yaşanmıştır. Bunlar arasında 1956 Süveyş Krizi, 1967 ve 1973 yıllarında yaşanan Arap-İsrail Savaşları ve 1970'li yıllarda Türkiye'nin Filistin Kurtuluş Örgütü ile olan yakın ilişkileri gibi gelişmeler sayılabilir. Literatürde, Türkiye-İsrail ilişkilerinde 1990'lı yıllar ikili ilişkilerin zirve yaptığı dönem olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde ABD'nin arabuluculuğunda başlatılan İsrail-Filistin barış görüşmelerinin etkisi ile Türkiye-İsrail ilişkilerinin ilerlemesi, diplomatik ilişkilerin yeniden büyükelçilik seviyesine çıkarılarak Tel Aviv büyükelçiliğine Ekrem Güvendiren'in atanması, diplomasi alanında yeni bir dönemin kapısını aralayan önemli gelişmelerdir. Diplomatik ilişkileri geliştiren iki ülkenin bundan sonra ilişkilerde "stratejik ortaklık" deyimini tercih ederek siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda peşi sıra gelen antlaşmalar ile ilişkileri hızla geliştirdikleri görülmektedir. İlişkilerin bu denli gelişmesine ve ilgi çekici bir hal almasına rağmen, literatürde dönem ile ilgili arşiv ve gazete kaynaklı çalışmaların yeterli düzeyde olmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle 1990-2000 yılları arasında yaşanan gelişmelerden hareketle dönemin geniş bir perspektifte incelenmesi ve kayda değer bir incelemenin ardından ikili ilişkilerin ortaya konulması elzem görülmüştür. Bu çerçevede çalışmada, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda bulunan Cumhuriyet Arşivi belgelerinden, Cumhuriyet Gazetesinden ve konu ile ilgili olan tez ve makalelerden yararlanılarak, 1990-2000 yılları arasında gelişen Türkiye-İsrail ilişkilerinin siyasi, askeri ve ekonomik yönleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İsrail, Filistin, Orta Doğu, Siyasi, Askeri, Ekonomik.

TURKEY-ISRAEL RELATIONS (1990-2000)

Abstract: After World War II, relations with Europe and the USA, tensions with the Soviet Union seem to have affected Turkey's regional policies. Improved relations, especially with the United States, reflected on Turkey-Israel relations. Initially, Turkey-Israel relations could not progress due to regional situations and political conjuncture. Turkey-Israel relations, which started with Turkey's recognition of Israel in 1949, followed a fluctuating course until the 1990s due to Israel's policies and violent attitudes that negatively affected peace and stability in the Middle East. During this period, there were developments that brought Turkey, an important actor in the region, against Israel and deeply affected bilateral relations. These include the 1956 Suez Crisis, the Arab-Israeli Wars in 1967 and 1973, and Turkey's close relations with the Palestine Liberation Organization in the 1970s. In the literature, the 1990s in Turkey-Israel relations are accepted as the period when bilateral relations peaked. The progress of Turkey-Israel relations with the effect of the Israeli-Palestinian peace talks initiated under the mediation of the USA in this period, the appointment of Ekrem Güvendiren to the Tel Aviv ambassador by re-raising diplomatic relations to the embassy level, are important developments that opened the door to a new era in the field

* Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Anabilim Dalı, email: yusuf_kog@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3099-6334.

of diplomacy. Apparently, that the two countries, which developed diplomatic relations, preferred the term "strategic partnership" in their relations and developed their relations rapidly with subsequent treaties in the political, military and economic fields. Despite the fact that the relations have developed so much and become interesting, it has been determined that there are not enough archival and newspaper-based studies about the period in the literature. For this reason, based on the developments between the years 1990-2000, it was considered essential to examine the period in a broad perspective and to reveal bilateral relations after a significant analysis. In this context, political, military and economic aspects of Turkey-Israel relations developed between 1990 and 2000 have been reviewed in this study on the basis of documents of the Republic Archives kept in the Directorate of State Archives at the Office of President use of the Cumhuriyet Newspaper and theses and articles related to the subject.

Keywords: Turkey, Israel, Palestine, Middle East, Political, Military, Economic.

Giriş

Türkiye-İsrail ilişkileri, 24 Mart 1949 tarihinde Türkiye'nin İsrail'i resmen tanınmasıyla başladı.¹ Türkiye, Müslüman devletler arasında İsrail'i tanıyan ilk devletti. Türkiye'nin İsrail'i tanıması, Türkiye ile Arap devletleri arasındaki ilişkileri etkiledi ve Arap coğrafyasında Türkiye'nin İsrail'i tanıması hayal kırıklığı ile karşılandı.² Bu dönemde tepkilerin odağında olan Türkiye, İsrail'i tanıma gerekçesinde İsrail'in Birleşmiş Milletlere üyeliğini gösterdi. Diğer bir ifade ile Türkiye, İsrail'i kendisi gibi Birleşmiş Milletler üyesi olması nedeniyle tanıdığını ifade etmeye çalıştı. Türkiye, İsrail'i tanıma gerekçesini bu şekilde ifade ederek hem kendisine gelebilecek tepkileri önlemek hem de Müslüman devletlerle ortaya çıkabilecek sorunların önüne geçmek istedi.³

1949'da başlayan Türkiye-İsrail ilişkileri, Arap dünyasında yaşanan siyasi gelişmeler ve krizler nedeniyle inişli çıkışlı bir yol izledi. Özellikle Orta Doğu'da yaşanan gelişmeler, Türkiye-İsrail ilişkilerinin seyrini de etkiledi. Bunlar arasında 1955'te Türkiye ve Irak'ın oluşturduğu daha sonra İngiltere, İran ve Pakistan gibi devletlerin katıldığı Bağdat Paketi, Türkiye-İsrail ilişkilerini etkileyen ilk önemli gelişmelerdendi.⁴ Pakta alınan kararlar ile birlikte İsrail'in topluluğa girmesinin engellenmesi, İsrail tarafından tepkiyle karşılandı ve İsrail, Bağdat Paketi'ni aslında yeni bir oluşum olmaktan ziyade kendisine karşı kurulan bir birliktelik olarak gördü. İsrail'in Bağdat Paketine karşı takındığı bu tavır ve Türkiye'nin hem pakta olan devletlerle hem de diğer Arap devletleri ile olan ılımlı siyaseti, Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerde

¹"İsrail Devletinin derhal tanınması; Dışişleri Bakanlığının 24/03/1949 tarihli ve 35970/115 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunun 24/03/1949 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır." Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kutu (K): 118, Gömlek (G): 108, Sıra (S): 3, (24.03.1949).

²Burak Şenel, "İsrail Devleti'nin Kuruluşunda Türkiye'nin İsrail'i Tanıma Süreci", *Akademik Orta Doğu Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, (2014), s. 166.

³Türel Yılmaz, "Türkiye-İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze", *Akademik Orta Doğu Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, (2010), s. 11.

⁴Bülent Aras, *Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 133.

soğukluk yaşamasına ve bununla birlikte diplomatik münasebetlerin en aşağı seviyeye çekilmesine neden oldu.⁵ Genel çerçevede Bağdat Paktı, Türkiye-İsrail ilişkileri tarihinde ikili ilişkileri olumsuz yönde etkilemiş ilk gelişmelerdendi.

1950'li yıllarda Türkiye-İsrail ilişkilerini etkileyen önemli gelişmelerden bir diğeri de 1956 yılında ortaya çıkan Süveyş kriziydi. 1952 yılında Mısır'da iktidara gelen Cemal Abdünnasır, ülkesinin askeri yönden güçlenmesine ve İsrail karşısında üstün duruma geçmesine büyük önem gösterdi ve bu yolda da önemli adımlar attı. Abdünnasır'ın iktidarında, Süveyş Kanalı'nın millileştirilerek bütün kontrolün Mısır'a devredilmesinin sağlanması, onu Modern Mısır tarihinin en önemli figürlerinden biri yaptı.⁶ Bu dönemde Abdünnasır'ın Süveyş Kanalı üzerinden belirlediği yeni politikalar, Orta Doğu'da çıkarları bulunan İngiltere, Fransa ve İsrail gibi devletleri rahatsız etti. Bu devletler, Abdünnasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirme kararından hemen sonra aralarında anlaşarak Mısır'a askerî müdahale de bulundular.⁷ Mısır'a yapılan askeri müdahale, başta Türkiye olmak üzere birçok ülke tarafından tepkiyle karşılandı. Türkiye, askeri müdahaleye katılan İsrail'i şiddetle kınadı ve İsrail'i, Orta Doğu barışını tehdit eden ülkeler arasında gösterdi. Türkiye tarafından İsrail'e gösterilen bu tepkinin altında yatan temel gerekçe ise Sovyetler Birliği'nin bu krizde Mısır'ın yanında yer alması ve olası İngiltere'nin Süveyş'ten çekilmesinin ardından buranın Sovyetler Birliği hakimiyetine girecek olması olasılığıydı.⁸ Bu olasılık nedeniyle dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adnan Menderes, Süveyş Kanalı'nın yalnızca İngiltere ile Mısır arasında bir mesele olmadığını, stratejik konumu nedeniyle bütün dünyanın güvenliğini ilgilendirdiğini dolayısıyla kanalın emin ellerde olması gerektiğini dile getirdi.⁹

Süveyş krizinden kaynaklanan bu gerginlik, Türkiye ile İsrail arasında diplomatik ilişkilerin maslahatgüzarlık seviyesine indirilmesine ve ikili

⁵ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1989, s. 121.

⁶ Meral Kuzgun, "Arap Birliğini Sağlama Sürecinde Bir Dönüm Noktası: Albay Cemal Abdünnasır Dönemi", *Dünden Bugüne Uluslararası Orta Doğu Sempozyumu (Meseleler, Öngörüler, Tedbirler, Teklifler)*, (28-30 Mayıs 2015), s. 300.

⁷ Süveyş krizi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bürkan Serbest, "Süveyş Kanalı'nın Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 4, (2017), s. 689-711.

⁸ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Cilt: I, MKM Yayınları, Bursa 2012, s. 297.

⁹ Geniş bilgi için bkz. Sabit Duman, "Ortadoğu Krizleri ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 35-36, (Mayıs-Kasım 2005), s. 320-325.

ilişkilerin büyük ölçüde kesilmesine yol açtı.¹⁰ Süveyş krizi nedeniyle diplomatik ilişkilerin maslahatgüzarlık seviyesine indirilmesi, uzun zamandır iyi bir düzeyde devam eden Türkiye-İsrail diplomatik ilişkilerine ağır bir darbe vurdu. Aslında yaşanan bu kriz açıkça göstermişti ki, Orta Doğu'da devletlerin çıkarlarına yönelik attığı adımlar ve sonucunda ortaya çıkan sorunlar, Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin ne yönde ilerleyeceğini yakından ilgilendirmişti.

Türkiye-İsrail ilişkilerini etkileyen önemli gelişmelerden bir diğeri de İsrail'in kuruluşundan itibaren başlayan Arap-İsrail Savaşları'ydı. Bu savaşlarda Türkiye, günün şartlarına göre konum belirlemiş ve buna göre diplomatik ilişkiler yürütmüştü. Örneğin, başlangıçtan 1960'lı yıllara kadar tarafsız görünen Türkiye, 1960'lı yıllardan itibaren bu savaşlarda Arap devletleri yanlısı bir tavır takındı. Bunun nedeni, 1950 ve 1960'lı yıllarda yoğun gündem yaratan Kıbrıs sorunuuydu.¹¹ Bu sorun karşısında Avrupalı devletlerden ve özellikle de İsrail'den beklediği desteği alamayan Türkiye, dış politikada yeni müttefikler aramak zorunda kaldı. Kıbrıs sorunu bu yönüyle Türkiye-İsrail ilişkilerinde kopukluk yaratan bir gelişmeydi. Bu sorun dışında, Türkiye'nin *Filistin Kurtuluş Örgütü*¹² ile kurduğu yakın ilişkiler ve bu çerçevede başkenti Doğu Kudüs olan Filistin Devleti'nin kurulmasına

¹⁰ Yılmaz, "Türkiye-İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze", s. 12.

¹¹ 1960'lı yıllarda, Rumların Kıbrıs Türklerini adadan dışlama çabaları, bunun yanında Ada'da birlikte yaşama ve Ada'yı birlikte yönetme mutabakatını terk ederek, Ada'yı tamamen gasp etme girişimleri, bu dönemde Ada'daki Rumları destekleyen Yunanistan ile Türkiye arasında sorun yaratmıştır. Türkiye'nin Yunanistan'ı destekleyen batılı devletler karşısında yalnız kalması, Türkiye'yi Orta Doğu Arap devletlerine yönlendirmiştir. Özellikle Kıbrıs konusunda İsrail'den beklenen desteğin tam manada görülememesi, Türkiye-İsrail ilişkilerini etkilemiştir. Kıbrıs sorununun Türkiye-İsrail ilişkilerine etkileri için bkz. Çiğdem Ör, *Amerika Birleşik Devletleri-Sovyetler Birliği Ekseninde Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1982)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı (Doktora Tezi), İstanbul 2018, s. 149-160.

¹² Filistin Kurtuluş Örgütü, İsrail'in Filistin topraklarını işgal etmesinin ardından Filistin halkının İsrail'e karşı silahlı ve silahsız mücadelesine önderlik yapmak amacıyla 28 Mayıs 1964'te kurulmuş bir örgüttür. Örgütün 1967 Arap-İsrail Savaşı'na kadar tam bir oluşum sağlayamadığı görülmektedir. Ancak İsrail'in bu savaşta son Filistin toprağını da işgal etmesi Filistin halkının bu örgüt etrafında toplanmasını sağlamıştır. FKÖ, 1965'ten itibaren özellikle Ürdün merkezli İsrail'e karşı silahlı mücadele başlatmıştır. 1969 yılına kadar beş kez kongre yapan FKÖ bu süreçte bünyesine farklı örgütleri de alarak büyümüştür. FKÖ'nün yaşanan süreçte amaçları; Filistin'i kurtarmak, bunun için silahlı mücadele vermek, Arap güçleriyle iş birliği yapmak ve milletlerarası güçlerle iş birliği yapmak şeklinde özetlenebilir. 1988 yılına gelindiğinde FKÖ meclisi 15 Kasım 1988 günü Cezayir'de toplanmış ve Batı Şeria, Gazze ve Doğu Kudüs'ü içine alan topraklarda bağımsız Filistin Devleti'nin kurulduğunu ilân etmiştir. Geniş bilgi için bkz. M. Lutfullah Karaman, "Filistin Kurtuluş Örgütü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 13, İstanbul 1996, s. 103-106.

yönelik çabaları desteklemesi, Türkiye-İsrail ilişkilerinin seyrini etkiledi.¹³ Çünkü Kudüs, Filistin için olduğu kadar İsrail içinde manevi değeri olan önemli bir merkezdi.

İlişkilerin gidişatını tamamen değiştiren gelişme ise 1967'de yaşandı. Bu tarihte meydana gelen Arap-İsrail Savaşı'nda İsrail'in işgalci bir politika benimsemesi, buna karşılık Türkiye'nin İsrail'in yaptığı girişimleri Birleşmiş Milletler nezdinde onaylamaması ve İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini talep etmesi, ikili ilişkileri yok denecek seviyeye kadar indirdi.¹⁴ İkili ilişkilerin en alt seviyeye kadar düştüğü 1967 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin 1973'te gerçekleşen Arap-İsrail Savaşı'nda da yine Arap devletleri yanında saf tutması, hatta daha da ileri giderek bu savaşta İsrail'e destek olmak isteyen ABD'nin yardımlarını engellemek için İncirlik Üssü'nü kapatması, Türkiye-İsrail ilişkilerinin tamamen kopmasına sebebiyet verdi.¹⁵ İsrail ile Arap devletleri arasında yaşanan bu savaşların, Türkiye-İsrail ilişkilerini yakından ilgilendirmesi ise beklenen bir gelişmeydi. Genel anlamda 1948, 1967 ve 1973 yıllarında gerçekleşen Arap-İsrail Savaşlarının, Türkiye ile İsrail'i devamlı olarak karşı karşıya getirdiği ve bu ortamda da ikili ilişkilerin ilerlemesine fırsat vermediği dile getirilebilir.¹⁶

1949 yılında başlayan Türkiye-İsrail ilişkilerinin, yukarıda dile getirilen bölgesel sorunlar nedeniyle 1980'li yılların ortalarına kadar istikrarlı bir şekilde sürdürülemediği görülmektedir. 1980'li yılların ortalarında Türkiye'de yaşanan iktidar değişikliği, Türkiye-İsrail ilişkilerinde yeni bir dönemin kapısını aralamıştır. Bu döneme, Turgut Özal liderliğinde Türkiye-İsrail ilişkilerinin yumuşama dönemi denilmektedir. Özal'ın dış politikada yeni bir siyaset benimseyerek, ABD gezisinde Yahudi lobisi ile yakın ilişkiler kurması ve İsrail'e diplomatlar göndermesi ilişkilerin yumuşamasında etkili olan gelişmelerdi.¹⁷ Ancak literatüre yumuşama dönemi olarak geçen bu dönem uzun sürmemiştir. Türkiye'nin 1980'li yılların sonlarında Cezayir'de

¹³ Nigar Neşe Kemiksiz, "Filistin Sorunu", *Akademik Orta Doğu Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, (2016), s. 148-149.

¹⁴1967 Arap-İsrail Savaşı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nigar Neşe Kemiksiz, "Arap-İsrail Sorunu ve Bölgesel Yansımaları", *Journal Of Awareness*, Cilt: 3, Sayı: Özel, (2018), s. 135-136.

¹⁵ Mahmut Bali Aykan, "The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from the 1950s to the 1990s.", *International Journal of Middle East Studies*, Volume: 25, No: 1, (February 1993), p. 97; Arda Baş, "Soğuk Savaş Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1991)", *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, Sayı: 3, (Kış 2018), s. 112-113.

¹⁶ Türkiye'nin Arap-İsrail Savaşları sırasındaki siyaseti için bkz. Yüksel Kaştan, "Orta Doğu'da Arap-İsrail Mücadeleleri ve Türkiye", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, (10-15 Eylül 2007), Tarih ve Medeniyetler Tarihi, Cilt: IV, Ankara 2012, s. 1806-1809.

¹⁷ İlhan Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt: II, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 50.

toplanan FKÖ¹⁸ Konseyi toplantısında bağımsızlığını açıklayan Filistin Devleti'ni resmi düzeyde tanınması, İsrail'i hayal kırıklığına uğrattı. Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerde yeni bir dönem yolunda ilerlerken aldığı bu karar, Türkiye-İsrail ilişkilerinde yeniden gerginlik dönemine geçilmesinin nedenleri arasında gösterilmektedir.¹⁹

Tarihler 1990'lı yılları gösterdiğinde ise Türkiye-İsrail ilişkileri yeni bir döneme girmiştir. Özellikle 1991 yılında ABD'nin Orta Doğu'da kendi çıkarlarını koruma amacıyla İsrail-Filistin gerginliğini bitirmek için başlattığı diplomatik girişimlerin Madrid Konferansı'yla başarıya ulaşması, Türkiye-İsrail ilişkilerine de olumlu yönde yansımıştır.²⁰ 1990'lı yıllarda yaşanan gelişmeler ve Türkiye'nin belirlediği yeni Orta Doğu politikaları gereği, Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin yumuşadığı görülür. Bu dönemde Türkiye, ABD ve İsrail üçgeninde yaşanan gelişmelerin de etkisiyle, Türkiye-İsrail ilişkileri siyasi, askeri ve ekonomik alanda büyük gelişme göstermiştir. Yine bu yıllarda iki ülke arasında imzalanan serbest ticaret, ekonomik iş birliği ve turizm antlaşmaları iki ülkenin de ekonomik gelişimine büyük katkı sağlamıştır.²¹ İki ülke arasında görülür şekilde artan ticari ilişkiler nedeniyle, Türkiye-İsrail ilişkileri açısından 1990'lı yıllar dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Çünkü bu yıllara kadar gergin ve iş birliğinden uzak ilerleyen ikili ilişkiler, 1990'lı yıllarda "stratejik iş birliğine" veya başka bir tabirle "stratejik ortaklık" noktasına getirilmiştir.²²

Bu çalışma, 1990'lı yıllarda başlayan Türkiye-İsrail ilişkilerindeki yeni dönemi ele almaktadır. Yeni dönem olarak nitelendirilen bu dönem içerisinde 1990-2000 yılları arasını kapsayacak şekilde sınırlandırılan çalışmada, Cumhuriyet Arşivi, Cumhuriyet Gazetesi ve çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır. Çalışmanın temel amacı, 1990-2000 yılları arasında her alanda ilerleme gösteren Türkiye-İsrail ilişkilerini incelemek ve özellikle de siyasi, askeri ve ekonomik başlıklar altında gelişen yakın ilişkileri ortaya koymaktır. Temel çerçevede, Cumhuriyet Arşivi ve Cumhuriyet Gazetesinden elde edilen yeni belge ve bulgular ışığında şekillenen çalışma,

¹⁸ Bundan sonra çalışmada Filistin Kurtuluş Örgütü'nün kısaltması olan FKÖ kullanılacaktır.

¹⁹ Fatma Sarıalan, "İsrail-Filistin Sorunu ve Türkiye: Bir Denge Siyaseti", *Filistin Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 6 (Kış 2019), s. 17.

²⁰ Özge Özkoç, "Savaş ve Barış: Doksanlı Yıllarda Filistin-İsrail Sorunu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 64, Sayı: 03, (2009), s. 177-178.

²¹ Ayça Eminoğlu, "Tarihsel Süreçte Türkiye İsrail İlişkilerinin Değişen Yapısı", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 15, (2016), s. 95.

²² Erdem Kaya, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yeni Dönem", *Bilge Strateji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, (2010), s. 97.

spesifik bir şekilde gazete ve arşiv etrafında şekillenmesi yönüyle literatürde bulunan diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

1. Siyasi İlişkiler

Türkiye-İsrail siyasi ilişkileri, 1990'lı yıllara gergin bir şekilde girmiştir. Bu nedenle diplomatik ilişkiler de henüz ilerleme fırsatı bulamamıştır. 1990 yılının yaz aylarından itibaren siyasi ilişkiler özellikle diplomasi alanında kıpırdamaya başlamıştır. Bu dönemde diplomatik ilişkilerin ise maslahatgüzarlık seviyesinde olduğu görülmektedir. Ancak iki ülke yetkilileri de artık diplomasi alanında yeni bir döneme geçilmesi gerektiğini sıklıkla dile getirmişlerdi. 1990'lı yılların yaz aylarından itibaren Türkiye-İsrail arasında başlayan yakınlaşmanın temel gayesi de buydu.²³ Türkiye-İsrail siyasi ilişkilerinin geliştirilmesi gerektiği fikrinin gerçek anlamda dile getirildiği dönem ise 1991 yılıydı. Bu yılın mayıs ayında İsrail ile diplomatik ilişkilerin yeniden büyükelçilik seviyesine yükseltilmesi gündeme geldi. Aynı yılın ağustos ayında Ankara'da, İsrail Maslahatgüzarlık görevini yürüten Uri Gordon, Cumhuriyet gazetesine verdiği demeçte, *"ilişkilerin yeniden büyükelçilik seviyesine çıkarılması gerektiğini"* dile getirmiş, daha sonra yaptığı girişimlerle de diplomatik ilişkilerin düzeltilmesinde önemli rol oynamıştı.²⁴ Bu dönemde Türk yetkililer ise diplomatik ilişkilerin büyükelçilik seviyesine yükseltilmesinin gündemde olduğunu ancak bununla ilgili henüz bir adım atılmadığını verdikleri demeçlerde ifade etmişlerdi.²⁵

Siyasi alanda 1990-1991'li yıllar, iki ülke arasında fiiliyattan ziyade sözde ilişkilerle geçti. Üst düzey diplomatlar ve devlet görevlilerinin gazetelere verdikleri demeçler ve ileriye yönelik beklentileri, diplomatik ilişkilerin yakın bir zamanda tekrardan büyükelçilik seviyesine çıkarılarak iyileştirileceğinin sinyallerini vermişti. İki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin büyükelçilik seviyesine çıkarılması yönündeki ilk ciddi adımlar ise 1991 yılının sonunda atıldı ve 1992'nin Ocak ayından itibaren ise Tel-Aviv Büyükelçiliğine, Tel-Aviv Maslahatgüzarlığı görevini yürüten Ekrem Güvendiren'in atanması ciddi anlamda konuşulmaya başlandı.²⁶

Türkiye-İsrail ilişkilerinde 1992 yılı, siyasi ve diplomatik ilişkilerin tam anlamıyla kurulduğu bir dönemdi. Yazılı basında sıkça dile getirilen Ekrem

²³ Bu dönemde Türkiye-İsrail yakınlaşması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 23611, (16.05.1990), s. 3.

²⁴ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 24071, (28.08.1991), s. 10.

²⁵ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 24128, (24.10.1991), s. 10; Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 24137, (02.10.1991), s.10.

²⁶ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 24200, (04.01.1992), s. 11.

Güvendiren, 1992'nin Ocak ayında İsrail nezdinde Türkiye Büyükelçisi olarak atandı.²⁷ Bu atama, uzun süredir beklenen ancak ne zaman gerçekleşeceği kestirilemeyen bir gelişmeydi. Ekrem Güvendiren'in büyükelçi sıfatıyla atanması, Türkiye ile İsrail arasında 1980'den beri ikinci katiplik düzeyinde devam ettirilen diplomatik ilişkileri ve bununla birlikte gergin devam eden siyasi ilişkileri yeni bir döneme taşıdı.²⁸ Ancak Ekrem Güvendiren bu görevde uzun süre kalamadı. 1992'nin Şubat ayında, Ekrem Güvendiren'in bu görevden alınarak merkeze çekildiği ve yerine Birleşmiş Milletler Cenevre Ofisi nezdinde Türkiye daimî temsilciliği müsteşarlığı görevi yapan Onur Gökçe'nin atandığı görülmektedir.²⁹ Aslında çokta kısa denilebilecek bir süre zarfında yaşanan bu görev değişikliğinin gerekçesi ise açıklanmadı. İsrail nezdinde Büyükelçilik görevine atanan Onur Gökçe ise bu görevi 1995 yılına kadar sürdürdü.

Diplomasi alanında atılan bu yeni adımlar, iki ülke yetkililerini de mutlu etmişti. Atılan bu yeni adımlardan sonra siyasi alandaki gelişmeler ise peşi sıra geldi. Bu gelişmeler arasında en dikkat çekenini ise İsrail Cumhurbaşkanı Chaim Herzog'un Türkiye ziyaretiydi.³⁰ Bu ziyaret, ikili ilişkilerde dönüm noktalarından kabul edilir ve tarihi kaynaklara ilk kez bir İsrail Cumhurbaşkanı Türkiye'yi ziyaret etti şeklinde yansımıştır. Chaim Herzog'un, 17 Temmuz 1992 yılında İspanya'dan Osmanlı Devleti'ne Yahudi Göçünün 500. Yıl dönümü anısına Türkiye'ye yaptığı ziyaret, dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakanı Süleyman Demirel tarafından memnuniyetle karşılandı ve misafir Herzog, Çırağan Sarayı'nda ağırlandı.³¹ Türkiye'ye gerçekleştirdiği bu ziyarette çok sıcak karşılanan ve siyasi ilişkileri daha da geliştirmek amacıyla çeşitli toplantılar ve geziler düzenleyen Herzog, basına verdiği demeçlerde, 500 yıl önce yani Sultan II. Bayezid döneminde İspanya'dan göçe zorlanan Yahudileri kabul eden Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'ye şükranlarını ilettiler.³² Herzog'un Türkiye'ye yaptığı bu ziyaret, basında ve siyasi çevrelerde büyük yankı uyandırdı. Bu ziyaretin ardından başta Cumhuriyet gazetesi olmak üzere

²⁷ Ekrem Güvendiren atanması hakkında bakanlar kurulu kararı için bkz. BCA, K: 703, G: 270, S: 10, (21.01.1992).

²⁸ Ekrem Güvendiren, "Turkish Israeli Relations," *Cemoti, Cahiers D'Etudes Sur La Mediterranee Oriental et le Monde Turco-Iranien*, No: 28, (1999), s. 178.

²⁹ BCA, K: 705, G: 277, S: 6, (02.02.1992).

³⁰ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 24386, (13.07.1992), s. 9.

³¹ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 24390, (17.07.1992), s. 5.

³² Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 24390, (17.07.1992), s. 17.

yazılı basından birçok gazetenin “Küskünler Barıştı” şeklinde manşetler atması ise bir hayli dikkat çekiciydi.³³

İsrail Cumhurbaşkanı Chaim Herzog’un Temmuz 1992 yılında Türkiye’ye düzenlediği bu ziyaret, Türkiye İsrail arasında yüksek düzeyde gerçekleştirilecek ziyaretlerin başlangıç noktasıydı. Bu ziyaretin ardından özellikle Dışişleri Bakanı ve Bakan yardımcılarının karşılıklı istişare ziyaretleri yapmak için seyahatler düzenledikleri arşiv ve gazetelere yansımıştı. İsrail Cumhurbaşkanı’nun Türkiye ziyaretinden yaklaşık iki ay sonra Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Bilgin Unan’ın, İsrail’le geliştirilen ikili ilişkileri görüşmek ve yine siyasi alanda istişarelerde bulunmak üzere 29 Eylül - 1 Ekim tarihleri arasında İsrail’e gönderilmesi, karşılıklı yapılan ziyaretlerden sadece bir tanesiydi.³⁴ 1992 yılında yapılan karşılıklı ziyaretler ve açıklamalarla siyasi diyalogu eskisinden daha iyi bir noktaya getirmeyi başaran Türkiye ve İsrail, bundan sonra bölgesel ve küresel konularda siyasi diyalogu daima canlı tutmaya çalıştı.

1990-1992 yılları arası, Türkiye-İsrail siyasi ilişkilerinde ilk adımların atıldığı dönemdi. Bu yıllar arasında atılan temel ve ilk adımların taçlandırılarak ilişkilerin özellikle de siyasi alanda başka bir seviyeye taşındığı yıl 1994’tü. 1994 yılı, Türkiye’den İsrail’e Cumhurbaşkanı ve Başbakan düzeyinde ziyaretlerin başladığı yıldır. Tabii arada kalan 1993 yılında özellikle Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin’in İsrail’le siyasi diyalogları geliştirmek amacıyla, birkaç defa İsrail’e gittiği kaynaklara yansımıştı.³⁵ Bu dönemde Dışişleri Bakanlığı görevini yürüten Hikmet Çetin’in sık sık İsrail’e gezi düzenlemesi ise tepkilere neden oldu. Çetin’in, özellikle 1993 yılının Temmuz ayında düzenlediği ve Ürdün’den geri dönmek zorunda kaldığı gezisi³⁶ çeşitli dergi ve yayınlarda ABD, İsrail ve Türkiye üçgeninde başta terör olmak üzere diğer siyasi konularda yeni bir dönemi başlatacağı şeklinde yorumlanmıştı.³⁷

³³ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 24391, (18.07.1992), s. 1.

³⁴ BCA, K: 727, G: 365, S: 1, (24.09.1992).

³⁵ Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin’in 1993 yılında gerçekleştirdiği İsrail ziyaretleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. BCA, K: 752, G: 475, S: 7, (27.07.1993); BCA, K: 761, G: 509, S: 7, (09.11.1993).

³⁶ Bu ziyaret sırasında, Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin’in İsrail’e varmadan Ürdün’den dönmesinin nedeni bu dönemde İsrail’in Güney Lübnan’ı bombalıyor olmasıdır. Bu sırada İsrail’e düzenlenecek bir ziyaretin özellikle İran ve diğer komşu devletlerle sorun yaratacağı düşünülmüş ve ziyaret iptal edilmiştir. Bkz. Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 24766, (28.07.1993), s. 1; Abdurrahman Dilipak, “İsrail’i Nasıl Bilirsiniz?”, *Yörünge Dergisi*, Sayı: 137, (8 Ağustos 1993), s. 14.

³⁷ Geniş bilgi için bkz. Yaşar Kaplan, “İsrail-Amerika Türkiye Şeytan Üçgeni”, *Yörünge Dergisi*, Sayı: 137, (8 Ağustos 1993), s. 16.

İsrail Cumhurbaşkanı Chaim Herzog'un, 1992 yılında Türkiye'ye yaptığı yüksek düzeydeki siyasi ziyaretten iki yıl sonra, yine bir İsrail Cumhurbaşkanı Türkiye'ye geldi. Türkiye'ye 25 Ocak 1994 tarihinde gelen bu isim, Cumhurbaşkanı Ezer Weizman'dı.³⁸ Bu ziyarette Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Başbakan Tansu Çiller'le görüşen Weizman, bölgesel konular ve ileriye dönük iş birliği üzerinde durarak, Türkiye-İsrail ilişkilerinin daha da ilerletilmesi gerektiğini öne sürdü. Bu görüşmeden olumlu ayrılan Weizman, İsrail'e hareket etmeden önce Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nı ve Başbakanı'nı İsrail'e davet etti.³⁹

İsrail Cumhurbaşkanı Weizman'ın davetine ilk icabet eden lider, Başbakan Tansu Çiller'di. Çiller tarafından İsrail'e yapılan ilk büyük ziyaret ise 1994 yılının sonbaharında gerçekleşti. Başbakan Tansu Çiller, bölgesel konuları görüşmek, yeni iş birliği olanakları yaratmak ve siyasi diyalogları her alanda geliştirebilmek maksadıyla beraberinde bulunan büyük bir heyetle birlikte 3-5 Kasım tarihlerinde İsrail, 5-8 Kasım 1994 tarihlerinde de Mısır'ı kapsayan bir gezi düzenledi.⁴⁰ Hem İsrail hem de Mısır rotasında yapılan bu ziyaretler, özellikle Türkiye-İsrail ekseninde daha sonra yaşanacak birçok olumlu gelişmenin zeminini hazırladı.

Başbakan Tansu Çiller, 4 Kasım 1994 günü beraberindeki heyetle birlikte İsrail'e indiğinde İsrail Başbakanı İzak Rabin tarafından memnuniyetle karşılandı. İsrail Başbakanı İzak Rabin, Çiller'i karşılama töreninde basın mensuplarına açıklamalarda bulundu. Bu açıklama sırasında, Başbakan Tansu Çiller'e hitap ederken yanlılıkla "*İsrail'i ziyaret eden ilk İsrail Başbakanı*" demesi ise bunun bir bilinçaltı mı? Yoksa gerçekten dil sürçmesi mi olduğunu akıllara getirmişti.⁴¹ Bu ziyaret sırasında İsrail'in "*şimdi Türkiye'ye yatırım zamanı*" sloganı ise bir hayli dikkat çekiciydi.⁴² Bunun yanında Başbakan Çiller ise Türkiye-İsrail ilişkilerinin ittifak ya da ortaklık şeklinde değil, "*stratejik iş birliği*" şeklinde devam edeceğini ilan etti.⁴³ Çiller'in İsrail ziyareti boyunca başta siyasi, askeri ve ekonomik olmak üzere bütün alanlarda iş birliği söylemi ön plana çıkmıştı. İsrail'de yaşanan bu gelişmeler ve Tansu

³⁸ Muzaffer Ercan Yılmaz, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri, *Akademik Orta Doğu Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, (2010), s. 55.

³⁹ Fatma Sarıalan, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Değişmeyen Dinamik: Ekonomi", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 74, No: 4, (2019), s. 1070.

⁴⁰ BCA, K: 792, G: 631, S: 6, (11.11.1994).

⁴¹ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25230, (04.11.1992), s. 11.

⁴² Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25231, (05.11.1992), s. 11.

⁴³ Göktürk Tüysüzöğlü, "Değişen Bölgesel Denklemler Işığında Türkiye-İsrail İlişkileri'nde İşbirliğini Tetikleyen Unsurlar", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3, (2014), s. 590.

Çiller'in İsrail ziyareti, bu dönemde Türkiye iç siyasetinde yoğun tartışmalar yarattı.⁴⁴ Bu tartışmaların içinde bulunan önemli aktörelere biri, Refah Partisi lideri Necmettin Erbakan'dı. Erbakan, İsrail Devleti'nin takındığı tavırlardan ve bölgesinde yürüttüğü siyasetten hiç haz almayan, bunun yanında Orta Doğu'da yaşanan bütün sorunların da bu devletten kaynaklı olduğuna inanan bir siyasetçiydi.⁴⁵ Bu nedenle Erbakan, Başbakan Tansu Çiller'in İsrail ziyaretine büyük tepki gösterdi ve Çiller'in "İsrail figüranı" olduğunu dile getirdi.⁴⁶

Tansu Çiller'in Başbakanlığı döneminde İsrail'e gerçekleştirdiği ve büyük tepki topladığı bu ziyareti dışında bir ziyareti daha vardı. Bu ziyaret, herhangi bir görüşme veya siyasi diyalog için değil, 4 Kasım 1995'te suikast sonucu öldürülen İsrail Başbakanı İzak Rabin'in cenaze töreni içindi.⁴⁷ 6 Kasım'da düzenlenen bu törene, Tansu Çiller ile birlikte başta ABD Başkanı Bill Clinton, Rusya Başbakanı Viktor Çernomırdin, İngiltere Başbakanı John Major, Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac ve Almanya Cumhurbaşkanı Roman Herzog olmak üzere 70'den fazla devletin lideri katılmıştı.⁴⁸

İsrail'de İzak Rabin'in ölümünden sonra koltuğa oturan Şimon Peres, bu görevi 1996 seçimlerine kadar yürüttü. İzak Rabin'in suikast nedeniyle ani ölümü, Türkiye-İsrail ilişkilerinde duraklama dönemine yarattı. İlişkilerde yaşanan duraklama dönemi, İsrail Cumhurbaşkanı Ezer Weizman'ın Türkiye ziyaretinde ülkesine davet ettiği Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in, bu davete icap ederek 11-14 Mart 1996 tarihlerinde İsrail'i ziyaret etmesiyle son buldu.⁴⁹ Adı geçen tarihlerde İsrail'e giden Süleyman Demirel'in bu ziyareti sırasında, İzak Rabin'in de terör kurbanı olmasından hareketle daha çok terör ile ilgili konular ele alındı. İsrail Parlamentosu'nda milletvekillerine hitap etme fırsatı da bulan Demirel, bu konuşma sırasında İzak Rabin'in ölümünden duyduğu üzüntüyü de dile getirdi. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in, İsrail'e düzenlediği bu gezi

⁴⁴ Tansu Çiller'in Mısır ve İsrail gezisi bu dönemde büyük eleştiri aldı. Özellikle birçok gazete ve dergide bu gezinin bizzat Siyonist lobileri tarafından organize edildiği ve amacının da İsrail'i bölgesinde güçlendirmek olduğunu dile getirildi. Bu şekilde düşünen ve eleştirenlerden biri de Ahmet Numan Yılmaz'dı. Tansu Çiller'e İsrail'e yaptığı gezi nedeniyle "Ortadoğu'nun Güneşi"! Ünvanını veren Ahmet Numan Yılmaz, Çiller'in bu geziyle aslında İsrail ve Batı Devletleri'ne hizmet ettiğini ileri sürdü. Geniş bilgi için bkz. Ahmet Numan Yılmaz, "Ortadoğu'nun Güneşi Çiller!", *Yörünge Dergisi*, Sayı: 201, (6-12 Kasım 1994), s. 46.

⁴⁵ Sabri Sayari; "Turkey and the Middle East in the 1990s.", *Journal of Palestine Studies*, Volume: 26, No: 3, (Spring 1997), p. 52.

⁴⁶ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25238, (12.11.1992), s. 4.

⁴⁷ BCA, K: 832, G: 786, S: 8, (15.12.1995).

⁴⁸ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25598, (07.11.1995), s. 9.

⁴⁹ BCA, K: 841, G: 821, S: 8, (11.04.1996).

neticesinde İsrail'le bölgesel iş birliği yapmak ve terör ile ilgili konularda karşılıklı destekler verilmesi üzerinde mutabık kalındı.⁵⁰ 1996 yılının Mart ayında gerçekleştirilen bu ziyaret, Türkiye-İsrail siyasi ilişkilerini canlandıran gelişmelerdendi. 1996 yılı boyunca Türkiye ile İsrail arasında karşılıklı görüşmeler ve diyaloglar devam ettirilerek siyasi hareketlilik sürdürüldü. Bu yıl boyunca özellikle Dışişleri Bakanları iki ülke arasında mekik dokudu. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı görevini yürüten İsmail Cem, 1996'nın yaz aylarında birkaç defa İsrail'e giderek, İsrail-Filistin ve Türkiye-İsrail ilişkileri üzerine görüşmeler yaptı ve bölgesel konular hakkında fikir telakkisinde bulundu.⁵¹

1990-2000 yılları arasında artarak devam eden Türkiye-İsrail siyasi ilişkileri içerisinde önemli bir gelişme de yaşandı. Bu gelişme, 28 Şubat 1997 yılında Türkiye'de gerçekleşen postmodern darbe girişimiydi. Bu darbe girişiminin Türkiye-İsrail ilişkileri açısından önemi ise 28 Şubat öncesinde, Türkiye-İsrail ilişkilerinin iyi bir düzeyde olması ve özellikle de askeri alanda hem ticari hem de stratejik anlamda önemli gelişmelerin yaşanmış olmasıydı. Bu gelişmeler, 28 Şubat olayının perde arkasında farklı odakların olabileceğini akıllara getirmektedir. İç siyasette Necmettin Erbakan etkisi ile İsrail'e karşı alınan cephe ve bunun karşısında ordunun üst düzey yöneticilerinin İsrail ile ilişkilerinin bir hayli yakın olması, ordu ile hükümeti karşı karşıya getirmişti. Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı'nın, 24-27 Şubat 1997 tarihleri arasında İsrail'i ziyaret etmesi ve ziyaretini bitirip Ankara'ya döndükten bir gün sonra ise postmodern darbe denilen 28 Şubat olayının yaşanması, İsrail'in bu darbe girişiminin tam da merkezinde bulunduğunu açıkça gösteren gelişmelerdendi.⁵² Yine 28 Şubat olayının ardından, Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir'in sık sık İsrail'e gitmesi özellikle muhafazakar medya ve dergilerde, 28 Şubat girişiminde İsrail'in rolünün ne olduğu sorusunun sıkça sorulmasının nedenlerindendi.⁵³ Bütün bu gelişmelerden hareketle Türkiye'de yaşanan 28 Şubat sürecinin,

⁵⁰ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25725, (13.03.1996), s. 1-11.

⁵¹ Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in, İsrail ziyareti hakkında geniş bilgi için bkz. BCA, K: 941, G: 194, S: 3, (03.07.1998).

⁵² 28 Şubat 1997 Postmodern darbe girişimi ve bu girişimde yer alan aktörler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Andaç Hongur, *28 Şubat Sürecinde Ordu, Medya ve Siyasal İktidar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006.

⁵³ Bu soruları sıkça dile getiren dergilerden biri de yörünge dergisidir. 28 Şubat'tan sonra sıkça İsrail'e değinen dergi bu darbe girişiminin arkasında İsrail'in olduğundan neredeyse emindir. 28 Şubat sonrası yaşanan gelişmeler ve Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir'in İsrail ziyaretleri için bkz. Ahmet Kabaklı, "Çevik Bir-İsrail ve Erbakan", *Yörünge Dergisi*, Sayı: 327, (18-24 Mayıs 1997), s. 9.

Türkiye-İsrail ilişkileri içerisinde ayrı bir başlık altında ele alınarak incelenmesi gerekmektedir.

Bunun dışında, 1997 yılı iki devlet arasında bölgesel konular ve ekonomik anlaşmalar ile geçmişti. Türkiye'den İsrail'e yapılan üst düzey siyasi ziyaretler ise 1998 yılı ile birlikte devam etti. 1998 yılında İsrail'e ziyaret düzenleyen üst düzey siyasetçilerden biri, dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz'dı.⁵⁴ Yılmaz, yaptığı bu ziyaretle birlikte Tansu Çiller'den sonra İsrail'e giden ikinci başbakan olmuştu. Mesut Yılmaz, 7 Eylül 1998'de özel bir uçakla Ankara'dan Tel Aviv'e hareket ederek meslektaşı Benjamin Netanyahu ile sabah Kudüs'te bir araya geldiğinde, başta İran ve Suriye olmak üzere bölgedeki bütün gözler bu ziyarete çevrilmişti. Çünkü bu dönemde Türkiye ve İsrail, birlikte yaptıkları askeri tatbikatlar ve oluşturdukları ekonomik ve stratejik iş birlikleri nedeniyle bölgedeki diğer devletlere tehditkâr görünmeye başlamışlardı.⁵⁵ Başbakan Mesut Yılmaz, bütün gözlerin üzerinde olduğu bu gezi sırasında, İsrail ile birlikte Ürdün ve Filistin'i de ziyaret programına ekledi. İsrail'de çeşitli toplantılara katılan Yılmaz ve Netanyahu, bu toplantılarda Türkiye ile İsrail arasında başta stratejik ve askeri ilişkiler olmak üzere ekonomik ve kültürel iş birliği olanaklarını da masaya yatırmışlardı.⁵⁶ Mesut Yılmaz'ın, İsrail'in de içinde olduğu Orta Doğu gezisi başta Suriye olmak üzere Mısır ve İran tarafından tepki ile karşılandı. Türkiye ve İsrail'in giderek kendilerine tehdit olmaya başladığını öngören bu devletler, başta ortak tatbikatlar olmak üzere Türkiye ve İsrail'in askeri ve bölgesel iş birliklerini sonlandırmaları gerektiğini ileri sürmüşlerdi. Bu tepkiler karşısında Türkiye Dışişleri Bakanı İsmail Cem, "*İsrail ile aramızda özel ilişkilere yönelik olarak Araplardan gelen eleştiriler uğruna İsrail ile ilişkilerimizi feda etmeye ve düzeyini düşürmeye niyetimiz yok*⁵⁷" şeklindeki açıklamalarıyla Suriye, İran ve Mısır'a gönderme yapmıştı.

1990'lı yılların sonlarında Suriye, Mısır ve İran'ın gölgesinde devam eden Türkiye-İsrail siyasi ilişkileri güçlü bir şekilde devam etmiştir. Özellikle bu dönemde yaşanan bölgesel gelişmeler, siyasi ilişkilerin yönünü de

⁵⁴ BCA, K: 951, G: 229, S: 9, (03.09.1998).

⁵⁵ Ahmet Orçun Kartal, *Ekim 1998 Öncesi ve Sonrası Türkiye'nin İsrail-Suriye İlişkilerine Bakışı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2009, s. 41.

⁵⁶ Bu geziyi "Yılmaz Ortadoğu'da" diye duyuran Cumhuriyet gazetesi, Mesut Yılmaz'ın bu dönemde İsrail ile yakınlaşmasının İran ve Suriye tarafından tepkilerle karşılandığını satırlarında yazmıştı. Geniş bilgi için bkz. Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26633, (07.09.1998), s. 8; Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26634, (08.09.1998), s. 9; Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26637, (11.09.1998), s. 8.

⁵⁷ Uğur Çevik, *Ortadoğu Bağlamında Türkiye İsrail Güvenlik İlişkileri*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2010, s. 84.

etkilemiştir. Bölgesel faktörlerin ön planda olduğu bu yıllarda Türkiye, dışişlerinde en fazla ziyareti İsrail'e yapmıştı. 1999 yılında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in, İsrail'e üç yıl içerisinde ikinci ziyaretini yapmış olması bölgedeki hassas dengelerin varlığını açıkça göstermekteydi. Bu ziyaretin diğer bir önemi ise 1990-2000 yılları arasında üst düzey gerçekleştirilen son ziyaret olmasıydı. Yine bu ziyaret, Demirel'in de Cumhurbaşkanlığı döneminde İsrail'e yaptığı son ziyaretti. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, İsrail Cumhurbaşkanı Ezer Weizman'ın davetiyle, 14-16 Temmuz 1999 tarihlerinde İsrail ile birlikte Filistin ve Ürdün'ün de programda olduğu resmi ziyaretler için yola çıktı.⁵⁸ Cumhurbaşkanı Demirel, Orta Doğu'da barış sürecini gündemine alarak Filistin ve Ürdün'ü de kapsayan Ortadoğu ziyaretinin ilk durağı olan İsrail'in Ben Gurion Havaalanı'na indiğinde İsrail Cumhurbaşkanı Ezer Weizman tarafından resmî törenle karşılandı. Demirel'in bu ziyarette asıl amacı, Orta Doğu'da sağlam ve kalıcı bir barış sağlayarak Türkiye-İsrail iş birliğini daha da geliştirmektir.⁵⁹ Bu çerçevede ilk etapta Türkiye ile İsrail arasında deniz bağlantısının kurulmasını kararlaştıran taraflar, deniz seferlerini de fiilen başlatmıştı. Bir sonraki merhalede ise Türkiye'den İsrail'e su satışı gündeme geldi.⁶⁰ Cumhuriyet gazetesine yansıdığı kadarıyla, Demirel'in görüşmelerinde su konusu epeyce gündemde kalmıştı. İsrail bu görüşmelerde Türkiye'nin Manavgat suyunun boru hatlarıyla veya gemilerle ülkesine taşınmasını resmen talep etti.⁶¹ Ancak bölgenin hassas dengeleri gereği bu talep ilk etapta karşılık bulmadı. Demirel, İsrail'den sonra programında bulunan diğer devletlere de uğradıktan sonra yurda döndü.

Süleyman Demirel'in İsrail'e son ziyaretinden kısa bir süre sonra, o güne kadar geçen kırk bir yılın ardından ilk defa bir İsrail Başbakanı Türkiye'yi ziyaret etti.⁶² İsrail'de yeni başbakanlığa seçilen Ehud Barak, koalisyon hükümeti Başbakanı Bülent Ecevit'in davetlisi olarak Türkiye'ye geldi.⁶³ Ehud Barak'ın Türkiye ziyaretinin amacı hem gündeme dair görüşmeler yapmak hem de Türkiye'de meydana gelen 17 Ağustos 1999 Gölcük depremi

⁵⁸ BCA, K: 1004, G: 397, S: 2, (12.07.1999).

⁵⁹ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26939, (10.07.1999), s. 5.

⁶⁰ Bu dönemde Türkiye ile İsrail arasında sorun teşkil eden ve bölgesel etkilere neden olan su sorunu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yakup Şalvarcı, *Pax Aqualis Türkiye-Suriye-İsrail İlişkileri, Su Sorunu ve Ortadoğu*, Zaman Kitap Yayınları, İstanbul 2003.

⁶¹ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26945, (16.07.1999), s. 11.

⁶² Türkiye'ye gelen ilk İsrail Başbakanı David Ben Gurion'dur. (28 Ağustos 1958) Ben Gurion hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Arthur Goldschmidt, Lawrence Davidson, *Kısa Ortadoğu Tarihi*, Doruk Yayınları, İstanbul 2008, s. 407-408.

⁶³ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 27046, (25.10.1999), s. 7.

nedeniyle İsrail'in Adapazarı'nda yaptırdığı ve 2 bin 500 kişinin barınabileceği "İsrail Köyü" nün açılışını yapmaktı.⁶⁴ İsrail'in deprem nedeniyle yaptığı yardımlar, 12 Kasım 1999 Düzce depreminde de devam etti. Bu dönemde yaşanan iki büyük deprem nedeniyle İsrail, Türkiye'ye deprem malzemeleri, arama kurtarma ekibi ve tıbbi malzeme desteği sağlayarak Türk halkının yanında olduğunu göstermeye çalıştı.⁶⁵

Türkiye-İsrail ilişkilerinde 2000 yılı ise bakanlar düzeyinde ziyaretler ve su anlaşmaları ile geçmişti. 2000'den sonra, iki ülke arasındaki ilişkiler yeniden bozulmaya başladı. Bu dönemde Başbakan Ecevit'in, Filistin meselesini işaret ederek İsrail'in bu bölgeden ayrılmayarak bir nevi Filistin halkına soykırım uyguladığını dile getirmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin gerilemesine neden oldu. Yine bu dönemde iki devletin de ortak tehdit ve çıkarlarının değişmesi, ilişkilerin yönünü de etkiledi. Özellikle İsrail'in desteğiyle PKK Terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanması, Türkiye'nin güvenlik odaklı politikalarının değişmesinde önemli rol oynadı ve komşularını düşman ve tehdit olarak görme eğilimini, büyük ölçüde ortadan kaldırdı.⁶⁶ Yaşanan bütün bu gelişmeler, 2000'li yıllarda değişecek olan Türkiye-İsrail siyasi ilişkilerinin de kilometre taşlarıydı. Türkiye-İsrail ilişkileri tarihinde çok önemli bir yer tutan ve çoğu zamanda siyasi ilişkilerin yönünü belirleyen en önemli alanlardan birisi de askeri ilişkilerdi.

2. Askeri İlişkiler

Türkiye-İsrail askeri ilişkileri, 1990'lı yılların ortalarında başlamıştır şeklinde bir ifade ile söze başlamak doğru olacaktır. Çünkü 1990'lı yılların başlarında daha çok sorunlu olan diplomatik ilişkileri düzeltmeye çalışan iki devlet, 1994 yılı ile birlikte askeri alanda ilişkilere yönelmiştir. Türkiye açısından İsrail ile askeri ilişkilerin kurulmasında; Türkiye'nin sınır komşuları ile yaşadığı sorunlar, Irak'ın kuzeyindeki gelişmeler, özellikle de Körfez Savaşı (1991) sonrası bölgede ortaya çıkan otorite boşluğundan faydalanan PKK'nın burada üslenmesi etkili gelişmelerdi.⁶⁷ Aynı şekilde İsrail'in de benzer endişeler nedeniyle ve özellikle de bölgesinde Arap Devletleri kısılcında olmasının etkisiyle burada tutunabilmek için Türkiye gibi bir

⁶⁴ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 27047, (26.10.1999), s. 1.

⁶⁵ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 27066, (14.11.1999), s. 3.

⁶⁶ Anat Lewin, "Turkey and Israel: Reciprocal and Mutual Imagery in the Media, 1994-1999.", *Journal of International Affairs*, Volume: 54, No: 1, (Fall 2000), p. 248-249.

⁶⁷ Engin Akçay, İbrahim Aytaç Anlı, "İsrail: Türkiyesiz Güvenlik", *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, (2013), s. 159-160.

Müslüman devlete ihtiyaç duyması, askeri teknolojiler ve teçhizatlar için yeni pazar arayışı Türkiye ile askeri ilişkilerin başlatılmasında önemli etkenlerdi.⁶⁸

1994 yılında Türkiye-İsrail arasında askeri alanda atılan ilk adım, 1980 yılında Türkiye'nin İsrail ile diplomatik ilişkilerini ikinci katiplik düzeyine indirmesiyle geri çekilen askeri ataşelerin, on dört yıl aradan sonra tekrardan iki ülke başkentlerine atanmasıydı.⁶⁹ Yine yüksek düzeyde askeri komutanların karşılıklı ziyaretleri de bu yıl içerisinde başlamıştı. Bu ziyaretlerin temel gayesi, savunma sanayi alanında iş birliği projeleri geliştirmek, İsrail'den alınması planlanan hava ve kara araçlarının yanında, askeri mühimmat ve gereçleri yerinde görmektir. Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Halis Burhan'ın yukarıda zikredilen planlar doğrultusunda, 31 Mayıs - 3 Haziran 1994 tarihleri arasında bir heyetle birlikte İsrail'e gönderilmesi bu ziyaretlerden sadece biriydi.⁷⁰ Hava Kuvvetleri Komutanı Halis Burhan'ın bu ziyareti sırasında önceden üzerinde anlaşılmış olan güvenlik ve gizlilik anlaşmasını imzalamak için Savunma Bakanlığı Dış Tedarik Dairesi Başkanı Recai Önder'in de İsrail'e gönderildiği arşiv belgelerine yansımıştı.⁷¹ 1994 yılında askeri ilişkiler bağlamında İsrail'e gönderilen komutanlardan bir diğeri de Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarı Korgeneral Teoman Erkan'dı. Korgeneral Erkan'ın, İsrail'e gitme nedeni ise Türkiye ile İsrail arasında savunma sanayi alanında iş birliği projelerine ilişkin görüşmeler yapmak ve İsrail savunma sanayi tesislerinde incelemelerde bulunmaktır.⁷² Görüldüğü gibi 1994 yılı, askeri alanda daha çok ilk adımların atıldığı ve Türkiye'nin, İsrail'in askeri tesis ve üretimlerini yerinde görmek istediği yıl olmuştur.

1994 yılı, Türkiye ile İsrail arasında terör konusunda da ilk adımların atıldığı yıldır. Tansu Çiller'in ziyaretiyle ilişkileri yumuşatan ve Orta Doğu'da oluşan yumuşama sürecine paralel geliştirilen ilişkiler çerçevesinde teröre karşı işbirliğinde ilk adımları atan taraflar, başta terör olmak üzere örgütlü suçlara karşı mücadeleyi öngören bir ortak bildiri imzalamışlardır.⁷³ Bu bildirin içeriğinde, İsrail yurttaşlarının geldiği turistik yörelerdeki güvenlikleri, diplomatik ilişkilerde bulunan görevlilerin korunması ve emniyet güçlerinin karşılıklı olarak kurumlarda çalıştırılması gibi hususlar

⁶⁸ Serhat Erkmen, "1990'lardan Günümüze Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliği", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 7, (Güz 2005), s. 163-165.

⁶⁹ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25126, (23.07.1994), s. 1-10.

⁷⁰ BCA, K: 778, G: 578, S: 4, (18.05.1994).

⁷¹ BCA, K: 779, G: 584, S: 6, (31.05.1994).

⁷² BCA, K: 791, G: 627, S: 2, (14.10.1994).

⁷³ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25202, (07.10.1994), s. 8.

vardı.⁷⁴ Askeri ilişkilerde terör konusunu daima gündemde tutan Türkiye, devam eden yıllarda bu alanda işbirliğini ilerletme yönünde politika belirledi.

Askeri ilişkilerde ticari alışverişlerin başlatıldığı yıl ise 1995'ti. Bu yıl içerisinde ticari ilişkiler dışında, iki ülke hava kuvvetlerinin ortak eğitim faaliyetleri yapabilmeleri için 18 Eylül 1995 tarihinde *"Askeri Uçaklar ile Eğitim Hakkında Anlaşma Muhtırası"* başlıklı önemli bir anlaşma da imzalandı.⁷⁵ Bu anlaşma, tarafların karşılıklı hava sahalarını kullanabilmesini içermekteydi. İki ülke arasında ilk ticari faaliyetler ise F-4 savaş uçakları konusunda yaşandı. F-4 savaş uçaklarına radar özelliği taktırmak isteyen Türkiye, bu konuda İsrail nezdinde ilk adımları attı.⁷⁶ Ancak bu dönemde F-4 savaş uçaklarının modernizasyonu işlemi Türk siyasetinde tartışılan bir konuydu. Özellikle muhalif çevreler, F-4'lere yapılacak olan modernizasyon işleminin yasal bir zemininin olmadığı iddiasında bulundu. Türkiye'de yaşanan bu tartışmalara karşın, İsrail Savunma Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Tuğgeneral Koti Mor, tartışmalı F-4 modernizasyonu konusunda basına verdiği demeçte *"Türkiye, F-4 modernizasyonu ile çok az ülkenin sahip olacağı, havadan yer hedeflerini tespit edebilen radarlara kavuşacak"* şeklinde ifadelerde bulunarak, Türkiye'nin F-4 savaş uçaklarına radar özelliği takılacağına sinyallerini vermişti.⁷⁷ Bu dönemde F-4 savaş uçaklarında radar özelliğinin bulunması, Türkiye'nin terör örgütlerine karşı sınır bölgelerinde yapacağı operasyonlar için önem arz etmekteydi.

F-4'lerle başlayan Türkiye-İsrail askeri alışverişi, savunma sanayi ve askeri eğitim iş birliği alanında devam ettirildi.⁷⁸ Ancak bu dönemde askeri alanda atılan adımlar, Orta Doğu'da bulunan diğer devletleri rahatsız etti. Özellikle hava kuvvetleri alanında Türkiye ile İsrail arasında imzalanan iş birliği anlaşması, Arap Birliği'nden büyük tepki topladı. Birlik yaptığı açıklamada, *"Bu anlaşma Suriye, Lübnan, Irak ve diğer Arap ülkeleri için doğrudan bir tehdittir ve İsrail ile Türkiye'nin Arap ülkelerine karşı kötü niyetlerinin bir göstergesidir"* iddiasında bulundu.⁷⁹ Yapılan iş birliği anlaşmasına benzer bir tepki de Türkiye iç siyasetinden geldi. Bu dönemde İsrail'e cephe almış olan Refah

⁷⁴ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25447, (09.06.1995), s. 19.

⁷⁵ Gencer Özcan, *Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi*, TESEV Yayınları, İstanbul 2005, s. 68.

⁷⁶ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25551, (01.09.1995), s. 6.

⁷⁷ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25553, (23.09.1995), s. 1-6.

⁷⁸ Genelkurmay 2. Başkanı Orgeneral Çevik Bir'in, Türkiye-İsrail arasında gerçekleştirilen Askeri Eğitim İş birliği Anlaşmasına ilişkin görüşmelerde bulunmak üzere Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ni temsilen 21-23 Şubat 1996 tarihlerinde İsrail'e gönderilmesi bu dönemde imzalanan iş birliklerinden biridir. Bkz. BCA, K: 863, G: 821, S: 9, (11.04.1996).

⁷⁹ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25752, (09.04.1996), s. 1-11.

Partisi anlaşmaya tepki gösteren partilerdendi. Yapılan anlaşmanın yanlış olduğunu ifade eden Refah Partisi Genel Başkan Yardımcısı Abdullah Gül, İsrail ile yapılan askeri iş birliği anlaşmasının hemen feshedilmesi gerektiğini ve yapılan anlaşmanın içeriğinin de bir an önce halka açıklanmasını istedi.⁸⁰ Tepkilere kulak asmayan Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Başbakan Mesut Yılmaz, askeri ilişkileri devam ettirerek İsrail ile ilişkileri sıcak tutmak istediler. Ancak Türkiye’de yapılan Haziran 1996 seçimleri, bu havayı tersine çevirdi. Haziran 1996 seçimlerinden sonra, Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi’nden kurulan Refahyol hükümeti ve bu hükümetin başbakanı Necmettin Erbakan, İsrail ile askeri ilişkilerin yürütülmesine sıcak bakmadı.⁸¹ Necmettin Erbakan ve yardımcısı Tansu Çiller önderliğinde İsrail ile sürdürülen askeri ilişkilerde, Türkiye’nin çıkarına yönelik görülen bazı anlaşmalar onaylanarak İsrail’le ilişkiler belli bir düzeyde devam ettirildi. Türkiye-İsrail ilişkilerinde 1996 Haziran’ından başlayıp 1997 Haziran’ına kadar devam eden Necmettin Erbakan etkisi, özellikle İsrail tarafından askeri ticaretin ve projelerin devamında tehlikeli görüldü ve Erbakan hükümetinin düşürülerek yerine askeri alanda ticareti devam ettirilebilecek başka bir hükümetin gelmesi için ordu üzerinden baskı yapıldı.⁸²

Buradan hareketle 28 Şubat 1997 sürecinin İsrail üzerinden de okunması gereken bir süreç olduğu ortaya konulabilir. Çünkü İsrail tarafından 1996 yılında artırılan askeri ilişkiler, 1997 yılında da devam ettirilmek istenirken bu ilişkileri tkamak ve hatta bitirmek isteyen aktörlerin önden çekilmesi eğer bu yapılamazsa da ufak bir uyarılması gerektiği düşünülmüştü. Ayrıca bu dönemde Türkiye iç siyasetinde din üzerinden yaşanan gelişmeler, İsrail’in Türkiye’deki mevcut iktidar konusunda harekete geçmesini sağlamıştı. Son olarak, Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı’nın, 24-27 Şubat 1997 tarihleri arasında İsrail’e ziyaret gerçekleştirmesi ve bu ziyareti gerçekleştirip Ankara’ya döndükten bir gün sonra ise 28 Şubat olayının yaşanmış olması, literatürde iyi okunması gereken gelişmelerdendi.⁸³ Ayrıca

⁸⁰ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25764, (21.04.1996), s. 4.

⁸¹ Refahyol Hükümeti’nin Orta Doğu ve İsrail’e bakış açısı için bkz. Emine Tirali, “Refahyol Hükümeti Dönemi’nin Ortadoğu’ya Yönelik Dış Politikası”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 16, Sayı: 31, (Bahar 2017), s. 466.

⁸² Refahyol hükümeti ve ordu ilişkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hongur, *28 Şubat Sürecinde Ordu, Medya ve Siyasal İktidar*, s. 108-117.

⁸³ 28 Şubat 1997 postmodern darbesinde rol oynayan aktörler için ayrıca bkz. Muhittin Işık, *28 Şubat Postmodern Darbe Sürecinde Rol Oynayan Aktörler Hakkında Bir Değerlendirme*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır 2018.

28 Şubat sürecinin, Türkiye-İsrail askeri ilişkilerinin tam da merkezinde yaşanması ise ayrıca üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur.

İç ve dış siyasette yaşanan bu gelişmelerin dışında, Türkiye-İsrail askeri ilişkileri 1997 yılı boyunca hızla devam ettirildi. Bu yılda ilişkiler, Akdeniz başta olmak üzere çeşitli bölgelerde ortak tatbikatların yapılması şeklinde ilerledi. İki devletin koordinasyonunda yapılan tatbikatlar ise 1996 yılının sonundan itibaren planlanmaya başlandı ve 1997 yılında sahada uygulandı.⁸⁴ Ancak özellikle ABD'nin de desteğiyle Doğu Akdeniz'de planlanan ortak tatbikatlar, Arap dünyasından büyük tepki topladı. Orta Doğu'da Türkiye, İsrail ve ABD'nin birlikte hareket etmesi, diğer devletler açısından büyük tehlike olarak görüldü. Bu dönemde başta İran olmak üzere Suriye, Suudi Arabistan ve Mısır gibi devletler, Türkiye'ye bu tatbikatlardan vazgeçmesi için baskı yaptı ve aksi takdirde Türkiye'ye ambargo uygulanabileceği gündeme geldi.⁸⁵ Yaşanan gelişmeler karşısında Türkiye, çareyi Milli Savunma Bakanı Turhan Tayan'ı İsrail'e göndermekte buldu. Bu görevlendirme sırasında, İsrail ile yapılan anlaşmaların ve uygulanacak tatbikatların kesinlikle üçüncü bir ülkeye karşı olmadığı, iki ülke arasındaki olumlu ilişkilerin Orta Doğu barış sürecine katkı yapacağı üzerinde duruldu.⁸⁶ Bu şekilde de Arap dünyasının birliktelik karşısındaki tepkileri dindirilmeye çalışıldı. Ancak bu girişim karşılığını bulamamış olsa gerek ki, Milli Savunma Bakanı Turhan Tayan'ın ziyaretinden kısa bir süre sonra Genelkurmay 2. Başkanı Orgeneral Çevik Bir'in de 4-6 Mayıs 1997 tarihlerinde İsrail'de yapılan Türkiye-İsrail Askeri İstişare toplantısına katıldığı görülmektedir.⁸⁷

1997 yılı ile birlikte PKK terör örgütünün Türkiye sınırda artan hareketliliği, Türkiye'nin İsrail ile istihbarat değişimi yapma gereğini doğurmuştu. Yine İsrail'in sınır boylarında terörist sızmalarını tespit edebilecek insansız hava araçlarına sahip olması, PKK konusunda İsrail'le yakınlaşmanın önemli nedenlerindendi.⁸⁸ Bu dönemde İsrail Başbakanlığı görevini yürüten Benjamin Netanyahu, PKK konusunda Türkiye'ye destek olunacağını basına verdiği demeçlerde açıkça dile getiriyordu. Netanyahu

⁸⁴ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25989, (02.12.1996), s. 1-11.

⁸⁵ 1997 yılının ilkbaharında Türkiye ile İsrail'in Doğu Akdeniz'de yapılmasını planladığı ortak tatbikatlar ve bu tatbikatların Türkiye iç siyasetinde ve ABD'de yansımaları için bkz. Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26147, (09.05.1997), s. 7; Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26148, (10.05.1997), s. 6; Arap dünyasının ambargo gündemi için bkz. Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26149, (11.05.1997), s. 11.

⁸⁶ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26142, (04.05.1997), s. 7.

⁸⁷ BCA, K: 880, G: 974, S: 10, (05.05.1997).

⁸⁸ Nezhir Tavlaş, "Türk İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri," *Avrasya Dosyası*, Cilt: 5, No: 1, (1999), s.93.

verdiği bir demeçte, “PKK bir terör örgütüdür. Hedefleri ve görüşleri ne olursa olsun, kullandıkları metotlar ortada. Eğer masum insanları Ankara’da veya başka yerlerde bombalıyorlarsa, Tel Aviv’de öldürüyorlarsa, bu insanlar teröristtirler. Kaynaklarımız ve elimizdeki tüm olanaklarımızı paylaşmamız normal değil, şarttır. Eğer dost bir ülkeye yönelik terör konusunda bilgi edindiğimiz anda hemen yolluyoruz...Türkiye ile bu alışverişi daha da arttıracamız”⁸⁹ şeklinde ifadelerle Türkiye’ye ye verilecek olan desteğin ne şekilde olacağını açıkladı. PKK konusunda Türkiye’ye verilen desteğin en önemli sonucu ise PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan konusunda yaşandı. PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan’ın Suriye’den çıkartılmasından Kenya’da yakalanarak Türkiye’ye getirilmesine kadar geçen süreçte İsrail, Türkiye’ye her türlü istihbarat desteğini sağlayarak Öcalan’ın yakalanmasında kilit rol oynadı.⁹⁰

Askeri alanda 1997 yılında giderek artan yakınlaşma, üst düzey ziyaretlerle devam etmişti. 1997’nin Şubat ayında Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı’nın İsrail’e ziyaret gerçekleştirdiğini dile getirmiştik. Karadayı’nın bu ziyaretinden yaklaşık dokuz ay sonra İsrail Genelkurmay Başkanı Korgeneral Ammon Lipkin Şahak’ın Türkiye’ye gelerek askeri alanda iş birliğini geliştirmek için görüşmelerde bulunduğu kaynaklara yansımaktadır.⁹¹ Ziyaretin yapıldığı dönemde Güney Kıbrıs’ın Rusya’dan S-300 füzeleri satın alması, Türkiye’nin de İsrail’den acil olarak füze almak için girişimler yapmasına neden olmuştur. Güney Kıbrıs’a füze konusunda karşılık verme niteliğinde olan bu girişim, Türkiye’nin Kıbrıs konusunda İsrail’in desteğinden faydalanmaya çalıştığını da göstermektedir. Kıbrıs’ta yaşanan gelişmelerin etkisiyle Türkiye, yaklaşık 100 milyon dolar olan ve F-4, F-16 savaş uçaklarında kullanılan Popeye I füzelerini almaya karar verdi.⁹² Türkiye’nin Kıbrıs’ta yaşanan gelişmelerin de etkisiyle aldığı bu karar karşısında İsrail, adı geçen füzeleri ancak 1998 yılında teslim edebileceğini Türkiye’ye bildirdi.⁹³ Yine bu dönemde “Heron” olarak adlandırılan casus uçakların da alınması gündeme geldi ancak bu konuda resmi bir adım atılmadı.⁹⁴

Askeri alanda 1997 yılının son ve en önemli gelişmelerinden bir diğeri, İsrail Savunma Bakanı’nın Türkiye ziyaretiydi. İsrail Savunma Bakanı İzak Mordehay’ın 8-10 Aralık 1997 tarihleri arasında Türkiye’ye yaptığı ziyarette,

⁸⁹ Özcan, *Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi*, s. 56.

⁹⁰ Çağla Gül Yesevi, “İsrail İstihbaratı ve Mossad”, *İstihbarat Örgütleri*, (Ed. Ümit Özdağ), Kripto Yayınları, Ankara 2014, s. 243.

⁹¹ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26298, (07.10.1997), s. 11.

⁹² Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26305, (14.10.1997), s. 9.

⁹³ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26312, (21.10.1997), s. 8.

⁹⁴ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26355, (03.12.1997), s. 8.

1998’de yapılacak ortak tatbikatlar ve F-5 savaş uçaklarının modernizasyonu konuları ele alındı.⁹⁵ İsrail Savunma Bakanı Mordehay, bu ziyaret sırasında başta Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı olmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Hikmet Çetin ve Başbakan Mesut Yılmaz ile ayrı ayrı görüşmeler gerçekleştirerek, Türkiye ile İsrail arasında yapılan askeri anlaşmaların barışı devam ettirmekten başka maksadı olmadığını açıkladı.⁹⁶ Böyle bir açıklamaya gerek duyulmasının nedeni ise Türkiye-İsrail arasında artan askeri ilişkilerin diğer Orta Doğu ülkelerini endişelendirmesiydi. Bu endişenin farkında olan Mordehay, kurulan İsrail-Türkiye ittifakına dair, *“İttifak üçüncü bir ülkeye karşı değil. Aramızda saldırı karşısında topraklarımızı kullanmak ya da savunmak gibi bir anlaşma yok. Ama İran, Irak ya da Suriye gibi bir ülke gücünü Türkiye aleyhinde kullanmak isterse, karşısında birleşik bir güç olduğunu bilecektir. Eğer bölgede istenmeyen bir şey olursa, şu anki ilişki sayesinde, örneğin koordinasyon, ortak çalışma uyumu, ortak eğitim ve tatbikatlar ışığında politikacılar doğru zamanda doğru karar verebilir. Anlaşma bunu mecbur ediyor demiyorum; ama isterlerse hükümetlerimiz kısa zamanda böyle bir karar alma yeteneğine sahipler çünkü iki ülke ve ordu birbirini iyi tanıyor. Eğer Türkiye bir konuda İsrail’in desteğini isterse, İsrail kısa zamanda bu desteği verme kararını alabilir. Ama asıl çabamız, güç kullanmak değil, caydırıcı rol oynayabilecek ortak güç yaratmaktır.”*⁹⁷ Şeklinde yaptığı açıklamalarıyla hem endişeye mahal olmadığını dile getirmekte hem de diğer devletlere gözdağı vermektedir.

Bu dönemde Mordehay ile devam eden üst düzey askeri ziyaretlerin neden yapıldığı hususunda ise farklı görüşler ileri sürüldü. Türkiye’de savunma sanayi alanında savaş uçaklarının modernizasyonu, silah, araç ve gereçlerin tamir ve bakımı gibi konularda yapılan ihalelerin çoğunda İsrail’in yer alması, yapılan üst düzey ziyaretlerin nedenlerini anlamak açısından önemlidir.⁹⁸ 1997 yılının sonunda, 48 adet F-5 uçağının modernizasyonu ihalesinin *Israel Aviation Industry* şirketine verilmesi, İsrail’e verilen büyük ihalelerden sadece bir tanesiydi.⁹⁹ Bu dönemde bu tip ihalelerin büyük meblağlar karşılığında genelde İsrail’e verilmesi ise dikkat çekiciydi.

1990’lı yılların ikinci yarısından itibaren artan Türkiye-İsrail askeri ilişkileri, bölgesel konjonktür açısından da gerekli görüldü. Bu yakınlaşma ile

⁹⁵ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26358, (06.12.1997), s. 8;

⁹⁶ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26361, (09.12.1997), s. 15.

⁹⁷ Özcan, “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi”, s. 77

⁹⁸ Türkiye savunma sanayi ihalelerinin nerdeyse tamamının İsrail ve İngiliz firmalarına verildiği Cumhuriyet gazetesinin satırlarında ifade edilmekte ve ayrıca Almanya’nın bu ihalelerde saf dışı tutularak Türkiye’nin İsrail yanlısı politika takip etmiş olması eleştirilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26384, (01.01.1998), s. 5.

⁹⁹ Özcan, “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi”, s. 71

hayata geçirilen bölge güvenliği tanımı ve bu tanımın içinde diğer devletlerin de güvenliğinin vurgulanması, özellikle İsrail tarafından ortaya konulan bir durumdur. Başbakan Netanyahu'nun 1998'de, "Bu güvenlik kuşağına bölge barışına katkıda bulunmak isteyen herkes katılabilir. İki ülke arasındaki iş birliğinin hedefi bölgedeki barış ve istikrarın geliştirilmesine yönelik bir adımdır. Bu hem Türkiye hem de İsrail'in ortak çıkarlarına hizmet edecek ve her iki hükümetin de ortaklaşa benimsediği bir oluşum olacaktır. Bu bölgede konvansiyonel olmayan savaş başlıklarına sahip balistik füzeler geliştiren ve bunları fırlatabilecek yeteneği olan radikal rejimlerle çevreye kuşatılmış durumdayız. Bu rejimler ciddi tehdit oluşturuyorlar. Ortadoğu'da Türk İsrail iş birliğini bölgesel bir güvenlik sistemine dönüştürmek için çalışmalar yapıyoruz"¹⁰⁰ şeklindeki açıklamaları, Türkiye İsrail askeri ilişkilerinin bölge için önemine dair ortaya konulmuş dikkat çekici tespitlerdi.

Türkiye-İsrail askeri ilişkilerinin, bölgede bulunan Arap devletleri tarafından tepki ile karşılandığını dile getirmiştik. Bu tepkilerin yoğunlaştığı yıl ise 1998'di. Türkiye ile İsrail arasında daha önce imzalanan askeri iş birliği anlaşmasından en çok rahatsızlık duyan ülke Suriye'ydi.¹⁰¹ Suriye, "İsrail-Türkiye ittifakı Suriye'ye baskı yapmak için gerçekleştirilmiştir" düşüncesiyle Ankara hükümetinin, Arapların ve Müslüman ülkelerin çıkarlarına zarar veren uygulamalar yaptığını öne sürdü.¹⁰² Yine aynı günlerde "barışçıl, insani arama kurtarma" sloganıyla ABD, Türkiye ve İsrail'in Doğu Akdeniz'de yapmaya başladıkları üçlü tatbikat, Arap Birliği tarafından da tepki ile karşılandı. Arap Birliği, bu tatbikat nedeniyle yaptığı açıklamada bölgede yapılan tatbikatın Orta Doğu barış sürecine zarar vereceğini dile getirdi.¹⁰³ "Güvenilir Denizkızı" adı verilen ABD, Türkiye ve İsrail'in katıldığı üçlü tatbikat, Arap Birliği dışında Rusya tarafından da eleştirildi. Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Gennady Tarasov, tatbikatın bölgedeki barış girişimlerine zarar verebileceğini öne sürerek "İsrail'in Hayfa Limanı'nda salı günü başlayan tatbikatın güvensizliği körükleyerek, bölgede istikrarı sağlama çalışmalarına sekte vuracağını" öne sürdü.¹⁰⁴ Bu şartlar altında gerçekleştirilen "Güvenilir Denizkızı" tatbikatının bölgede oluşturduğu gergin ortam, Türkiye'den İsrail'e üst düzey komutanların ziyaretini yeniden başlattı. Bu ziyaretlerden ilki, Doğu Akdeniz'de yapılan tatbikatların sonuçlarını değerlendirmek ve askeri alanda çeşitli görüşmeler yapmak üzere Kara Kuvvetleri Komutanı

¹⁰⁰ Özcan, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi", s. 63.

¹⁰¹ Alain Gresh, "Turkish-Israeli-Syrian Relations and Their Impact on the Middle East.", *Middle East Journal*, Volume: 52, No: 2, (Spring 1998), p. 201.

¹⁰² Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26385, (02.01.1998), s. 9.

¹⁰³ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26388, (05.01.1998), s. 1.

¹⁰⁴ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26391, (08.02.1998), s. 8.

Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun, 3-6 Şubat 1998 tarihlerinde İsrail'e gönderilmesidir.¹⁰⁵ Bu ziyaretlerden ikincisi ise Genelkurmay 2. Başkanı Orgeneral Çevik Bir'in, 1998'in Mayıs ayında Türkiye-İsrail diyalog toplantısına katılmak, temas ve görüşmelerde bulunmak üzere İsrail'e gitmesidir.¹⁰⁶ Yaşanan gerilimler sırasında İsrail'e yapılan üçüncü üst düzey ziyaret, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İlhan Kılıç'ın, 30 Haziran - 3 Temmuz 1998 tarihleri arasında İsrail'e yaptığı ziyarettir.¹⁰⁷ Görüldüğü gibi Doğu Akdeniz'de gerçekleştirilen "Güvenilir Denizkızı" tatbikatı sürecinde, Türkiye-İsrail arasında kara, hava ve genelkurmaydan olmak üzere üç tane üst düzey önemli görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerin ortak noktası, Arap Birliği'ne üye devletlerin tepkilerini görüşmek ve yeni politikalar geliştirmektir. Yine bu görüşmelerin içeriğinde bulunan konulardan bir diğeri de basında sıkça dile getirilen İsrail'e Doğu Anadolu'da üst verildi iddialarıydı. Bu iddialara ilk cevap, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İlhan Kılıç'tan geldi. Kılıç, İsrail ile Türkiye arasında ortak eğitim çalışmaları ve tatbikat yapıldığını, ancak İsrail'e Doğu Anadolu bölgesinde üs verileceği yolundaki haberlerin doğru olmadığını açıkladı.¹⁰⁸

Türkiye-İsrail askeri ilişkilerinde 1998 yılının ortak tatbikatlar, hava savunma füzelerinin ortak üretimi, İsrail'in Türkiye'ye sınır güvenliğini artırmak amacıyla sağlayacağı desteklerin görüşmeleri ve İran, Irak ve Suriye'den yönelen füze tehditleri gibi konuların ele alınarak geçtiği görülmektedir.¹⁰⁹ Özellikle Türkiye'ye yönelik oluşturulan füze tehdidi, Türkiye'nin de bu konuda adımlar atmasına zemin hazırladı. Türkiye, 1999 yılının başlarında herhangi bir füze saldırısına karşılık verebilmek için İsrail'den Popeye füzelerini almaya karar verdi. Milli Savunma Bakanlığı'nın yürüttüğü girişimler sonucunda, Mayıs 1999'da İsrail'den 46 adet Popeye füzesi alınması için anlaşma yapıldı.¹¹⁰ Yapılan anlaşmadan kısa bir süre sonra Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş, İsrail Kara Kuvvetleri Komutanı Tümgeneral Moshe Evry Sukenik'in davetlisi olarak İsrail'e gitti¹¹¹ Bu davet sırasında Türk diplomatlar, Popeye füzelerinin Türkiye'de üretilebilmesi için İsraili yetkililerle görüşmeler yaptı. Türkiye'den gelen bu talebe İsrail tarafının olumlu yaklaşması sonucunda hem Türkiye hem de

¹⁰⁵ BCA, K: 919, G: 105, S: 4, (27.01.1998).

¹⁰⁶ BCA, K: 934, G: 165, S: 3, (18.05.1998).

¹⁰⁷ BCA, K: 941, G: 192, S: 6, (30.06.1998).

¹⁰⁸ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26578, (14.07.1998), s. 5.

¹⁰⁹ Alptekin Dursunoğlu, *Stratejik İttifak Türkiye, İsrail İlişkilerinin Öyküsü*, Anka Yayınları, İstanbul 2000, s. 134-147.

¹¹⁰ BCA, K: 989, G: 343, S: 5, (18.03.1999).

¹¹¹ BCA, K: 997, G: 370, S: 9, (07.05.1999).

İsrail hazinelerinin onay vermesiyle füzelerin Türkiye’de üretilmesinin yolu açıldı.¹¹²

1990-2000 yılları arası Türkiye-İsrail askeri ilişkilerinde son üst düzey ziyaretlerden biri 1999 yılında gerçekleşti. Genelkurmay 2. Başbakanı Orgeneral Edip Başer, 1999 yılının Aralık ayında Türkiye-İsrail arasında ikili düzeyde askeri diyalog toplantılarına katılmak için İsrail’e gitti. Bu ziyareti önemli kılan gelişme ise bu ziyaret sırasında Türkiye ile İsrail arasında askeri alanda eğitim, teknik ve bilimsel iş birliği anlaşmasının yapılmış olmasıydı.¹¹³

1990-2000 yılları arası Türkiye-İsrail askeri ilişkilerini genel olarak toparlamak gerekirse Türkiye-İsrail askeri ilişkilerinin kurulmasında, Türkiye ve İsrail’in bölgesel sorunlar nedeniyle yakınlaşmasının yanı sıra, Türk Ordusu’nda bulunan silahların ve teçhizatların modernizasyon ihtiyacı, yeni silah sistemlerinin orduya kazandırılması fikri, Türkiye’de askeri teçhizatların üretimine olanak sağlayacak teknolojik altyapının kurulması çabaları ve bunun içinde İsrail’den destek alınması gerekliliği önemli etkenlerdi. Bunun dışında, PKK terör örgütünün Türkiye sınırlarında artan tehlikesi, İsrail’in Arap devletleri kısılcacında Türkiye’yi yanına çekme planı, askeri ilişkilerin kurulmasında diğer önemli gelişmelerdi. İki ülke arasında kurulan askeri ilişkiler, hem 1990 hem de 2000’li yıllarda Orta Doğu’nun nereye evrileceğini öngörebilmek ve bölgede bulunan devletlerin askeri faaliyetlerine karşılık verebilmek açısından daima önem arz etmişti. Türkiye-İsrail askeri ilişkilerinde önemli konulardan biri de ekonomiydi. İki devlet arasında ticari alışverişlerin başlaması ekonomik ilişkilerin kurulmasıyla başladı.

3. Ekonomik İlişkiler

Türkiye-İsrail ilişkilerinde ekonomik ilişkiler başlığı, ilişkilerin kurulması ve devam ettirilmesi sürecinde önemli bir yer tutmaktadır. İsrail’in kuruluşundan itibaren başlayan Türkiye-İsrail ilişkilerinde, yaşanan siyasi ve askeri krizlerden en az etkilenen alan ekonomik ilişkilerdir. Ekonomi, devletlerin iç ve dış siyasetini şekillendiren temel dinamiklerden biridir. Türkiye’nin 1990’lı yıllarda İsrail ile kurduğu ilişkilerin daha çok ekonomik gelişmeler etrafında şekillendiği görülmektedir. Dönem ile ilgili arşiv ve gazeteler tarandığında, 1990’lı yıllarda Türkiye-İsrail ekonomik ilişkilerinin turizm alanında başladığı tespit edilebilir. Turizm, devlet ekonomilerinin bir numaralı gelir kaynaklarından. Bu nedenle Türkiye, İsrail’le kurulan ekonomik ilişkilerde turizme büyük önem göstermiştir. Türkiye, İsrail’le

¹¹² Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26908, (09.06.1999), s. 10.

¹¹³ BCA, K: 1028, G: 480, S: 7, (21.12.1999).

turizmi canlandırmak için 1992 yılından itibaren yüksek düzeyde girişimler yaptı. Bu girişimlerden ilki Turizm Bakanı Abdülkadir Ateş'in, 1992'nin Haziran ayında İsrail'e gönderilmesiydi.¹¹⁴ Turizm Bakanı Ateş'in, İsraili yetkililerle yaptığı görüşmelerde turizmin geleceği ele alınırken, iki devlet arasında bir de turizm iş birliği anlaşması imzalandı. 1992'de yapılan bu turizm anlaşması ile birlikte ilerleyen yıllarda turizm alanında yapılacak daha kapsamlı anlaşmaların da temeli atıldı. Turizm Bakanı Ateş'in İsrail'le yaptığı turizm anlaşması gereğince, ilk etapta İsrail'den bir turizm heyetinin Türkiye'ye davet edilerek Türkiye'nin bu alandaki potansiyeli tanıtılmak istendi.¹¹⁵ Yapılan turizm anlaşmasının hemen ardından açıklamalarda bulunan Bakan Ateş, *"İsrail'in özellikle tanıtım konusunda sahip olduğu birikimden ve var olan turizm potansiyelinden yararlanmak istiyoruz"* dedikten sonra İsrail'i turizmde eş ülke ilan etti.¹¹⁶

1992 yılı, Türkiye ile İsrail arasında ekonomik alanda ilk adımların atıldığı yıldır. 1993 ve 1994 yıllarında ise ekonomik ilişkilerin karşılıklı ticaretin geliştirilmesi ve yatırım odaklı yürütüldüğü görülmektedir. 1993 yılında yine turizm odaklı yürütülen ekonomik ilişkilerde Turizm Bakanı Abdülkadir Ateş'in, Türkiye ile İsrail arasında ticaretin geliştirilmesi, yatırım ve iş birliği görüşmeleri için 2-4 Kasım 1993 tarihlerinde İsrail'e yaptığı ziyaret, ilerleyen dönemlerde artacak olan ticari ilişkilerin de zeminini hazırladı.¹¹⁷ 1990-2000'li yıllarda ekonomik ilişkiler, sadece İsrail ile değil bölgesel anlamda diğer Orta Doğu devletleriyle de yürütülmüştü. Özellikle Doğu Akdeniz'in başta turizm olmak üzere ekonomik anlamdaki potansiyeli fark edilince, Türkiye-İsrail ekonomik ilişkilerine Mısır'da dahil edildi.¹¹⁸ 1994 yılının Ocak ayında Turizm Bakanlığı Müsteşarı Korel Göymen'in basına yaptığı açıklamada Türkiye-İsrail ve Mısır arasında turizm iş birliği anlaşmasının imzalandığını duyurması, Doğu Akdeniz'de turizm hareketliliğini başlatan gelişme oldu.¹¹⁹ Turizm ile birlikte iki ülke arasında artan ekonomik ilişkiler, ticari ilişkilere de yansdı. 1994 yılının Ocak ayında Türkiye'ye gelen İsrail Cumhurbaşkanı Ezer Weizman, Ankara'da Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Başkanı Yalım Erez ve İsraili iş insanları ile bir araya gelerek, iki ülke arasındaki ticari

¹¹⁴ 1 Haziran 1992 tarihinde Kudüs'te Türkiye ile İsrail arasında imzalanan turizm anlaşması 6 Ağustos günü resmen onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Geniş bilgi için bkz. BCA, K: 716, G: 320, S: 5, (14.06.1992); BCA, K: 722, G: 345, S: 8, (06.08.1992).

¹¹⁵ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 24381, (08.07.1992), s. 7.

¹¹⁶ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 24430, (26.08.1992), s. 10.

¹¹⁷ BCA, K: 760, G: 506, S: 1, (27.10.1993).

¹¹⁸ BCA, K: 761, G: 510, S: 9, (18.11.1993).

¹¹⁹ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 24840, (18.01.1994), s. 19.

ilişkileri geliştirmek için neler yapılması gerektiği üzerinde durdu.¹²⁰ Bu görüşmeden sonra İsraili iş insanları ve girişimcilerin Türkiye'ye ilgisi artmıştı. İsraili bir girişimcinin dört Türk ortağı ile birlikte iki ülke arasında yolcu taşımacılığı yapmak üzere "*Senator Hava Yolları AŞ*" adıyla bir şirket kurması ve bu şirkette hisselerin %80'inin Samuil Roitman adında bir girişimcide bulunması, Türkiye'ye olan ilgiyi anlamak açısından önemlidir.¹²¹

1994 yılına gelindiğinde, ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi için İsrail'den Türkiye'ye ziyaretler arttı. İsrail Ekonomi ve Planlama Bakanı Shimon Shetreet'in, Türkiye ile İsrail arasında ekonomi ve ticaretin geliştirilmesini öngören anlaşmayı imzalamak için Anakara 'ya gelmesi bu ziyaretlerden biriydi.¹²² Yapılan ziyaretler dışında hem İsrail hem de Türkiye'de ekonomik anlamda çeşitli fuarlar da düzenlenmişti. Bu fuarların amacı, karşılıklı yatırım ve ticari ilişkileri geliştirmek ve yeni olanaklar sağlamak üzerinedir. İsrail'de düzenlenen ekonomi fuarlarına Türkiye'den üst düzey katılımlar sağlandı. 14-16 Haziran 1994 tarihlerinde İsrail'de düzenlenen "*Birinci Uluslararası Akdeniz Barış ve Turizm Fuarı*" na Turizm Bakanı Abdülkadir Ateş'in katılması, bu fuarlara gösterilen ilgiyi görmek açısından önemlidir.¹²³ 1994 yılında ticari ilişkileri fuarlar ve üst düzey ziyaretlerle birlikte geliştiren iki ülke, 1994'ün yaz aylarından itibaren başta serbest ticaret anlaşması olmak üzere çeşitli anlaşmaların imzalanması konusunda görüşmeler başlatma kararı aldı. Bu kararın ardından bir araya gelen yetkililer, görüşmeleri yıl sonuna kadar tamamlayıp ilerleyen süreçte de bir serbest ticaret anlaşmasını hayata geçirmeyi planlamışlardı.¹²⁴ Ancak 1995 yılında F-4 savaş uçaklarının modernizasyonu konusu ve bölgede artan terör faaliyetleri nedeniyle Türkiye ile İsrail arasında imzalanması öngörülen serbest ticaret anlaşması 1996 yılına kalmıştı. Dile getirilen nedenler 1995 yılında Türkiye-İsrail ekonomik ilişkilerinde durgunluk yarattı. 1995'den sonraki süreçte ise ekonomik ilişkiler, serbest ticaret anlaşması ve ekonomik iş birliği alanlarında yapılan anlaşmalar ile adeta zirveye ulaştı.¹²⁵

Ekonomik alanda ilişkileri zirveye taşıyacak gelişmelerden ilki, 1996'nın bahar ayında yaşandı. Aslında 1995 yılında imzalanması planlanan ancak 1996 yılına kalan serbest ticaret anlaşması, Türkiye'den Başbakanlık Dış

¹²⁰ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 24844, (22.01.1994), s. 11.

¹²¹ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25059, (17.05.1994), s. 7.

¹²² Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25077, (04.06.1994), s. 9.

¹²³ BCA, K: 780, G: 587, S: 2, (13.06.1994).

¹²⁴ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25165, (31.08.1994), s. 7.

¹²⁵ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25662, (10.01.1996), s. 11; Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25675, (23.01.1996), s. 4; Sarıslan, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Değişmeyen Dinamik: Ekonomi", s. 1078-1079.

Ticaret Müsteşarlığı Avrupa Birliği Genel Müdürü Reyhan Atmaca'nın katılımlarıyla 5-8 Mart 1996 tarihlerinde Tel Aviv'de yapılan toplantılarda ele alındı.¹²⁶ Yapılan uzun görüşmeler neticesinde devlet tekelleri, kamu alımları, mal ticaretinde tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması, fikri, sınai ve ticari mülkiyet hakları, menşe kuralları, iç vergilendirme, Anti-damping, korunma önlemleri, ödemeler dengesi önlemleri, rekabet, sanayi ve tarım ürünleri vergi düzenlemeleri başlıkları üzerinde anlaşarak, Türkiye-İsrail arasında 14 Mart 1996 günü serbest ticaret anlaşması imzalandı.¹²⁷ Türkiye ile İsrail arasında imzalanan serbest ticaret anlaşmasının yürürlüğe girmesi ise bir hayli sancılı bir süreç geçirdi. Özellikle Refah yol hükümeti dönemine denk gelen anlaşmanın maddelerinin yürürlüğe girmesi, Necmettin Erbakan'ın İsrail'e karşı aldığı tavırlar nedeniyle gecikti. Refah Partili bakanların aylarca onaylamadığı anlaşma, iş insanları ve Türkiye-İsrail İş Konseyi Yürütme Kurulu Başkanı Ekrem Güvendiren tarafından *"TBMM'den geçen bir anlaşmanın, böyle durdurulması çok anlamsız. İsrail vazgeçmeyi düşünüyor ve bu doğaldır. Onlar uygularken biz uygulamıyoruz. Türk iş adamı da büyük zararda"* açıklamalarıyla eleştirildi.¹²⁸ Serbest ticaret anlaşmasının Türkiye'de yürürlüğe girebilmesi ise ancak 1997'nin Mayıs ayında gerçekleşti.¹²⁹ Yaşanan bu sıkıntıdan hareketle hem Türkiye hem de İsrail iç siyasetinde yaşanan çekişmelerin, Türkiye-İsrail ekonomik ilişkilerinde belirleyici rol oynadığı tespiti yapılabilir.

1998 yılı, Türkiye-İsrail ekonomik ilişkilerinde daha çok ticari gelişmelerin yaşandığı bir yıldır. Özellikle bu yılda imzalanan *"Ekonomik İş Birliği Anlaşması"* iki devletin de ticaret hacmini büyük oranda etkileyerek, ticari ilişkilerin büyümesine katkı sağladı.¹³⁰ İki devlet arasında ticaret hacmini artıran diğer önemli gelişme ise sanayi ürünlerinin ithalatının karşılıklı olarak gümrük vergisinden muaf tutulmasıydı. Bu muafiyet, sanayi alanındaki ürünlerin ticaretinde kolaylık sağlamış ve tedarikçiye ağır yük olan gümrük vergisinden kurtulma fırsatı vererek hızlı ve ucuz ticaret imkânı sunmuştu.¹³¹

2000'li yıllara yaklaşılırken, Türkiye ile İsrail arasındaki ticari ilişkiler karşılıklı alışveriş dönemine girdi. Türkiye bu dönemde İsrail'e gıda ve tekstil ürünleri satarken, İsrail'den elektronik ürünlerini satın aldı. 1998'de İsrail,

¹²⁶ BCA, K: 840, G: 815, S: 8, (04.04.1996).

¹²⁷ BCA, K: 848, G: 845, S: 5, (28.05.1996).

¹²⁸ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26176, (07.06.1997), s. 9.

¹²⁹ BCA, K: 883, G: 984, S: 6, (04.07.1997); İsrail ile yapılan serbest ticaret anlaşması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İstanbul İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği, *Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) Kılavuzu*, İstanbul 2010, s. 16-18.

¹³⁰ Kaya, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yeni Dönem", s. 97.

¹³¹ Sarıaslan, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Değişmeyen Dinamik: Ekonomi", s. 1079.

Türkiye için önemli bir pazar haline gelmişti. Bu dönemde Türkiye'den İsrail'e; demir-çelik, bakır eşya, çimento, giyim eşyaları ve inşaat malzemeleri ihraç edilirken, İsrail'den; plastik eşya, pamuk, kimyasallar ve mekanik aletler ithal edilmişti.¹³² 1998-2000 yılları arasında adı geçen ürünlerin ticaretini artıran taraflar, 2000'den sonra farklı ürünleri de bu listeye eklemişlerdi. Bölgesel konular ve ihtiyaçlardan kaynaklı artan ekonomik ilişkiler, arz talep düzeyine ulaştığında iki ülke ekonomisine önemli katkılar da bulundu.

Türkiye-İsrail ilişkilerinde ekonomik anlamda en büyük getiriye ise turizm sektörü sağladı. Doğu Akdeniz'de, Türkiye-İsrail ve Mısır üçgeninde kurulan turizm faaliyetleri ülkelerin siyasi ve askeri ilişkilerine de yön verdi. Bu dönemde turizm alanında Türkiye, dünyada önde gelen ve maliyet açısından da cazip ülkelerden biriydi. 1999 yılının Ocak ayında, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün verilerine göre Türkiye'yi 358 bin turist ziyaret etmiş, bu turistlerden 10 bin 987'sinin İsrail vatandaşı olduğu tespit edilmiştir.¹³³ İsrail açısından bakıldığında ise turist gönderilen ülkeler arasında Türkiye ikinci sırada yer almıştır. 1999 yılında iki ülke arasında yaşanan turizm hareketliliği, bu sektörde alınacak önlemler ve atılacak adımlar için toplantılar düzenlenmesini gerekli kılmıştı. 21-24 Kasım 1999 tarihleri arasında İsrail'de yapılan, Türkiye-İsrail 1. Dönem Turizm Karma Komisyonu toplantısına Turizm Bakanı Erkan Mumcu'nun katılarak istişarelerde bulunması bu toplantılardanandı.¹³⁴ Turizm alanındaki gelirin farkında olan iki taraf yöneticileri, 2000'li yıllarda ortak turizm programları düzenlemeye karar verdi. 2000 yılının Mayıs ayında bir araya gelen Turizm Bakanı Erkan Mumcu ve İsrail Turizm Bakanı Amon Lipkin Shahak açıkladıkları ortak bildiriye, Türkiye ile İsrail'in benzer kültürlerle sahip olduğunu bu nedenle turizm gelirlerini arttırmak amacıyla iş birliğine gidileceğini ve iki ülkeyi kapsayacak paket turizm programları düzenleyeceklerini ilan etmişlerdi.¹³⁵

Aktarılan bilgilerden de anlaşılacağı üzere 1990-2000 yılları arasında Türkiye ve İsrail, ekonomik alanda önemli adımlar atarak ülke ekonomilerine büyük gelir sağlamışlardı. İki ülke arasında yaşanan ekonomik gelişmeler, başta bölgeyi daha sonra da geniş bir coğrafyayı etkiledi. Türkiye ile İsrail arasındaki ekonomik faaliyetlerin geliştirilerek ticaretin arttırılması, iki ülkenin de bölgelerinde siyasi istikrarlarını sağlayabilmesinde önemli rol oynadı. 1990-2000 yılları arasında Türkiye ile İsrail arasında kurulan

¹³² İsrail pazarı ile ilgili geniş bilgi için bkz. T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinlikler Genel Müdürlüğü, *İsrail Pazar Bilgileri*, Ankara 2020.

¹³³ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26810, (03.03.1999), s. 9.

¹³⁴ BCA, K: 1021, G: 460, S: 9, (19.11.1999).

¹³⁵ Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 27254, (20.05.2000), s. 13.

ekonomik ilişkilerin, Türkiye ile İsrail arasındaki genel ilişkilerde istikrarın sağlanmasına büyük katkıları olduğu ve olmaya da devam edeceği bir gerçektir. Kısaca, Türkiye-İsrail ilişkilerinde yaşanan ekonomik gelişmeler, siyasi ve askeri gelişmelerin düzeyini belirledi. Genel anlamda devletler arasındaki ekonomik ilişkiler devamlılık istemektedir ve bu ilişkilerin öyle bir anda kesilmesi veya bitirilmesi mümkün değildir. Türkiye ile İsrail arasında 1990'larda başlayan ve günümüzde de en üst düzeyde devam eden ekonomik ilişkiler artık karşılıklı bağımlılık düzeyine ulaşmıştır.

Sonuç

1990'lı yılların başında İsrail-Filistin barış görüşmeleri etkisi ile başlayan Türkiye-İsrail ilişkileri, Ankara'nın İsrail temsilciliklerini büyükelçilik düzeyine çıkarması ile siyasi alanda üst düzey ilişkilere ulaşmıştır. Bölgesel koşullardan çok fazla etkilenen Türkiye-İsrail ilişkileri, bölgede yaşanan gelişmelerin etkisiyle 1990'ların ortasından itibaren stratejik iş birliğine dönüşmüştür. Kurulan bu iş birliğinin, daha çok güvenlik odaklı ilerlemesi planlanırken zamanla bu durumun askeri ve ekonomik bir boyut kazandığı tespit edilmiştir.

Türkiye'nin, 1990-2000 yılları arasında İsrail ile siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda yakınlaşmasına; terör örgütlerinin bu dönemde Türkiye sınırının hemen yanında üstlenmesi ve sınır boylarında artan faaliyetleri, Türkiye'nin içeride ve dışarıda artan güvenlik endişeleri, ordunun yeni silah ve teçhizat gereksinimi, dünya siyasetinde yalnızlıktan kurtularak yeni müttefik arayışı ve iç piyasada teknolojik anlamda yeni ürünlerin talebi gibi nedenlerin etkili olduğu söylenebilir. Aynı şekilde İsrail'in, kuruluşundan itibaren bölgesinde Arap Devletleri kısılcacında kalması ve burada tutunabilmek için Türkiye gibi bir Müslüman devlete ihtiyaç duyması, Asya pazarına açılma konusunda Türkiye'yi bir aracı devlet rolünde görmesi ve askeri silah ve teçhizatlar için Türkiye'nin ideal bir pazar olması, 1990-2000 yılları arasında Türkiye'ye yakınlaşmasının temel nedenleridir.

1990'lı yıllarda karşılıklı çıkar ve güvenlik odaklı oluşturulan ve iyi bir düzeye de getirilen ittifakın, son yıllarda istenilen çizgide ilerleyemediği görülmektedir. Bunun temel nedeni belirli dönemlerde Türkiye ile İsrail arasında yaşanan krizlerdir. İsrail ile Türkiye arasında yaşanan krizler, sadece ikili ilişkiler bağlamında ele alınmaktan ziyade, Türkiye'nin genel dış politika tercihleri ve Orta Doğu politikası bağlamında değerlendirilmelidir. Türkiye'nin hem İsrail özelinde hem de dış politikada attığı adımların siyasi, askeri ve ekonomik sonuçları olmaktadır. Türkiye bu durumda, bütün dengeleri iyi değerlendirerek İsrail'le ilişkileri dünya siyaseti ve Orta Doğu

ekseninde iyi kullanması ve içinde bulunduğu çeşitli sorunlardan İsrail'den faydalanarak kurtulabileceğini göz önünde bulundurması gerekmektedir. İlişkilerin 1990'lı yıllara tekrardan dönmesi için iki devlet de diyalog kanallarını açık tutmalıdır. Kurulacak yeni diyaloglarla Türkiye, çıkarları açısından çok önemli olan İsrail'le ilişkilerini güçlendirmeye yönelik yeni politikalar benimsemeli bununla birlikte de siyasi, askeri ve ekonomik gücünü arttırmalıdır.

Kaynakça

1. Arşiv

Devlet Arşivleri Başkanlığı Başkanlık Cumhuriyet Arşivi

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kutu (K): 118, Gömlek (G): 108, Sıra (S): 3, (24.03.1949).

BCA, K: 703, G: 270, S: 10, (21.01.1992).

BCA, K: 705, G: 277, S: 6, (02.02.1992).

BCA, K: 716, G: 320, S: 5, (14.06.1992).

BCA, K: 722, G: 345, S: 8, (06.08.1992).

BCA, K: 727, G: 365, S: 1, (24.09.1992).

BCA, K: 761, G: 509, S: 7, (24.09.1992).

BCA, K: 752, G: 475, S: 7, (27.07.1993).

BCA, K: 760, G: 506, S: 1, (27.10.1993).

BCA, K: 761, G: 510, S: 9, (18.11.1993).

BCA, K: 778, G: 578, S: 4, (18.05.1994).

BCA, K: 779, G: 584, S: 6, (31.05.1994).

BCA, K: 780, G: 587, S: 2, (13.06.1994).

BCA, K: 791, G: 627, S: 2, (14.10.1994).

BCA, K: 792, G: 631, S: 6, (11.11.1994).

BCA, K: 832, G: 786, S: 8, (15.12.1995).

BCA, K: 840, G: 815, S: 8, (04.04.1996).

BCA, K: 841, G: 821, S: 8, (11.04.1996).

BCA, K: 863, G: 821, S: 9, (11.04.1996).

BCA, K: 848, G: 845, S: 5, (28.05.1996).

BCA, K: 880, G: 974, S: 10, (05.05.1997).

BCA, K: 883, G: 984, S: 6, (04.07.1997).

BCA, K: 919, G: 105, S: 4, (27.01.1998).

BCA, K: 934, G: 165, S: 3, (18.05.1998).

BCA, K: 941, G: 192, S: 6, (30.06.1998).

BCA, K: 941, G: 194, S: 3, (03.07.1998).

BCA, K: 951, G: 229, S: 9, (03.09.1998).

BCA, K: 989, G: 343, S: 5, (18.03.1999).

BCA, K: 997, G: 370, S: 9, (07.05.1999).

BCA, K: 1004, G: 397, S: 2, (12.07.1999).

BCA, K: 1021, G: 460, S: 9, (19.11.1999).

BCA, K: 1028, G: 480, S: 7, (21.12.1999).

2. Gazete

Cumhuriyet Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 23611, (16.05.1990).

Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 24071, (28.08.1991).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 24137, (02.10.1991).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 24128, (24.10.1991).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 24200, (04.01.1992).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 24381, (08.07.1992).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 24386, (13.07.1992).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 24390, (17.07.1992).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 24390, (17.07.1992).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 24391, (18.07.1992).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 24430, (26.08.1992).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25230, (04.11.1992).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25231, (05.11.1992).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25238, (12.11.1992).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 24840, (18.01.1994).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 24844, (22.01.1994).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25059, (17.05.1994).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25077, (04.06.1994).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25126, (23.07.1994).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25165, (31.08.1994).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25202, (07.10.1994).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25447, (09.06.1995).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25551, (01.09.1995).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25553, (23.09.1995).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25598, (07.11.1995).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25662, (10.01.1996).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25675, (23.01.1996).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25725, (13.03.1996).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25752, (09.04.1996).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25764, (21.04.1996).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 25989, (02.12.1996).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26142, (04.05.1997).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26147, (09.05.1997).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26148, (10.05.1997).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26149, (11.05.1997).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26176, (07.06.1997).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26298, (07.10.1997).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26305, (14.10.1997).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26312, (21.10.1997).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26355, (03.12.1997).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26358, (06.12.1997).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26361, (09.12.1997).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26384, (01.01.1998).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26385, (02.01.1998).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26388, (05.01.1998).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26391, (08.02.1998).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26578, (14.07.1998).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26633, (07.09.1998).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26634, (08.09.1998).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26637, (11.09.1998).

- Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26810, (03.03.1999).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26908, (09.06.1999).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26939, (10.07.1999).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 26945, (16.07.1999).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 27046, (25.10.1999).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 27047, (26.10.1999).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 27066, (14.11.1999).
Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 27254, (20.05.2000).

3. Diğer Kaynaklar

- Akçay Engin, Anlı İbrahim Aytaç; "İsrail: Türkiyesiz Güvenlik", *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, (2013), s. 155-162.
- Aras, Bülent; *Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1997.
- Arı, Tayyar; *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diploması*, Cilt: I, MKM Yayınları, Bursa 2012.
- Armaoğlu, Fahir; *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1989.
- Aykan, Mahmut Bali; "The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from the 1950s to the 1990s.", *International Journal of Middle East Studies*, Volume: 25, No: 1, (Februvaray 1993), p. 91-110.
- Baş, Arda; "Soğuk Savaş Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1991)", *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, Sayı: 3, (Kış 2018), s. 92-122.
- Çevik, Uğur; *Ortadoğu Bağlamında Türkiye İsrail Güvenlik İlişkileri*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2010.
- Dilipak, Abdurrahman; "İsrail'i Nasıl Bilirsiniz?", *Yörünge Dergisi*, Sayı: 137, (8 Ağustos 1993), s. 1-48.
- Duman, Sabit; "Ortadoğu Krizleri ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 35-36, (Mayıs-Kasım 2005), s. 313-332.
- Dursunoğlu, Alptekin; *Stratejik İttifak Türkiye, İsrail İlişkilerinin Öyküsü*, Anka Yayınları, İstanbul 2000.
- Eminoğlu, Ayça; "Tarihsel Süreçte Türkiye İsrail İlişkilerinin Değişen Yapısı", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 15, (2016), s. 88-106.
- Erkmen, Serhat; "1990'lardan Günümüze Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliği", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 7, (Güz 2005), s. 157-185.
- Gresh, Alain; "Turkish-Israeli-Syrian Relations and Their Impact on the Middle East.", *Middle East Journal*, Volume: 52, No: 2, (Spring 1998), p. 188-203.
- Goldschmidt Arthur, Davidson Lawrence; *Kısa Ortadoğu Tarihi*, Doruk Yayınları, İstanbul 2008.
- Güvendiren, Ekrem; "Turkish Israeli Relations," *Cemoti, Cahiers D'Etudes Sur La Mediterranee Oriental et le Monde Turco-Iranien*, No: 28, (1999), s. 173-180.
- Hongur, Andaç; *28 Şubat Sürecinde Ordu, Medya ve Siyasal İktidar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006.
- Işık, Muhittin; *28 Şubat Postmodern Darbe Sürecinde Rol Oynayan Aktörler Hakkında Bir Değerlendirme*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır 2018.
- İstanbul İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği, *Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) Kılavuzu*, İstanbul 2010.
- Kabaklı, Ahmet; "Çevik Bir-İsrail ve Erbakan", *Yörünge Dergisi*, Sayı: 327, (18-24 Mayıs 1997), s. 1-48.
- Kaplan, Yaşar; "İsrail-Amerika Türkiye Şeytan Üçgeni", *Yörünge Dergisi*, Sayı: 137, (8 Ağustos 1993), s. 1-48.
- Karaman, M. Lutfullah; "Filistin Kurtuluş Örgütü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 13, İstanbul 1996, s. 103-106.

- Kartal, Ahmet Orçun; *Ekim 1998 Öncesi ve Sonrası Türkiye'nin İsrail-Suriye İlişkilerine Bakışı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2009.
- Kaştan, Yüksel; "Orta Doğu'da Arap-İsrail Mücadeleleri ve Türkiye", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, (10-15 Eylül 2007), Tarih ve Medeniyetler Tarihi, Cilt: IV, Ankara 2012, s. 1797-1816.
- Kaya, Erdem; "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yeni Dönem", *Bilge Strateji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, (2010), s. 93-114.
- Kemiksiz, Nigar Neşe; "Arap-İsrail Sorunu ve Bölgesel Yansımaları", *Journal Of Awareness*, Cilt: 3, Sayı: Özel, (2018), s. 127-144.
- Kemiksiz, Nigar Neşe; "Filistin Sorunu", *Akademik Orta Doğu Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, (2016), s. 133-179.
- Kuzgun, Meral; "Arap Birliğini Sağlama Sürecinde Bir Dönüm Noktası: Albay Cemal Abdülnasır Dönemi", *Dünden Bugüne Uluslararası Orta Doğu Sempozyumu (Meseleler, Öngörüler, Tedbirler, Teklifler)*, (28-30 Mayıs 2015), s. 281-320.
- Lewin, Anat; "Turkey and Israel: Reciprocal and Mutual Imagery in the Media, 1994-1999.", *Journal of International Affairs*, Volume: 54, No: 1, (Fall 2000), p. 239-261.
- Ör, Çiğdem; *Amerika Birleşik Devletleri-Sovyetler Birliği Ekseminde Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1982)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı (Doktora Tezi), İstanbul 2018.
- Özcan, Gencer; *Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi*, TESEV Yayınları, İstanbul 2005.
- Özkoç, Özge; "Savaş ve Barış: Doksanlı Yıllarda Filistin-İsrail Sorunu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 64, Sayı: 03, (2009), s. 167-195.
- Sarıslan, Fatma; "İsrail-Filistin Sorunu ve Türkiye: Bir Denge Siyaseti", *Filistin Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 6 (Kış 2019), s. 1-32.
- Sarıslan, Fatma; "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Değişmeyen Dinamik: Ekonomi", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 74, No: 4, (2019), s. 1065-1102.
- Sayarı, Sabri; "Turkey and the Middle East in the 1990s.", *Journal of Palestine Studies*, Volume: 26, No: 3, (Spring 1997), p. 44-55.
- Serbest, Bürkan; "Süveyş Kanalı'nın Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 4, (2017), s. 689-711.
- Şalvarcı, Yakup; *Pax Aqualis Türkiye-Suriye-İsrail İlişkileri, Su Sorunu ve Ortadoğu*, Zaman Kitap Yayınları, İstanbul 2003.
- Şenel, Burak; "İsrail Devleti'nin Kuruluşunda Türkiye'nin İsrail'i Tanıma Süreci", *Akademik Orta Doğu Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, (2014), s. 157-178.
- T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinlikler Genel Müdürlüğü, *İsrail Pazar Bilgileri*, Ankara 2020.
- Tavlaş, Nezi; "Türk İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri", *Avrasya Dosyası*, Cilt: 5, No: 1, (1999), s. 76-101.
- Tirali, Emine; "Refahiyol Hükümeti Dönemi'nin Ortadoğu'ya Yönelik Dış Politikası", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 16, Sayı: 31, (Bahar 2017), s. 457-470.
- Tüysüzoğlu, Göktürk; "Değişen Bölgesel Denklemler Işığında Türkiye-İsrail İlişkileri'nde İşbirliğini Tetikleyen Unsurlar", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3, (2014), s. 588-609.
- Uzgel, İlhan; "ABD ve NATO'ya İlişkiler", (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt: II, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 34-82.
- Yesevi, Çağla Gül; "İsrail İstihbaratı ve Mossad", *İstihbarat Örgütleri*, (Ed. Ümit Özdağ), Kripto Yayınları, Ankara 2014, s. 217-252.

- Yılmaz, Ahmet Numan; "Ortadoğu'nun Güneşi Çiller!", *Yörünge Dergisi*, Sayı: 201, (6-12 Kasım 1994), s. 1-48.
- Yılmaz, Muzaffer Ercan; "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri, *Akademik Orta Doğu Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, (2010), s. 49-66.
- Yılmaz, Türel; "Türkiye-İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze", *Akademik Orta Doğu Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, (2010), s. 9- 24.

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR ve KARARLAR
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

BAKANLAR KURULU KARARI

92/ 2650

T.C. eski Tel-Aviv Elçiliği Maslahatgüzarı Ekrem Güvendiren'in İsrail Nezdinde Türkiye Büyükelçisi olarak atanması; Dışişleri Bakanlığı'nın 15/1/1992 tarihli ve 499 sayılı yazısı üzerine, 23/4/1981 tarihli ve 2451 sayılı Kanunun 2 nci maddesine göre, Bakanlar Kurulu'nca 21 / 1 / 1992 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Eki

TURGUT ÖZAL
CUMHURBAŞKANI

S. DEMİREL BAŞBAKAN	P. DEMİREL Devlet Bakanı ve Başb. Yrd.	M. KAHRAMAN Devlet Bakanı	P. T. ÇİLEK Devlet Bakanı	F. CEVHER Devlet Bakanı
I. TEZ Devlet Bakanı	D. KARAGÖZ Devlet Bakanı	M. KAHRAMAN Devlet Bakanı	D. KARAGÖZ Devlet Bakanı	G. İZMİR Devlet Bakanı
D. TEZEL Devlet Bakanı	M. KAHRAMAN Devlet Bakanı	M. KAHRAMAN Devlet Bakanı	M. KAHRAMAN Devlet Bakanı	M. KAHRAMAN Devlet Bakanı
E. AKIN Devlet Bakanı	M. KAHRAMAN Devlet Bakanı	M. KAHRAMAN Devlet Bakanı	M. KAHRAMAN Devlet Bakanı	M. KAHRAMAN Devlet Bakanı
M. AVAZ Millî Eğitim Bakanı	I. BEZİN İçişleri Bakanı	H. ÇETİN Dışişleri Bakanı	H. ÇETİN Dışişleri Bakanı	H. ÇETİN Dışişleri Bakanı
K. TOPAN Millî Eğitim Bakanı	M. KAHRAMAN Devlet Bakanı	M. KAHRAMAN Devlet Bakanı	M. KAHRAMAN Devlet Bakanı	M. KAHRAMAN Devlet Bakanı

EK 1- Ekrem Güvendiren'in Büyükelçi olarak atanma belgesi, BCA, K: 703, G: 270, S: 10, (21.01.1992).

T.C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

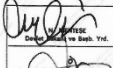

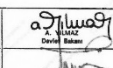

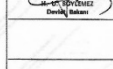

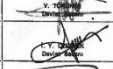
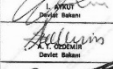

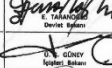

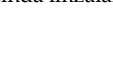
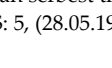
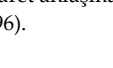
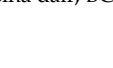
BAKANLAR KURULU KARARI

96 / 8255

14 Mart 1996 tarihinde Kudüs'te imzalanmış ekli "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile İsrail Devleti Hükümeti Arasında Ticaret, Ekonomik, Sınai, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması"nın onaylanması; Disipliner Bakanlığının 21/5/1996 tarihli ve ÖRGY-İ-2677 sayılı yazısına, 31/5/1963 tarihli ve 244 sayılı Kanunun 3 üncü ve 5 inci maddelerine göre, Bakanlar Kurulu'nda 20 / 5 /1996 tarihinde kararlaştırılmıştır.

S. Demirel
SÜLEYMAN DEMİREL
CUMHURBAŞKANI

MERUF YILMAZ
BAŞBAKAN

M. ERKİN Dışişleri ve Bask. Yrd.	A. ADIĞÜZEL Devlet Bakanı	A. İSMAİL Devlet Bakanı	A. ADIĞÜZEL Devlet Bakanı
M. ERKİN Devlet Bakanı	A. ADIĞÜZEL Devlet Bakanı	Y. TUNCAL Devlet Bakanı	L. ÖZYÜREK Devlet Bakanı
M. ERKİN Devlet Bakanı	E. TARANCI Devlet Bakanı	M. ERKİN Devlet Bakanı	M. ERKİN Devlet Bakanı
M. ERKİN Devlet Bakanı	V. GÖNNY Devlet Bakanı	M. ERKİN Devlet Bakanı	M. ERKİN Devlet Bakanı
M. ERKİN Devlet Bakanı	M. ERKİN Devlet Bakanı	Y. AKTUNA Devlet Bakanı	M. ERKİN Devlet Bakanı

EK 2- Türkiye ile İsrail arasında imzalanmış serbest ticaret anlaşmasına dair, BCA, K: 848, G: 845, S: 5, (28.05.1996).

T.C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

BAKANLAR KURULU KARARI

96/ 8018

11-14 Mart 1996 tarihleri arasında İsrail ve Filistin'e resmi ziyarette bulunan Cumhurbaşkanları Şavın Süleyman Demirel'e, aynı listede adları ve görevleri yazılı kişilerden kurulu bir heyetin refakat etmesinin kabulü; Dışişleri Bakanlığınının 5/3/1996, 8/4/1996 tarihli ve DAŞY-1/422, 1752 sayılı yazıları üzerine, Bakanlar Kurulu'nda 11/ 4 /1996 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Ek:

S. Demirel
SÜLEYMAN DEMİREL
CUMHURBAŞKANI

Mesut Yılmaz
MESUT YILMAZ
BAŞBAKAN

<i>R. MENTEŞE</i> R. MENTEŞE Devlet Bakanı ve Başb. Vd.	<i>A. YILMAZ</i> A. YILMAZ Devlet Bakanı	<i>M. DEMİR</i> M. DEMİR Devlet Bakanı	<i>M. KILIÇ</i> M. KILIÇ Devlet Bakanı
<i>H. K. ÖZDEMİR</i> H. K. ÖZDEMİR Devlet Bakanı	<i>A. AFŞAR</i> A. AFŞAR Devlet Bakanı	<i>T. Y. ÖZALP</i> T. Y. ÖZALP Devlet Bakanı	<i>M. AKIN</i> M. AKIN Devlet Bakanı
<i>A. ÖZDEMİR</i> A. ÖZDEMİR Devlet Bakanı	<i>E. YILMAZ</i> E. YILMAZ Devlet Bakanı	<i>M. YILMAZ</i> M. YILMAZ Devlet Bakanı	<i>M. AKIN</i> M. AKIN Devlet Bakanı
<i>M. YILMAZ</i> M. YILMAZ Devlet Bakanı	<i>E. G. GÜNAY</i> E. G. GÜNAY Devlet Bakanı	<i>E. GÖNENK</i> E. GÖNENK Devlet Bakanı	<i>M. AKIN</i> M. AKIN Devlet Bakanı
<i>M. YILMAZ</i> M. YILMAZ Devlet Bakanı	<i>M. KILIÇ</i> M. KILIÇ Devlet Bakanı	<i>V. AKIN</i> V. AKIN Devlet Bakanı	<i>M. YILMAZ</i> M. YILMAZ Devlet Bakanı

EK 4- Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in İsrail ziyaretine dair, BCA, K: 841, G: 821, S: 8, (11.04.1996).